

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Т.К. КОМАРНИЦЬКА
К.Ю. КОМІСАРОВ

СУЧАСНА ЯПОНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

ТЕОРЕТИЧНИЙ КУРС

1 ТОМ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Т.К. Комарницька

К.Ю. Комісаров

СУЧАСНА ЯПОНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

Теоретичний курс

Том 1

 Mitsubishi Corporation

**Видання здійснюється за фінансового сприяння Міцубісі Корпорейшн
This book is published
with the financial support of Mitsubishi Corporation**

КИЇВ
Видавничий дім Дмитра Бураго
2012

УДК 811.521'06-26(075.8)

ББК 81.2Япо-923

К 63

Рецензенти:

Бондаренко Іван Петрович, доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри китайської, корейської та японської
філології Інституту філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Рибалкін Валерій Сергійович, доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу класичного Сходу Інституту сходознавства
ім. А.Ю. Кримського Національної академії наук України

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
протокол № 2 від 25 вересня 2012 р.*

Комарницька Т.К., Комісаров К.Ю.

К 63 Сучасна японська літературна мова: теоретичний курс: в 2 т. Т. 1. / Ко-
марницька Т.К., Комісаров К.Ю.. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго,
2012. – 320 с.

ISBN 978-966-489-164-3

ISBN 978-966-489-166-7 (Т. 1)

У підручнику описано різні мовні рівні сучасної японської мови та ви-
світлено проблемні моменти лінгвістичних досліджень у царині японістики.
Розділи підручника присвячено опису мовних рівнів (фонетичного, лексич-
ного, граматичного) сучасної японської мови. Також розглянуто особливості
японської системи письма, фразеології, дериватології та стилістики япон-
ської мови.

Перший том підручника присвячено фонетиці, графіці, орфографії, лек-
сикології та фразеології сучасної японської мови, а також проблемам япон-
ського словотвору і загальним питанням граматики.

УДК 811.521'06-26(075.8)

ББК 81.2Япо-923

ISBN 978-966-489-164-3

ISBN 978-966-489-166-7 (Т. 1)

© Т.К. Комарницька, 2012

К.Ю. Комісаров, 2012

© Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
-----------------	---

СТАНОВЛЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ СУЧАСНОЇ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ	11
--	----

ФОНЕТИКА

• Загальні зауваги	54
• Звуки та фонemi японської мови	57
• Голосні звуки	59
• Приголосні звуки	61
• Поняття складу в японській мові	66
• Просодичні засоби японської мови	67
• Наголос	68
• Інтенація	70
• Виділення	71
• Пауза	71

ПИСЬМО. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ

• Графіка, графема. Види письма	74
• Японське письмо	76
• Орфографія та графіка японської мови	77
• З історії японського письма	80
• Ієрогліфи	85
• Онне та кунне читання	89
• Кокуджі	91
• Застарілі та нестандартні форми ієрогліфів	92
• Кана	93

• Хірагана	96
• Катакана	98
• Інші види кани	101
• Вживання ієрогліфів для фонетичного запису	102
• Фурігана	103
• Розділові знаки у японській мові	105
• Латиниця	106
• Транскрипція і транслітерація японських слів засобами латинського та українського алфавітів	110
• Особливості японського письмового тексту	116

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

• Лексикологія. Слово та лексика як об'єкт лексикологічних досліджень	120
• Типологічні шари лексики в японській мові	123
• Етимологічний аналіз	131
• Активна і пасивна лексика	133
• Поняття лексичного значення слова	137
• Поняття полісемії та омонімії. Проблема розмежування полісемії та омонімії в японській мові	138
• Синонімія в японській мові	158
• Антонімія в японській мові	170
• Гіпонімія в японській мові	174
• Стилiстична та соціальна диференціяція лексики японської мови	177

ФРАЗЕОЛОГІЯ

• Загальні зауваги	190
• Проблема визначення обсягу фразеології	196
• Ознаки фразеологічних одиниць	201
• Класифікація фразеологічних одиниць	202
• Системні зв'язки у фразеології	210
• Етнокультурна специфіка японської фразеології	212

СЛОВТВІР

• Поняття словотвору.	216
• Поняття структури слова. Номінативні одиниці японської мови за структурою.	217
• Морфологічний спосіб словотвору	218
• Афіксація.	219
• Словоскладання.	237
• Аббревіація.	242
• Редуплікація	249
• Морфолого-синтаксичний спосіб словотворення.	250
• Лексико-семантичний спосіб словотворення	251
• Лексико-синтаксичний спосіб словотворення	258

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ГРАМАТИКИ

• Поняття системи в лінгвістиці.	262
• Місце граматики в лінгвістичній науці	263
• Поняття граматики	264
• Предмет дослідження теоретичної граматики	266
• Поняття граматичної категорії	267
• Категорія граматичного ствердження/заперечення	270
• Категорія граматичного часу.	272
• Категорія граматичного способу	275
• Категорія граматичного виду	277
• Категорія граматичного стану.	279
• Граматична категорія директиву.	280
• Граматична категорія соціально-особистісних відносин (категорія ввічливості)	284

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	292
--	-----

ПЕРЕДМОВА

Японська мова є державною мовою Японії та рідною для практично всього її населення. Кількість мовців перевищує 120 мільйонів, японською мовою написано значний пласт світової художньої літератури (згадаймо, приміром, творчу спадщину лауреатів Нобелівської премії в галузі літератури – Ясунарі Кавабата і Кендзабуро Ое, а також усесвітньо відомі поетичні твори Мацуо Башьо, Йоса Бусон, Кобаяші Ісса та багатьох інших геніальних японських поетів). Однак, не зважаючи на доволі вагомий роль японської мови у світі, достеменно нез'ясованими досі лишаються її генетичні зв'язки з іншими мовами, та й у синхронічному описі існують неточності та брак єдиної, узгодженої позиції в розумінні тих чи інших мовних явищ.

У цьому підручнику ми здійснили спробу певним чином систематизувати наявні лінгвістичні підходи в описі різних мовних рівнів сучасної японської мови, вказати на проблемні моменти у цих лінгвістичних дослідженнях, а також прагнули якомога повніше охопити й охарактеризувати мовні явища різних розділів японського мовознавства. Звісно, охопити все неможливо, як і неможливо раз і назавжди комплексно описати природну мову, адже вона, немов живий організм, перебуває у постійному розвитку та змінах.

Структурно підручник побудовано у класичній манері: ми здійснюємо послідовний опис мовних рівнів (фонетичного, лексичного, граматичного) у сучасній японській мові. Окрім указаних питань, ми розглядаємо також особливості японської системи письма, фразеології, дериватології, а також стилістики японської мови. Повторимось, охопити все неможливо, тож деякі розділи сучасного мовознавства (приміром, лінгвістика тексту, лексикографія, когнітивна лінгвістика) лишилися поза нашим розглядом, хоча, безперечно, на увагу японістів вони заслуговують. Так само варті уваги й соціальні особливості японської мови, її ґендерна й вікова диференціація, що, однак, теж не ввійшло до нашого підручника.

У розділі «Фонетика» дається характеристика звукам та фонемам сучасної японської мови, аналізується поняття складу. Детально розглядаються просодичні засоби. Подаються практичні рекомендації щодо опанування фонетики японської мови іноземними студентами.

У розділі «Письмо. Графіка. Орфографія» ми знайомимо читача з особливостями сучасної системи письма Японії, її історичним розвитком, а також основними завданнями, що стоять нині перед японською орфографією. У цьому розділі стисло описано всі елементи сучасної системи письма 漢字仮名交じり文 /канджі-кана-маджірібун/ – китайські ієрогліфи 漢字 /канджі/, японські ієрогліфи 国字 /кокуджі/, силабічні абетки 平仮名 /хіраґана/ й 片仮名 /катакана/, а також латинський алфавіт ローマ字 /ро:маджі/. Окрім цього

згадуємо і про історичний вид абетки 変体仮名 /хентайґана/. Окремо ж зупиняємося на проблемі транскрипції та транслітерації японської мови засобами латинського й українського алфавітів, оскільки це питання не втрачає своєї актуальності.

Розділ «Лексикологія» присвячено номінативним одиницям японської мови. У ньому детально розглянуто типологічні шари лексики у японській мові – китаїзмів 漢語 /канґо/, питомо японських слів 和語 /ваґо/ й іноземних запозичень 外来語 /ґайрайґо/, подано приклади етимологічного аналізу японських слів. Розглядаємо ми й лексику японської мови за її функціонуванням у мові (активна і пасивна лексика), а також за її системними парадигматичними зв'язками (синонімія, антонімія, гіпонімія, паронімія). Окрему увагу приділяємо омонімії як особливості японської лексики, а також критеріям її розмежування з полісемією – багатозначністю слів, яка також притаманна низці лексичних одиниць японської мови. Не оминаємо ми й особливостей стилістичної диференціації японської лексики – стисло описуємо розряди книжної, розмовної, просторічної лексики, термінів і професіоналізмів, вульґаризмів, арготизмів і жарґонізмів.

У розділі «Фразеологія» описано стійкі одиниці сучасної японської мови, які за своїм функціонуванням у мовленні наближаються до слів. В ньому ми вказуємо на проблемні моменти в описанні японських фразеологічних одиниць (проблема обсягу й термінологічної номінації), а також подаємо низку класифікацій фразеологізмів (класифікацію на основі семантичної злитості компонентів за В.В. Виноградовим, класифікацію за походженням, класифікацію за формальною структурою тощо). Окремо зупиняємося на системних парадигматичних зв'язках у фразеології (явища фразеологічної синонімії, антонімії, варіативності, паронімії, полісемії).

Розділ «Словотвір» присвячено способам творення нових слів, продуктивним у сучасній японській мові. Детально описано морфологічний спосіб словотвору в його різновидах (афіксації, коренескладанні, основоскладанні, абревіації, редуплікації); вказано також проблемні моменти у дослідженні афіксації та абревіації, оскільки в японській мові ці способи мають деякі особливості, що ускладнює їхній опис. Також зупиняємося на морфолого-синтаксичному способі японського словотвору, який представлено конверсією, та лексико-синтаксичному, представленому лексикалізацією словосполучень. Окрему увагу ми приділили лексико-семантичному способу словотвору в японській мові, який спирається на перенесенні значень слів на основі метафори, метонімії та синекдохи.

Розділ «Загальні питання граматики» охоплює проблеми визначення місця граматики в лінгвістичній науці, її предмета та ключових понять, одним з яких є граматична категорія. Далі подається стисла характеристика основних граматичних категорій сучасної японської мови.

Розділ «Морфологія» починається з висвітлення таких засадничих питань, як принципи граматичної класифікації слів та частини мови як лексико-граматичні класи слів. Головна увага зосереджується на тому, що таке частина мови, і що є словом саме в японській мові. При цьому пропонується повсякчас орієнтуватися на формальні показники, чітко розмежовувати мовні рівні, зокрема морфологічний та синтаксичний (і для японської мови це особливо актуально через значущість граматики), давати вичерпні визначення мовним одиницям кожного рівня. Наступним кроком є характеристика кожної із частин мови. Детально висвітлюється синтаксична семантика та особливості функціонування у сучасній японській мові іменників, прикметників, прислівників, дієслів, сполучників, часток, зв'язок, субстантиваторів та вигуків.

Тему граматики японської мови продовжує розділ «Синтаксис». Тут ми зосереджуємо головну увагу на комунікативних та стилістичних можливостях синтаксичних побудов у сучасній японській мові. Після окреслення головних проблем японського синтаксису та визначення його ключових понять розгорнуто описаний комунікативний аспект синтаксису. Далі пропонується низка критеріїв класифікації речень японської мови.

Наступні три підрозділи присвячено словосполученню. Визначається статус та ключові ознаки і характерні риси словосполучення у сучасній японській мові. Здійснено аналіз семантико-функціональних особливостей широкого масиву стійких словосполучень.

Опис системи простого речення розпочато з визначення поняття члена речення, після чого, в результаті компаративного аналізу, визначається специфіка головних та другорядних членів речення у сучасній японській мові.

Підсистема складносурядного речення репрезентована, насамперед, конструкціями на позначення розширення змісту, вибору із двох і більше варіантів, зміни теми розмови тощо, оскільки на сьогодні саме такий підхід вважається ефективним у японській лінгвістиці.

Складнопідрядне речення в японській мові розглянуто крізь призму питання про умовні конструкції (条件表現 /джьо:кен хьо:ген/), розгляд яких був би неповним та малоефективним без урахування цілої низки критеріїв, головними серед яких є семантичний, синтаксичний та стилістичний.

Завершує підручник розділ «Стилістика», в якому розглядаються такі ключові поняття, як експресивні стилі, реєстри мовлення, індивідуальний стиль тощо. Висвітлюються головні проблеми стилістичної семасіології та лексикології японської мови, окреслюються завдання та напрями вивчення функціональної стилістики, описуються теоретичні аспекти концепції функціонального стилю. Найдетальніше у розділі представлено результати досліджень у царині стилістичного синтаксису сучасної японської мови. Окрема увага приділяється проблемі функціонування умовних конструкцій у японському ввічливому мовленні.

Авторам підручника належать різні розділи. Розділи «Фонетика», «Загальні питання граматики», «Морфологія», «Синтаксис» і «Стилістика» написав К.Ю. Комісаров, а розділи «Письмо. Графіка», «Лексикологія», «Фразеологія» та «Словотвір» – Т.К. Комарницька.

Реальне зародження японістики як науки на теренах України слід датувати початком 90-х років ХХ ст., тобто одночасно з появою України як незалежної держави (1991 р.), коли в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, а пізніше в Київському національному лінгвістичному університеті були створені відділення сходознавства, на яких окрім китайської, турецької, арабської та інших східних мов почали викладати також японську мову та літературу, коли з'явилися перші вітчизняні українсько-японські та японсько-українські словники, підручники, навчальні посібники, коли були захищені перші кандидатські та докторські дисертації з японістики.

Якщо говорити про японістику загалом, то слід, насамперед, зауважити, що період інтенсивного розвитку японської лінгвістичної традиції припадає на другу половину ХVІІІ – першу половину ХІХ ст. Мотоорі Норінага, Фуджітани Наріакіра, Мотоорі Харуніва, Тодзьо Гімон створили класифікацію частин мови, детально описали дієвідміни. Великий вплив на розвиток лінгвістики на теренах Японії справили роботи Хашімото Шінкічі, який розробляв ідеї Ф. де Соссюра і створив детальну класифікацію одиниць граматики.

Знайомство європейців з японською мовою відбулося у ХVІ ст., коли в Японії з'явилися португальські місіонери. Ними були створені перші словники (1595 та 1603 рр.) і перша граMATика (Ж. Родригеш; 1604 р.). Через відсутність деякий час контактів з Японією вивчення японської мови в Європі відновлюється лише у ХІХ ст., коли з'являється ціла низка граMATик у Великобританії (У. Дж. Астон, Б.Х. Чемберлен), Німеччині (І.Й. Гофман, Р. Ланге), Франції (Л. де Роні).

С. Мартін – автор найбільш повного опису за межами Японії граматики японської мови. З-поміж робіт польських японістів можна відмітити дослідження В. Котаньського, чехословацьких – К. Фіали.

Що ж до Росії, то перша граMATика японської мови була написана у 1890 р. Д.Д. Смирновим. Засновником школи радянських японознавців став М.Й. Конрад, і вже у 30-50-х роках ХХ ст. проводилася велика кількість досліджень у сфері граматики японської мови (Н.І. Фельдман, О.О. Холодович, О.М. Колпакчі, М.О. Сиром'ятников).

**СТАНОВЛЕННЯ
ТА ФОРМУВАННЯ
ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ
СУЧАСНОЇ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ**

За словами провідних японістів, Японія є однією з небагатьох країн, у яких можна констатувати наявність національної лінгвістичної традиції. Японське мовознавство у різні періоди своєї історії зазнало впливу китайської, індійської, а пізніше і європейської традицій, однак багато в чому розвивалося самостійно і має цілу низку специфічних особливостей [13, с.262].

Історію японського мовознавства прийнято насамперед поділяти на два періоди, межею між якими вважається перша половина епохи Мейджі (60-80 рр. ХІХ ст.). Головною характерною особливістю першого періоду є обособленість японської лінгвістичної традиції, на яку, однак, певною мірою справили вплив ідеї китайської та індійської науки, але, попри це, традиція ця розвивалася самостійно, і це особливо помітно, якщо говорити про кінець зазначеного періоду.

Другий період нерозривно пов'язаний із впливом європейського мовознавства, у зв'язку з чим японська наука про мову значно видозмінилася, хоч і не втратила своєї специфіки. Немає жодного сумніву в тому, що європейський вплив позначився в Японії не лише на науці про мову, лінгвістиці, а й на самій японській мові. Найяскравіші підтвердження цьому факту можна знайти на лексичному рівні – запозичення з європейських мов стали джерелом поповнення словникового складу японської мови досить давно, і цей процес активно триває і сьогодні. Проте, ще більш переконливим свідченням впливу на систему певної мови з боку інших національних мов є зміни на рівні граматики.

Слід однак зауважити, що, зокрема, В.М. Алпатов констатує, що вплив європейських мов на японську обмежується, в основному, лексичним рівнем. Окрім того, велика кількість запозичень з англійської мови спричинила проникнення в японську мову деяких англійських фонологічних особливостей. На інших же рівнях вплив європейських мов не спостерігається, а якщо він і є, то лише в негативному плані (майже повна відсутність словотвору) [9, с.94].

Однак, деякі факти свідчать, що впливу європейських мов зазнав частково і граматичний стратум японської мови. Так, зокрема, якщо ортодоксальним співвідношенням часових форм присудків простих речень у складі складнопідрядного було таке, при якому на час події вказував лише присудок головного речення, то сучасний стан нормативної граматики свідчить про те, що присудок підрядного речення може узгоджуватися за часом із присудком головного. Порівняймо:

私は小さい時、よく父と海へ行った。

/Ваташі-ва чі:сай токі, йоку чічі-то умі-е ітта/

Коли я був маленьким, часто їздив із татом на море.

私は小さかった時、よく父と海へ行った。

/Ваташі-ва чі:сакагта токі, йоку чічі-то умі-е ітта/

Коли я був маленьким, часто їздив із татом на море.

Вважається, що речення другого типу почали з'являтися в японській мові під впливом перекладної літератури. Наведений приклад перекладається англійською так: *When I was small, I often went to the seaside with my father.* При цьому відображається узгодження часів (*sequence of tenses*) – одна із найголовніших особливостей синтаксису англійської мови, що викликала часткове зрушення і в японській граматиці. Проте, слід неодмінно відзначити той факт, що це зрушення не призвело до витіснення автентичної синтаксичної побудови іншомовною, а це зайвий раз підтверджує, що японська мова, як і японська лінгвістика, в усі часи зберігала свою національну специфіку.

Загалом, історія японської мови вважається доволі дискусійним питанням. Прихильники найбільш поширеної версії щодо алтайського походження японської мови відносять її формування до періоду після завоювання Японських островів алтайцями — вихідцями з азійського континенту, мова яких зазнала впливу автохтонів-австроазіатів (найближче споріднених до аборигенів Тайваню). З точки зору археології цьому моменту, можливо, відповідає поява культури Яйой (3 ст. до н. е.), яка поступово витіснила стародавню автохтонну культуру Дзьомон. Важко вказати точну дату зародження японської нації, оскільки до запровадження китайських ієрогліфів у японців не було писемності, і майже не збереглося жодних свідчень історичного розвитку. Сліди японської народності простежуються з III ст. н. е., коли більшість племен Японії підкорилися клану Ямато, хоча деякі китайські джерела містять більш ранні згадки про японців.

Приблизно у VI ст. н. е. (але можливо і раніше) відбувається активне впровадження китайської культури в результаті дипломатичних відносин японських правителів Ямато, Китаю та давньокорейської держави Пекче, що була важливим центром передачі континентальної (китайської) культури до Японію. Разом з появою державного устрою, ремесел, культури і мистецтва, буддизму, в Японії з'являється писемність. «Коджікі» та «Ніхон Шьокі» — перші великі японські літературні пам'ятки. У цей період в японській мові з'явився широкий пласт китайської лексики, і до нині 40% словникового складу – це китайські запозичення (漢語 /канго/).

Упровадження китайської писемності створило, однак, деякі проблеми, пов'язані з різницею в наголосі, використанням тонів, морфології та синтаксисі двох мов. З VII ст. китайські ієрогліфи використовуються з урахуванням особливостей системи японської мови: японської морфології та

синтаксису. Спочатку була створена абетка Манйогана (万葉仮名) – набір китайських ієрогліфів, які використовувалися як знаки силабічної абетки. Пізніше з'явилися катакана (片仮名) та хірагана (平仮名) – японські силабічні абетки. Буддійський монах на основі китайських ієрогліфів розробив прототип сучасної катакани, а в VIII ст. дама з кіотського дворянського роду Хейан створює другу складову азбуку — хірагану, для запису поем, новел і щоденників. Про те, ким конкретно були розроблені ці дві абетки, збереглося мало достовірних даних. Деякі історики приписують винахід кани Кукаю (774-835). Обидві силабічні абетки, у видозміненому вигляді, існують у сучасній японській мові. До моменту написання епосу «Хейке Моногатарі» (平家物語) у XII ст. на основі катакани, хірагани та ієрогліфів формується японська писемність, що на сучасному етапі має назву 漢字かな混じり文 /канджіканамаджірібун/ (змішане письмо)¹.

Що ж до усної японської мови, то історія її розвитку традиційно поділяється на такі періоди: стародавній (до VIII ст. н. е. включно), пізній давній, або «класична японська мова» (IX – XI ст.), середній (XIII – XVI ст.) і сучасний (з XVII століття до наших днів). Послідовні зміни стосуються переважно фонетики: з восьми початкових голосних у сучасній японській мові залишилося тільки п'ять, перетворення торкнулися також морфології та лексики. Синтаксичні особливості мови, порівняно з іншими, майже не зазнали змін.

З давнини в Японії існувала велика кількість діалектів. У VI ст. головним діалектом був 平安京 /Хейанкьо:/ (Кіото). У XII столітті основним діалектом став діалект 鎌倉 /Камакура/ (поблизу сучасного Токіо). Відтоді токійський діалект прийнято вважати основним діалектом японської мови.

В епоху Сенгоку у XVI ст. португальці та інші європейці приїжджають до Японії, приносять технології, релігію; у японській мові з'являються португальські запозичення. Дещо пізніше визначний політичний діяч Тойотомі Хідейоші (豊臣 秀吉) привіз з Кореї друкарський прес з рухомими літерами. У період Токугава розвивається книгодрукування, зростає грамотність населення, поступово вирівнюються відмінності між діалектами. З приходом до влади Токугави Ієясу (徳川家康) в 1603 році Японія стає закритою країною, влада забороняє християнство і контакт з іноземцями (виняток становили лише голландські купці в Нагасакі).

Тепер повернімося до першого виділеного періоду розвитку японської лінгвістичної традиції. Вважається, що до другої половини XIX ст. японська лінгвістика була не окремою галуззю науки, а лише складовою таких наук, як філологія та поезика.

¹ Докладніше про історію розвитку японського письма – у розділі «Письмо. Графіка. Орфографія».

На думку дослідників, можна виділити три головні етапи розвитку уявлень про мову в Японії до другої половини XIX ст. У часи пам'яток японської писемності (VIII-X ст.) іще не було власне досліджень мови, і мовні проблеми згадувалися лише опосередковано у пам'ятках літературного та іншого характеру. Проте, цей період мав важливе значення для розвитку японського мовознавства, оскільки створюється національна японська писемність (仮名 /кана/), відбувається знайомство з ієрогліфікою та пристосування її до японської мови, до Японії потрапляють ідеї китайського та індійського мовознавства.

Наступний етап починається приблизно з кінця X ст. і продовжується до кінця XVII ст. На цей час припадає інтенсивне коментування давньо-японських пам'яток, для потреб якого активно досліджується мова цих пам'яток. Це були здебільшого дослідження в галузі лексики (семантичні та етимологічні), історичної орфографії. Дещо пізніше починається дослідження поетики, і цей процес мав неабияке значення для розвитку граматичних вчень, оскільки тут уперше на теренах Японії проводиться класифікація одиниць мови, зокрема службових.

Найвищий розквіт лінгвістичних досліджень, в тому числі у галузі граматики, припадає на третій етап (кінець XVII – середина XIX ст.). Граматика виокремилась із поетики, і було проведено детальний аналіз багатьох граматичних явищ японської мови.

Підстав говорити про визначну роль граматики на кожному етапі розвитку японської мови існує чимало. Так, зокрема, коли відбулося перше знайомство японців з ієрогліфічною писемністю, єдиним письмом в Японії були ієрогліфи. Можна припустити, що такий стан справ тривав би й до сьогодні, але цього не сталося щонайменш з двох головних причин: по-перше, виникали серйозні труднощі з ієрогліфічним написанням японських власних імен, а, по-друге, оскільки китайська та японська мови мають зовсім різну будову, для більшості граматичних показників було неможливо добрати відповідні за смислом ієрогліфи (у китайській мові відповідні значення не мають вираження на граматичному рівні).

Подолання згаданої проблеми відбувалося у два способи. По-перше, багато текстів записувалися суто ієрогліфічно, проте використовувалися спеціальні позначки, що вказували на наявність тих чи інших службових елементів – 訓点 /кунтен/. Говорити про системність з точки зору граматики за такого підходу доволі важко, оскільки позначки використовувалися здебільшого факультативно, і достовірні приклади їх використання можна віднайти тільки з XI ст., хоча на думку деяких учених така система почала складатися вже у VIII ст. Позначки 訓点 /кунтен/ мали менший за ієрогліфи розмір. Їх розташовували в певному порядку зверху, знизу або збоку

ієрогліфа. Положення позначки відносно ієрогліфа вказувало на наявність певного граматичного значення, однак не всі граматичні показники мали формальні засоби для вираження. Дещо пізніше виникли позначки, що вказували на порядок читання слів у тексті, записаному виключно ієрогліфами. У такий спосіб робилася спроба застосувати правила японського синтаксису у тогочасному письмовому варіанті японської мови, що мав назву 漢文 /камбун/ (китайське письмо доби Хань). Граматична система цього варіанту запису видозмінювалася із плином часу: давні позначки 訓点 /кунтен/ (окрім вказівників на порядок слів у реченні) поступово вийшли з ужитку, і замість них почали використовуватися знаки складової абетки 仮名 /кана/. Проте китайський (камбунний) спосіб запису тексту зберігався ще протягом багатьох століть, оскільки так записувалася значна кількість офіційних, наукових та релігійних текстів. Лише після революції Мейджі (1868 р.) література на камбуні почала скорочуватися, а на кінець XIX – початок XX ст. такий спосіб запису взагалі вийшов із активного вжитку.

Перш ніж продовжити огляд історії розвитку японської граматики, слід дещо підсумувати. По-перше, запис текстів камбуном був занадто складний, і володіли ним лише добре освічені люди, які знали китайську мову; по-друге, що дуже суттєво, оскільки будова японської мови значно відрізняється від будови китайської, то подальша практика активного запису японської мови за правилами китайської втрачала актуальність і, перш за все, через специфіку граматичного рівня – стало зрозуміло, що японська мова вимагає фонетичної писемності, і протягом VIII ст. створюється національна японська писемність – 仮名 /кана/, що мала різні варіанти, але два найважливіші – 平仮名 /хірагана/ і 片仮名 /катакана/ поступово витіснили всі інші і використовуються й нині. Ієрогліфіки ж ці нові системи письма не витіснили, і вже з IX-X ст. склалася традиція писати лексичні одиниці японської мови (повністю або частково) ієрогліфами, а граматичні – здебільшого абеткою. У такий спосіб відбувався поступовий перехід до сучасної моделі письма – 漢字仮名交じり文 /канджіканамаджірібун/ (*мішане письмо*).

Дійсно, вчені вважають, що цей принцип зберігся з деякими коливаннями до наших днів. У цьому можна легко переконатися, якщо проаналізувати систему запису деяких граматичних засобів сучасної японської мови. Так, показники відмінка іменника, закінчення дієслів (食べる /таберу/, 直す /наосу/) та дієслова-зв'язки (～だ /да/, ～です /дес/, ～ます /мас/) завжди записуються абеткою. Формальні іменники легко відрізнити на письмі від повнозначних саме завдяки їх запису – абеткою, а не ієрогліфами: 静かな所に住みたい /Шідзукана токоро-ні сумітай/ (*Хочу жити у тихому місці*; 所 /токоро/ – повнозначний іменник); 今ご飯を食べているところだ /Ма гохан-о табетеіру токоро да/ (*Я зараз саме їм*; ところ /токоро/ – формаль-

ний іменник). Сполучники також рекомендують записувати абеткою з метою підкреслення їх граматичного (а не лексичного) статусу.

Пам'ятки VIII-X ст. вказують на поступове формування певних уявлень про мову в Японії. Проте мова іще не слугувала предметом особливого розгляду. Початок нового етапу пов'язаний, насамперед, з появою коментаторської літератури, а також зі створенням фонетичної таблиці 五十音 /годжю:он/.

Слід зазначити, що середньовічні коментатори звернули увагу на цілу низку явищ, які могли бути простежені за великою кількістю пам'яток, хоча їх осмислення було іще доволі механічним. Зокрема, тоді не були сформульовані чіткі закони процесу звукового переходу – коментатори могли пов'язувати будь-які слова, що мінімально розрізнялися за складовою структурою і не мали надто великих розбіжностей у семантиці. З точки зору морфології дуже цікавим є факт, що під поняття переходу складу, випадіння та додавання складу підводилися найрізноманітніші явища: дійсні звукові зміни, чергування, сполучення з дериваційними афіксами, розрізнення граматичних форм (тут у зародковому стані уже існувало вчення про дієвідмінювання, що оформилося в науці XVIII-XIX ст.), варіювання звукової форми слова в тексті тощо. Чимало констатованих тоді зв'язків згодом виявилися випадковими, але вчення про правила зв'язку слів зі схожим звучанням мало неабияке значення для свого часу.

У цей же період набуло розповсюдження і вивчення мови, пов'язане з поетичними та риторичними дослідженнями. У той час були широко відомими посібники з віршування у різних поетичних жанрах. Особливо важливе значення мали поетичні твори у жанрі 連歌 /ренга/ (такі вірші складаються з двох частин, які створюються різними особами, і друга частина повинна у певний спосіб співвідноситися з першою). У таких творах, що мали загальну назву «連歌論書 /ренгароншьо/» (*посібники з ренга*) вперше стали детально вивчатися граматичні одиниці мови.

Нагадаємо, що протиставлення лексичних та граматичних явищ усвідомлювалося вже у найдавніших японських пам'ятках. Потім, упродовж тривалого часу, інтерес японських філологів був сконцентрований майже повністю на лексиці. Це, вірогідно, було пов'язано з тим, що створення норм літературної мови неначе «законсервувало» в ній систему граматичних одиниць, що майже не змінювалася до XX ст., тоді як зміни в лексиці мали місце, і лексичні одиниці, що вийшли з ужитку, доводилося вивчати.

Вивчення граматичних елементів проводилося лише під час вивчення 漢文 /камбун/ у зв'язку з нагальною потребою розставляти позначки, що виражали ці елементи. Це відбувалося також при створенні віршів у жанрі ренга. І це дійсно було необхідним, оскільки для правильного створення

вірша такого жанру вимагалось дотримання граматичної правильності речення, зокрема правильного узгодження першої та другої його частин. Це безпосередньо залежало від адекватного використання граматичних елементів, які з цієї епохи почали називатися «弓爾乎波・天爾遠波 /теніоха/» або «теніва». Терміни походять від назв самих граматичних показників, які у відповідному порядку вказувалися у позначках 訓点 /кунтен/.

Основні твори, в яких піднімалося питання про теніоха у зв'язку з віршами ренга, почали з'являтися з XIII ст. До них належать «手爾葉大概抄 /Теніхатайгайшьо:/» невідомого автора (XIII ст.), «連理秘抄 /Ренріхішьо:/» Нідзьо Йошімото (二条良基; середина XIV ст.), твори Сора (蘇我) та Шьохо (勝宝) (кінець XV ст.) тощо. У них вивчаються функції теніоха та подається їх перша класифікація.

У цих дослідженнях службові елементи було поділено на заключні (після яких речення не може бути продовжене) та незаклучні (ті, що передбачають продовження речення). Такий поділ, що був, вірогідно, пов'язаний зі специфікою використання граматичних елементів у віршах ренга, відіграв важливу роль у подальших дослідженнях в галузі граматики.

Дослідники ренга звернули увагу на явище 係り結び /какарібусубі/, яке полягає у тому, що вибір заключної форми дієслова у старояпонській мові залежить від наявності у реченні певних часток. Вимога граматичної правильності в ренга спричинила необхідність класифікації часток у залежності від того, яка дієслівна форма з ними сполучається. Окрім вимоги граматичної правильності на вірші у жанрі ренга накладалися й певні семантичні обмеження. Між їх частинами окрім формального мав бути й смисловий зв'язок. Тому проводилася і семантична класифікація теніоха. Зокрема, було виділено показники теперішнього та минулого часу, своєї та чужої дії. Було також здійснено більш чітке ніж раніше розмежування знаменних та службових елементів. Якщо раніше таке розмежування ґрунтувалося на наявності чи відсутності відповідного елемента в китайській мові, то тепер воно базувалося на функціональних та семантичних критеріях. Саме у цей час сформувалася та диференціація знаменних та службових елементів, яка стала в японській мові основоположною.

Підводячи ризик під дослідженнями японських граматичних елементів крізь призму віршів жанру ренга, відзначимо, що це іще не був інтерес до граматики як такої. Граматичні одиниці вивчалися з метою віршування, і розглядалися виключно ті їх властивості й відношення, що були суттєвими для ренга. Виділення граматики в окрему дисципліну відбулося у XVIII ст.

Окрім вивчення службових елементів, дослідники ренга займалися також класифікацією знаменних одиниць мови. До цього також спонукали правила віршування, вимоги переходу від одиниць одного семантичного

класу до одиниць іншого певного семантичного класу. Деякі аналогічні класифікації здійснювалися і за межами вивчення ренга.

Семантичні класифікації лексики тривали і до XIII ст., але при цьому, здебільшого, класифікувалися лише імена. Нове протиставлення вперше з'являється у 60-х рр. XIII ст. у Фуджівара Іка (藤原伊家), який виділив 物の名 /моно-но на/ («імена речей») та こと /кото/ («слова», під якими спочатку розуміли всю непередметну лексику). Ці терміни зберігалися і надалі, але поступово стали розумітися по-іншому: як ім'я та предикатив. У той час вони протиставлялися не за формальними, а за семантичними ознаками. Дослідники ренга пов'язували це уявлення з протиставленням буддійських понять 体 /тай/ («субстанція») та 用 /йо:/ («зміна властивості предмета»). У такому протиставленні видно зародження концепції частин мови (поділ всіх частин мови на 体言 /тайген/, субстантиви, та 用言 /йо:ген/, предикативи), що була успішно розроблена у наступні епохи, однак поки що вивчення частин мови не мало систематичного характеру.

В епоху Токугава (1603-1867 рр.) неабияка увага приділялася проблемам службових елементів теніоха. Якщо у попередні періоди вивчення таких елементів проводилося майже виключно з метою віршування, то у XVIII-XIX ст. граматичні показники стають самостійним предметом вивчення. Японські філологи цієї доби займаються уточненням списку теніоха та їх семантики. Сасаібе Нобуцура (雀部信頼) у своїй праці «氏遷乎葉義慣鈔 /Теніоха Іканшо:/» (1760 р.) уперше описує закономірності вживання форм слів, що відмінюються у залежності від наявності у фразі таких теніоха, як は /ва/ та も /мо/ [624]. Доволі суттєвий внесок у розвиток вчення про теніоха був зроблений Мотоорі Норінага (本居宣長; 1730-1801) у працях «てにをは紐鏡 /Теніоха Хімокагамі/» (1771 р.) та «詞の玉緒 /Котоба-но Тама-но О/» (1779 р.). Обидва твори присвячені явищу 係り結び /какарімусубі/, про яке уже згадувалося. Явище це, як ми знаємо, розроблялося в японській лінгвістиці і раніше, а внесок Мотоорі Норінага полягає в тому, що він звів доволі фрагментарні спостереження своїх попередників у єдину систему. Він виділив три групи теніоха: 1) は /ва/, も /мо/, ただ /тада/ (малася на увазі відсутність будь-якого теніоха); 2)ぞ /дзо/, の /но/, や /я/, なに /нані/; 3)こそ /косо/. Усім цим теніоха відповідали 43 закінчення предикативів (用言 /йо:ген/). Вчені дійшли висновку, що обидва згадані твори Мотоорі Норінага справили значний вплив на японське мовознавство епохи Токугава та наступних періодів [13, с.283].

Починаючи з «脚結抄 /Аюішо:/» (1773 р.), роботи основоположника вчення про частини мови в японській мові Фуджітани Наріакіра (富士谷成章; 1738-1779 рр.), багато дослідників розглядали теніоха як самостійну частину мову, що характеризується відсутністю речового значення та вико-

нує допоміжні функції. На базі досягнень у вивченні теніоха в період Тоугава почали інтенсивно розвиватися дослідження дієвідмінювання, та було закладено основи сучасних уявлень про дієвідмінювання.

Ще до початку епохи Токугава японські вчені звернули увагу на той факт, що дієслова та прикметники мають різну форму залежно від синтаксичної позиції та граматичних елементів, що приєднуються до них. Пізніше вказувалося на взаємозв'язок форм предикативу та показника теніоха, що приєднується до неї. У зв'язку з цим було виділено чотири форми зміни дієслів. Одним із перших філологів доби Токугава, що звернув увагу на проблему дієвідмінювання, був буддійський монах Кейчю (契沖; 1640-1701). У своїй праці «和字正濫鈔 /Ваджішьо: Раншьо:/» («Правильності та помилки в японській писемності», 1695 р.) він поділив усі слова на дві групи – відмінювані та невідмінювані – і поняття 動 < /угоку/ («рухатися») та 働 < /хатараку/ («працювати») застосував лише до першої групи (малося на увазі «змінюватися, відмінюватися»), відокремивши у такий спосіб дієвідмінювання від інших видів словозміни.

Далі, Танігава Котосуга (谷川士清; 1709-1776 рр.) у додатку до «日本書記通證 /Нихоншьоки Цу:шьо:/» під назвою «倭語通音 /Вагоцууон/» (1762 р.) і Камо-но Мабучі (賀茂真淵; 1697-1769) у творі «語意考 /Гоіко:/» («Роздуми над смислом слів», 1769 р.) розробили схеми відмінювання, засновані на таблиці 五十音 /Годжю:он/. Кожна форма отримала відповідну назву. Танігава Котосуга назвав їх «мітей», «ітей», «кокуджін», «джіген», а Камо-но Мабучі – «шьо» («хаджіме но котоба»), «тай» («угокану котоба»), «йо:» («угоку котоба»), «рей» («рейдзуру котоба»), «джьо» («тасукуру котоба»). Упродовж наступних кількох десятиліть вчені не завжди дотримувалися такого принципу впорядкування форм, але починаючи з Тоджьо Гімона (東条義門; 1786-1843) остаточно до нього повернулися. Обидві схеми відмінювання, іще неповні та неточні, є по суті ідентичними. Їх історична цінність полягає в тому, що вперше форми відмінювання розглядалися як система, і пропонувалися їх найменування, засновані на функції, яку вони виконують.

Вагомий внесок у розвиток вчення про відмінювання зробили пізніше два видатні філологи, про яких уже говорилося – Фуджітани Наріакіра та Мотоорі Норінага. У п'ятитомній праці «Аюішьо:» – першій в історії японського мовознавства класифікації частин мови – Фуджітани Наріакіра виділяє, поміж інших, частину мови 装 /йосоі/ («вбрання»), яка виражає поняття дії та стану. Цій частині мови він пізніше присвячує працю «装のかたがき /Йосоі-но Катагакі/». Клас йосоі складається з двох підкласів: *кото* – слів, що позначають дію, тобто дієслів, та *сама* – слів на позначення стану, вигляду, образу, тобто прикметників. У свою чергу *кото* включає *кото* – дієслова зі значенням дії та *аріна* – дієслова зі значенням буття. Прикметники

сама в залежності від типу відмінювання поділяються на три групи: *шідзама*, тобто прикметники, що відмінюються за типом *ку* (самуші, самукі); *шікідзама*, тобто прикметники, що відмінюються за типом *шіку* (атараші, атарашікі), *арі-сама*, тобто ад'єктивні дієслова типу «шідзука нарі» (напів-предикативні прикметники).

Фуджітані Наріакіра першим в історії японського мовознавства чітко відокремив дієслова від прикметників і дослідив різні групи в межах цих частин мови. Далі він виділив 9 форм зміни йосої [13, с.284-285].

1. *Мото* – основа (в односкладових дієслів одночасно вказує на заключну форму).

2. *Суе* (у прикметників, а також дієслів, що мають основу та закінчення і відмінюються шляхом зміни кінцевого голосного, відповідає заключній формі).

3. *Хікі-набікі* (у *аріна* та *арі-сама хікі* вважається форма *-ру*, а у *сідзама* – форма *-кі*; в інших випадках використовується назва «набікі»; у дієслів відповідає формі *-ру*, тобто применній або заключній формі).

4. *Кішіката* (відповідає приюгенній формі).

5. *Меномае* (відповідає наказовій формі).

6. *Арамаші* (відповідає незавершеній формі).

7. *Набікіфуші* (відповідає формі *-ре*, тобто завершеній формі).

8. *Фушіменомае* (наявна лише у *шідзама* та *шікідзама* і відповідає формі *-ке* /*йокере*/).

9. *Тачімото* (наявна лише у *шідзама* та *шікідзама* і відповідає формі *-ка* /*йокару*/).

На відміну від Танігава Котосуга та Камо-но Мабучі, що розташовували форми дієслова у порядку голосних вертикального ряду таблиці 五十音 / годжю:он/, Фуджітані Наріакіра перераховував форми дієвідміни у послідовності, наведеній вище. Дослідник вперше спробував виділити типи дієвідмінювання, але його класифікація заснована на ознаці наявності чи відсутності тільки двох форм: заключної та применної. Тому до однієї групи включалися йосої, що згодом були віднесені до різних типів відмінювання.

Ключовою працею Мотоорі Норінага з проблем відмінювання є «御国詞活用抄 / Мікунікотоба Кацуїо:шьо:/» («Нарис із відмінювання японських слів», 1782 р.). У цій праці відмінювані слова розділені на 27 груп за їх останніми складами.

Схема відмінювання, запропонована Мотоорі Норінага, вважається недостатньо впорядкованою. У ній не враховувалися деякі форми дієслів та прикметників. Проте в цій праці автор аналізував усі існуючі типи відмінювання йогенів, і тому, попри деяку невпорядкованість, його схема становить безсумнівний інтерес з точки зору розвитку науки про відмінювання.

Результати досліджень відмінювання, що їх здійснили Фуджітані Наріакіра та Мотоорі Норінага, узагальнив Судзукі Акіра (鈴木腹; 1764-1837) у своїй праці «活語断続譜 /Кацуго Дандзокуфу/» («Замітки про вживання відмінюваних слів», 1803 р.). Як і Мотоорі Норінага, Судзукі Акіра поділяв всі йогени на 27 груп і вказує спочатку на 8, а потім на 7 форм відмінювання. Він перераховує їх у порядку, запропонованому Фуджітані Наріакіра.

На відміну від своїх попередників, Судзукі Акіра при аналізі відмінювання враховував не лише фонетичні зміни у кінцевому складі, а й список теніюха, які з ним сполучаються. Тому, якщо яка-небудь група теніюха у йогена одного типу відмінювання приєднувалася до однієї форми, а у йогена іншого типу відмінювання – до двох різних форм, то матеріально тотожні форми першого дієслова чи прикметника вважалися двома різними формами відмінювання. Ця ідея, пізніше сприйнята та розвинена у дослідженнях Тодзьо Гімона, дала можливість виробити єдині правила поєднання йогенів із граматичними елементами. У цій самій праці Судзукі Акіра досліджує відмінювання прикметників У прикметників типу *ку* він виділяє форми *ші*, *кі*, *кару*, *ку* (*ку арі*), *каре* (*кере*), *каре*, *кара*, а у прикметників типу *шіку* – форми *ші*, *шікі*, *шікару*, *шікі* (*шікарі*), *шікаре* (*шікере*), *шікаре*, *шікара*.

Вагомий внесок у вчення про відмінювання був зроблений сином Мотоорі Норінага – Мотоорі Харуніва (本居春庭; 1763-1828). Свої погляди на систему відмінювання він виклав у праці «詞八衢 /Котоба-но Ячімата/» («Шляхи слів», 1806 р.). Мотоорі Харуніва виділив 7 типів відмінювання дієслів у залежності від того, скільки і які форми зміни (ступені) вони мають у вертикальному ряду таблиці «Годжю:он»: 4 правильних дієвідміні (чотириступеневе; одноступеневе, що пізніше назвали верхнім одноступеневим; серединне, що пізніше назвали верхнім двоступеневим; нижнє двоступеневе) і 3 неправильні дієвідміні (неправильні дієвідміні за стовпчиками *ка*, *са*, *на*).

Мотоорі Харуніва скоротив кількість форм відмінювання з семи до п'яти за рахунок з'єднання першої та третьої форм, що у таблиці Судзукі Акіра відповідали заключній формі, і винятки – наказовій формі. Спеціальних найменувань кожній формі Мотоорі Харуніва не давав, а пояснював їх значення описово. Форми відмінювання перераховувалися у порядку головних таблиці «Годжю:он». На відміну від Судзукі Акіра, який вважав матеріально тотожні форми одного дієслова різними формами, якщо у дієслова іншої (інших) дієвідміні їм відповідали з точки зору приєднання теніюха дві фонетично неідентичні форми, Мотоорі Харуніва у своїй схемі відмінювання не припускає повторення однакових форм.

Інша праця Мотоорі Харуніва «詞通路 /Котоба-но Кайойджі» (1828 р.) присвячена перехідності/неперехідності. Це питання піднімалося і попере-

дниками Харуніва («Іппо» невідомого автора, «Аюішьо:» Фуджітані Наріакіра, «玉あれ /Тама Араре/» (1792 р.) Мотоорі Норінага, «振分髪/Фуривакегамі/» (1796 р.) Одзава Роан (小沢蘆庵; 1723-1801) та ін.), але Мотоорі Харуніва вперше розглядав явище перехідності/неперехідності як систему форм і пояснював семантичні відмінності між формами як відмінності в їх відмінюванні. Граматичні елементи, що виражають пасив, каузатив, потенційність, віднесені пізніше до службових дієслів, Мотоорі Харуніва вважав дієслівними закінченнями.

У своїй семантичній класифікації Мотоорі Харуніва розділив дієслова, а точніше – дії, на шість груп [13, с.287]:

- 1) ті, що самі такими є (кікоюру – *чутися*);
- 2) ті, що роблять так з предметами (кіку – *чути*);
- 3) ті, що роблять так іншим (кікасуру – *оголошувати*);
- 4) ті, що примушують інших бути такими (кікоесасуру – *примусити бути чутним*);
- 5) ті, що самі стають такими (кікаруру – *ставати чутним*);
- 6) ті, які спонукаються іншими бути такими (кікасаруру – *бути оголошеним*).

У сучасній термінології їм відповідають: група 1 – неперехідні, групи 2 і 3 – перехідні дієслова, група 4 – сполучення зі службовими каузативними формантами, група 5 – сполучення зі службовими формантами потенційності та неконтрольованої дії, група 6 – сполучення зі службовими формантами пасиву.

Таке трактування перехідності/неперехідності справило вплив на послідовників Харуніва. Сприйнявши концепцію в цілому, вони внесли до неї низку коректив. Зокрема, Курокава Харумура (黒川春村; 1799-1866) об'єднав першу та другу, п'яту та шосту групу і отримав чотири ступені переходу.

Завершальним етапом у розвитку вчення про дієвідмінювання в епоху Токугава можна вважати дослідження Тоджьо Гімона, відображені у його працях «活語指南 /Кацуго Шінан/» («Навчання дієвідмінювання», 1844 р.), «友鏡 /Томокагамі/» (1823 р.), «和語説略図 /Вагосецу-но Рякудзу/» (1833 р.), «山口菜 /Ямагучі-но Шіюрі/» (1836 р.). Тоджьо Гімон обґрунтував необхідність виділення шести форм дієвідмінювання і дав їм такі назви: «шьо:дзенген» або «мідзенген», «рен'йо:ген», «сецуданген», «рентайген», «ідзенген», «кегуген». Запропоновані ним назви стали основою сучасних найменувань форм дієвідмінювання. Форми відмінювання Тоджьо Гімон розташовував у порядку голосних таблиці «Годжю:он».

У вивченні морфології японські вчені епохи Токугава досягли неабияких успіхів, накопичили значний матеріал, що потребував певної систематизації.

Можна сказати, що було створене підґрунтя для класифікації частин мови, а також – для наукової розробки граматичної будови японської мови.

До перших філологів епохи Токугава, що звернули увагу на проблему класифікації лексичного складу за частинами мови, належить Фуджітані Наріакіра, про якого уже згадувалося вище. Результати своїх досліджень у цій галузі він представив у працях «挿頭抄 /Кадзашішо:/» та «脚結抄 /Аюішо:/». Через півстоліття Судзукі Акіра видає «言語四種論 /Ленгоші-шюрон/» («Трактат про чотири класи слів», 1824 р.). Після Судзукі Акіра питання про частини мови досліджує Тодзьо Гімон у працях «活語指南 /Кацуго Шінан/» (1840 р.) та «玉の緒繰分 /Тама-но Окуріваке/» (1841 р.). Дещо раніше Тоґаші Хірокаґе (富樫広蔭; 1793-1873) написав відому працю «詞の玉橋 /Котоба-но Тамахаші/» («Яшовий міст слів», 1826 р.), що приніс авторові визнання за проведену ним класифікацію частин мови.

Фуджітані Наріакіра виділяє для японської мови чотири частини мови: 1) *на* («імена»); 2) *йосоі* (букв.: «вбрання»); 3) *кадзаші* (букв.: «прикраси для голови»); 4) *аюі* (букв.: «обмотки для ніг»). Назву «прикраси для голови» отримав той розряд слів, що визначає слова перших двох категорій, стоячи перед ними у реченні (а при вертикальному письмі – над ними, зверху); «обмотки для ніг» – це ті службові слова та морфеми, які оформлюють слова, слідуючи за ними (у вертикальному письмі – під ними, знизу).

Фуджітані не ставить всі чотири класи слів в один ряд, а поділяє їх на основні та допоміжні. До основних класів він відносить: *на* (імена), що слугують назвами конкретних або абстрактних предметів (*моно*), та *йосоі*, що виражають поняття дії та стану (*кото*) як поняття, протилежні предметним. Клас *йосоі* – загальний клас. Автор поділяє його на два підкласи: *кото* та *сама*, тобто на слова, що позначають дії (дієслова), та слова, що позначають стан, образ, вигляд, до яких він відносить прикметники.

Зі сказаного вище можна зробити висновок, що виділення *на* та *йосоі* як головних класів здійснено автором класифікації відповідно до логічно розчленованих понять про предмети та їх властивості, що знайшли відображення у вченні неоконфуціанської філософії про «незмінну сутність предметів» та «властивості, притаманні предметам» [13, с.289]. Фуджітані Наріакіра як представник «національної науки» (国学 /кокуґаку/), уникає вживання для згаданих понять термінів 体 /тай/ та 用 /йо:/, але суть його вчення від цього не змінюється.

Інші два класи слів – *кадзіші* та *аюі*, – що не позначають предметних понять та явищ, не підпадають під філософський критерій, який застосовується автором для виділення основних класів слів, і трактуються як допоміжні слова, що характеризують лексичні значення слів основних класів та слугують для вираження відношень між ними. Для виділення допоміжних

класів автор використовував структурні та синтаксичні особливості будови японської мови.

Критерієм для виділення класу кадзаші слугувала формальна синтаксична ознака; ці слова у синтаксичній будові речення передують головним словам – або безпосередньо примикають до них, або відокремлені проміжними словами. Звідси цей клас і отримав назву «прикрас для голови». З точки зору ж сучасної граматичної класифікації слова, що відносяться до кадзаші, є неоднорідними за лексичним змістом та синтаксичною функцією.

Четвертий клас – аюі («обмотки для ніг») – Фуджітані виділив за ознакою постпозиційного примикання. До цього класу увійшли здебільшого всі аглютинуючі формальні показники, які не мають самостійного лексичного значення, і за допомогою яких здійснюється оформлення слів у завданнях лексичної та синтаксичної побудови. Оскільки цей клас виявився доволі різномірним, автор класифікації поділяє його на п'ять головних груп:

- 1) питальні та окличні частки *ка*, *я* та суфікс заборонного способу *на*;
- 2) відмінкові форманти, що підкреслюють обмежувальні частки та суфікси;
- 3) відмінювані видові та часові дієслівні суфікси та дієслово *あり* /*арі*/ («бути»), що використовується як допоміжне при відмінюванні прикметників;
- 4) відмінювані станові суфікси *су*, *ру*, *рару*, суфікс дієприслівника *-те* (серединна форма дієслова), дієслівна зв'язка *нарі*, дієслова *行く* /*юку*/ «йти», *会う* /*ау*/ «зустрічатися», *やる* /*яру*/ «давати» тощо у їх допоміжному використанні;
- 5) незмінювані лексичні суфікси *са*, *мі*, *ге*, просубстантивне слово *моно* та ін.

Класифікаційна термінологія, уведена Фуджітані Наріакіра, не знайшла послідовників, але класифікація як така справила вплив на роботи цілої низки дослідників японської мови. Так, зокрема, запропонований вченим принцип об'єднання дієслів та прикметників в одну спільну групу та виділення поспозиційних службових елементів у самостійний клас продовжує утримуватися в японській граматичній літературі протягом усього наступного періоду аж до наших днів.

Судзукі Акіра першим з японських філологів узагальнив вчення про частини мови у японській мові та видав монографію, присвячену цьому питанню, під назвою «言語四種論 /Генгошішюрон/». Власне кажучи, це була перша граматики японської мови, написана японцем. Як видно з самої назви трактату, Судзукі встановив у японській мові чотири класи слів: 1) 体の言葉 /тай-но котоба/ («слова-субстанції»); 2) てにおは /теніоха/ («службові

форманти»); 3) あり方の言葉 /аріката-но котоба/ («слова стану»); 4) 仕業の言葉 /шівадза-но котоба/ («слова-дії»). Два останні класи Судзукі Акіра об'єднав спільною назвою – 用の言葉 /йо:-но котоба/.

Класифікація Судзукі Акіра, перш за все, привертає до себе увагу термінологією. Терміни «体 /тай/» та «用 /йо:/» запозичені автором із конфуціанської філософії. Під терміном «тай» у конфуціанській доктрині мається на увазі незмінна сутність предметів, а під терміном «йо:» – змінні властивості предметів. Якщо пробувати застосувати ці два поняття до філософії західноєвропейської, то вони будуть, тією чи іншою мірою, відповідати поняттям «субстанція» та «акциденція».

Класифікації Судзукі Акіра та Фуджітани Наріакіра співпадають лише відносно першого класу. В інших трьох випадках вони відрізняються. Такі розбіжності пояснюються тим, що в їх основу покладено дещо різні принципи. Фуджітани побудував свою класифікацію на основі філософсько-логічного критерію та ознаки місцезнаходження; Судзукі ж не обмежився тільки загальним філософським критерієм, а увів ще додатковий граматичний критерій змінюваності слів. Так, «тай-но котоба» він визначає як «слова, що слугують назвами усього суцього», або, інакше, як «іменні слова», за допомогою яких називаються конкретні (物 /моно/) та абстрактні (事 /кото/) предмети. Вони характеризуються тим, що є незмінюваними словами. Далі Судзукі вказує, що з генетичної точки зору слова класу 体 /тай/ неоднорідні: у цій категорії можна розрізнити основні слова, які є такими за походженням, та слова, що походять з класу слів 用 /йо:/, тобто дієслів та прикметників. У зв'язку з цим він намагається побудувати теорію розвитку частин мови, вказуючи, що у сиву давнину було багато слів категорії йо: і мало слів категорії тай, але з розвитком мови остання категорія суттєво розширилася за рахунок першої.

Поділ загальної категорії «йо:-но котоба» на два класи, «аріката-но котоба» та «шівадза-но котоба», Судзукі Акіра мотивує тим, що слова цих класів є відмінними за характером словозміни. Вчений намагається тут підвести під лексичну класифікацію граматичну основу і тим самим порушити засади філософського тлумачення термінів «тай» та «йо:». Характеризуючи ці класи, Судзукі відзначає особливості, якими вони відрізняються один від одного. Особливості ці він убачає в семантиці та притаманних їм формах. Іншими словами, у відповідності до японського складового письма та під впливом пануючої на той час теорії «音義説 /Онґісецу/», філолог виділяє склад як морфологічний елемент зі складу основи і надає йому самостійного існування. Підсумовуючи сказане, можна констатувати, що Судзукі Акіра встановлює для основних лексичних класів два класифікаційні критерії: логічну ознаку та морфологічну ознаку змінюваності.

Лексико-граматичний фонд мови, що не відповідає філософсько-логічним критеріям, Судзукі об'єднав в один клас під назвою «теніоха». Дослідник не вважав теніоха повноцінними словами, а розглядав їх як елементи мови, позбавлені речового значення та самостійного використання і такі, що слугують засобом зміни слів і встановлення синтаксичних зв'язків. Клас теніоха Судзукі піддає внутрішній класифікації за ознакою місцезнаходження по відношенню до основних трьох класів слів. У такий спосіб він встановлює п'ять груп:

- 1) слова, що мають самостійну позицію (вигуки та займенники);
- 2) слова, що мають препозиційну позицію (прислівники та сполучники);
- 3) слова, що мають проміжну позицію (ад'єктивні та приіменні форманти найрізноманітнішого призначення);
- 4) слова, що мають постпозиційну позицію, здебільшого в кінці речення (питальні, окличні та інші частки);
- 5) змінювані закінчення прикметників та дієслів.

Звідси можна зробити висновок, що клас теніоха у Судзукі Акіра доволі широкий за обсягом і неоднорідний за змістом.

Класифікація Судзукі Акіра не отримала широкого визнання, але введене ним безпосередньо до граматики терміни «тай» та «йо:» міцно закріпилися в ній, хоча й не зовсім у тому трактуванні, що його передбачав Судзукі.

Тоджьо Гімон займався питанням класифікації частин мови у зв'язку з розробкою проблеми відмінювання дієслів та прикметників. Він схвально ставився до класифікаційної системи Судзукі Акіра, але водночас заявляв, що з деякими положеннями цієї системи він не може погодитися і пропонує свою схему, за якою клас тайген поділяється 有形 /ю:кей/ («матеріальні слова», іменники з конкретним значенням) та 無形 /мукей/ («нематеріальні слова», іменники, займенники та незмінні службові форманти з абстрактним значенням), а клас йо:ген – на 形状言 /кейджьо:ген/ («слова вигляду», прикметники та суфікси, що змінюються за прикметниковим типом) та 作用言 /сайо:ген/ («слова дії», дієслова та дієслівні суфікси). Отже, в основу такої класифікації був покладений двоступеневий класифікаційний принцип. Також можна стверджувати, що Тоджьо Гімон звільнив терміни «тай» та «йо:» від їх філософсько-логічного змісту і став розглядати їх як суто морфологічні категорії: «тай» – незмінювані слова, «йо:» – змінювані. Попри те, що класифікація Тоджьо Гімона в цілому не отримала визнання з боку японських лінгвістів, ціла низка її положень стала суттєвим надбанням японського мовознавства. Введені ним терміни «体言 /тайген/» та «作用言 /йо:ген/» широко використовуються в японській граматиці й сьогодні.

Тогаші Хірокаге увійшов до історії японської лінгвістики як автор, з іменем якого пов'язаний завершальний етап розвитку вчення про частини

мови в епоху Токугава. Своє вчення про частини мови дослідник виклав у праці «詞の玉橋 /Котоба-но Тамахаші/». Запропонована ним класифікація є певною мірою модифікацією схеми Тодзьо Гімона. Тогаші Хірокаге встановив у японській мові три частини мови: *кото*, *котоба* й *теніоха*. Під *кото* («слово») він розуміє іменник, під *котоба* («слово», «мовлення») – дієслово та прикметник. Звідси випливає, що для цього лінгвіста це не просто різні види слів, а різні явища. Суть же їх полягає в тому, що *кото* – це те, про що людина говорить; *котоба* – це те, що саме вона про це говорить: *кото* – це те, що якимось існує саме по собі (як предмет чи явище), а *котоба* існує не саме по собі, а лише у застосуванні до *кото*. Ця лінія протиставлення дії та якості, з одного боку, і предметних понять – з нішого, є характерною для всіх філологів феодального періоду. Однак для попередників Тогаші Хірокаге це були, все ж таки, різні класи одного й того самого мовного явища. Він же пішов далі – навіть відмовився вважати їх однорідними явищами. Тогаші Хірокаге за вихідне положення взяв семантичний принцип, на основі якого він весь лексичний склад мови поділив на знамені та незнаменні слова. У результаті такого членування виділився самостійний клас граматичних формантів, що отримав назву «теніоха».

Таким чином виникла система трьох частин мови. Кожен із класів автор піддав внутрішньому членуванню на окремі підгрупи. Так, клас *котоба* поділявся на *сецудо:йо:ші* та *сецуйо:тайші*, куди відповідно відносилися дієслова та прикметники. У класі *теніоха* виділяються два розряди: *до:джі* («змінювані слова») та *сейджі* («незмінювані слова»). До першого розряду віднесено змінювані дієслівні форманти, що виражають стан, вид, час тощо; до другого – незмінні форманти, як приіменні, так і придієслівні, а також вигуки. Характеристику цих розрядів автор зводить до загальних вказівок на функціональні ознаки.

За такою схемою виявляється, що форманти, які утворюють певну систему форм дієслова, його граматичні категорії, механічно розосереджуються по різних рубриках. Так, наприклад, станові, видові та часові форманти об'днуються в групі *до:джі*, форманти, що утворюють форми способу – у *сейджі*. Такий принцип класифікації активно долучився до всіх подільших класифікаційних схем і справив суттєвий вплив на побудову граматики.

Усі лінгвістичні теорії, що так чи інакше справили вплив на японське мовознавство прийнято поділяти на три головні течії. Перша течія – це так звана традиційна граMATика (伝統文法 /денто:бумпо:/), що розвивалася до кінця XIX ст. Друга течія – це структурна лінгвістика (構造言語学 /ко:дзо:генгогаку/), що розвивалася у різних напрямках на теренах Європи та Америки від Ф. де Соссюра. Третя течія пов'язана з іменем Н. Хомського

і має назву генеративної (породжуючої) граматики (生成文法 /сейсей бумпо:/) [504, с.123].

Слід одразу ж зауважити, що на думку японських дослідників, найглибший вплив на сучасну шкільну граматику справила саме перша течія – традиційна граMATика. Це підтверджується, зокрема, особливостями наукового висвітлення частиномовного поділу та специфікою визначення ключових понять граматики, наприклад, речення – за традиційним уявленням, реченням є закінчена думка; речення має підмет та присудок тощо. Відзначається також, що такі поняття, як «відмінок» (格 /каку/), яке є складовою, наприклад, поняття «відмінкова частка», «відмінковий показник» (格助詞 /какудзьоші/), «допоміжне дієслово» (助動詞 /дзьодо:ші/) та пасивний стан (受身 /укемі/), що виражається в мові за допомогою службових дієслів, також є перекладацькими відповідниками для термінів традиційної європейської граматики.

Однак вважається також, що на сьогоднішній день, зустрічаючись із подібними явищами у своїй повсякденній практиці, японські філологи майже не усвідомлюють того факту, що ці терміни були створені для опису граматичної будови саме європейських мов і сягають своїм корінням часів античності. Вірогідно, це пов'язано з діяльністю лінгвістів епохи Мейджі (1868-1912 рр.).

Перші роботи з граматики японських авторів, що зазнали впливу європейської науки, з'являються в першій половині XIX ст. Як відомо, від початку XVII до середини XIX ст. Японія була «закритою країною» («鎖国 /сакоку/»), і її зв'язки з іншими державами були мінімальними. Однак у невеликому обсязі існували торгові та культурні зв'язки з Голандією, внаслідок чого в Японії утворилася школа так званих 蘭学者 /рангакуся/, які вивчали європейську (у той час – здебільшого голандську) культуру. У першій половині XIX ст. в рамках цієї школи з'явилися й праці з мовознавства. Першим ґрунтовним дослідженням такого роду була праця Цурумине Шігенобу (鶴峰戊申; 1788-1859) під назвою «語学新書 /Гогаку Шіншьо/» (1833 р.).

Цей твір був першою загальною граMATикою японської мови, написаною японцем. Японські вчені того часу, незнайомі з європейською наукою, не прагнули охопити систему мови в цілому. Усі їх праці були присвячені окремим питанням, хоча в роботах Судзукі, Гімона та ін. уже спостерігається прагнення до більш широкого охоплення матеріалу. Цурумине ж уперше сробував описати граматику японської мови в цілому за зразком доступних йому шкільних граMATик голандської мови.

Цурумине Шігенобу намагався підвести японську мову під категорії європейської шкільної граматики, часто без належних підстав. Так, він на-

магався виділити в японській мові дев'ять частин мови. Йому, однак, не вдалося виявити в японській мові артикль, і замість цього він виділив в окрему частину мови предикативні прикметники. В якості прийменників розглядалися імена з просторовим значенням (上 /*ue*/ – *зверху*, 下 /*shita*/ – *знизу*, 中 /*naaka*/ – *усередині*). Разом з дев'ятьма частинами мови Цуруміне виділяв також дев'ять відмінків: шість для імені, три для дієслова.

Зі сказаного вище видно, що безпосереднє копіювання описів мови, далекої від японської за будовою, давало викривлене уявлення про японську мову. Однак деякі риси опису Цуруміне пізніше були прийняті японською наукою, наприклад, виділення як частин мови займенників та вигуків.

Граматики Цуруміне Шігенобу протягом кількох десятиліть була єдиною в своєму роді, проте після «відкриття Японії» («開国 /*кайкоку*/») знову почали з'являтися з 60-х років XIX ст. аналогічні праці (тільки зразком для них були не голандські, а англійські граматики). Ці роботи виходили паралельно з дослідженнями, що виконувалися у традиційному дусі. Синтез цих двох напрямків відбувся лише наприкінці XIX ст.

Оцукі Фуміхіко (大槻文彦; 1847-1928), який займався створенням новітнього японського словника, вважав, що опис слова та його усвідомлення в системі граматики є нерозривними. У зв'язку з цим він, з метою колегіального вивчення концепцій європейського мовознавства, заснував наукове товариство, засідання якого пройшли 56 разів у період з 1878 по 1882 рік. Після цього такі провідні японські лінгвісти, як Ямада Йошіо (山田孝雄; 1875-1958), Мацушіта Дайдзабуро (松下 大三郎; 1878-1935) та інші почали працювати над створенням теорії японської граматики, і їх діяльність була нерозривно пов'язана з провідними ідеями європейської лінгвістичної науки, при чому це не спонукало випускати з поля зору специфіку будови власне японської мови.

Цікаво, що якщо порівнювати дослідження у ключі традиційної граматики на матеріалі японської мови з тими студіями, що проводилися під впливом ідей структуралізму та породжуючої граматики, а також із сучасними дискурсивними дослідженнями, дослідженнями з функціональної лінгвістики, мовної поведінки тощо, то останні характеризуються доволі високим ступенем теоретичної розробленості, але не завжди достатньою мірою враховують особливості саме японської мови. Проте, з іншого боку, з огляду на те, що представники «національної науки» (国学者 /*кокугакушыя*/) почали налагоджувати співпрацю з фахівцями у галузі методики викладання іноземних мов, а також загального мовознавства, поступово набирали оберти спільні дослідження, що дало підставу сподіватися на зародження нового етапу у процесі систематизації граматики. У зв'язку з цим доцільно докладно поговорити про вплив ідей структуралізму, дескриптивізму та

породжуючої граматики на процес дослідження граматики японської мови.

Склалося так, що лінгвістика стала галуззю науки, в якій структурні ідеї поширилися найшвидше і зайняли у багатьох країнах пануюче положення. «Курс загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра («*Cours de linguistique générale*»; 1916 р.) справив відчутний вплив на діяльність багатьох мовознавців. Ця праця була видана після смерті автора його учнями на основі конспектів і перекладена багатьма мовами світу. В Японії 1928 р. її переклад здійснив відомий лінгвіст Кобаяші Хідео (小林英夫; 1903-1978). У японському перекладі праця Ф. де Соссюра отримала назву «一般言語学原論 /ппан Генгогаку Генрон/» і була видана спочатку видавництвом «Окашьюін», а пізніше (1940 р.) переклад був удосконалений і надрукований видавництвом «Іванамі-шютен». Для лінгвістів країн Центральної і Східної Європи велике значення мали також ідеї польського і російського вченого І.О. Бодуена де Куртене (1845-1929), якого також іноді відносять до засновників структуралізму.

У 1910-1930-х роках утворився ряд наукових шкіл, які в тій або іншій мірі можуть вважатися такими, що розробляли ідеї структурної лінгвістики. У Швейцарії виникла Женевська школа на чолі з колегами Ф. де Соссюра і видавцями його курсу Ш. Балли (1865-1947) і А Сеше (1870-1946). У Данії з'явилася Копенгагенська школа, або глосематика, на чолі з Л. Єльмслевим (1899-1965). У Чехословаччині до кінця 1920-х років сформувалося Празьке лінгвістичне коло, що об'єднало чеських учених В. Матезіуса (1882-1945), Б. Трнку (1895-1984) та інших, а також емігрантів з Росії – Р. Якобсона, С. Карцевського (1884-1955), що незабаром переїхав в Женеву, і М. Трубецького (1890-1938), що жив у Відні. У Франції найбільш впливовими лінгвістами стали Е. Бенвеніст (1902-1976) та А. Мартіне (1908-1999). В Англії утворилася Лондонська школа на чолі з Дж. Р. Ферсом (1890-1960). У цих та деяких інших європейських країнах працювали також видатні лінгвісти, що не створили своїх наукових шкіл: у Польщі Є. Курилович (1895-1978), у Франції Л. Теньєр (1893-1954), в Англії А. Гардінер (1879-1963).

У Німеччині та Австрії, де дуже впливовими були традиції науки XIX ст., структуралізм не став пануючим напрямом у лінгвістиці; близьким до нього у своїй діяльності був видний лінгвіст і психолог К. Бюлер (1879-1963).

У США лінгвістика багато в чому розвивалася поза європейськими канонами, але незалежно від ідей Ф. де Соссюра там склалися школи, ідеологічно досить близькі до європейського структуралізму. Традиціям цих шкіл дав початок антрополог і лінгвіст Ф. Боас (1858-1942), учнями якого були обидва засновники провідних шкіл американської лінгвістики 1920-1950-х років: Л. Блумфілд (1887-1949), засновник школи дескриптивізму,

і Е. Селіп (1884-1939), засновник школи етнолінгвістики (остання школа частиною своєї проблематики виходила за рамки структуралізму). Перша із них була численнішою; до неї входили Б. Блок (1907-1965), З. Херріс (1909-1992), Ч. Хоккет (1916-2000) та інші відомі вчені. Утім, слід мати на увазі, що ці дві школи американського структуралізму інтенсивно взаємодіяли між собою, а ряд дослідників, наприклад К.Л. Пайка (1912-2000), можна навіть віднести до обох шкіл.

В СРСР термін «структуралізм» до 1950-х років ХХ ст. не був прийнятний, проте ряд учених були близькі за своїми ідеями до Празького лінгвістичного кола. Це, зокрема, М.Ф. Яковлев (1892-1974), Г.О. Винокур (1896-1947), О.М. Сухотин (1888-1942), П.С. Кузнецов (1899-1968), О.О. Реформатський (1900-1978), В.М. Сидоров (1903-1968), частково Р.І. Аванесов (1902-1982) та О.І. Смирницький (1903-1954). Особливо вагомий внесок зробили учні І.О. Бодуена де Куртене – Л.В. Щерба (1880-1944) та Є.Д. Поліванов (1891-1938). Від 1950-х років почалося інтенсивне освоєння ідей західного структуралізму, важливий внесок в яке зробили С.К. Шаумян (1916-2007), І.Й. Ревзін (1929-1974), А.А. Залізняк (нар. 1935 р.), І.О. Мельчук (нар. 1932 р.) та інші провідні науковці.

Цікаво, що з усіх азійських країн структуралізм отримав найбільший розвиток саме в Японії, де представлений, зокрема, працями Хашімото Шінкічі (橋本進吉; 1882-1945). Однак не можна говорити про те, що він став там пануючим напрямом, і на це є свої причини.

Взагалі сучасні японські лінгвісти схиляються до думки, що оскільки головну увагу Хашімото приділяв формальній стороні мови, то його внесок у розвиток японського мовознавства полягає саме в цьому, а з іншого боку – цим він і обмежується [504, с.143]. Дослідник виділяв три ключові одиниці мови: речення (文 /бун/), фразу (文節 /бунсецу/) та слово (語 /го/). До семантичного визначення цих одиниць, що існувало раніше, Хашімото додав формальні компоненти. Так, для речення він визначав три обов'язкові формальні ознаки:

- 1) речення є поєднанням звуків;
- 2) на початку і в кінці речення виділяється паузами;
- 3) кінець речення характеризується відповідною інтонацією.

Членуючи речення, Хашімото Шінкічі виділяє його безпосередні складники, які називає фразами (文節 /бунсецу/)² і визначає як «найкоротші одиниці повідомлення, на які можна поділити речення». Фраза має чотири обов'язкові формальні ознаки:

- 1) певні склади розташовані у певному порядку і завжди вимовляються послідовно;

² Це по суті те, що Мацущіта Дайдзабуро називав терміном «詞 /ші/».

- 2) наголос у кожному складі фрази є чітко визначеним;
- 3) фразу можна виділити паузами на початку і в кінці;
- 4) для початкового та заключного звуків існують обмеження, що відрізняють їх від інших звуків.

Фразу, у свою чергу, «можна розчленувати на мовні одиниці, що мають значення», тобто слова (語 /го/, 単語 /танго/). Але через суто структуралістський підхід тут виникла проблема із тим, чи вважати окремими словами несамотійні слова (独立し得ぬ語 /докуріцушіену го/ = 詞 /ші/ = 自立語 /джіріцуго/), що вживаються разом із самотійними (独立し得べき語 /докуріцушіебеки го/ = 辞 /джі/ = 付属語 /фудзокуго/), тобто проблема визначення слова в японській мові. Було не зовсім зрозуміло, чи потрібно здійснювати розчленовування на безпосередні складники, зокрема, аж до префіксів та суфіксів, які дуже важко вважати окремими словами, а також виділяти в окрему частину мови «допоміжні дієслова» (助動詞 /джьодо:ші/).

Здебільшого критика граматичного доробку Хашімото Шінкічі зводиться до того, що попри здійснений ним ґрунтовний аналіз формальних характеристик речення, фрази та слова, зовсім ігнорується семантичний аспект, внаслідок чого виникає брак парадигматичного висвітлення, у той час як синтагматичні відношення виявляються описаними на досить високому рівні. Наприклад, для того щоб на формальному рівні зрозуміти, як будеться фраза, семантичним аспектом можна знехтувати, а от щоб проаналізувати, в яких відношеннях перебувають між собою побудовані фрази, або, іншими словами, складовими якої системи вони є, потрібно обов'язково враховувати значення. Отже, за такого підходу, неможливим виявляється наукова розробка одного з ключових питань лінгвістики – питання про граматичні категорії мови. Можна сказати навіть більше: через те, що інтерпретація структури речення (не кажучи вже про його систему) відбувається поза аналізом його семантики, існування синтаксису як розділу лінгвістичної науки також ставиться під сумнів. Пізніше з'явилося поняття фразової єдності (連文節 /ренбунсецу/), що можна певною мірою вважати спробою теоретичного осмислення ієрархічної структури речення, оскільки Хашімото визначав фразову єдність як «сукупність двох чи більше фраз, об'єднаних спільним значенням», проте все зводилося, знову ж таки, до суто формального рівня.

Отже, можна стверджувати, що у граматиці Хашімото Шінкічі відсутня системність, притаманна більш раннім граматикам – Ямади Йошію та Мацушіті Дайдзабуро. Сам дослідник наголошував на тому, що головною його метою є модернізація та уточнення (наближення до точних наук) лінгвістичних методів дослідження.

Вірогідно, саме через таку критику, засновану, насамперед, на спостереженнях за особливостями будови японської мови, структуралізм в Японії

не був свого часу визнаний таким, що задовольнить достатньою мірою потреби лінгвістів. Проте, спроби продовжити справу Хашімото Шінкічі все ж таки були. Так, один із його учнів, Хатторі Широ (服部四郎; 1908-1995), запозичив, дещо модифікував і спробував застосувати до японської мови методи американського дескриптивізму на підґрунті, підготованому вчителем.

Підсумовуючи та узагальнюючи тему структуралізму в лінгвістиці, зазначимо, що всі структуралісти приймали (іноді з деякими видозмінами) ряд ідей, проголошених Ф. де Соссюром. Це розмежування мови та мовлення і зосередження уваги лінгвістики на вивченні саме мови; розуміння мови як системи знаків, розподіл лінгвістики на синхронічну та діахронічну з наданням пріоритету першій з них (хоча чимало структуралістів займалися й історією мови), прагнення до розгляду системи мови в цілому й виявлення системних відношень між мовними одиницями.

На тлі розмежування синхронії та діахронії, які привели лінгвістів до вичленення системи мови в дії, чітко постає розмежування між мовою та мовленням, яке займає центральне місце у проблематиці сучасного мовознавства. Проблема антиномії «мова-мовлення» продовжує залишатися центральним питанням усієї постсоссюрівської лінгвістики.

Мова як система засобів вираження і мовлення як реалізація вираження в процесі спілкування складають нерозривну єдність. Відсилаючись на це твердження, деякі мовознавці вважають проведення розмежування між ними неправомірним. Проте єдність сторін явищ дійсності зовсім не означає їх тотожності.

Широке поняття мови включає щонайменш чотири окремі сторони, кожна з яких має особливу сферу лінгвістичної проблематики:

1) фонд наявних, готових формально-сміслових одиниць, які слугують безпосереднім матеріалом для побудови висловлювання, тобто словниковий запас;

2) фонд структурних моделей зміни і поєднання слів чи сукупності закономірностей зміни і поєднання слів;

3) процес користування мовою – акт говоріння і письма (мова як засіб спілкування);

4) сукупність готових висловлювань мовою, що розглядається.

Перші дві сторони широкого поняття мови формують вузьке поняття мови, останні дві сторони формують поняття мовлення.

Відомо, що у постсоссюрівському мовознавстві мали місце спроби встановити між мовою та мовленням проміжну категорію, яка називається узусом чи нормою. Проте така категорія аж ніяк не скасовувала основної дихотомії «мова-мовлення». Нині прийнято протиставляти такі поняття, як схема і узус, код і повідомлення, система і текст (корпус) тощо.

Витоки вчення про розмежування мови і мовлення можна знайти в діалозі Платона «Софіст» (4 ст. до н.е.), де чітко визначені дві фундаментальні сфери мови: слово як назва суцього і речення як словесне судження про суще. При цьому речення позначається терміном «мовлення». Таке ототожнення речення із мовленням проходило через всю древньогрецьку граматику.

Античне вчення про слова-імена та речення-мовлення було розвинуте Аристотелем та стоїками, і в подальшому, в александрійських вчених, послугувало основою для створення певних обрисів теорії граматики з морфологічним і синтаксичним розділами.

В епоху Відродження вичленовується традиційна формула складу мови як сукупності словника і граматики.

У порівняльно-історичному мовознавстві XIX ст. уже повністю склалися розмежування між мовою як системою засобів словесного вираження і мовленням як висловлюванням, яке реалізується в результаті функціонування системи.

З іменем Ф. де Соссюра зазвичай пов'язують чітке розмежування мови і мовлення [339]. У післясоссюрівському мовознавстві А. Гардінер виступив у 30-х рр. XX ст. із обґрунтуванням специфічно мовленнєвої природи речення [421].

У лінгвістичній концепції О.І. Смирницького було проведено послідовне розмежування між мовою як системою засобів побудови речень і мовленням як текстом, який формується готовими реченнями [330; 331]. Основа схожої концепції широко представлена і в терміні «код-повідомлення»: код як множина значимих базових елементів, яка породжує безкінечне число «повідомлень» (текстів, мовленнєвих фраз, композицій, тощо).

Вказане трактування підбиває підсумок розвитку класичного вчення про співвідношення мови і мовлення, результати якого широко використовуються у дослідженнях в галузі граматики будь-якої мови.

Більшості структуралістів був тією чи іншою мірою властивий підхід до мови як до явища, що вивчається ззовні, без звернення до психології і самоспостереження; розгляд мови поза тим, що говориться і слухається (винятком можна вважати К. Бюлера, Е. Сепіра, Є.Д. Поліванова, частково А. Гардінера та Л.В. Щербу). Типовим для структуралістів було прагнення до точності, суворості і несуперечності опису, що доходило на пізньому етапі розвитку структуралізму до активної його математизації і побудови формальних моделей [405].

Ці методологічні установки були надалі успадковані генеративною лінгвістикою (生成言語学 /сейсей генгоаку/) Н. Хомського, що вийшла на передній план в останній третині XX ст., хоча генеративна теорія завжди більше

закликала до розриву з класичним структуралізмом, аніж до спадкоємності по відношенню до нього.

Основні риси структуралізму були доведені до логічного завершення двома школами: глосематикою та дескриптивізмом, хоча завершеність і послідовність теорії досягалася в них різними шляхами. Обидві школи, кожна по-своєму, позначили й межі структуралізму – очищення теорії від непослідовності різко обмежувало можливості її застосування.

Глосематика розвивала ідеї Ф. де Соссюра про мову як систему чистих відношень, для якої чинник часу не має значення. Критикуючи традиційний гуманітарний підхід до мови, Л. Єльмслев прагнув будувати лінгвістику як науку, незалежну від інших наук, окрім математики (при цьому інші гуманітарні науки повинні спиратися на дані лінгвістики). Мета лінгвістики, за Єльмслевим, полягає у побудові «алгебри мови» за зразком числень математичної логіки.

Лінгвістична теорія має бути максимально абстрактною й оцінюватися лише відповідно до критеріїв внутрішньої несуперечності, простоти й повноти. Л. Єльмслев навіть порівнював побудову теорії з грою. Потім теорія повинна застосовуватися до аналізу конкретних текстів, проте сама по собі побудова теорії та її придатність для тих або інших цілей не пов'язані між собою. Зберігаючи визначення мови як системи знаків, глосематика розуміла знак нетрадиційним чином: знак не є знаком для чогось, що лежить поза ним; він лише зв'язує між собою дві сторони: вираження та зміст. Ані характер вираження (звуковий або якийсь інший), ані характер змісту (розумовий або якийсь інший) не повинні цікавити лінгвістику. Для цієї науки, як стверджував Л. Єльмслев, значущими є тільки відношення між елементами, а самі елементи (фонемі, слова тощо) – лише точки перетину цих відношень.

Слід відзначити, що така суворість методу призвела до крайнього збіднення змісту. Усі спроби описати якусь мову на основі методики глосематики не мали успіху, проте деякі з її категорій (наприклад, протиставлення плану вираження і плану змісту або форми і субстанції в мові) збагатили понятійний апарат лінгвістичної теорії.

Дескриптивісти, навпаки, йшли не від абстрактних процедур, а від емпіричного досвіду опису мов, зокрема індіанських. Вони прагнули досліджувати свій об'єкт за зразком природничих наук, повністю відмовляючись від використання інтуїції та самоспостереження. Це було обумовлено не лише загальними пізнавальними установками, але й цілком об'єктивними причинами, а саме дуже значними, з точки зору тодішніх уявлень, відмінностями структури цих мов від звичного «середньоевропейського стандарту» (термін Б.Л. Уорфа); такі мови з'являлися перед дослідником як гідні

здивування об'єкти, що інтуїтивно не досягаються і, вимагаючи об'єктивного вивчення, подібні до тих, з якими мають справу природничі науки.

Інтуїція при їх вивченні часто підказувала невдалі рішення, і тому на перший план висунулася ідея побудови універсального методу «відкриття граматики» (文法開発 /бумпо: кайхацу/) мови, що вивчалася, при тому, що сама ця граMATика може бути, як тоді уявлялося, скільки завгодно екзотичною. Найбільш послідовно такий підхід сформулювали дескриптивісти другого покоління, особливо З. Херріс, який послідовно виходив з позиції зовнішнього спостерігача за мовою, що не розуміє її сенсу, але що помічає в ній повторюваність тих або інших відрізків, а також правила їх сполучуваності. Виділити ці відрізки (фонем, морфем тощо) і описати безліч відрізків, з якими вони поєднується, і означало описати мову. Спеціальне дослідження мовного значення при такому підході виявлялося непотрібним; Херріс вважав, що воно дублює опис сполучуваності елементів, але при цьому не може бути формалізоване.

Відмова від вивчення значення різко відрізняла крайній дескриптивизм від інших напрямів структуралізму (з ним не була згодна і частина дескриптивістів, включаючи Л. Блумфілда). Такий підхід доводив до логічного завершення прагнення вигнати будь-який суб'єктивізм з лінгвістичного дослідження, зробити дослідження повторюваним і таким, що перевіряється.

На відміну від глосематиків, дескриптивісти дуже багато зробили для опису конкретних мов. Проте це досягалося ціною неявної відмови від теоретичних постулатів. Заборона на використання інтуїції дослідника і на прямий аналіз значення компенсувалася зверненням до носія мови, що вивчалася (інформанта), який відповідав на питання лінгвіста, виходячи зі своєї інтуїції і своїх уявлень про значення.

У будь-якому випадку ігнорування семантики збіднювало опис, але в розробку строгих процедур фонологічного і морфологічного аналізу дескриптивісти зробили вагомий внесок.

Не таким суворим і послідовним, але реалістичнішим був підхід до мови Празького лінгвістичного кола й ідейно близьких до нього радянських лінгвістів. На відміну від дескриптивістів та глосематиків, вони не відмовлялися від обліку даних інших гуманітарних наук (багато хто з них активно займався також вивченням літератури, фольклору тощо) і не розглядали мову як систему чистих відношень – для них важливими були і власні характеристики одиниць, зокрема для фонем – їх звукові характеристики.

Ці лінгвісти не вважали непереборною протилежність між синхронією та діахронією, трактуючи синхронію як певний стан мови, який не може бути до кінця пояснений без виявлення його зв'язків з попередніми і наступними етапами. На відміну від Ф. де Соссюра, що заперечував

системність діахронічних досліджень, Празьке лінгвістичне коло прагнуло розповсюдити системне вивчення і на них. Важливим компонентом теорії було вчення про функцію. Функціональна точка зору розумілася як вивчення системи засобів вираження, що слугує певній меті. Виділялася функція спілкування, афективна (емоційна), поетична й низка інших функцій мови.

Зосередження на вивченні мови у сенсі Ф. де Соссюра, абстрагування від того, що говорить й чується, допомогло структуралістам значно розвинути методи синхронічного аналізу мови, що майже не мінялися упродовж ХІХ ст. Передусім це стосувалося фонології, що стала значно чіткішою у порівнянні з традиційною фонетикою, і частково морфології. Деякі вчені прагнули поєднувати теоретичні положення структуралізму та методику синхронічного аналізу з ширшою постановкою загальнолінгвістичних проблем.

Так, Е. Сепір детально розглядав проблему взаємовідношення лінгвістики з іншими науками, особливо підкреслюючи її взаємозв'язок з історією культури. У зв'язку з цим він повернувся до ідей В. фон Гумбольдта про відмінності у людських картинах світу, обумовлених відмінностями мов. Для нього була важлива також проблема зв'язку лінгвістики й психології; зокрема, він розглядав питання про психологічну реальність фонем.

Як і пражці, він виділяв основні функції мови, висуваючи на перший план символічну функцію, тобто функцію організації людського досвіду, пізнання світу за допомогою мови. К. Бюлер і А. Гардінер розглядали мову у соссюрівському сенсі у зв'язку з предметами, що позначаються, і ситуаціями зовнішнього світу, з відправником та одержувачем мовних повідомлень. Є.Д. Поліванов прагнув виявити внутрішні і зовнішні причини мовного розвитку, встановити зв'язок між розвитком мови і суспільства.

У постсоссюріанський період найбільший вплив на розвиток лінгвістичних досліджень на теренах Японії справив американський структуралізм. Дескриптивна лінгвістика (англ.: *descriptive* – «описовий») – один із напрямів американського мовознавства, що виник і активно розвивався у 30-50-х рр. ХХ ст. в загальному руслі структурної лінгвістики (разом із глосематикою і Празьким лінгвістичним колом). Проте дескриптивна лінгвістика має ряд істотних відмінностей від європейських шкіл структурної лінгвістики, що відбивають специфічні суспільно-історичні, філософські, мовні умови розвитку мовознавства у США: поширення теорій позитивізму, прагматизму і біхевіоризму (англ.: *behavior* – «поведінка»); традиція вивчення мов корінного індіанського населення; актуальність практичних проблем, пов'язаних з різнорідними групами іммігрантів, що живуть у США тощо.

Цей напрям склався під безпосереднім впливом ідей Л. Блумфілда, який, застосувавши до індіанських (америндських) мов чіткі методи порівняльно-

історичного мовознавства, засновані на визнанні регулярності фонетичних змін і фонетичних відповідностей між спорідненими мовами, зрозумів необхідність створення нових методів аналізу для дослідження цих мов, більшість яких не мають ані писемності, ані граматики, ані словників.

При польовому дослідженні незнайомих мов, коли значення мовних форм лінгвістичні не відомі, для встановлення і розрізнення одиниць мови був потрібен формальний критерій – сполучуваність одиниць, їх місце у мові стосовно інших одиниць. Такий метод дістав назву дистрибуції (англ.: *distribution* – «розподіл»). Методика польових досліджень багато в чому визначила для дескриптивної лінгвістики методи лінгвістичних досліджень взагалі.

Сформулювавши у дусі біхевіористської психології теоретичні засади синхронного опису мови (мова розуміється як різновид поведінки людини), Блумфілд запропонував дескриптивний метод, що виключає, на його думку, ненауковий критерій значення мовних форм, у своїй праці «Мова» («*Language*»; 1933 р.). Пояснення мовних явищ через категорії мислення і психіки людини Блумфілд назвав менталізмом (лат.: *mentalis* – «розумовий») і вважав головною перешкодою для перетворення лінгвістики на точну науку.

Потрібно сказати, що дескриптивна лінгвістика не ставила завдання створення загальної лінгвістичної теорії, яка пояснювала б явища мови у їх взаємозв'язку. Вона розробляла методи синхронного опису й моделювання мови (хоча важливість історичних досліджень не заперечувалася). Опис мови розумівся як встановлення мовної системи, що індуктивно виводиться з текстів і є сукупністю деяких одиниць та правил їх аранжування (розташування). Детально розроблялися проблеми рівнів дистрибутивного аналізу, рівнів структури мови і відповідних їм основних одиниць – фонем, морфем та (іноді) конструкцій (чи «пропозицій»). Ставилося й питання про проміжні рівні, наприклад морфонематичний і його одиницю морфону. Слово як основна одиниця мови, як правило, не виділялося і трактувалося як особливо тісно спаяний ланцюжок морфем, сполучений у межах пропозиції з іншими такими ж ланцюжками. Одиниці, більші, ніж пропозиція, не розглядалися, оскільки вважалися такими, що не належать до структури мови (виключення – робота З. Херріса «Аналіз дискурсу» («*Discourse Analysis*», 1952 р.).

Методика аналізу у дескриптивній лінгвістиці характеризується ізоморфізмом: на фонетичному та морфологічному рівнях, незважаючи на їх якісну відмінність, мають місце одні й ті самі основні етапи та операції: перший етап – розчленування тексту на мінімальні для цього рівня сегменти (фони, морфи), встановлення їх дистрибуції і підведення на цій підставі під

певні одиниці структури мови (фонеми, морфеми) в якості їх варіантів (аллофонів, аломорфів); другий етап – встановлення дистрибуції самих одиниць структури мови та об'єднання їх у дистрибутивні класи; третій етап – побудова певної моделі мови на цьому рівні її структури.

Допускалася можливість різних моделей, і були запропоновані критерії вибору оптимальної – найчастіше це були критерії найбільшої простоти, повноти і логічної несуперечності. Опис мови повинен був завершуватися побудовою загальної моделі структури мови, що відбиває взаємодію різних її рівнів. Цим, на думку дескриптивістів, вичерпувалися завдання мікролінгвістики, або власне лінгвістики, що становить ядро науки про мову (макролінгвістики). Фонетичні дослідження відносилися до передлінгвістики, а дослідження значень – до металінгвістики.

У дескриптивній лінгвістиці було створено вчення про різні типи дистрибуції, що виконують діагностичну функцію при визначенні статусу тих чи інших явищ у структурі мови. Було сформульовано загальні принципи ототожнення варіантів мовних одиниць. Найбільш важливим вважалося протиставлення контрастивної та неконтрастивної дистрибуції.

Контрастивна дистрибуція (при якій елементи зустрічаються в тотожних оточеннях і при взаємозаміні виступають розрізнявачами смислу) характеризує самостійні одиниці структури мови (інваріанти) на будь-якому рівні. Неконтрастивна дистрибуція (вільне варіювання і додатковий розподіл) властива варіантам однієї одиниці. При вільному варіюванні елементи зустрічаються у тотожних оточеннях, але при взаємозаміні не розрізняють смислу, оскільки відмінності між ними обумовлені індивідуальними або стилістичними чинниками. При додатковому розподілі елементи не зустрічаються в тотожних позиціях, і відмінності між ними викликані відмінністю позицій.

Дескриптивісти визнавали теоретичну можливість побудови повного опису мови виключно на основі даних про дистрибуцію її форм, у зв'язку з чим дескриптивну лінгвістику часто називають дистрибутивною лінгвістикою. З. Херріс зробив спробу представити як функцію дистрибуції значення мовних одиниць. Формалізована процедура опису мови, запропонована Херрісом, має узагальнюючий характер і неначе підбиває підсумки розвитку дескриптивної лінгвістики. Це відображено у працях «Методи у структурній лінгвістиці» («*Methods in Structural Linguistics*», 1951 р.), що була перевидана 1961 р. під назвою «Структурна лінгвістика» («*Structural linguistics*»).

Що стосується граматики, то у дескриптивному ключі були написані праці з морфології багатьох мов, головним чином не описаних раніше, де піднімалася низка проблемних питань (Ю.А. Найда, Дж. Х. Грінберг,

З. Херріс, Ч.Ф. Хоккет, П.Л. Гарвін, Ч.Ф. Веглін та ін.). Синтаксис дескриптивісти розглядали переважно як просте продовження морфології. За аналогією до того, як все у морфемі вважалося таким, що зводиться до її складових фонем, слова й конструкції вважалося можливим описувати через їх складові морфеми та класи морфем. Структура висловлювання описується в термінах класів морфем (чи слів), представляється у вигляді лінійної моделі – ланцюжки, ядро, ад'юнкти (супровідники), визнається паралелізм аналізу будь-яких складних форм – як морфологічних, так і синтаксичних (Ч. Фріз, З. Херріс, Ю.А. Найда та ін.). Проте найбільшого поширення у дескриптивних синтаксичних дослідженнях набув метод аналізу за безпосередніми складниками (直接構成要素分析 /чокусецу ко:сеййо:со бунсекі/, IC分析 /ай-сі бунсекі/; *Immediate Constituent Analysis*). Процедура такого аналізу має кілька етапів. Спочатку визначається, які великі частини безпосередньо складають речення. Потім так само аналізується кожна з виділених частин – визначаються їх безпосередні складники, і так триває доти, поки не досягається рівень слова. Такі спостереження здійснюються над великою кількістю речень, і в результаті стає зрозумілим, які морфеми або сполучення морфем у ролі яких складників виступають. Таким чином виводяться структурні моделі речень.

Якщо говорити про переваги методу аналізу за безпосередніми складниками, то, як і у випадку з фонемним аналізом, дескриптивісти намагалися уникнути покладання на інтуїцію. Проте, можна сказати, що в результаті цей метод розчарував своєю примітивністю, і попри те, що структуралісти розкритикували традиційну граматику за її менталістський та багато в чому прескриптивний характер, такі вчені, як О. Єсперсен та Дж. О. Карм активно займалися дослідженням зв'язку структури речення з його значенням. А трансформаційний аналіз (変形分析 /хенкей бунсекі/; *transformation analysis*) та дискурсивний аналіз (談話分析 /данва бунсекі/, ディスコース分析 /дісуко:су бунсекі/, *discourse analysis*), запропоновані З. Херрісом у 50-х роках ХХ ст., були спробою вивести структуралізм з того глухого кута, в якому він опинився. Н. Хомський, що був студентом З. Херріса, узяв ці ідеї на озброєння, але згодом став на шлях, який повністю спростовував принципи структуралізму.

Дескриптивна лінгвістика з моменту свого виникнення не була однорідною течією. Послідовним антименталізмом і прагненням до дедалі більшої формалізації характеризується група учнів і послідовників Л. Блумфілда у Єльському університеті (штат Коннектікут), так звана «Єльська школа» (Б. Блок, Дж. Л. Трейджер, З. Херріс, Ч. Хоккет та ін.). Навпаки, так звана «Анн-арборська школа» (Мічиганський університет) відрізняється ширшою проблематикою, досліджує значення, зв'язки мови з культурою і со-

ціальним оточенням, змикаючись таким чином з етнолінгвістикою (Ч. Фріз, К.Л. Пайк, Ю.А. Найда та ін.).

Спрощене розуміння мови, обмеженість проблематики, абсолютизація дистрибутивного аспекту мови призвели вже на кінець 50-х – початок 60-х років ХХ ст. до кризи дескриптивізму, до різкої критики «лінгвістики без сенсу» і механістичного дистрибуціоналізму, до появи теорій, які широко звертаються до семантики, і у розробці яких взяли участь чимало колишніх дескриптивістів, – трансформаційна і породжуюча граматики (変形生成文法 /хенкей сейсей бумпо:/; *transformational generative grammar*), теорія компонентного аналізу (成分分析 /сейбун бунсеки/; *componential analysis*), різні теорії синтаксичної семантики.

Прикладом же класичної структурної лінгвістики 40-х – 50-х років можна справедливо вважати дослідження японської мови, проведені Бернардом Блоком (1907-1965), видатним лінгвістом та викладачем, лідером Наукового лінгвістичного товариства, головним редактором наукового журналу «Language», однією з центральних фігур золотого віку американського структуралізму.

Б. Блок почав досліджувати японську мову у відповідь на заклик уряду Сполучених Штатів організувати вивчення та викладання японської мови у зв'язку з початком 1941 р війни на Тихому океані. Згодом він став керівником програми викладання японської мови в Єльському університеті, підготував таких знаменитих вчених та викладачів, як С. Мартін та Е.Х. Джордан, і справив неабиякий вплив на дослідження та викладання японської мови у післявоєнний період.

Дослідження Б. Блока в галузі японської мови зібрано у чотиритомну працю «Дослідження з розмовної японської мови» («*Studies in Colloquial Japanese*»; 1946-1950 pp.), яка 1969 р. була оформлена Р.А. Міллером в одну книгу під назвою «Бернард Блок про японську мову» («*Bernard Bloch on Japanese*»), що була перекладена японською Хаяші Ейічі (林栄一監訳『ブロック日本語論考』/Бурукку ніхонго ронко:/).

Звісно ж, дослідження розпочинається особливостями фонетичної будови японської мови, але у книзі – це останній розділ. Хотілося б зосередити головну увагу на описі граматичних явищ японської мови, здійсненому Блоком. Цей опис логічно було б шукати у другому розділі під назвою «Синтаксис» (シNTAX /шінтаксу/), але словозмінна парадигма японських змінюваних частин мови (用言 /йо:ген/) не укладалася у поняття синтаксису і знаходиться у першому розділі – «Дієвідмінювання» (活用 /кауйо:/), а внутрішні проблеми змінюваних слів, іншими словами – морфемний аналіз, подається у третьому розділі – «Система походження змінюваних слів» (活用語の派生形式 /кауйо:го-но хасей кейшікі/).

Тому, щоб схарактеризувати граматичний опис японської мови, поданий в межах цієї праці, необхідно орієнтуватися, насамперед, на другий розділ, не випускаючи однак з поля зору також перший і третій.

Як уже говорилося, аналіз речення за принципами структурної (дескриптивної) лінгвістики починався з поділу його на безпосередні складові з наступним членуванням цих складових аж до рівня слова. Отже, перед Б. Блоком (як і перед японським структуралістом Хашімото Шінкічі) одним із першочергових стояло завдання визначення поняття слова в японській мові. Після цього потрібно було дати характеристику складових речення (сполучень слів) на різних рівнях і визначити, до яких категорій їх слід віднести. Вчений намагався дати визначення поняттю «слово» якомога об'єктивніше з урахуванням надбань тогочасної американської лінгвістичної науки, таких як аналіз фонетичних особливостей та дистрибуція компонентів.

Процедура виглядала таким чином. Спочатку мовленнєвий потік членують паузами на такі сегменти, які не звучали б неприродно³ (це, однак, не означає, що висловлювання слід завжди членувати саме так). Ці сегменти Блок називав «паузними групами», які переважно співпадають з поняттям фрази (文節 /бунсецу/) у граматичній концепції Хашімото Шінкічі. У подальшому аналізі «паузних груп» у них виділялися частини, які не зустрічаються у вигляді інших «паузних груп». Вони отримали назву «мінімальних паузних груп» і саме їх, як варіант, пропонувалося вважати словами, додавши до описаного принципу ще принцип визначення за наголосом.

Отже, виходило, що речення складається з однієї чи двох і більше фраз (節 /сецу/; *clause*). Серед фраз пропонувалося розрізнити заключні (言い切り節 /іікірісецу/) та незаклучні (非言い切り節 /хіікірісецу/). Якщо речення складається лише з однієї фрази, та фраза є заключною. На те, що фраза є заключною, вказує заключна (言い切り /іікірі/; *final*) форма її присудка. Перед заключною фразою може стояти кілька незаклучних. Наприклад, речення お金があつたら、旅行します /Окане-га аттара, рьоко:шімас/ («Якщо будуть гроші, подорожуватиму») складається з двох фраз: «окане-га аттара» та «рьоко:шімас». Перша з цих фраз незаклучна, а друга – заключна. Ці дві фрази є безпосередніми складниками (IC) цього речення. Якщо речення не містить жодної незаклучної фрази, то воно має один безпосередній складник – заключну фразу.

Ядром фрази є присудок (述語 /джюцуго/). Якщо він стоїть у заключній формі, то має назву «заклучний присудок» (言い切り述語 /іікірі джюцуго/), якщо ж ні – «незаклучний присудок» (非言い切り述語 /хіікірі джюцуго/). У наведеному прикладі речення «аттара» – незаклучний присудок,

³ Мається на увазі смислова й інтонаційна цілісність.

а «р'юко:шімас» – заключний. Зазначалося, що речення може складатися лише з одного присудка, а може й містити означальну частину, так зване «означення фрази», ад'юнкт (節修飾語句 /сецую:шьокугоку/). Якщо фразу складає тільки присудок, то ця фраза має один безпосередній складник, якщо ж є означення – два. Означення також розкладається на безпосередні складники, і кількість останніх дорівнює кількості слів, з яких складається означальна частина.

Оскільки присудок є ядром речення, то всі речення розподілялися на три групи за типом присудка: дієслівні (動詞表現 /до:ші хьо:ген/), прикметникові (形容詞表現 /кеййо:ші хьо:ген/) та зв'язкові (繫詞表現 /кейші хьо:ген/)⁴.

Ці три різновиди речень за типом присудка, а також тип речення за критерієм заключності базуються на словозмінній парадигмі змінюваних частин мови.

За семантикою та функцією Б. Блок розподіляє змінні частини змінюваних частин мови на десять категорій (Табл. 1).

Таблиця 1

Словозмінні категорії в японській мові за Б. Блоком⁵

Indicative (直説 /чокусецу/) Дійсні форми	Non-past	(非過去 /хікако/) неминулі	(1)
	Past	(過去 /како/) минулі	(2)
Presumptive (推量 /суйрьо:/) Форми припущення	Non-past	(非過去 /хікако/) неминулі	(3)
	Past	(過去 /како/) минулі	(4)
Imperative (命令 /мейрей/) Наказові форми			(5)
Hypothetical (命令 /мейрей/) Умовні форми	Provisional	(与件 /йокен/) гіпотетичні	(6)
	Conditional	(条件 /джьо:кен/) кондиційні	(7)

⁴ 繫詞 /кейші/, 連辭 /ренджі/ або コピュラ /копюра/ (copula) – дієслова-зв'язки, наприклад, ~だ /да/, ~です /дес/, ~である /деару/, що разом з напівпредикативним прикметником та іменником утворюють складений ад'єктивний та складений іменний присудок відповідно.

⁵ Тут і Табл. 2: переклад японською мовою Хаяші Ейічі, українською – наш – авт.

Participle (分詞 /бунші/) Дісприслівникові форми	Alternative	(選択 /сентаку/) альтернативні	(8)
	Gerund	(動名詞 /до:мейші/) герундійні	(9)
	Infinitive	(不定形 /футейкей/) неозначені	(10)

Усі десять категорій має лише дієслово. Наказової форми не має прикметник; наказової та інфінітивної форм не мають дієслова-зв'язки. Заперечну форму дієслова Блок розглядає як «заперечний прикметник» (否定形容詞 /хітей кеййо:ші/) і подальшу класифікацію проводить, відповідно, за прикметниковим принципом. Дієслова, залежно від закінчення кореня, розподіляються на «дієслова приголосного» (子音動詞 /шіін до:ші/: как-у, йом-у) та дієслова голосного (母音動詞 /боін до:ші/: табе-ру, мі-ру). Виділяється також кілька неправильних дієслів (不規則動詞 /фукіско-ку до:ші/). Цю класифікацію Б. Блока зазвичай представляють у вигляді таблиці (Табл. 2).

Перші п'ять категорій – це заключні форми (言い切り形 /іікірікей/). Як уже говорилося, фрази із присудком у заключній формі є заключними фразами, які можуть самі по собі бути реченнями.

Таблиця 2

Форми словозміни в японській мові за Б. Блоком

	動詞 /до:ші/ (дієслова)		形容詞 / кеййо:ші/ (прикметники)	繫詞 /кейші/ (дієслова-зв'язки)	
	子音 /шіін/ (приголосний)	母音 /боін/ (голосний)		普通体 / фуцу:тай/ (простий стиль)	丁寧体 /тейней-тай/ (ввічливо-нейтральний стиль)
語幹 / гокан/ (корінь)	как-	табе-	саму-		дес-
1	2	3	4	5	6
(1)	-у	-ру	-й	-да, -на, -но	-у
(2)	-та / -да	-та	-катта	-та	-та
(3)	-о:	-йо:	-каро: / (-у/ру май)	-о:	-йо:
(4)	-таро: / -даро:	-таро:	-каттаро:	-таро:	-таро:
(5)	-е	-ро	-	-	-

1	2	3	4	5	6
(6)	-сба	-реба	-кереба	-нара / -нараба	–
(7)	-тара / -дара	-тара	-каттара	-тара	-тара
(8)	-тарі / -дарі	-тарі	--каттарі	-тарі	-тарі
(9)	-те / -де	-те	-куте / -кут- те	-де	-те
(10)	-і	-о	-ку / -дзу / -удзу	–	–

Неабияке значення для розвитку японської лінгвістичної науки становить і класифікація Б. Блоком означень фрази (ад'юнктив) (節修飾語句 / сецусью:шьокугоку/), які вважається її факультативним складником (任意的構成要素 /нін'ітекі коусеййо:со/). Серед означальних частин виділяються актанти (關係句 /канкейку/; *relatum*), сірконстанти (副詞句 /фукушіку/) та «чужа мова» (引用句 /інйо:ку/). Актант складається з ядра (關係基 /канкейкі/) та часток, що до нього приєднуються (關係助詞 /канкей джьоші/). Ядром актанта, зазвичай, виступає іменник, хоча можуть бути й інші варіанти (вказівник, прислівник тощо). До часток актанта у сучасній японській граматиці належать відмінкові частки (格助詞 /какуджьоші/), але Блок відносив сюди ж модальні, заключні, допоміжні та інші частки.

Узагалі, слід сказати, що Б. Блок керувався одним з головних принципів структуралізму (дескриптивізму), за яким кожен мову слід сприймати як оригінальне явище, утримуючись від розгляду її особливостей крізь призму інших мов. Отже, вчений виходив з того, що обов'язковим компонентом фразової структури (пропозиції) в японській мові є присудок, а всі інші компоненти (тематичний та рематичний підмети, прямий та непрямий додатки) – факультативні. Якщо зіставити це бачення із японськими лінгвістичними концепціями від епохи Мейджі, то особливо у шкільній граматиці, домінує думка про те, що головними компонентами речення, його ядром, є підмет та присудок, а до факультативних компонентів беззаперечно відноситься хіба що те, що відповідає сірконстантам (副詞句 /фукушіку/). Такий стан є результатом безпосереднього копіювання опису граматичної будови європейських мов. У цьому розумінні дослідження Б. Блока займають особливе положення у процесі наукового осмислення та розробки граматики японської мови. Звісно ж, як і будь-яка інша теорія, лінгвістична концепція Блока щодо японської граматики не може претендувати на абсолютну досконалість – із критикою на неї неодноразово виступали мовознавці як в

Японії, так і за її межами. Однак, не слід забувати, що вченому довелося працювати в умовах майже цілковитої відсутності наукових джерел для опрацювання, а якщо говорити про мовний матеріал, то він здобував його у процесі спілкуванні з кількома інформантами (носіями японської мови).

У період між двома світовими війнами і в післявоєнні роки структурні методи панували в лінгвістиці багатьох країн. Критика структуралізму йшла переважно з боку вчених, що зберігали вірність принципам науки про мову ХІХ ст. і предусім – принципу обов'язковості історичного підходу до мови. Іноді вірно вказуючи на схематизацію і спрощення мовних явищ, вони не могли оцінити того нового, що вніс структуралізм у вивчення мови.

Продуктивнішою була критика структуралізму з боку послідовників традиції, започаткованої В. фон Гумбольдтом, – школи неогумбольдтианців у Німеччині та В.М. Волошинова (1895-1936) і М.М. Бахтіна (1895-1975) в СРСР. Останні у спільній праці, виданій 1929 р., критикували Ф. де Соссюра та його послідовників за уявний об'єктивізм, неухвалення соціального змісту мовних висловлювань і діалогічного характеру мови.

З серйозною критикою структуралістського підходу до мови з позицій зовнішнього спостерігача, без урахування позиції мовця виступив провідний японський лінгвіст Токієда Мотокі (時枝誠記; 1900-1967); під впливом його ідей японська наука про мову після війни від вивчення мовної структури перейшла до вивчення «мовного існування» (言語生活 /генго сейкацу/), функціонування мови у мовному колективі.

Проте найбільший громадський резонанс мали спрямовані проти дескриптивізму роботи Н. Хомського, починаючи з «Синтаксичних структур». Н. Хомський знову поставив у центр уваги лінгвістики проблему мови і мислення, розглядаючи цю науку як «особливу гілку психології пізнання», висуваючи завдання моделювання діяльності носія мови [386; 387]. У 1960-ті роки в США період панування дескриптивізму змінився періодом панування хомськіанства; аналогічний процес незабаром спостерігався і в ряді інших країн, хоча, наприклад, у Франції та Росії структурні дослідження мови поширені й нині. Коротко схарактеризуємо лінгвістичні концепції, запропоновані Н. Хомським, та спробуємо визначити їх вплив на розвиток мовознавства другої половини ХХ ст. в Японії.

Американський структуралізм (дескриптивізм), що був панівною течією на всій території США протягом 40-50-х років ХХ ст. істотно похитнувся з дебютом у лінгвістиці Ноама Хомського (ノアム・チョムスキー /Ноаму Чомусукі:/; *Noam Chomsky*). Нові підходи, викладені ним у праці «Синтаксичні структури» (*Syntactic Structures*, 1957 р.; існує переклад японською мовою під назвою 『文法の構造』 /бумпо:-но ко:дзо:/), спочатку не знайшли широкої підтримки з огляду на особливості структури та

термінології, а також на істотні розбіжності з концепціями, викладеними у тогочасних лінгвістичних працях. Однак уже скоро у Н. Хомського з'явилося чимало прибічників, починаючи з Моріса Халле, здебільшого серед науковців Гарвардського університету та Массачусетського технологічного інституту (MIT), а найбільш визначною подією, що змусила мовознавців усього світу визнати початок нової ери у лінгвістиці, стала наукова дискусія між Н. Хомським і його однодумцями та апологетами дескриптивної лінгвістики на Дев'ятому всесвітньому лінгвістичному симпозіумі в Бостоні 1962 р. Можна стверджувати, що відтоді головні тенденції у мовознавстві не лише Сполучених Штатів, а й усього світу якісно змінилися.

Не можна заперечувати той факт, що витoki концепції Н. Хомського можна знайти у тому самому дескриптивізмі, тим більше, що одним з учителів Хомського був відомий дескриптивіст З. Херріс, але поява нової лінгвістичної парадигми – генеративізму (生成言語学 /сейсей генгогаку/) – завдячує більше критиці американського структуралізму, який на той час зосереджувався виключно на поведінковому аспекті функціонування мови, ігноруючи реальне мислення та психічну діяльність мовців і не дотримуючись принципу цілісності мовних об'єктів.

Якщо замислитися над специфікою будови японської мови як продукту світосприйняття японців або засобу вербального вираження міжособистісних взаємин японського суспільства (граматичні категорії директиву та ввічливості тощо), одразу стає зрозумілим, чому ідеї структурної лінгвістики не могли далі достатньо аргументовано слугувати для інтерпретації та наукової розробки мовних явищ, а генеративізм, що, запозичивши лише деякі структуралістські ідеї й методи формалізації мови, мав на меті пошук універсального ментального підґрунтя правил побудови граматично правильних речень, був сприйнятий широком колом японських лінгвістів.

Генеративна лінгвістика – напрям синтаксичних досліджень мовлення, який розробляє універсальні принципи й параметри природних мов, моделі глибинних синтаксичних структур, правила їхньої трансформації у поверхневі, обмеження цих правил у різних мовах й обґрунтовує концепцію вродженої мовної здатності з належними внутрішніми закономірностями [317, с.76].

Певну проблему в українській японістиці становить переклад українською мовою японського терміну «生成文法 /сейсей бумпо:/». Річ у тім, що «生成 /сейсей/» може означати як «породження», так і «продукування». Поняття породження мовлення (*speech generation*), чи продукування мовлення (*speech production*) означає в лінгвістиці складний інтенційно, інтерактивно й ситуаційно зумовлений психічний процес формування висловлювання на

підставі мовної здатності людини, її мовної, комунікативної й культурної компетенції. Ця проблема є предметом дослідження у психолінгвістиці й визначається загальними засадами течії або школи. Термін «породження» застосовується у генеративізмі, а термін «продукування» – у концепціях радянських психологів Л.С. Виготського та С.Л. Рубінштейна.

Породження вважається процесом штучним, який існує у теоретичних побудовах мовознавців, а продукування мовлення є природною та прихованою мовно-мисленнєвою діяльністю. Розробка проблеми породження мовлення в американській психолінгвістиці має дескриптивістську та генеративістську орієнтації. Необихевіористська течія дескриптивізму в американській психолінгвістиці розглядала породження мовлення як послідовний механізм отримання реакцій на стимули фонів і морфів «зліва направо» на підставі інтуїції без залучення семантичних компонентів (Ч. Осгуд, Б. Скіннер та ін.).

Н. Хомському належить альтернативна дескриптивістській концепція породження мовлення. Модель породження мовлення Н. Хомського, підтримана відомим американським психологом Дж. А. Міллером (нар. 1920 р.), ґрунтується на розмежуванні мовної компетенції та її реалізації, на положеннях когнітивізму й модуляризму, адже її загальною метафорою є уподібнення переробки природної мови комп'ютерній переробці з урахуванням наявності в мовленнєвому механізмі людини ряду незалежних й автономно та паралельно працюючих систем обробки інформації – модулів. Кожний модуль як когнітивна система має специфічну, притаманну лише йому структуру, що не може бути пояснена на основі структурних особливостей інших модулів [317, с.475-476].

Отже, оскільки найбільший вплив на розвиток мовознавства на теренах Японії справила саме нова лінгвістична парадигма, запропонована Н. Хомським, то і термін «生成文法 /сейсей бумпо:/» слід перекладати українською мовою, як «породжуюча граматика» (а не «продукуюча») або «генеративна граматика».

Термін «генеративна граматика» уперше з'явився у роботах Дж. Сьорля на початку 70-х років ХХ ст., а теоретичні засади цього напряму були сформульовані у згаданій вище праці Н. Хомського «Синтаксичні структури» і його рецензії на книгу Б. Скіннера «Мовленнєва поведінка» (1959 р). Підґрунтям концепції Н. Хомського були насамперед картезіанство, тобто раціоналістські та редукціоністські погляди Р. Декарта та його послідовників; теорія Пор-Рояля, а також наукові розробки трансформаційної граматики вже неодноразово згадуваного ними З. Херріса, ідея «похідної форми» і «глибинних форм» американського дескриптивіста Ч. Хоккета та психологічні теорії Дж. А. Міллера.

Найбільш значущими моментами генеративної граматики Н. Хомського вважаються:

- 1) пріоритет гіпотетико-дедуктивного підходу до мови на протигагу емпіричному, індуктивному;
- 2) розгляд мови як ментального феномена;
- 3) концепція нативізму⁶ як вродженої бази мовних знань;
- 4) посилена увага до універсальних структур синтаксису, їхніх трансформацій та обмежень на них з огляду на граматичну правильність;
- 5) принципова розбіжність мовної компетенції (*コンピテンス /компітенсу/; competence*) і мовної активності (*パフォーマンス /пафо:мансу/; performance*), які належать ідеальному носієві мови;
- 6) подолання атомізму, властивого концепції дескриптивістів;
- 7) можливість застосування розробок генеративної граматики у машинному перекладі й автоматичній обробці мови тощо.

Генеративна теорія Н. Хомського пройшла чотири етапи:

- 1) автономного синтаксису;
- 2) стандартної синтаксичної теорії;
- 3) розширеної стандартної теорії;
- 4) переглянутої розширеної стандартної теорії.

Трансформація (*変形 /хенкей/; transformation*) у понятті Хомського бере початок від ідей З. Херріса того періоду, коли останній намагався вивести із глухого кута дослідження в галузі синтаксису. Херріс свого часу звернув увагу на те, що, наприклад, речення активної та пасивної будови або ж стверджувальне та заперечне речення перебувають між собою у певних трансформаційних відношеннях; існують певні трансформаційні правила, певний механізм перетворення однієї синтаксичної структури на іншу; у мові можна виділити кілька базових, «ядерних» структур, а всі інші синтаксичні побудови є похідними від них.

Н. Хомський у Пенсільванському університеті, де почалися його лінгвістичні студії, сприйнявши цю трансформаційну ідею З. Херріса, взяв участь у проекті, який на ній ґрунтувався, почав активно застосовувати трансформаційний принцип до наукового опису синтаксичних структур і незабаром розпочав свій власний шлях науковця у Гарвардському університеті та Массачусетському технологічному інституті. Він всебічно намагався висвітлити будову мови, маючи за стрижень синтаксис, а фонетика та

⁶ Нативізм (від англ. *native* – природний, природжений) – принцип генеративної граматики, концепція вродженості певної мовної бази, мовної здатності, що дає змогу дітям оволодіти мовою до 4-х років, засвоївши величезний масив знань про мовні механізми, норми й правила їхнього застосування, зважаючи на те, що ніхто не коригує правильності повнення дитини [317, с.407].

семантика знаходилися неначе на периферії й долучалися до синтаксису по мірі необхідності. Таким чином, дослідження Н. Хомського стали розвиватися у напрямі, який відкидав численні принципи структурної лінгвістики, починаючи з фонематики.

1965 р. побачила світ праця, що містила погляди, які до того часу були притаманні лише Хомському, а також різноманітні точки зору, що стали предметом бурхливих дискусій, під назвою «Аспекти теорії синтаксису» (『文法理論の諸相』 /бумпо:рірон-но шьосо:/; *Aspects of the Theory of Syntax*). Тут проводиться огляд головних лінгвістичних концепцій у діахронічному ключі, визначаються завдання лінгвістичних досліджень, говориться про сутність пояснювальної сили лінгвістичних теорій, окреслюються проблеми систематизації.

ФОНЕТИКА

Загальні зауваги

Фонетика (音声学 /онсейгаку/) – це, з одного боку, звукова будова мови, а з іншого – розділ мовознавства, який вивчає звукову будову мови з огляду на акустичну й артикуляційну природу одиниць мовленнєвого потоку (звуків, складів, фонетичних слів, синтагм, фраз), а також інтонаційних засобів їхнього функціонування [317, с.635].

Якщо говорити про методологічні проблеми навчання фонетики на теренах Японії, то, як зазначають фахівці у цій галузі Аманума Ясуші, Оцубо Кадзуо, Мідзутані Осаму та інші, на сьогоднішній день у початковій, середній та старшій школах не розглядаються питання фонетики як галузі лінгвістичної науки, і тільки у вищих навчальних закладах молодь вперше зустрічається з нею як із спеціалізованою нормативною дисципліною, не маючи ані базових знань, ані достатнього досвіду у цій галузі. Такий підхід не може вважатися ефективним, оскільки у процесі практичного засвоєння фонетичних знань студенти стикаються з проблемами теоретичного осмислення відповідних явищ, а це подекуди призводить до втрати мотивації й інтересу до навчання [451, с.3].

Подібну ситуацію можна, на нашу думку, спостерігати сьогодні й в Україні: студенти першого курсу університету не мають достатньої підготовки для отримання систематичних і фундаментальних знань із фонетики, а якщо говорити про фонетику іноземної мови, то тут проблем виникає іще більше. Японська ж мова, у свою чергу, спричиняє додаткові ускладнення через специфічність для носіїв слов'янських мов її фонетичної будови. Щоправда, інколи (не завжди з авторитетних джерел) лунає думка про те, що фонетика японської мови є доволі простою для українців: мовляв, достат-

ньо лише вимовляти відповідні японські звуки за правилами української (або російської) вимови, і японці вас зрозуміють.

Іншими словами, на увазі мається не що інше, як здійснення японської вимови за транскрипцією, яка у випадку України може бути однією з трьох: кирилична українська, кирилична російська та латинська (остання – у щонайменш двох варіантах). А проблема транскрипції та транслітерації японських лексичних одиниць, як справедливо зазначають М.О. Івахненко та А.В. Шпігунов, стоїть в українській японістиці досить гостро і викликає серед вітчизняних дослідників досить поляризовану полеміку. Безперечно, окрім наукової актуальності, це питання має і велике практичне значення, адже саме система практичної транскрипції визначатиме, в якому вигляді реалії, власні назви японської мови, передані українською графікою, досягнуть реципієнта [140, с.12]. Отже, це питання завжди потребувало і потребує ретельного опрацювання, і уже одне це свідчить про те, що навряд чи можна вважати транскрипційний підхід до засвоєння правил японської вимови ефективним.

Але, щоб не відхилятися від теми, ми не будемо заглиблюватися у проблеми транскрипції та транслітерації як таких⁷, оскільки вони стосуються насамперед сприйняття звукової форми японських лексичних одиниць в українському тексті реципієнтом, що не володіє японською мовою. Дидактичний же момент, пов'язаний із транскрипцією та транслітерацією, полягає у використанні транскрипції на початковому етапі вивчення японської мови, доки студенти не засвоять достатньою мірою знаків японських силabisних абеток *xiragana* та *katakana*. І тут, як показує досвід, доцільно використовувати саме латинську транскрипцію японської мови. На це існують дві причини: по-перше, латинська транскрипція є на сьогоднішній день більш усталеною ніж українська; по-друге, у такий спосіб можна уникнути серйозної проблеми, про яку ми почали говорити вище – ні в якому разі не слід вважати фонетичний склад японської мови повністю ідентичним українському. Наприклад, почувши «*Ватакусі-ва такусей дес*», носії японської мови може й зрозуміють, що малося на увазі «*Я студент*», проте тут має місце ціла низка порушень артикуляційних правил японської мови, що викликає дискомфорт у носіїв цієї мови під час слухання, а у випадку більш складної синтаксичної побудови може призвести до часткового або навіть повного нерозуміння повідомлення реципієнтом, не кажучи вже про таку додаткову проблему, як розвинена омонімія в японській мові, особливо серед лексики китайського походження. Латинська графіка не є рідною для українських студентів, а отже не сприяє виникненню думки про ідентич-

⁷ Докладніше про них – у розділі «Письмо. Графіка. Орфографія».

ність вимови переважної кількості японських звуків українській. Звісно ж, це іще не означає, що не потрібно робити жодних пояснень щодо вимови при написанні на дошці транскрипцією японських слів та речень, а також декілька разів проговорювати написане і переконуватися, що студенти правильно (максимально точно) відтворюють звучання.

І насамкінець хотілося б зазначити, що жодна транскрипція (навіть із додатковими позначками) не забезпечить засвоєння студентами японського наголосу та інтонації – необхідно після коротких пояснень приділити достатньо часу фонетичним вправам. Таким чином, твердження про «простоту» японської фонетичної системи, завдяки якій «японці вас зрозуміють» без жодних ускладнень, виявляється безпідставним. Тут можна і бажано провести деякі зіставлення. Так, провідний російський японіст І.В. Головнін пише, що фонетична будова японської мови помітно відрізняється від фонетичної будови російської, і головні відмінності між ними можна сформулювати таким чином: 1) будова складу в японській мові простіша, ніж у російській: переважна більшість складів відкриті, складаються з одного приголосного і голосного, що слідує за ним; 2) роль силового наголосу, притаманного російській мові, в японській виконує система тонізації (підвищення чи пониження тону, яким вимовляється склад або декілька складів у слові) [371, с.8]. Ці твердження будуть справедливими і для порівняння японської мови з українською.

Слухання та говоріння розвиваються у житті людини раніше, ніж читання та письмо, а отже фонетика як галузь лінгвістичної науки може справедливо вважатися найближчою для студента, що вирішив опанувати мову (у тому числі й іноземну) як систему і розвинути відповідні комунікативні навички. Студент повинен не лише розуміти а й відчувати, як саме фонетичні засоби мови слугують для передачі думки. Для того, щоб людина, яка вперше стикається з фонетикою як наукою, могла сформувати цілісне, системне уявлення про фонетичну будову тієї чи іншої мови, підручники й посібники не повинні подавати навчальний матеріал занадто абстрактно, щоб не створити відчутного розриву між теоретичним осмисленням та актуальним використанням мовних засобів, а з іншого боку – навчальний матеріал не повинен бути безсистемною компіляцією окремих фактів.

Намагаючись максимально урахувати всі ці моменти, ми здійснили розвідку у галузі фонетики сучасної японської мови, де, торкаючись лише побіжно деяких загальнотеоретичних питань, детально розглядаємо звуки та склади, наголос та інтонацію японської мови, а також зв'язок японської фонетики із графікою.

Звуки та фонемі японської мови

Відомо, що звук (音声 /онсей/) – це найменший елемент звукового мовлення, що вимовляється за одну артикуляцію й належить до сегментних засобів членування мовленнєвого потоку. У сучасному мовознавстві звук прийнято досліджувати у трьох аспектах: артикуляційному, акустичному та перцептивному [317, с.162].

Про це необхідно повсякчас пам'ятати у процесі викладання або вивчення іноземної мови, оскільки в артикуляційному аспекті звук можна уявити як скоординований рух органів мовного апарату, і хоч він і складається з трьох фаз (екскурсії, або підготовки; витримки, або стану цільової артикуляції; рекурсії, або переходу до стану спокою чи реалізації екскурсії наступного звука), у звуковому потоці не відбувається послідовної зміни артикуляційних жестів, що забезпечує плавність і безперервність вимови. На початковому рівні вивчення японської мови відсутність плавності є розповсюдженою помилкою студентів (часто через надмірне зосередження на правильності вимови кожного окремого звука), і якщо вчасно не звернути на це уваги, то у майбутньому людина може спостерігати ускладнення інтерпретації власного мовленнєвого потоку співрозмовниками, оскільки в такому разі адекватне засвоєння особливостей японського наголосу та інтонації стає майже неможливим, особливо якщо врахувати той факт, що плавність, мелодійність звучання вважається однією з найголовніших ознак японської мови.

Не зайвим буде й усвідомлення акустичного аспекту, в якому звук вивчається як коливання, що йдуть від джерела звуку, і тут можна отримати додаткову інформацію щодо взаємодії фонем у мовленнєвому потоці. На початковому етапі вивчення мови, за наявності часу, корисно звертати особливу увагу на таку взаємодію на прикладі лексики, що вивчається згідно з планом занять. Окрім аудіоматеріалу до основного підручника з японської мови, можна час від часу залучати й спеціалізований матеріал з фонетики [483, 538, 539, 540, 541].

Перцептивний аспект дослідження звуків визначає сприйняття їх носіями мови на підставі перцептивних корелятивів диференційних ознак фонем, що зумовлює їхню фонемну ідентифікацію. Не слід забувати, що звук не має семантики, хоча в концепціях звукосимволізму встановлення мотиваційного зв'язку між звуком і значенням слів вважається можливим і має психічне підґрунтя. Цей момент не можна залишити поза увагою, якщо йдеться про вивчення японської мови, яка вирізняється великим масивом оноματοпоетичної лексики, а якщо говорити про початковий етап, то

викладачі (особливо на теренах Японії) широко практикують використання скоромовок, що містять оноματοпоеми, в якості фонетичних вправ для студентів: 鶴の頭がツルツル、鶴の子の頭もツルツル。/Tsuru-no atama-ga tsurutsuru, tsuru-no ko-no atama-mo tsurutsuru/ (Голова журавля гола, й голова журавляти гола).

Фонема (音素 /онсо/) – це гранична найменша одиниця системи мови, що не має значення, служить складником морфем із метою їхнього упізнання й розрізнення, а в мовленні як інваріант реалізується у звуках. Фонема репрезентує певну кількість акустично й фізіологічно близьких між собою звуків мовлення.

Для кращого розуміння фонетичної будови сучасної японської мови потрібно знати різницю між фонемами та звуками. Звуки – фізичне явище (коливання повітря), а фонемі – ідеальне (еталони, з якими зіставляються почуті звуки мови). Окрім того, звуки є індивідуальним явищем (варіюються залежно від мовця), а фонемі – соціальним (сприймаються однаково всіма членами соціуму). Фонем існує обмежена кількість, а звуків – безліч. Звук – величина залежна (звучить по-різному залежно від оточення, позиції в слові), фонема – величина стала, що сприймається незалежно від оточення і навіть звучання: у формах «*nihonkoku*» (日本国 – держава Японія) та «*kokusai*» (国際 – міжнародний) однаково виділяється фонема «*u*», хоч у другому випадку цього звука не чути. Звук може не вимовлятися, випасти, але фонема домислюється. І нарешті, один звук може передавати дві фонемі. У цьому можна переконатися, розглянувши довгі звуки в японській мові. Наприклад, довгі звуки «*se:*» та «*shu:*» у словах «*gakusei*» (学生 – студент) та «*senshuu*» (先週 – минулий тиждень) передають відповідно по дві фонемі: *se+e* та *shu+u*. В японській мові є довгі звуки, але довгих фонем немає.

Звуки мови прийнято розподіляти, насамперед, на голосні та приголосні, що мають артикуляційну, акустичну і функціональну специфіку. Коли ми вимовляємо звук, струмінь повітря проходить крізь голосні зв'язки, і якщо вони напружені, то під дією струменю повітря починають вібрувати, від чого виникає музичний тон, або голос. Якщо струмінь повітря при цьому не зустрічає істотної перешкоди з боку органів мовлення, то утворюється голосний звук. Якщо ж органи мовлення змикаються повністю або утворюють щілину, виникає своєрідний шум, що є ознакою приголосного звуку.

Фонетичний склад японської мови найкраще представляти у вигляді таблиці 五十音 /*роджю:он*/ (букв.: 50 звуків) (див. розділ «Письмо. Графіка. Орфографія», Табл. 9 на с.114-116).

Голосні звуки

Голосні звуки (母音 /боін/) класифікуються за такими головними ознаками: 1) за положенням язика у горизонтальній та вертикальній площині; 2) за роботою губ; 3) за положенням м'якого піднебіння. Залежно від положення язика у горизонтальній площині розрізняють голосні переднього, заднього та середнього рядів. За положенням язика у вертикальній площині виділяють голосні високого підйому (закриті або вузькі), низького підйому (відкриті або широкі) та середнього підйому. Положення губ визначає різницю між лабіалізованими та нелабіалізованими голосними. Перші вимовляються при округлених і витягнутих уперед губах, а в артикуляції других губи активної участі не беруть.

У японській мові існує п'ять голосних звуків: а, і, у, е, о, які записуються абеткою *хірагана* あ, い, う, え, お відповідно (Табл. 3). Дифтонги в японській мові відсутні. Наявна категорія короткості/довгості голосних.

Таблиця 3

Хірагана	МФА ⁸	Рекомендації щодо вимови
あ	[ã]	Нижній голосний середнього ряду, приблизно відповідає українському «а».
い	[i]	Верхній голосний переднього ряду, приблизно відповідає українському «і».
う	[u] або [ü]	Дещо централізований закритий задній голосний, що вимовляється стиснутими, але не округленими губами.
え	[e]	Голосний середнього підйому переднього ряду. Вимовляється майже як український «е».
お	[o]	Голосний середнього підйому заднього ряду. Вимовляється майже як український «о», але губи округлені менше.

У наведеній таблиці містяться практичні рекомендації щодо вимови японських голосних звуків носіями української мови [643]. Японські ж фахівці, у свою чергу, пропонують звернути увагу на те, наскільки широко слід відкривати рот при вимові відповідних голосних. Так, звук «а» вимовляється з максимальним відкриттям, звуки «е» та «о» з середнім, а «і» та «у» – з мінімальним. Такий розподіл є надзвичайно корисним з практичної точки зору, проте варто також звернути увагу на положення язика. «а», «і» та «у» є вершинними звуками у цьому розумінні, оскільки при їх вимові

⁸ Міжнародний фонетичний алфавіт – система знаків для запису транскрипції – фонетичного відображення особливостей творення звуків з усіх мов світу.

чітко відчувається різниця у положенні язика. Якщо говорити про «е», то язик перебуває у серединній позиції відносно його положень для «і» та «а», а вимова «о» займає серединну позицію між «а» та «и». Таким чином, за позицією язика при вимові голосні звуки японської мови логічно було б розташувати так: і, е, а, о, и. Окрім того, голосні звуки мають ще й ознаку яскравості: японські голосні можна розставити у порядку и, о, а, е, і від найбільш затемненого до найяскравішого. Вимовляючи звуки у такій послідовності перед дзеркалом можна простежити, як форма рота змінюється від максимально видовженої вертикально до максимально видовженої горизонтально [483, с.48].

Що стосується категорії довгості/короткості голосних у японській мові, то це питання може бути предметом багатьох досліджень, але на початковому етапі вивчення мови, на нашу думку, достатньо кількох практичних коментарів. В японській мові на письмі довгота голосних позначається складами «あ/a/», «い/i/», «う/u/», «え/e/», «お/o/», що слідуєть безпосередньо за ними. Довгий голосний звук має назву 長音 /чо:он/. За допомогою «あ/a/» подовжуються склади, що закінчуються на «а», і на початковому етапі це можна побачити на прикладі двох слів: okaasan (お母さん – *мати*) та obaasan (お祖母さん – *бабуся*). «い/i/» слугує для подовження, по-перше, складів, що закінчуються на «і»: oniisan (お兄さん – *старший брат*); по-друге, складів у словах китайського походження, що закінчуються на «е»: tokei (時計 – *годинник*), gakusei (学生 – *студент*). У другому випадку необхідно бути уважними: вимовляти слід саме довгий звук «е», а не комбінацію голосних «еі». У слові oneesan (お姉さん – *старша сестра*) довгота звуку «е» передається складом «え/e/». Склад «う/u/» використовується для передачі подовження голосного «и»: futsuu (普通 – *звичай*), kuuki (空気 – *повітря*), guuzen (偶然 – *випадково*); а також у переважній більшості випадків подовження голосного «о»: hikouki (飛行機 – *літак*), reizouko (冷蔵庫 – *холодильник*), bunpou (文法 – *граматика*). Проте, існують і винятки, коли «о» подовжується складом «お/o/»: ookii (大きい – *великий*), toori (通り – *вулиця*), tooi (遠い – *далекий*), koori (氷 – *лід*), tooka (十日 – *десяте число*) тощо.

Важливим моментом у процесі опанування японської фонетики є й протилежне, у певному розумінні, до подовження явище редукції голосних (母音の無声化 /боін-но мусейка/). Залежно від приголосного звуку, що стоїть перед або після голосного, трапляється так, що голосний звук у середині складу не вимовляється. Корисно запам'ятати декілька фонетичних правил: 1) редукція голосних «і» та «и» відбувається, якщо вони знаходяться між глухими приголосними «k», «s», «sh», «t», «ts», «ch», «f» та «p»: kusa (草 – *трава*), kiku (菊 – *хризантема*); 2) іноді голосні «і» та «и» піс-

ля глухих приголосних у кінці слова зазнають редукції, якщо відповідний склад ненаголошений: *arimasu* (あります – *бути наявним, знаходиться*), *gozaimasu* (ございます – *бути наявним, знаходиться* /офіційно-ввічливий варіант/), *motsu* (持つ – *мати при собі, володіти*), *hashi* (箸 – *палички для їжі*); 3) окрім уже згаданих голосних «і» та «и», які часто зазнають редукції, інші голосні («а», «е», «о»), як виняток, також можуть бути редуковані: *kakashi* (案山子 – *опудало*), *tokoroten* (心太 – *желе з агар-агару*), *kakato* (踵 – *п'ятка*).

Слід також пам'ятати, що деякі слова не підпорядковуються наведеним вище правилам. Окрім того, існують територіальні та індивідуальні особливості вимови, які позначаються й на редукції голосних звуків. Тому у процесі вивчення фонетики рекомендується користуватися фонетичними словниками [436, 502, 556] і перевіряти правильність вимови кожної лексичної одиниці, що вивчається, особливо на початковому етапі.

Приголосні звуки

Приголосні звуки (子音 /шіін/) класифікуються за такими головними ознаками: 1) характер перешкоди, що її створюють органи мовлення для струменю повітря; 2) участь активних та пасивних органів мовлення або місце утворення; 3) участь резонаторів; 4) участь голосових зв'язок; 5) додаткова середньоязикова артикуляція. Характер перешкоди обумовлює різницю між вибуховими та фрикативними звуками, а окрім цих двох головних типів приголосних виділяються ще африкати, при вимові яких повна перешкода, утворена органами мовлення, розмикається у вузьку щілину. Деякі вибухові звуки утворюються періодичним змиканням та розмиканням органів мовлення і називаються вібрантами. Участь активних та пасивних органів мовлення (місце утворення звука) дає змогу розподілити приголосні, з одного боку, на губні, передньо-, середньо- та задньоязикові, фарингальні та гортанні; а з іншого боку – на зубні, альвеолярні, передньо-, середньо- та задньопіднебінні. Оскільки в утворенні перешкоди при вимові приголосного звука беруть участь два органи мовлення – активний та пасивний, приголосні отримують двоїсту характеристику. Так, звуки можуть характеризуватися як губно-губні, губно-зубні, передньоязикові, зубні, передньоязикові альвеолярні тощо. Залежно від участі резонаторів приголосні поділяються на назалізовані (носові) та неназалізовані (ротові). За аспектом участі голосових зв'язок приголосні звуки поділяються на дзвінки (голо-

сові зв'язки напружені) та глухі (голос не бере участі). Приголосні, що не можуть вимовлятися без голосу, називають сонорними (голос має перевагу над шумом). Додатковий до основної артикуляції підйом середньої частини язика або його відсутність визначають розподіл приголосних відповідно на м'які (палателізовані) та тверді.

Систему приголосних звуків японської мови можна представити у вигляді таблиці (Табл. 4).

Таблиця 4

	губно-губні	альвеолярні	альвео-палатальні	палатальні	велярні	глоттальні	різні
вибухові	p, b	t, d			k, g		:
африкати		ts, dz	tɕ, dz				
фрикативні	ɸ	s (z)	ɕ (z)	(ç)		h	
носові	m	n			(ŋ)		ɴ
одноударні			ɾ ~ l				
апроксиманти				j	w		

Наведемо деякі фонетичні рекомендації для українців, що вивчають японську мову.

Глухі вибухові /p, t, k/ вимовляються як відповідні звуки «п», «т», «к» з невеликим придиханням (меншим, ніж в англійській мові, але більшим, ніж в українській). Дзвінки /b, g/, схожі на українські «б», «г» («г»), не завжди досягають повного змикання, нагадуючи фрикативні або апроксиманти. /g/ в середині слова вимовляється як [ŋ] у багатьох діалектах, переважно на сході Японії.

Звуки /t, d, n/ – альвеолярні (кінчик язика торкається задньої поверхні верхніх зубів і передньої частини альвеолярного гребню).

Фрикативні [z, ʑ] є варіантами вимови [dz, dz]. [(d)z, (d)ʑ] частіше позначаються як «з» в системі латинської транскрипції *ромаджі*, однак зазвичай вимовляються як африкати.

/s, z/ – альвеолярні, схожі на українські «с», «з», перед /i/ перетворюються на відповідні постальвеолярні звуки.

/r/ – апікальний постальвеолярний удар, що нагадує одноударний український «р». Існує тенденція до латералізації звука, і тоді він набуває деякої схожості на «л».

Округлений велярний /w/ – це фактично нескладовий варіант голосного /u/. Його не можна вважати повністю еквівалентним типовому в МФА [w], оскільки вимовляється він більше з компресією губ, а не з їх округленням.

[N] – так званий варіабельний приголосний, що приймає положення язика наступного змичного приголосного, але перед фрикативними приголосними і між голосними не досягає повного змикання, що робить його схожим на носовий голосний.

: – це обструкція або подовження приголосного: /p : /, /t : /, /s : / тощо [643].

Вище ми описали, як виглядає система голосних та приголосних звуків у сучасній японській мові. Проте, у викладацькій практиці існує й простіший, більш прикладний підхід, за якого всі звуки японської мови (як голосні, так і приголосні) поділяються на дзвінки (有声音 /ю:сей'он/) та глухі (無声音 /мусей'он/). Оскільки при вимові голосних звуків голосові зв'язки вібрують (це буде цікаво перевірити під час заняття), усі вони належать до дзвінких. Серед приголосних звуків є як дзвінки, так і глухі, і, задля практичної зручності, тут виділяють глухі (清音 /сей'он/), «озвончені» (濁音 /дакуон/) та «оглушені»⁹ (半濁音 /хандакуон/) звуки. Нижче подано таблицю, яка показує систему таких звуків (Табл. 5).

Таблиця 5

Глухі приголосні (清音 /сей'он/)	«Озвончені» (濁音 /дакуон/) та «оглушені» (半濁音 /хандакуон/) приголосні
か (ka) き (ki) く (ku) け (ke) こ (ko)	が (ga) ぎ (gi) ぐ (gu) げ (ge) ご (go)
さ (sa) し (shi) す (su) せ (se) そ (so)	ざ (za) じ (ji) ず (zu) ぜ (ze) ぞ (zo)
た (ta) ち (chi) つ (tsu) て (te) と (to)	だ (da) ぢ (ji) づ (zu) で (de) ど (do)
な (na) に (ni) ぬ (nu) ね (ne) の (no)	
は (ha) ひ (hi) ふ (fu) へ (he) ほ (ho)	ば (ba) び (bi) ぶ (bu) べ (be) ぼ (bo)
	ぱ (pa) ぴ (pi) ぷ (pu) ぺ (pe) ぽ (po)
ま (ma) み (mi) む (mu) め (me) も (mo)	
や (ya) ゆ (yu) よ (yo)	
ら (ra) り (ri) る (ru) れ (re) ろ (ro)	
わ (wa) を (wo) /	

Особливу увагу слід звернути на те, що дзвінки відповідники (на письмі позначаються двома рисочками *nitōri*) мають лише ряди приголосних «к»,

⁹ Це робочі терміни.

«s», «t» та «h», при чому останній має ще й так звані «оглушені» відповідники (позначаються кружечком *бобікі*). Інших дзвінких та глухих приголосних у класичній японській фонетиці не існує, а отже не може бути варіантів «озвончення» та «оглушення», записаних абеткою *xiragana*, окрім наведених у таблиці. Що ж до інноваційних процесів у фонетичній системі сучасної японської мови, то вони відбуваються. Це надзвичайно цікаві явища як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Про них починають згадувати здебільшого у другій половині початкового етапу вивчення японської мови, але коли студенти вперше дізнаються про особливості запису звуків японської мови абеткою *катакана*, не зайвим буде побіжно продемонструвати ці явища на лексиці, що вивчається або вже вивчена, наприклад: ヱアイオリン /waiorin/ (*скрипка*).

Окремим розділом прийнято розглядати так звані «специфічні» звуки (特殊音 /токушюон/), до яких відносяться складотворний носовий звук (撥音 /хацуон/), асимільовані подвійні приголосні (促音 /сокуон/) та комбінації палателізованих приголосних з голосними «а», «и» чи «о» (拗音 /йо:он/).

Асимільовані подвійні приголосні (促音 /сокуон/) позначаються на письмі за допомогою маленького знака «つ/tsu» абеток *xiragana* та *катакана*, який ставиться перед складом, що починається на приголосний звук. Однак, у класичній японській фонетиці це можливо лише для рядів «к», «s» та «t»: mikka (三日 – *третє число*), kekkuu (結構 – *достатньо, добре*), massugu (まっすぐ – *прямо*), zashshi (雑誌 – *журнал*), mattaku (全く – *абсолютно*), totte (取っ手 – *ручка дверей*).

Стосовно ряду «h» можна сказати, що асимільовані подвійні приголосні тут використовуються, але здебільшого у сфері фамільярного розмовного мовлення і досить обмежено: wahhahha (わっはっは! – *ха-ха-ха!* /звуконаслідування/). Проте, якщо склади з «h» є «оглушеними», то подвоєння приголосного – явище дуже поширене: garra (喇叭 – *труба* /музичний інструмент/), girra (立派 – *розкішний*), kirru (切符 – *квиток*), gorron (六本 – *шість* /про кількість циліндричних предметів/).

Подвоєння приголосного «g» у сучасному японському мовленні існує, але є підозра, що це, все ж таки, певне порушення фонетичних правил (як і у випадку з «h» без «оглушення»), а отже це не стільки фонетичний, скільки графостилістичний засіб (має значення здебільшого на письмі). Щоправда, такі явища можна також віднести до інноваційних процесів у фонетиці японської мови. У будь-якому разі, щоб уникнути ускладнень у засвоєнні японської фонетики як системи, не варто загострювати на цьому увагу тоді, коли вивчення мови тільки починається.

Подвоєння звуку «у» (рядок «уа», «уи», «уо») не відбувається. Це так званий напівголосний звук (半母音 /хамбоін/), що виявляє у цьому випадку

властивість, притаманну голосним, а взагалі розглядається як приголосний для зручності у методичному розумінні.

Подвоєння приголосного «n» відбувається за допомогою додавання перед ним складотворного носового звуку «N», який у японській лінгвістиці отримав назву 撥音/hatsuon/: oNna (女 – жінка), kiNniku (筋肉 – м'язи), seNnuki (栓抜き – ключ для пляшок), teNnou (天皇 – імператор). Проте, це не єдина його функція – приєднуючись до будь-якого складу (окрім показника знахідного відмінку を/wo/), цей звук закриває його, і утворюється неначе закритий склад (звідси назва «складотворний»)¹⁰: hoN (本 – книжка), oNgaku (音楽 – музика), aNnai (案内 – інформація), koueN (公園 – парк). Слів, які починалися б зі складотворного носового «N», в японській мові практично не існує. Винятки становлять запозичення: Nguensan (ングエンさん – пан Нгуен /розповсюджене в'єтнамське прізвище/).

Тепер поговоримо про комбінації палателізованих приголосних з голосними «а», «и» чи «о» (拗音 /йо:он/). У графічному плані – це поєднання складів, утворених приголосними «k», «s», «t», «n», «h», «m», «r», а також їх «озвонченими» та «оглушеними» відповідниками, та голосним «і», з маленькими знаками складів, утворених напівголосним «у» та голосними «а», «и» і «о». Система цих звуків представлена у Таблиці 6.

Таблиця 6

	ya	yu	yo
k	きゃ (kya)	きゅ (kyu)	きょ (kyo)
s	しゃ (sha)	しゅ (shu)	しょ (sho)
t	ちゃ (cha)	ちゅ (chu)	ちょ (cho)
n	にゃ (nya)	にゅ (nyu)	にょ (nyo)
h	ひゃ (hya)	ひゅ (hyu)	ひょ (hyo)
m	みゃ (mya)	みゅ (myu)	みょ (myo)
r	りゃ (rya)	りゅ (ryu)	りょ (ryo)
g	ぎゃ (gya)	ぎゅ (gyu)	ぎょ (gyo)
j	じゃ (ja)	じゅ (ju)	じょ (jo)
b	びゃ (hya)	びゅ (hyu)	びょ (hyo)
p	ぴゃ (pya)	ぴゅ (pyu)	ぴょ (pyo)

Одним з важливих моментів тут є своєчасне навчання розрізнення при вимові комбінації палателізованих приголосних з голосними «а», «и» чи «о» – з одного боку, та простої комбінації складів «ki», «shi», «bi» та інших зі складами «ya», «yu» та «yo» – з іншого. Іншими словами, йдеться про те, щоб не плутати «великі ゃ, ゅ, ょ» з «маленькими ゃ, ゅ, ょ»¹¹. Для вправ

¹⁰ Проблема полягає в тому, що вважати складом в японській мові.

¹¹ Терміни – робочі.

використовується відповідні мінімальні пари (ミニマル・ペア /мінімару пеа/), наприклад: biyouin (美容院 – салон краси) ≠ byouin (病院 – лікарня).

Отже, як можна було уже неодноразово переконатися, особливості вимови приголосних звуків у японській мові найкраще усвідомлюються у сполученні з голосними. Таким чином, ми поступово перейшли до поняття складу в японській мові.

Поняття складу в японській мові

Склад (音節 /онсецу/) – це одиниця членування мовленнєвого потоку, що є результатом поділу фонетичного слова. Склад може збігатися із звуком та фонетичним словом. Складотворними елементами є голосні звуки, рідше – сонорні приголосні. На відміну від морфеми, склад не має значення, а є одиницею членування мовлення. У фонетиці існують різні тлумачення складу залежно від аспекту його розгляду: артикуляційного (послідовність мовленнєвих рухів, об'єднаних одним поштовхом повітря), акустичного (хвиля підвищення й послаблення звучності) [317, с.553]. Перед початком фонетичних вправ на заняттях з японської мови корисно повідомити студентам цю інформацію для кращого усвідомлення ними поняття складу.

Також потрібно пам'ятати, що у структурі складу виділяється ініціал (початковий приголосний або група приголосних), вершина, якою вважається голосний або складовий приголосний, та фіналь (кінцевий приголосний). Склад може бути відкритим (закінчується на голосний), закритим (закінчується на приголосний), прикритим (із приголосним на початку) і неприкритим (із голосним на початку) [317, с.553]. Що ж до японської мови, то в ній більшість складів не починаються з групи приголосних (окрім складів з подвоєним приголосним і, як уже зазначалося, незначної кількості запозичених слів, що починаються зі складотворного «N»). Переважна кількість складів – відкриті і, при цьому, прикриті (мають структуру «приголосний + голосний») Єдиним засобом закриття складу в японській мові є складотворний носовий приголосний «N». Про особливості його використання говорилося у попередньому розділі. Закритим може бути як прикритий (починається на приголосний: «kan», «ten», «man»), так і неприкритий (починається на голосний: «an», «on», «in») склад. Відкритими і, при цьому, неприкритими є лише п'ять складів: «a», «i», «u», «e» та «o». Вони складаються лише з голосних звуків і розташовані на початку таблиці *годжюон*.

Тепер варто розглянути саме поняття складу в японській мові. Таблиця *годжюон* реалізується у варіантах двох абеток: *хірагана* та *катакана*. Вони

є силабічними, тобто складовими. І тут одразу виникає питання про статус носового приголосного «N». Це явно не склад, а лише складотворний елемент. На цій підставі він «випадає» з таблиці, через що його нерідко називають позатабличним елементом. Найзручнішим же підходом, на нашу думку, є представлення знаків таблиці *тоджюон* не як складів, а як мор. Лінгвістичний термін «мора» (モーラ /мо:ра/, 拍 /хаку/) застосовується до одиниці, меншої ніж склад. Поширена, зокрема, точка зору, згідно якої в японській мові мінімальна важлива одиниця, що відчувається психологічно і фонологічно, це не звук і не склад, а саме мора [643].

Для японської мови, мора – це склад з коротким голосним або один короткий голосний. Склад з довгим голосним, а також склад, закритий носовим складотворним «N», уявляються як поєднання двох мор.

Просодичні засоби японської мови

Якщо говорити про інтонацію у загальнолінгвістичному розумінні, то це сукупність супraseгментних показників мовленнєвого потоку: наголосу (фразового та словесного), мелодики й тону, ритму, інтенсивності, темпу, тембру вимови, паузації, – що перебуває в нерозривній єдності зі звуковим рівнем усного мовлення, служить засобом прискорення інформаційного обміну, носієм впливовості та стратегічності комунікації [317, с.193].

Що ж до фонетичної системи японської мови, то тут слід мати на увазі, що поняття словесного і фразового наголосу, мелодики та тону можна вважати такими, що сполучаються в одному понятті – «アクセント /акусенто/» (також називається «語調 /гочо:/» або, щоб було більш зрозуміло, – «言葉の調子 /котоба-но чо:ші/»). Перекладати це поняття ми пропонуємо як «наголос», але з обов'язковим усвідомленням відмінності цього явища, зокрема, від наголосу в українській чи англійській мові, оскільки японський наголос визначається висотою звуку, а не його силою.

Темп, тембр і паузія можуть вважатися складовими поняття «プロミネンス /пуроміненсу/» («виділення»). Окрім того, паузи (ポーズ /по:дзу/) розглядаються японськими лінгвістами як окремий компонент інтонації.

Існують деякі проблеми дидактичного характеру щодо виділення поняття «イントネーション /інтоне:шьон/». Найточніший український відповідник, що може бути підібраний для перекладу, це «інтонація», але інтонація у загальноприйнятому трактуванні – це, як уже зазначалося, сукупність супraseгментних показників мовленнєвого потоку, одним з яких є наголос.

Попри це у навчальній літературі, розробленій на теренах Японії, можна часто зустріти словосполучення «日本語のアクセントとイントネーション /ніхонго-но акусенто-то інтоне:шьон/» («наголос та інтонація в японській мові») [477, 478, 515]. Очевидно, японські фахівці вкладають дещо інший смисл у поняття інтонації, і, вірогідно, на увазі мається фразовий наголос. Однак, хоча певною мірою і втрачається теоретична коректність, для зручності у навчальному процесі викладачі все ж таки користуються терміном «інтонація».

Ритм та артикуляція також мають важливе значення у процесі вивчення фонетичної системи японської мови, але практика показує, що немає нагальної потреби окремо зупинятися на цих моментах – вони достатньо гармонійно засвоюються за умови використання при навчанні великої кількості аудіоматеріалу. На найголовніших же аспектах варто зосередити увагу.

Наголос

Наголос (アクセント /акусенто/) в японській мові є тоновим (музичним, плаваючим) і представлений опозицією високих та низьких звуків у слові. Наголос, одиницею якого є мора, вказує на високу або низьку тональність тієї чи іншої мори. Оскільки японська мова має багато омонімів, тоновий наголос є одним із засобів їх розрізнення. Його записують за допомогою формул комбінування слів «високий (В) / низький (Н)» наголос, а також стрілочок, які вказують на висоту наголосу.

Наприклад, у токійському діалекті слова «доц» (雨) і «льодяник» (飴) звучать однаково – «аме», і саме наголос дозволяє відрізнити їх:

/ame/ → 「ア_メ°」 (雨, «доц») — наголос має формулу «В — Н». Стрілка _メ показує зниження висоти звуку після першої мори.

/amé/ → 「ア^メ°」 (飴, «льодяник») — наголос має формулу «Н — В». Стрілка ^メ показує зростання висоти звуку після першої мори.

Службові відмінкові частки «ga» (が), «ni» (に), «wo» (を) та інші не мають власного наголосу, однак вони приймають його від слова, що передує ним. Наприклад, за відсутності часток наступні омоніми «hashi» мають такий наголос:

/hashi/ → 「ハ^シ」 (端, «край») «Н — В»;

/hashi/ → 「ハ_シ」 (橋, «міст») «Н — В»;

/háshi/ → 「ハ_シ」 (箸, «палички для їжі») «В — Н».

Однак при додаванні до них частки називного рематичного відмінку «ga», вони отримують такий наголос:

/hashiga/ → 「ハ シカ°」 (端が^ダ) «Н — В — В»;

/hashíga/ → 「ハ シカ°」 (橋が^{ハシ}) «Н — В — Н»;

/háshiga/ → 「ハ シカ°」 (箸が^{ハシ}) «В — Н — Н».

У літературній японській мові наголос розрізняється тим, що обов'язково змінюється з високого на низький після певної мори. Мора, після якої понижується наголос, називається «ядром наголосу» (アクセントの核 /акусенто-но каку/), а місце, де цей наголос понижається, називається «зниженням» (下がり目 /сагаріме/) або «спадом наголосу» (アクセントの滝 /акусенто-но такі/). Наприклад, в омонімах «hashi» ядро наголосу припадає на наступні мори:

/hashi/ → 「ハ シ」 (端, «край») — ядро наголосу відсутнє;

/hashí/ → 「ハ シ」 (橋, «міст») — ядро наголосу припадає на 2 мору;

/háshi/ → 「ハ シ」 (箸, «палички для їжі») — ядро наголосу припадає на 1 мору.

Залежно від наявності ядра наголосу, наголос поділяється на дві групи або системи (式 /шікі/), серед яких, у свою чергу, виділяються типи, відповідно до положення ядра (型 /ката/).

1. *Монотонний наголос* (平板式 /хейбаншікі/; ядро наголосу відсутнє):
монотонний тип (平板型 /хейбангата/);

2. *Хвилеподібний наголос* (起伏式 /кідзьо:шікі/; ядро наголосу наявне):

2.1. *передній високий тип* (頭高型 /атамадакагата/) — ядро наголосу припадає на першу мору;

2.2. *середній високий тип* (中高型 /накадакагата/) — ядро наголосу припадає на мори між першою і останньою;

2.3. *задній високий тип* (尾高型 /одакагата/) — ядро наголосу припадає на останню мору.

Зазвичай, у словах ядро наголосу відсутнє або знаходиться лише в одному місці. Якщо високий наголос понижається один раз, він не може стати високим вдруге. Відповідно, високий наголос може припадати на одну або більше суміжних мор, але не може існувати в двох або більше місцях одного і того ж слова. Тому в японській мові відсутні слова, форма наголосу яких записується як «високий — низький — високий» або «низький — високий — низький — високий — високий». Крім цього, в літературній японській мові існує правило, за яким висота наголосу першої і другої мори слова обов'язково різна, тому слів, що мають формулу наголосу «низький — низький» або «високий — високий — низький», не існує. Відповідно, коли у слові відоме місце спаду наголосу, його висота визначається автоматично для кожної мори, а також часток, що слідують за іменниками [643].

Інтонація

Під інтонацією (イントネーション /інтоне:шьон/) у методиці викладання японської мови мається на увазі зміна висоти звуку у фразі, реченні, і це відрізняє поняття інтонації від наголосу – залежно від емоційного стану та мети свого повідомлення, мовець вимовляє речення або його частину з високою чи низькою інтонацією. Наголошуючи на важливості урахування цього поняття у процесі вивчення мови, слід сказати, що у випадку, коли в мовленнєвому потоці фонеми просто поєднуються між собою, реципієнт інформації може не зрозуміти змісту та мети повідомлення, і тільки тоді, коли мовлення характеризується зміною тембру, довготи звуків, ритму тощо, можна досягти адекватного вираження думки з передачею індивідуальних особливостей мовця.

При вимові слів висота звуку не може залишатися незмінною. Як говорилося у попередньому підрозділі, наголос в окремих словах може відрізнятися залежно від регіонального діалекту. Через це, за певного контексту, може статися так, що реципієнт зрозуміє зміст повідомлення зовсім не так, як того хотів мовець. Тому необхідно ставитися до наголосу свідомо. Те саме стосується й інтонації.

Залежно від того, яка – висхідна чи низхідна – інтонація вживається у кінці речення, можуть виражатися різні почуття, емоції та волевиявлення мовця. З навчальною метою інтонаційні типи можуть маркуватися стрілками, форми яких визначає і демонструє студентам викладач, паралельно промовляючи речення або частину речення, що є ілюстративним матеріалом. Студентам корисно мати уявлення про стверджувальний (断定型 /дантейгата/), питальний (疑問型 /гімонгата/), окличний (告知型 /кокучігата/), тривалий (続き型 /цудзукігата/) типи інтонації, а також інтонацію уточнення (念押し型 /нен'ошігата/) [483]. На початковому етапі вивчення мови слід приділити особливу увагу, насамперед, різниці між стверджувальною та питальною інтонацією і провести у достатньому обсязі тренування саме цих двох типів, а потім уже поступово залучати й інші типи, обов'язково ілюструючи їх прикладами відповідних комунікативних ситуацій.

Виділення

Виділенням (プロミネンス /пуроміненсу/, 強調 /кьо:чо:/) як фонетичним засобом послугуються тоді, коли мовець бажає особливо наголосити на якомусь слові у реченні або ж на частині речення. Одним із компонентів виділення є сила вимови, але цю силу слід відрізнити від силового наголосу в слові, що існує в цілому ряді мов, а в японській відсутній. Виділення в японській мові реалізується не лише за допомогою сили вимови, а й за допомогою інших складових, як от висота та довгота звуку, паузи перед словом і після нього.

Виділення є важливим засобом у фонетичній системі японської мови. Наприклад, залежно від того, яке слово виділити, речення «私は明日一人で行く。/Ваташі-ва асу хіторіде іку/» («Я завтра один піду») [483] може мати різні відтінки значення та мети повідомлення (мовець хоче підкреслити, що піде саме він, або ж – саме завтра, а не в інший день і т. ін.). Часто трапляється так, що деякі значення, які в українській мові передаються відповідним порядком слів у реченні, в японській, де порядок слів відносно сталий, можуть передаватися саме за допомогою виділення.

У процесі опанування фонетичних особливостей японської мови необхідно звернути увагу на те, що виділення не повинне суттєво змінювати наголос та довготу звуків у словах – навпаки, якщо виділене слово не буде вимовлено достатньо чітко, то виділення як таке втрачає сенс.

Пауза

Пауза (ポーズ /по:дзу/, 間 /ма/) є перервою у мовленнєвому потоці, додатковим засобом акцентуації уваги реципієнта. Якщо не робити пауз там, де вони необхідні, інтерпретувати зміст повідомлення буде важко. У мовленнєвій культурі японців існує навіть таке поняття, як «相づち /айдзучі/» – планомірне переривання мовлення для контролю за сприйняттям змісту повідомлення слухачем. Той, хто говорить, свідомо робить паузи, а той, хто слухає, реагує за допомогою спеціальних мовних засобів (そうですか /со: дес. ка/ – *От воно як!*; なるほど /наруходо/ – *Авжеж*; ええ /е:./ – *Так-так*). З іншого боку, ускладнювати інтерпретацію можуть і самі паузи, якщо вони затягуються або вживаються там, де це не є логічно виправданим.

ПИСЬМО

ГРАФІКА

ОРФОГРАФІЯ

Графіка, графема. Види письма

Графіка – це сукупність усіх засобів певної писемності, що включає графеми, розділові знаки, знаки наголосу тощо; система позначень на письмі відповідності між графемами, з одного боку, і фонемами, сполученнями фонем, складами, морфемами, словами, синтагмами, реченнями тощо, з іншого [317, с. 105; 349, с. 31; 413, с. 118]. Графіка (表記法 /хьо:кіхо:/) – це також розділ мовознавства, який досліджує сукупність усіх засобів певної писемності, їхню відповідність фонемам, сполученню фонем, складам, морфемам, словам, синтагмам, реченням тощо [317, с. 105].

Мінімальною одиницею графіки, яка має певний лінгвістичний зміст, є графема. Мовним відповідником графеми може бути:

- фонема – у фонографічному (абетковому) типі письма;
- склад або група фонем – у складовому (силабічному) письмі;
- слово – в логографічному (ієрогліфічному) письмі тощо [317, с. 105; 413, с. 117].

До графем належать також розділові знаки і знаки наголосу, пробіли тощо [317, с. 105]. Термін «графема» часто вживають на позначення літери, ієрогліфа чи його частини [413, с. 117].

Письмо (表記 /хьо:кі/) – це система графічних елементів, що слугує для фіксації та передавання мовлення у часі і просторі; це знакова система фіксації мовлення [317, с. 462; 413, с. 375]. Система письма характеризується постійним складом знаків, при цьому кожен знак передає або ціле слово, або послідовність звуків, або окремі звуки мовлення [413, с. 375].

Зародившись іще у стародавні часи, письмо пройшло довгий час розвитку. Первинним письмом стало піктографічне, яке не було орієнтованим

на конкретну мову, а відображало повідомлення за допомогою малюнків і зображень, не закріплювало за знаками (пиктограмами) певні мовні одиниці; пиктограми могли відповідати слову, словосполученню, реченню [317, с. 462]. Звичайно, пиктографічне письмо було примітивним і не могло задовольнити потреби мовних спільнот, які розвивалися. Тому природно, що надалі системи письма ускладнювалися, змінювалися засади побудови письма. Так сформувалося кілька типів письма, які більшою або меншою мірою існують і дотепер.

Науковці розрізняють такі типи письма: пиктографічне, ідеографічне, складове, словесно-складове, літерно-звукове. При цьому основними типами є ідеографічний, словесно-складовий, силабічний (складовий) та літерно-звуковий (алфавітний) [413, с. 375].

Загальні характеристики пиктографічного письма, яке виникло першим, ми вже навели вище. Наразі вкажемо особливості інших типів письма, які на сьогодні є поширенішими за пиктографічне. Ідеографічне письмо передає за допомогою умовних знаків слово у будь-якій граматичній формі, не відтворюючи його звукового складу [317, с. 462]; можливість передавання інформації лише за допомогою ідеографії обмежена [413, с. 375]. В суто ідеографічному знакові слово, позначене ним, не має жодного звукового зв'язку зі словами, що позначені його частинами, інакше кажучи, читання знаку загалом не залежить від читання його елементів, наприклад, ієрогліф 林 позначає слово /хаяші/ *ліс*, а елемент 木, повторений у ньому двічі, позначає слово /кі/ *дерево* [378, с. 12].

Складове (силабічне) письмо формується зі знаків, які відповідають складам природної мови або сукупності звуків у їхніх сполученнях [317, с. 462].

Словесно-складове письмо ґрунтується на ідеографічних знаках, закріплених за словом, проте до них додаються й окремі знаки, що скеровують або вимову, або граматичні ознаки позначуваних понять, або знаки класу [317, с. 462-463]. В такому письмі ідеографічний знак, прикріплений до певного слова, називається логограмою [413, с. 375].

Літерно-звукове письмо пристосувало кожному літеру до певної фонемі або звуку; його поділяють на консонантно-звукове і локалізовано-звукове [316, с. 463]. Нижче зосередимо свою увагу на особливостях письма у японській мові.

Японське письмо

Японське письмо – це мішане ідеографічно-силабічне письмо, у якому поєднуються ієрогліфи і складові знаки [413, с. 626]. Японська писемність виникла на основі китайської близько 1300 років тому [219, с. 7].

На сьогодні японська система письма є однією з найскладніших у світі: її складність полягає у кількості відповідностей між усними й письмовими одиницями, які необхідно запам'ятати, щоби бути грамотною людиною [219, с. 7, с. 62]. У сучасній японській системі письма вживають переважно символи двох видів: словесні (морфемні) знаки – ієрогліфи (漢字 /канджі/) та складові знаки (仮名 /кана/); окрім цього до цієї системи входять також фонемні знаки – латинський алфавіт (ローマ字 /ро:маджі/) [219, с. 8]. Отже, японська писемність є мішаною: в ній поєднуються китайські ієрогліфи, які позначають ті чи інші поняття, і дві абетки – хірагана (平仮名) й катакана (片仮名), які передають звучання незалежно від змісту. Наявність не одного, а двох алфавітів є рідкісною особливістю японської мови [11].

Письмо з використанням ієрогліфів, абеток хірагана й катакана в одному тексті називається 漢字仮名交じり文 /канджі-кана-маджірі-бун/ *мішане письмо, яке складається з ієрогліфів та алфавіту*; вибір способу запису в японській мові обумовлений властивостями частин слова і членів речення, а також роллю службових слів [345, с. 66]. Ієрогліфи відрізняються від кани тим, що передають насамперед зміст, тому їх ще називають 表意文字 /хьо:і-моджі/. Знаки кани передають звук, тому мають назву 表音文字 /хьо:он-моджі/ [345, с. 76]. Кана розбиває мову на звуки і так передає форму мови; ієрогліфи ж відображають цілісність слова, і в цьому їхня головна відмінність [345, с. 77].

Н.І. Фельдман виділяє у системі 漢字仮名交じり文 /канджі-кана-маджірібун/ чотири типи письма:

1) суто фонетичне письмо, засобами якого є кана і зрідка деякі ієрогліфи. Написання каною є єдиним способом запису деяких питомих японських слів (напр., もつと /мотто/ *більше*), а також усіх сучасних запозичень із європейських мов (напр., カード /ка:до/ *картка*, モデル /модеру/ *модель*);

2) суто ідеографічне письмо, яким записують більшість питомих японських іменників і займенників, а також деякі прислівники (напр., 水 /міду/ *вода*, 印 /шіруші/ *знак*, 山道 /ямамічі/ *гірська дорога*);

3) комбіноване ієрогліфічно-фонетичне письмо у вигляді сполучення ієрогліфа, використаного ідеографічно, зі знаками кани (напр., 好む /коному/ *любити*, 良く /йоку/ *добре*, 投げる /нагеру/ і 投ずる /то:дзуру/ *кидати*); таке комбіноване позначення слова за допомогою ідеографічно використаного

ного ієрогліфа та літер традиційно використовують для написання японських і мішаних дієслів та прикметників, а також для японських числівників і деяких прислівників;

4) фоноідеографічне письмо, в якому ієрогліф використовується одночасно і за своїм звучанням, і за значенням (напр., 山頂 /санчю:/ *гірська вершина*, 印 /ін/ *відтиск, печать*); це традиційний спосіб запису слів типу канго (докладніше про класи слів канго, ваго, гайрайго у японській мові див. розділ «Лексикологія») [378, с. 23].

Проблеми японського письма, графіки й орфографії описано у працях багатьох лінгвістів. Так, особливості японської писемності висвітлено у працях Ясумото Бітен; ґрунтовним є дослідження А.М. Соколова, присвячене історії японської писемності. Історію японського письма висвітлено також у працях Сато Яеко, К. Сілі, Судо Кадзуаки. Орфографію японської мови досліджено у працях Канда Хідео, Номура Масааки, А.Ю. Данилова й М.О. Сиром'ятникова. Цілісне дослідження стилістичного аспекту японського письма здійснив Є.В. Маєвський. Особливості ієрогліфів у японській мові описала Н.І. Фельдман-Конрад; загальну ж характеристику японської писемності подав у своїй праці В.М. Алпатов. На деякі дослідження цих науковців ми надалі і спиратимемося.

Орфографія та графіка японської мови

Як впливає з визначення графіки, поданому на початку цього розділу, вона визначає можливості письма у відтворенні тих чи інших звуків чи звукосполучень. Однак важливо не лише вміти відтворити певні звуки на письмі, а і зробити це правильно, з дотриманням норм правопису. Отже, графіка мови нерозривно пов'язана з **орфографією** – сукупністю загальноприйнятих норм, які визначають способи передачі мови у писемній формі [349, с. 36].

Традиційні дослідження з японської мови виділяють орфографію (正書法 /сейшьохо:/) у самостійний розділ, розуміючи під нею систему правил написання слів у рамках сучасної японської системи письма 漢字仮名交じり文 /канджі-кана-маджірібун/ (мішаного фонетико-ідеографічного письма). При цьому особливістю японської орфографії є те, що її ядром японські лінгвісти традиційно вважали 正字法 /сейджіхо:/ – систему правил використання ієрогліфів у словах [103, с. 9].

Особливі риси має і японська графіка як розділ мовознавства. Японська мовна графіка виходить із такого постулату: оскільки мова є втіленням мовленнєвої діяльності (言語活動 /генго-кацудо:/), яка є наданням процесові мислення (思想活動 /шіко:-кацудо:/) словесної (усної та письмової) форми, так само і письмове мовлення як окремий випадок мови слід розглядати як вияв і результат особливого виду мовленнєвої діяльності – письма (表記行動 /хьо:кі-ко:до:/), в результаті якого думки людини набувають графічної форми (форми письмового тексту). При цьому засобом надання думкам графічної форми є притаманна кожній мові особлива система графічних знаків (表記記号 /хьо:кі-кіго:/), вивчення законів функціонування якої складає науковий предмет, а формулювання та систематизація правил застосування яких (表記法 /хьо:кіхо:/) – специфічне практичне завдання графіки як розділу мовознавства [103, с. 14-15].

Як зазначає А.Ю. Данилов, специфіка японської мови дозволяє включити до сфери проблематики японської графіки цілу низку питань. Нижче подаємо їхній перелік.

1) графічне відображення тексту загалом:

- вибір системи письма (мішане письмо 漢字仮名交じり文 /канджі-кана-маджірібун/, письмо хіраганою, письмо катаканою, письмо латиницею);

- обмеження сфери застосування ієрогліфів (урядовий мінімум 常用漢字 /джьо:йо:-канджі/, шкільний ієрогліфічний мінімум із 996 знаків 教育用漢字 /кьо:ікуйо:-канджі/ тощо);

- розташування тексту (звертань у листах, адрес на конвертах, підпису в кінці листа, заголовку книги тощо);

- вибір розміру шрифту (при написанні основної і допоміжної частин тексту);

- вибір напрямку письма (вертикальне і горизонтальне письмо, рідше – правосторонній чи лівосторонній напрям рядків);

- відображення абзаців тексту на письмі (зміна рядків, відступ, пропущений рядок тощо);

2) графічне відображення окремих речень:

- використання основних розділових знаків;

- суцільне чи дискретне письмо;

- використання знаків додаткової експресії (表意符号 /хьо:i-фуго/), тобто допоміжних знаків;

3) графічне відображення окремих слів, тобто правильне вживання знаків:

- правильне вживання ієрогліфів;

- розрізнення в уживанні ієрогліфів і кани;

- розрізнення в уживанні кани й латиниці;

- правильне вживання хірагани й катакани (仮名遣い /канадзукай/);

- написання каною змінних закінчень слів (送り仮名 /окурігана/);
- позначки вимови (振り仮名 /фурігана/);
- правопис запозичених слів гайрайго;
- правильне написання власних імен і географічних назв;
- правопис числівників;

4) графічне відображення окремих ієрогліфів, фактично – каліграфія (書道 /шьодо:/):

- вибір гарнітури шрифту (字体 /джітай/);
- вибір індивідуалізованого стилю письма (書体 /шьотай/) – тут виділяють друковані літери (活字体 /кацуджітай/); ієрогліфічний статут, близький до друкованих літер (楷書体 /кайшьотай/); напівскорюпис (行書 /гьо:шьо/); скорюпис (草書 /со:шьо/) тощо;

- порядок рисок (筆順 /хіцуджюун/);

5) особливості графічного відображення спеціальних фонем:

- довгі голосні звуки (長音 /чьо:он/);
- подвоєні приголосні звуки (促音 /сокуон/) [103, с. 15-17].

Отже, як бачимо, перелік питань, що входять до сфери графічних та орфографічних досліджень японської мови, доволі значний. Це спричинено складністю японської системи письма та змін, яких вона зазнала у ХХ ст. (про реформи японської писемності див. наступний підрозділ). Задля впорядкування й унормування писемної мови в Японії було видано цілу низку документів – указів, присписів, рекомендацій, що спираються на розробки вчених-мовознавців.

Найважливішими документами у сфері графіки та орфографії, зокрема, є:

- «Правопис запозичених географічних назв та власних імен. Проект». Видання Наукової лабораторії з проблем рідної мови Міністерства просвіти, березень 1946 р. 「外来語地名・人名の書き方(案)」 1946年(昭和21年) 3月。文部省国語調査室編;

- «Норми правопису для видань Міністерства просвіти». Видання Відділу рідної мови Міністерства просвіти від 20 вересня 1950 р. 「文部省刊行物表記の基準」 1950年(昭和25年) 9月20日。文部省国語課編;

- «Правила дискретного письма латиницею». Доповідь підкомісії Консультативного комітету з проблем японської мови Міністерства просвіти від 10 березня 1952 р. 「ローマ字文の分ち書きのしかた」 1952年(昭和27年) 3月10日。国語審議会部会報告;

- «Правила орфографії при письмі латиницею». Постанова Кабінету міністрів від 9 грудня 1954 р. 「ローマ字のつづり方」 1954年(昭和29年) 12月9日。内閣告示;

- «Правопис окурігани». Постанова Кабінету міністрів від 18 липня 1973 р. 「送り仮名の付け方」 1973年(昭和48年) 6月18日。内閣告示;

- «Правопис географічних назв. Довідник». Видання Науково-дослідного центру з розробки підручників від 30 листопада 1978 р. 「地名表記の手引」 1978年（昭和53年）11月30日。教科書研究センター編；

- «Перелік ієрогліфів, рекомендованих до щоденного використання». Постанова Кабінету міністрів від 1 жовтня 1981 р. 「常用漢字表」 1981年（昭和56年）10月1日。内閣告示；

- «Сучасні правила використання абетки кана». Постанова Кабінету міністрів від 1 липня 1986 р. 「現代仮名遣い」 1986年（昭和61年）7月1日。内閣告示；

- «Правопис запозичених слів гайрайго». Постанова Кабінету міністрів від 28 червня 1991 р. 「外来語の表記」 1991年（平成3年）6月28日。内閣告示 [103, с. 10-13; 219, с. 103].

Як бачимо, питання, що стосуються японського письма, унормовано доволі детально. Однаке ці нормативи не закріплюють жорстких правил і є добровільними орієнтирами [219, с. 103], тож на практиці цих рекомендацій дотримуються далеко не завжди: нерідко можна зустріти вживання ієрогліфів, які не ввійшли до рекомендованого мінімуму, чи доволі вільний правопис окурігани тощо (детальніше такі випадки розглянемо нижче). Однак, не зважаючи на таку несуровість правил правопису, орфографічна норма у сучасній японській мові є у тому сенсі, що з-поміж кількох можливих різнописань якесь одне є, як правило, більш звичним і поширеним, а тому стилістично нейтральним, решту ж уживають рідше [219, с. 105]. Про всі ці випадки йтиметься далі докладніше, однаке спершу вважаємо за необхідне стисло розглянути історію розвитку складної системи письма японської мови.

3 історії японського письма

Складна система японського письма сформувалася історично. Японці не мали власної писемності до запозичення китайських ієрогліфів, які почали використовувати ще у VI ст., однаке повністю засвоїли близько VIII ст., коли з'явився історико-міфологічний літопис «Коджікі», а також поетична антологія «Манйошю» [11; 219, с. 8; 345, с. 13-14]. Оскільки китайські ієрогліфи були створені, щоби відображати особливості китайської мови, японцям від початку було важко їх засвоювати. Однаке це було необхідно, оскільки у ті часи Китай являв собою передову цивілізацію [345, с. 6]. Китайське суто ієрогліфічне письмо було незручним для японської мови, яка, на відміну

від китайської, мала розвинену систему граматичних показників. Тому поступово японці почали використовувати китайські ієрогліфи для того, щоби записувати рідну мову, а читати китайські тексти стали на японську манеру [345, с. 15]. Японці, запозичивши систему писемності у китайців, спершу послуговувалися на письмі поряд із китайською писемністю також і китайською мовою, однак невдовзі виникла необхідність відображати на письмі суто японську лексику і граматику [345, с. 35]. Тож уже з VIII ст. виникають системи фонетичного письма. Попервах для цієї мети використовували деякі ієрогліфи; і способом використання китайської грамоти, який вперше дозволив японцям писати тексти рідною мовою, стала манйогана – китайські ієрогліфи, вжиті не для передавання якогось змісту, а як фонетичні знаки [11; 345, с. 35]. 万葉仮名 /манйо:гана/ – це вид писемності, використаний у поетичній антології VIII ст. «Манйошю», звідки і походить його назва; китайські ієрогліфи, вжиті без урахування їхнього значення як фонетичні знаки для запису японських слів [530], наприклад: 宇都久志 /уцукуші/ краса; 波流 /хару/ весна; 八間跡 /Ямато/ Ямато; 夏櫛 /нацукаші/ ностальгійний.

У період Хейан (794–1185 рр.) читання книг та ієрогліфічне письмо, яке мало назву 真名 /мана/ справжня грамота (або ж 本字/хонджі/ справжні знаки) було виключним правом чоловіків [219, с. 117; 345, с. 42]. Однак посилювалися і позиції фонетичного письма на основі манйогани: воно цілком відділилося від ієрогліфів і перетворилося на складову абетку, яка дістала назву 仮名/кана/ тимчасові знаки і стала популярною серед жінок [345, с. 43]. Хірагана й катакана з'явилися майже одночасно у IX ст. [11]. Хірагана виникла із форм скоропису манйогани [345, с. 43]. Знаки катакани ж попервах були не буквами, а допоміжними елементами: це були мітки, створені на основі частин ієрогліфів, які ставили поруч із текстом китайською мовою для полегшення читання, а пізніше почали використовувати як самостійні елементи [345, с. 50].

Отже, японці пристосували китайські ієрогліфи як фонетичні знаки: іноді для передавання змісту, іноді для передавання звуку, і ці функції перепліталися. У Середньовіччі використовували різні системи письма – від суто ієрогліфіки до лише кани [11; 345]. З часом японці почали впорядковувати своє фонетичне письмо; службові знаки перетворилися на складову абетку [345, с. 56].

Поступово склався розподіл функцій між ієрогліфами, хіраганою та катаканою, який остаточно усталився у кінці XIX ст.; так сформувалося мішане письмо [11; 345]. Відповідно до нього корені питоми японської та запозиченої китайської лексики записують ієрогліфами, а закінчення слів та службові слова – хіраганою; нові ж запозичення (здебільшого з європейських мов) – катаканою [11].

На зламі XVIII та XIX століть відомі науковці Ямагата Банто, Шіба Кокан, Хонда Тошіакі – представники «голландської школи» (蘭学/рангаку/) – висловлювалися за скасування ієрогліфів, вважаючи, що їх може замінити кана чи латиниця. Після реставрації Мейджі (1868 р.) в Японії неодноразово лунали заклики до реформи системи письма, при цьому пропонували або обмежити кількість ієрогліфів активного вжитку, або ж цілком перейти на кану чи латиницю [220, с. 195]. Подібні заклики лунали й у XX столітті.

Значних змін японське письмо зазнало після Другої світової війни. Тоді після поразки Японії та введення американської окупаційної влади було проведено цілу низку радикальних реформ у багатьох сферах суспільного життя. Не стала винятком і система письма. На післявоєнні роки припала нова хвиля руху за спрощення письма (як складової частини руху за модернізацію мови), радикальні представники якого закликали цілком відмовитися від ієрогліфів на користь кани або ж латиниці. Однак таким проектам не судилося стати реальністю [219, с. 14]. Втім, доволі значні зміни у системі письма японської мови все ж відбулися.

Систему правопису японської мови було значно спрощено і змінено реформами 1946-1948 років, об'єктами яких стали як ієрогліфи, так і кана [220, с. 195]. У 1946 році було введено ієрогліфічний ліміт 当用漢字表 /То:йо:-канджі-хьо:/ («Перелік ієрогліфів сучасного вжитку»), який значно обмежив вибір ієрогліфічних знаків для друкованих видань, і багато складних ієрогліфів було замінено на спрощені [219; 378], наприклад, ієрогліф 體 /тай/ тіло було замінено на спрощений 体; ієрогліф 國 /коку/ країна – на 国; 聲 /сей/ голос – на 声; 醫 /і/ медицина – на 医; 佛 /фуцу/ Будда – на 仏; 廣 /ко:/ широкий – на 広; 驅 /ку/ мчати – на 駆 тощо. Загалом, указує В.М. Алпатов, реформа у спрощенні написань ієрогліфів пройшла успішно: давні варіанти ієрогліфів уже забуто, і їх можна зустріти в обмежених випадках [11]. Випадки використання застарілих форм ієрогліфів ми опишемо дещо нижче.

Окрім спрощення написання деяких складних ієрогліфів було здійснено також спробу обмежити кількість ієрогліфів активного вжитку. Згаданий уже вище ієрогліфічний ліміт 当用漢字 /То:йо:-канджі/ обмежував кількість ієрогліфів до 1850 (не враховуючи додаткових знаків для написання власних імен), проте був обов'язковим лише для навчальної літератури [11; 220, с. 195]. Слова ж, для запису яких використовували ієрогліфи поза мінімумом, слід було записувати канною чи схожими ієрогліфами мінімуму, якщо такі можна підібрати. При цьому загальною нормою виступала хірагана (напр., запис слова 之人罪 /ендзай/ хибне обвинувачення замість повністю ієрогліфічного запису 冤罪), однак для окремих випадків рекомендованою була якраз катакана, а саме, для написання назв тварин і рослин

(напр., トウモロコシ /то:морокосі/ замість 玉蜀黍 *кукурудза*, ヒョウ /хьо:/ замість 豹 *леопард*), оноματοпоетизмів (напр., イライラ /іра-іра/ замість 苛苛 *драгуватися*) тощо. Отже, як указує В.М. Алпатов, у результаті реформи порушувався звичний розподіл функцій між ієрогліфами і двома видами кани. Ще більше він порушувався через те, що з мінімуму було виключено не лише багато ієрогліфів, а й низка читань ієрогліфів, які ввійшли до мінімуму. В ідеалі було поставлено завдання залишити тільки по одному кунному й онному читанню для кожного ієрогліфа, однак досягти цього не вдалося; якщо ж кілька ієрогліфів уживалося для запису одного і того самого кореня, було запропоновано писати цей корінь лише одним способом, у результаті чого низка ієрогліфів мінімуму зберегла тільки онні читання [11]. На практиці, однак, норми ієрогліфічного мінімуму не були цілковито перейняті. Кількість активно вживаних ієрогліфів завжди була дещо більшою за ієрогліфічний мінімум. Звичка послуговуватися ієрогліфами, що не ввійшли до мінімуму, особливо очевидна при записі власних імен. Наприклад, із назв 47 префектур Японії 14 ієрогліфів не увійшло до мінімуму, що аж ніяк не вплинуло на їх уживання у цих назвах [11].

Мінімум 当用漢字 /То:йо:-канджі/ не відповідав реальному вживанню ієрогліфів і був укладений за незрозумілими критеріями (приміром, ієрогліф 犬 *собака* до нього потрапив, а ієрогліф 猫 *кіт* – ні) [11]. Тож недосконалість 当用漢字 /То:йо:-канджі/ стала причиною його неодноразового перегляду. Так, зміни відбулися у 50-х роках, а у 1981 році мінімум 当用漢字 /То:йо:-канджі/ було офіційно замінено на новий мінімум 常用漢字 /Дзьо:йо:-канджі/, до якого ввійшло 1945 ієрогліфів (що на 95 більше) і ще додатково 166 ієрогліфів для запису власних імен [11]. Окрім цього було вказано, що ієрогліфічний мінімум не має сили для спеціальних текстів (наукових, технічних тощо) і для перевидань давньої літератури [11]. У листопаді 2010 р. було офіційно затверджено розширений ієрогліфічний мінімум, який дістав назву 新常用漢字表 /Шіндзьо:йо:-канджі-хьо:/. До нього ввійшли 2136 ієрогліфів (додано 196 ієрогліфів, вилучено 5) [648]. Цілком вірогідно, що і цей список надалі зазнаватиме змін. Отже, введення ієрогліфічного мінімуму сприяло спрощенню японської писемності, однак не настільки, як це припускали при його введенні; післявоєнні реформи писемності виявилися ефективними лише частково [11]. І на сьогодні японська орфографія доволі ліберальна: вона цілком допускає вживання рідкісних ієрогліфів і старих написань, яких одразу після реформи всіляко намагалися уникати [219, с. 14].

Окрім уведення ієрогліфічного мінімуму у післявоєнній Японії було також здійснено реформу орфографії кани. Тут зміни загалом полягали в тому, що традиційно-етимологічний принцип правопису (旧仮名遣い

/кю:канадзукай/) було замінено на фонологічний (新仮名遣い /шінканадзукай/), а окурігану було кодифіковано [220, с. 196]. Ця реформа, за свідченнями В.М. Алпатова, пройшла найпростіше з усіх реформ, які стосувалися писемності: нині старі, історичні написання кани можна зустріти лише у традиційних текстах на кшталт віршів або ж як індивідуальні відхилення від норми, а також у перевиданнях давніх книг [11] (деякі приклади використання давньої орфографії кани ми подамо нижче). Окрім цього з обох алфавітів кани – хірагани й катакани – було вилучено літери む (ヰ) й ゑ (ヱ), оскільки їхня сучасна вимова збігається з вимовою літер ɨ (イ) /i/ й え (エ) /e/. Нова орфографія кани з'явилася у 1946 році за назвою 現代仮名づかい /гендай-канадзукай/, а сучасна система правопису кани існує з 1986 року і має загалом таку саму назву – 現代仮名遣い /гендай-канадзукай/, за винятком ієрогліфічного написання останнього слова [345, с. 61].

Загалом після Другої світової війни почався процес не лише реформування, а й унормування системи письма японської мови: було ухвалено цілу низку правил та рекомендацій стосовно правопису запозичених слів, граматично змінних частин слів, інших аспектів орфографії (перелік основних документів у цій царині ми вже подавали вище, велика їх кількість була ухвалена саме у перші десятиліття після війни). Однак, не зважаючи на, здавалось би, значні зміни, започатковані реформами, основні принципи системи письма японської мови лишилися незмінними, і система 漢字仮名交じり文 /канджі-кана-маджірібун/ продовжує існувати. Кодифікація правил правопису також не внесла жорстких правил, які би зобов'язували суворо дотримуватися певних орфографічних норм і забороняли від цих норм відходити, оскільки документам у сфері правопису було надано статус рекомендаційних, а не загальнообов'язкових. Отже, орфографія японської мови доволі ліберальна і цілком допускає відхилення від норм. Однак загалом, підкреслює В.М. Алпатов, за всієї несувороності японських писемних норм коливання останніх відбуваються лише в обмежених рамках, і приблизно з 50-х рр. ХХ ст. між основними системами письма встановилася певна рівновага [11].

Нижче розглянемо детальніше кожен елемент мішаної системи письма 漢字仮名交じり文 /канджі-кана-маджірібун/ – ієрогліфіку, силабічне письмо кана, латиницю в японській мові.

Ієрогліфи

Ієрогліф – це графема, яку вживають у системах словесно-складового письма і яка має вигляд зображення певного об'єкту [413, с. 171]; ієрогліфи відрізняються від фонетичних письмових знаків тим, що відтворюють на письмі не звуки (фонеми) і не склади, а слова (або морфеми), тобто значеннєві одиниці мови [219, с. 8]. Китайський ієрогліф (漢字 /канджі/) – це письмовий знак, якому притаманні: а) своя графічна форма; б) певне звучання, яке присвоюють йому у тій писемності, де ієрогліфи вживаються, і яке є носієм значення; в) значення, яке через це звучання переходить на сам знак [378, с. 10]. В японській мові ієрогліфи використовують для написання коренів питомих японських слів, а також китайзмів (канго).

Китайські ієрогліфи, запозичені японською мовою, можна поділити на три типи: 1) піктограми; 2) ідеограми; 3) фоноідеограми. Розглянемо кожен тип.

Піктограми – це найдавніші знаки китайської писемності, які походять безпосередньо від малюнків-зображень тих чи інших предметів. Отже, вказує Н.І. Фельдман-Конрад, піктографічний знак спочатку був примітивним малюнком. Наприклад, рот зображували півколом випуклістю вниз з поперечною лінією зверху; так виник відповідний ієрогліф 口. Аналогічно виникли й інші найпростіші ієрогліфи. Так, зображення сонця мало вигляд овалу з крапкою по центру; пізніше цей схематичний рисунок набув вигляду 日. Зображення ока з зіницею посередині з часом було розвернуто вертикально, звідки і сучасний вигляд ієрогліфа на позначення ока: 目. Подібним чином до зображення вуха можна звести форму ієрогліфа 耳*вуха*. Дуга з випуклістю догори і крапки під нею були зображенням неба і крапель; така первісна форма ієрогліфа 雨*дощ*. До піктограм належать і найпростіші вказівні знаки, наприклад, 上 і 下, де їхнє значення *верх* і *низ* умовно позначено вертикаллю над і під горизонтальною лінією, яка ніби імітує відповідний вказівний жест. За таким самим принципом створено й ієрогліфи 凸*виступ* і 凹*впадина*, у формі яких дійсно відтворено зображення виступу та впадини на горизонті. З плином часу малюнки ставали дедалі більше схематичними і зрештою набули сучасного вигляду, де від первісного зображення не залишилось і сліду. Жоден ієрогліф не зберігся у тій формі, в якій він мав зрозумілий безпосередньо піктографічний вигляд. Значення всіх рисункових знаків, а отже і всіх найпростіших лексично значущих елементів ієрогліфіки зараз уже є суто умовним [378, с. 11].

Вище ми вже вказували, що піктографічні знаки є найпримітивнішими письмовими знаками, тож вони не в змозі задовольняти письмо розвинених

мов. Тому природно, що в китайській писемності рисункові знаки, піктограми, складають мізерну частку. Набагато більша кількість ідеограм. **Ідеограма** – це рисунок, який має умовний зміст. Наприклад, ієрогліф 立 спочатку мав вигляд малюнка людини, яка стояла, розставивши ноги, і до цього зображення було додано горизонтальну риску внизу; а весь малюнок був зображенням не людини як такої, а її пози, й означав *стояти* [378, с. 11]. У складній ідеограмі умовний зміст виходить зі зв'язків значень частин. Наприклад, ієрогліф 危 *небезпечний* складається з елемента 厶 *круча*, зверху та знизу якого – два зображення людини, що схилилася; тобто цей знак зображує людину, яка небезпечно схилилася над урвищем, звідки і його значення [625]. Ієрогліф 命 попервах зображував будівлю – святилище чи житло правителя, перед нею людину на колінах і зліва від неї рот (в теперішній формі частини 冂 і 口); все це символізувало шанобливе вислуховування веління, звідки і нинішнє значення ієрогліфа *наказ* [378, с. 11]. Ієрогліф 美 *краса* було утворено шляхом складання ієрогліфів 羊 *вівця* та 大 *великий*, оскільки вівця була важливою свійською твариною у Давньому Китаї, і гарних великих овець високо цінували [625]. Ієрогліф 盲 *сліпий* також має прозору структуру: до його складу входять знаки 目 *око* і 亡 *втрата* [220, с. 190].

Ідеограми продовжували складати і з готових графічних елементів, що вже втратили зображувальний характер та набули суто умовних значень. Таким є походження більшості ієрогліфів, зміст яких у їхньому теперішньому вигляді пов'язаний зі значенням елементів, що входять до нього. Такий, наприклад, ієрогліф 伐, до складу якого входять елементи 人 *людина* і 戈 *зброя*. Нині він має значення *рубати*, а раніше – *бити списом (ворога)*. Так само були складені деякі японські ієрогліфи кокуджі, наприклад, 峠 *гірський перевал*, який складається з елементів 山 *гора* і розташованих біля нього елементів 上 *верх* і 下 *низ* [378, с. 11-12]. У таких знаків яскраво вираженою є аналітичність, мотивованість складного ієрогліфічного знаку через прості [220, с. 207].

Проте чи не найбільша кількість ієрогліфів не є ані простими зображувальними знаками, ані ідеограмами, а належать до мішаного типу – **фоноідеограм**. У фоноідеографічному знакові слово, яке він позначає, фонетично тотожне до слова, яке позначає частина такого знаку. Інакше кажучи, читання ієрогліфа загалом збігається з читанням однієї його частини.

У складеному фоноідеографічному знакові одна його частина, подібно до букви, слугує позначенням звуку, а тому і має назву «фонетичний показник» або ж «фонетик», інша ж має ідеографічне значення, а саме, визначає сферу понять, якої стосується конкретне значення цього ієрогліфа; ця частина має назву «детермінатив» [378, с. 12; 413, с. 376]. Наприклад, ієрогліф 晴 *світити* з детермінативом 日 *сонце* має читання /сей/, яке збігається з чи-

танням його фонетика 青; ієрогліф 剩**більше** з детермінативом 刀 *меч* має читання /джьо:/, аналогічне до читання фонетика 乘; за цим самим принципом побудовано й читання ієрогліфів 促 /соку/ *стимулювати* (детермінатив 人, фонетик 足), 悲 /хі/ *печаль* (детермінатив 心, фонетик 非), 惹 /шюн/ *дурний* (детермінатив 心, фонетик 春), 星 /сей/ *зірка* (детермінатив 日, фонетик 生) тощо. Такий принцип нерідко дозволяє передбачити читання ієрогліфів, наприклад, знаки 洞, 銅, 桐, 桐 матимуть читання /до:/, аналогічне до ієрогліфа 同; 裡, 理 та 婁 – /рі/, яке має фонетик 里; 伶, 伶, 玲 і 玲 – /рей/, відповідне до читання ієрогліфа 令, який тут виступає у ролі фонетика.

Знаки, створені за цим принципом, є і серед японських ієрогліфів кокудзі. Наприклад, в ієрогліфові 衤 /юкі/ *довжина рукавів* наявність його правої частини 亻 спричинена тим, що нею записують омонімічне слово /юкі/ *хода*, а детермінатив 衤 пояснює, що цим ієрогліфом написано слово /юкі/, значення якого пов'язане з поняттям одягу [378, с. 12].

Попервах детермінатив відіграв роль ідеографічного означальника, однак пізніше набув нової функції – визначати місце ієрогліфа у словнику. Ця функція зрештою і стала головною, а детермінатив перетворився на ключ. Кількість таких ключів варіювалася, втім із XVII ст. стабілізувалася на позначці 214 [378, с. 13]. Ключі певним чином зберігають ідеографічне значення, притаманне колишньому детермінативу. Так, серед ієрогліфів, що мають ключ 木 *дерево*, велика кількість найменувань видів дерев (наприклад, 榎 /енокі/ *залізне дерево китайське*, 樺 /каба/ *береза*, 松 /мацу/ *сосна*); серед знаків із ключем 艹 *трава* – назви рослин (наприклад, 茜 /акане/ *марена пурпурова*, 葦 /аші/ *тростина*, 芋 /імо/ *таро*, 菊 /кіку/ *хризантема*); серед знаків із ключем 魚 *риба* – назви риб (наприклад, 鮫 /намадзу/ *сом*, 鰻 /унагі/ *вугор*, 鯉 /кой/ *короп*) [378, с. 14].

Японська назва ключа – 部首 /бушю/. Більшість ключів мають в ієрогліфах певне розташування. Ключі можуть розташовуватися:

- зліва (таких більшість), вони мають назву 偏 /хен/ (наприклад, ключ 人 в ієрогліфі 他; ключ 木 в ієрогліфі 村);

- згори – 冠 /каммурі/ (рідше – 頭 /кашіра/, наприклад, ключ 宀 в ієрогліфі 宇; ключ 艹 в ієрогліфі 花);

- справа – 旁 /цукурі/ (таких дуже мало, наприклад, ключ 阝 в ієрогліфі 部; ключ 彳 в ієрогліфі 形);

- з усіх боків – 構え /камае/ (наприклад, ключ 門 в ієрогліфі 間; ключ 囗 в ієрогліфі 囿);

- звішуючись зверху наліво – 垂れ /таре/ (наприклад, ключ 宀 в ієрогліфі 府; ключ 厂 в ієрогліфі 原; ключ 疒 в ієрогліфі 癖);

- обводячи знак зліва і знизу – 繞 /ньо:/ (наприклад, ключ 辶 в ієрогліфі 道; ключ 廴 в ієрогліфі 廷);

- знизу – 脚 /аші/, або 靴 /куцу/ (наприклад, ключ 心 в ієрогліфі 感; ключ 心 в ієрогліфі 点; ключ 皿 в ієрогліфі 盜) [378, с. 14; 530; 615].

Деякі ключі можуть розташовуватися у знакові по-різному, наприклад, ключ 木 *дерево* може набувати розташування знизу (条 /джьо:/ *стаття*), зліва (枚 /май/ *аркуш*), зверху (杏 /андзу/ *абрикос*) тощо; ключ 日 *сонце* – зверху (昇 /шьо:/ *здійматися*), зліва (明 /мей/ *світло*), знизу (旨 /муне/ *зміст*); ключ 力 *сила* – справа (助 /джьо/ *допомога*), зліва (加 /ка/ *додавати*), знизу (努 /до/ *докладати зусиль*). При цьому низка ключів залежно від їхнього розташування в ієрогліфі змінює свою форму, наприклад, ключ 人 *людина* має різну форму в позиції зверху (今 /кон/ *нинішній*) та зліва (代 /дай/ *епоха*); ключ 火 *вогонь* записують по-різному в позиції зліва (灯 /то:/ *світло*) та знизу (無 /му/ *не*); ключ 手 *рука* також змінює свій вигляд у позиції зліва (握 /аку/ *стискати*) і знизу (承 /шьо:/ *приймати*); аналогічно і ключ 心 *серце* набуває різного написання у позиції знизу (恩 /он/ *благо*) і зліва (情 /джьо:/ *емоція*).

Запозичення ієрогліфів мало значний вплив на японську мову, оскільки разом з ними японці засвоювали китайські слова і кореневі морфеми, які ці знаки позначали, пристосовуючи їхнє звучання до норм вимови японської мови [378, с. 10]. Одначе при цьому японська мова не обійшлася лише запозиченими китайськими ієрогліфами, і було створено також японські ієрогліфи кокуджі (про них детальніше йтиметься нижче). Ієрогліфіка у Японії пройшла довгий шлях розвитку, зазнавала змін і спрощень, намагався обмежити кількість знаків для активного вжитку. Реформи ієрогліфіки в Японії та Китаї проходили по-різному, тож на сьогодні велика кількість ієрогліфів, раніше спільних для обох мов, мають різне написання.

Точно встановити обсяг ієрогліфічного фонду в японській мові неможливо, оскільки він відкритий [219, с. 11]. Список ієрогліфів 新常用漢字表 /Шінджьо:йо:-канджі-хьо:/ («Новий перелік ієрогліфів повсякденного використання»), який вважають необхідним ієрогліфічним мінімумом, містить 2136 знаків; чинний нині технічний стандарт ієрогліфів для введення у комп'ютер налічує 6355 знаків; ієрогліфічний словник «Дайджітен» (大辭典), який включає у тому числі й рідкісні ієрогліфи, налічує близько 16 000 знаків [219, с. 11].

Онне та кунне читання

Складність японської системи письма полягає не лише у наявності ієрогліфічного фонду і двох абеток, а ще й тому, що кожен ієрогліф має принаймні два читання (на відміну від, наприклад, китайської мови). Читання ієрогліфів (тобто звукові одиниці, які відповідають цим ієрогліфам) поділяють на два види: он, онне читання (音 /он/, 音読み /онйомі/, 音読 /ондоку/) та кун, кунне читання (訓 /кун/, 訓読み /кунйомі/, 訓読 /кундоку/). При запозиченні ієрогліфів ними почали писати корені питомих японських слів; ці корені – кунні читання. Окрім цього разом із ієрогліфами запозичували і їхні китайські читання, змінені фонетично відповідно до японської вимови; так з'явилися онні читання, що стали вагомим джерелом поповнення японської лексики [11]. Термін 音 /он/ (букв. *звучання*) позначає слово або морфему, що разом із ієрогліфом прийшли до японської мови з китайської. Термін 訓 /кун/ (букв. *тлумачення*) – це суто японське слово, як правило, синонімічне до 音 /он/, яке пояснює зміст останнього; попервах куни були тлумаченнями незрозумілих китайських знаків [219, с. 12; 220, с. 187].

Отже, читання он – це прийнята китайська вимова ієрогліфа; читання кун – японський переклад змісту ієрогліфа [345, с. 81]. Японісти серед кунних читань виділяють кілька видів:

1) 国訓 /коккун/ – слово у японській мові ніяк не пов'язане зі змістом знаку ієрогліфа; тобто використовують лише фігуру знаку. Наприклад, ієрогліф 供 за власного значення *приношення* у японській мові має читання /томо/ *супроводження*; ієрогліф 杜, який у Китаї має значення *загородити, підробити, дика груша*, в Японії позначає слово /морі/ *храмовий гай*. Інакше кажучи, 国訓 /коккун/ – це значення, присвоєне ієрогліфу в Японії;

2) 義訓 /гікун/ – слово у японській мові є перекладом китайського фразеологічного звороту або словосполучення. Наприклад, слово 雪崩 *лавина* складається з ієрогліфів 雪 *сніг* і 崩 *руйнувати*, але читається японською як єдиний нечленований комплекс – /надаре/; аналогічну ситуацію спостерігаємо й у слові 五月雨 /самідаре/ *ранній літній дощ*. В такому разі кун приписано не одному ієрогліфу, а послідовності з двох чи трьох знаків, яку розглядають як єдине ціле;

3) 正訓 /сейкун/ – слово у японській мові відповідає значенню китайського ієрогліфа, напр., 石 *камінь*, за кунним читанням /іші/ [219, с. 13; 345, с. 82-83; 378, с. 21].

Як кунних, так і онних читань в ієрогліфа буває кілька, оскільки його могли використовувати для написання синонімічних або ж суміжних за значенням коренів [11; 219; 220; 378], наприклад: 交える /маджіеру/ *змішу-*

вати, обмінюватися – 交わす /кавасу/ обмінюватися (онні читання /ко:/, /кьо:/); 幸せ /шіавасе/ щастя – 幸い /сайвай/ щасливий (онні читання /ко:/, /гьо:/); 強い /цуйой/ сильний – 強い /шііру/ примушувати (онні читання /кьо:/, /го:/). Рідше зустрічаються ієрогліфи з кількістю онних чи кунних читань, яка перевищує два: 生きる /ікіру/ жити – 生む /уму/ народжувати – 生 /нама/ свіжий – 生える /хаеру/ рости – 生る /нару/ давати плоди (онні читання /сей/, /шьо:/); 行く /іку/ йти – 行う /оконау/ проводити (онні читання /ко:/, /гьо:/, /ан/); 上がる /агару/ підвищуватися – 上る /нобору/ здійснюватися – 上 /камі/ верх – 上 /уе/ на, над (онні читання /джьо:/, /шьо:/); 経緯 /татенукі/ поздовжні й поперечні нитки у тканині – 経緯 /татейоко/ поздовжні й поперечні лінії – 経緯 /ікісацу/ обставини (онне читання 経緯 /кейі/ процес, хід).

Можливим є і зворотнє явище, коли один і той самий корінь записують кількома способами [11]: 良い /йой/ – 好い /йой/ – 善い /йой/ хороший; 描く /каку/ – 画く /каку/ малювати; 噛む /каму/ – 咬む /каму/ кусати, жувати; при цьому різні написання можуть із часом закріплюватися за різними значеннями багатозначних слів [11]: 取る /тору/ брати – 獲る /тору/ ловити – 盗る /тору/ красти.

Причина наявності в ієрогліфів кількох онних читань криється вже не в особливостях називання синонімічних слів (як у разі з множинними кунними читаннями), а в історичних змінах та різниці діалектів у китайській мові, з якої і було запозичено онні читання, а також у хвилях запозичень китайських ієрогліфів Японією [345, с. 84]. Деякі китайські слова чи морфемі японська мова запозичувала кілька разів – у різний час і з різних діалектів китайської мови [219, с. 13]. Так, вимова ієрогліфів першої хвили запозичення (呉音 /гоон/) відрізняється від вимови ієрогліфів другої хвили запозичення (漢音 /кан'он/), наприклад: 大 /дай/ (呉音 /гоон/) – /тай/ (漢音 /кан'он/); 地 /джі/ (呉音 /гоон/) – /чі/ (漢音 /кан'он/); 分 /бун/ (呉音 /гоон/) – /фун/ (漢音 /кан'он/); 美 /мі/ (呉音 /гоон/) – /бі/ (漢音 /кан'он/); 無 /му/ (呉音 /гоон/) – /бу/ (漢音 /кан'он/); 男 /нан/ (呉音 /гоон/) – /дан/ (漢音 /кан'он/); 日 /нічі/ (呉音 /гоон/) – /джіцу/ (漢音 /кан'он/); 人 /нін/ (呉音 /гоон/) – /джін/ (漢音 /кан'он/); 正 /шьо:/ (呉音 /гоон/) – /сей/ (漢音 /кан'он/) [344, с. 85-88]. Окрім вимови першої (呉音 /гоон/) і другої хвили запозичення (漢音 /кан'он/) існує також вимова 唐音 /то:он/, однаке кількість слів, які вимовляють за нею, мала (близько 100) [345, с. 89].

Як ми вже вказували вище, кунні читання присвоєно японським словам. Тож у словах, корінь яких записано ієрогліфом, а службову частину – хіраганою, ієрогліфам зазвичай відповідає кунне читання; такі слова є серед різних частин мови: 親しみ /шіташімі/ близькість; 訪れる /отодзуреру/ відвідати; 若い /вакай/ молодий.

Окремому слову може відповідати й один он. Так, Н.І. Фельдман-Конрад указує, що певна невелика кількість 音 /он/ увійшла в японську мову як окремі слова. Деякі з них існують у японській мові у вигляді іменників (напр., 絵 /е/ картина, 印 /ін/ печат), інші набули японських суфіксів і поповнили склад дієслів, прикметників, прислівників (напр., 応ずる /о:дзуру/ відповідати, 碌な /рокуна/ належний, 大して /тайшіте/ серйозно) [378, с. 25]. Одначе більшість 音 /он/ існує в японській мові як повнозначні або афіксальні морфеми, що утворюють слова у комбінації з принаймні однією повнозначною чи афіксальною морфемою зазвичай теж китайського походження [378, с. 25]: 安全 /андзен/ безпека; 連携 /ренкей/ співпраця; 消費者 /шьо:хішя/ споживач тощо.

Кокуджі

Термін 国字 /кокуджі/ позначає кілька понять: 1) графеми, які офіційно використовують у національному письмі тієї чи іншої країні; 2) письмо канюю (на противагу до ієрогліфічного); 3) знаки, створені в Японії за зразком китайських ієрогліфів [530]. Отже, за третім значенням цього терміна, 国字 /кокуджі/ (рідше – 和字 /ваджі/, 倭字 /ваджі/) – це ієрогліфи, вигадані японцями.

Вперше такі знаки почали з'являтися ще в епоху Нара. Найхарактерніші кокуджі пов'язані з назвами риб, що пояснюється особливостями географічного розташування Японії [345, с. 79]. Серед кокуджі немало ідеограм, у яких змістовні знаки поєднано у новий ієрогліф: 鯛 /іваші/ івасі (ідеограма утворена поєднанням ієрогліфів 魚 /сакана/ риба і 弱 /джяку/ слабкий, оскільки коли івасі виловлюють, вона одразу ж помирає); 鱈/тара/ минтай (утворена з ієрогліфів 魚 /сакана/ риба і 雪 /юкі/ сніг, оскільки минтай має біле м'ясо); 鯨 /шячі/ косатка (поєднання ієрогліфів 魚 /сакана/ риба і 虎 /тора/ тигр, оскільки косатка агресивна) [345, с. 79-80]. За способом ідеограми створені також японські ієрогліфи 躰 /шіцукє/ вихованість; 辻 /цуджі/ перехрестя; 凧 /нагі/ штиль [345, с. 80]. Наведемо ще кілька прикладів кокуджі: 俣 /мата/ розгалуження; 込む /кому/ бути велелюдним; 搾る /шібору/ витискати; 杓 /моку/ тесля; 峠 /то:ге/ гірський перевал; 匂い /ніой/ запах; 匁 /момме/ міра ваги, 3,75 г; 癩 /шяку/ роздратування; 絨 /одоші/ шнур (у військових обладунках).

Деякі кокуджі створені для позначення японських реалій, які за допомогою китайських ієрогліфів передати було неможливо (як, приміром, указані

вище кокуджі на позначення видів риб), однак є і кокуджі, які співіснують із відповідними канджі, наприклад: 俣 /курума/ *віз* (китайський відповідник 車 /курума/); 搾る /шібору/ *витискати* (пор. китайський ієрогліф 絞る /шібору/ *стискати*); 速 /аппаре/ *молодець* (з відповідником 天晴れ /аппаре/); в таких парах, однак, більш уживаними зазвичай є не японські, а китайські ієрогліфи.

Зрідка трапляється співіснування двох кокуджі на позначення одного поняття, наприклад: 鱈 /сорі/ – 鱈 /сорі/ *санчата*; 畑 /хатаке/ – 畠 /хатаке/ *поле*.

Більшість кокуджі мають лише кунне читання, однак зустрічаються і знаки, що мають також онне читання, наприклад: 働く /хатараку/ *працювати* (онне читання /до:/).

Кількість кокуджі незначна (їх існує близько ста); ці знаки були створені з графічних елементів китайського походження і за китайськими структурними моделями. В системі японської писемності кокуджі не відіграють особливої ролі [219, с. 8; 378, с. 10].

Застарілі та нестандартні форми ієрогліфів

Безперечно, велика кількість ієрогліфічних знаків ускладнює систему письма і процес опанування письмового мовлення, що і призвело до проведення низки реформ і введення ієрогліфічних стандартів, про які вже йшлося вище. Згадали ми і про спрощення складних ієрогліфів, яке відбулося у рамках цих реформ. Є.В. Маєвський вказує, що зазвичай таке спрощення полягало у тому, що на заміну класичній формі ієрогліфа вводили як стандартну його менш складну форму, яку вже і так застосовували у неформальних ситуаціях [219, с. 133]. Це, однак, не означає, що застарілі, повні форми ієрогліфів цілком вийшли з ужитку і в сучасному японському письмі не вживаються. Класичні, застарілі форми ієрогліфів на сьогодні зустрічаємо у написах урочистого характеру, малотиражних творах книжкового й каліграфічного мистецтва тощо. У деяких сферах, як, приміром, боротьба сумо, продовжують послуговуватися рідкісними, архаїчними ієрогліфами, що створює відповідний середньовічний антураж [11].

Багато шкіл та університетів на своїх емблемах використовують традиційне написання ієрогліфа 学 /гаку/, яке має такий вигляд: 學. Журнал 文藝春秋 /Бунгей-шюнджю:/, заснований у першій третині ХХ ст., зберігає у своїй назві класичне написання ієрогліфа 芸 /гей/ як 藝. Масова газета

日本經濟新聞 /Ніхон-кейдзай-шімбун/ *Японська економічна газета* у своїй назві також використовує застарілі форми ієрогліфів 經濟 /кейдзай/: 經濟. Класичні написання на тлі стандартних спрощених форм тих самих ієрогліфів пов'язують з увяленнями про традиційність, консервативність тощо [219, с. 133].

Класичні форми написання ієрогліфів нерідко зустрічаємо в іменах та прізвищах [11; 219, с. 134]. Є.В. Маєвський наводить приклад прізвища Хара, яке зазвичай записують ієрогліфом 原; однак одна з родин із таким прізвищем традиційно записує його без крапки зверху, хоча такого ієрогліфа немає у стандартному комп'ютерному ієрогліфічному наборі [219, с. 135-136]. Як ще один приклад сходознавець наводить ім'я Хіроші, для запису якого зазвичай уживають ієрогліф 寛, однак один із його носіїв додає до вказаного ієрогліфа крапку у правому нижньому куті [219, с. 136]. Отже, використання архаїчних або нестандартних ієрогліфів цілком припустиме і навіть доречно у деяких сферах, що зайвий раз свідчить про ліберальність сучасної японської системи письма.

Кана

仮名 /кана/ (від 仮名 /каріна/ *тимчасові знаки*) – це силабічне письмо, створене у Японії на основі ієрогліфів; зазвичай під терміном «кана» розуміють лише абетки хірагана (平仮名) й катакана (片仮名), однак можливим є і широке розуміння цього терміна, що включає у себе інші знаки силабічного письма (変体仮名 /хентайгана/), а також ієрогліфи у фонетичній функції (万葉仮名 /манйю:гана/) [625].

Основними варіантами кани є хірагана й катакана, які відрізняються способом спрощення: катакана утворилася з невеликих фрагментів тих чи інших ієрогліфів у статутному написанні, а хірагана – з ієрогліфів у скорописному написанні, яке вже саме собою є простішим за статутне [219, с. 9; 625]. Хоча хірагана й катакана є різновидами однієї і тієї самої складової абетки, велика кількість їхніх знаків, маючи ідентичне звукове значення, походять від різних ієрогліфів і зовсім не схожі один на одного [219, с. 9]. Кана формувалася поступово, але напевне існує принаймні з X ст. [219, с. 9].

До 1946 року кана мала традиційний (旧仮名遣い /кю:канадзукай/), або ж історичний правопис (歴史的仮名遣い /рекішітекі-канадзукай/), який відображав вимову практично тисячолітньої давності. При цьому слова вимовляли за сучасними правилами, однак записували так, як ці слова

вимовляли ще в епоху Хейан [345, с. 57-58]. Наприклад, сучасному правопису дієслівних форм відповідає такий традиційний: 行う /оконау/ – 行ふ /оконау/ *проводити*; 与えられる /атаерареру/ – 与へられる /атаерареру/ *бути наданим*; 伴わない /томованай/ – 伴はない /томованай/ *не слідувати*; 用いる /мочііру/ – 用ひる /мочііру/ *вживати*; 持つて /мотте/ – 持つて /мотте/ *несучи*; あつて /атте/ – あつて /атте/ *будучи*; やつていた /яттеіта/ – やつてゐた /яттеіта/ *робив*; 失わせる /ушінавасеру/ – 失はせる /ушінавасеру/ *позбавляти*; 歌われている /утаваретеіру/ – 歌はれてゐる /утаваретеіру/ *співається*; 異なつた /котонатта/ – 異なつた /котонатта/ *відмінний*. Давній правопис мають і інші частини мови, наприклад, きょう /кьо:/ – けふ /кьо:/ *сьогодні*; いど /ідо/ – おど /ідо/ *криниця*; かい /кай/ – かひ /кай/ *мушля*; とお /то:/ – とを /то:/ *десять*; おおきい /о:кій/ – おほきい /о:кій/ *великий*; ずいぶん /дзуйбун/ – ずゐぶん /дзуйбун/ *цілком*; てちょう /течьо:/ – てちやう /течьо:/ *записник*; ちょう /чьо:/ – てふ /чьо:/ *метелик* тощо. Скасування цього правопису і заміна його на новий, який відображає фонетику сучасної японської мови (新仮名遣い /шінканадзукай/, 現代かなづい /гендай-канадзукай/), було одним із найважливіших компонентів згаданої вже вище мовної реформи 1948-1949 років [219, с. 115].

На сьогодні 旧仮名遣い /кю:канадзукай/ зберігають при передруковій будь-яких текстів давньою мовою або ж довоєнних текстів сучасною мовою [219, с. 115], наприклад:

けふといふ日にはずゐぶん變なことがあつた。朝、起きたのはかなり遅かつたが、マヴラが長靴の磨いたのを持つて來た時、いま何時だと訊いた。すると、もうとつくに十時を打ちましたとの答へに、おれは大急ぎで身じまひをした。/Кьо: то ю: хі-ні ва дзуйбун хен-на кото га атта. Аса, окіта-но ва канарі **осокатта** га, мавура-га нагакуцу-но мігайта-но-о **мотте** кіта токі, іма нанджі да то кійта. Суру то, мо:тоцуку-ні джю:джі-о учімашіта то-но **котае**-ні, оре ва о:ісогіде **міджімай**-о шіта./ *Сьогоднішнього дня сталася дивна пригода. Я встав зранку доволі пізно, і коли Мавра принесла мені начищені чоботи, я запитав, котра година. Почувши, що вже давно по десятій, я поквапився хутчіше вдягнутися.* («Записки божевільного» М.В. Гоголя у перекладі Хірай Хаджі, 1937 рік).

Окрім цього, давню орфографію застосовують і при створенні нових текстів традиційних форм, наприклад, для написання хайку і танка [219, с. 115]. Традиційну орфографію зустрічаємо у законах, що ухвалені до реформи правопису, однак чинні і нині:

天皇の国事に関するすべての行為には、内閣の助言と承認を必要とし、内閣が、その責任を負ふ /Тенно:-но кокуджі-ні кан-суру субете-но ко:i-ні ва, найкаку-но джьоген то шьо:нін-о хіцуйо:-ші, найкаку-га, соно секінін-о **оу**/ *Дії Імператора, що стосуються державних справ, мають*

бути рекомендовані і схвалені Кабінетом. Кабінет несе відповідальність за них (Конституція Японії);

天皇は、この憲法の定める国事に関する行為のみを行ひ、国政に関する権能を有しない /Тенно: ва, коно кемпо:-но садамеру кокудзі-ні кан суру ко:і номі-о **оконай**, кокусей-ні кан-суру кенно:-о ю:-шінай/ *Імператор виконує дії, що стосуються державних справ, затверджених у Конституції, і не має повноважень у державній владі* (Конституція Японії) [560].

Хірагана й катакана мають по 46 основних знаків (знаки, що розташовуються у таблиці на другій та четвертій позиціях стовпчику わ /ва/, з реформою 1946 року вилучені з абетки, оскільки їхнє сучасне читання збігається з читанням знаків тих самих рядків у стовпчику あ /а/, проте на практиці вони зрідка зустрічаються й нині) [11; 219]. Хірагана й катакана відрізняються написанням, лише деякі знаки є схожими. Стандартний порядок розташування знаків у кани являє собою таблицю, в якій в одному вертикальному стовпчику розташовуються знаки для складів з одним і тим самим приголосним (стовпчики називаються за першим складом), а в одному горизонтальному рядку – знаки для складів з одним і тим самим голосним. Ця таблиця має назву 五十音 /годжю:он/ 50 звуків (складів) [11; 219, с. 11-12]. Окрім цього, кана включає ще й похідні знаки для позначення з дзвінками і м'якими приголосними, а також незвичних для японської мови поєднань приголосного і голосного звуків, які зустрічаються в іншомовних запозиченнях [219, с. 12]. Дві маленькі риски у правому куті деяких складів для позначення дзвінкості – це знак 濁点 /дакутен/ (або ж 濁り /нігорі/) [345, с. 124]. Існує також особливий знак довготи голосного (довга риска). З урахуванням усіх цих доповнень і хірагана, й катакана налічують понад 80 знаків кожна [219, с. 12]. Таблицю 五十音 /годжю:он/ з додатковими знаками хірагани й катакани див. у підрозділі «Транскрипція і транслітерація японських слів засобами латинського та українського алфавітів».

Найчастіше знак кани відповідає відкритому складу з коротким голосним. Кана орієнтована на фонетичні особливості японської мови, які існували у ній ще до появи масових запозичень з англійської, і саме тому адекватно записати запозичені слова нею складно [11]. Розглянемо кожен вид кани детальніше.

Хірагана

Хірагана (平仮名) – це вид кани, силабічне письмо, утворене шляхом спрощення скорописного варіанту ієрогліфів [625].

Хірагана почала розвиватися з початку епохи Хейан, а сам термін «хірагана» з'явився у XVI ст. зі значенням «звична кана» (на протипагу катакани). Попервах хіраганою писали жінки, тож ця абетка називалася також 女手 /оннаде/ й 女文字 /оннамоджи/, тобто «жіноче письмо». На кінець доби Хейан (794-1185 рр.) хірагана налічувала близько 300 знаків, тож кілька століть тривало її впорядкування, і зрештою на початок періоду Мейджі (1868-1912 рр.) кількість знаків скоротили до 100. Ще пізніше, у 1900 році, кількість знаків хірагани було обмежено 48, решта ж знаків стали позначати терміном 変体仮名 /хентайгана/ (видозмінене письмо) [625]. У сучасному ж письмі, як ми вже зазначали, здебільшого вживають лише 46 знаків хірагани.

Отже, хірагана походить від спрощених, скорописних форм ієрогліфів. К. Судо наводить таблицю ієрогліфічних знаків, з яких було утворено знаки хірагани [345, с. 55] (зліва розташовано знак хірагани, справа від нього – відповідний ієрогліф):

Таблиця 7

Знаки хірагани та ієрогліфи, від яких вони походять

あ	安	い	以	う	宇	え	衣	お	於
か	加	き	幾	く	久	け	計	こ	己
さ	左	し	之	す	寸	せ	世	そ	曾
た	太	ち	知	つ	川	て	天	と	止
な	奈	に	仁	ぬ	奴	ね	襦	の	乃
は	波	ひ	比	ふ	不	へ	部	ほ	保
ま	末	み	美	む	武	め	女	も	毛
や	也			ゆ	由			よ	与
ら	良	り	利	る	留	れ	禮	ろ	呂
わ	和	ゐ	為			ゑ	恵	を	遠
ん	无								

Звісно ж, оскільки хірагана має понад тисячолітню історію, велика кількість її сучасних знаків уже мало нагадують ієрогліфи, з яких їх було утворено (погляньмо, приміром, на пари れi 禮, そy 曾, ねta 襦, みy 美), однак в окремих випадках принцип спрощення, якого зазнав ієрогліфічний знак,

і досі є доволі прозорим (напр., えい衣, けい計, たい太, やた也 тощо). Очевидним є й фонетичний принцип, за яким підбирали ієрогліфи, що зазнали спрощення (напр., かい加, який має он /ка/, ふい不 /фу/, りた利 /pi/, わい和 /ва/ тощо).

Вище ми вже писали, що у процесі розвитку японської мови й писемності обсяг застосування хірагани змінювався: нею могли цілком записувати тексти, а могли й не використовувати взагалі, надаючи перевагу ієрогліфічному запису. Однак у процесі історичних змін японського письма за хіраганою закріпилася функція запису граматичних показників, службових слів тощо, тобто хірагана почала відігравати роль окурігани. **Окурігана** (досл. «кана, яка супроводжує», 送り仮名) – це кана, яку дописують після ієрогліфа для позначення змінної частини слова і супутніх службових слів [219, с. 13]. Окурігана уточнює, яке саме слово (якщо ієрогліф позначає два чи більше слів) і яку форму слова вжито цього разу [378, с. 23].

Використання окурігани при ієрогліфові може бути різноманітним. Коли окуріганою пишуть лише закінчення слова, таке слово зазвичай в основному своєму значенні відповідає первинному значенню ієрогліфа, напр., 大きい /о:кій/ великий у цьому сенсі відповідає знаку大 і є його кунним читанням у традиційному розумінні цього слова. Проте окуріганою можна записувати і словотвірний суфікс і навіть компонент складного слова. У цьому разі значення слова часто відходить від значення самого ієрогліфа, наприклад: 大して /тайшіте/ серйозно, 大ざっぱ /о:дзаппа/ абияк, грубо, 大それた /дайсорета/ нахабний [378, с. 24-25]. Тому очевидно, що самими лише ієрогліфами, без окурігани, записати всі японські слова неможливо [378, с. 25], отже, окурігана відіграє доволі важливу роль.

Сучасний японський орфографічний норматив окурігани 送り仮名の付け方 /окурігана-но цукеката/ існує з 1973 року, однак, як і більшість документів у сфері правопису, не закріплює жорстких правил, лишаючись рекомендаційним, через що, за спостереженнями Є.В. Маєвського, цілком припустимими є різні варіанти дописування окурігани. Наприклад, слово /тачіі-фурумай/ рухи й жести, пишуть як 立居振舞, 立ち居振舞, 立ち居振舞い, 立ち居振る舞い [219, с. 104], тобто цілком прийнятним є як цілковите уникання вживання окурігани, так і максимально щедре її використання. Аналогічно слово /хітотачі/ люди можна записати як із використанням окурігани (人たち), так і без неї (人達), так само і подібне за структурою слово /томодачі/ друг – 友達 або ж 友だち.

Окрім звичної ролі окурігани хірагану також застосовують замість рідкісних і складних ієрогліфів [11]. Таке вживання хірагани стало актуальним після введення ієрогліфічного мінімуму, що, як ми вже зазначали, рекомендував писати хіраганою частини слів, для написання яких використовували

ієрогліфи, що до мінімуму не потрапили. Так, наприклад, виникло написання слова /ікігай/ *мета життя* як 生きがい (на противагу до 生き甲斐 або ж 生甲斐); /о:ка-суру/ *насолоджуватись* – як おう歌する (пор. 謳歌する) тощо.

Написання хіраганою нині вже практично витіснило ієрогліфічне написання багатьох слів, наприклад: ぜいたく /дзейтаку/ *розкіш* замість 贅沢; たくさん /такусан/ *багато* замість 沢山; いわゆる /іваюру/ *так званий* замість 所謂; ちょっと /чьотто/ *трохи* замість 一寸 тощо.

Окрім цього хірагана слугує для запису слів з узагальненою семантикою (напр., дієслів з широким значенням) тощо [11]; завдяки запису хіраганою на письмі здійснюються розмежування між омонімічними повнозначними і службовими словами, напр., службове слово ところ /тогоро/ і повнозначне 所 /тогоро/ *місце*; службове слово もの /моно/ й повнозначне 物 /моно/ *річ*; службове くださる /кудасару/ й повнозначне 下さる /кудасару/ *давати*; службове みる /міру/ й повнозначне 見る /міру/ *дивитися* тощо.

Катакана

Катакана (片仮名, від 片 /ката/ *неповний, неповноцінний* і 仮名 /кана/ *тимчасова назва*) – це вид кани, силабічне письмо, знаки якого утворені від частин ієрогліфів, що вживалися для фонетичного запису (万葉仮名 /манйо:гана/); це письмо, яке застосовують здебільшого для запису європейських запозичень (外来語/гайрайго/), звуконаслідувальних (擬声語 /гісейго/) та звукозображувальних (擬態語 /гітайго/) слів [625]. Більшість знаків катакани утворені від частин ієрогліфів (напр., ア від 阿, イ від 伊, ウ від 宇), проте є знаки, утворені не від частин, а від повного варіанту ієрогліфів (напр., ケ від 介, シ від 之, チ від 千, ツ від 川, ハ від 八, ミ від 三) [625].

Катакана, так само, як і хірагана, має давню історію. Деякі її знаки були утворені від тих самих ієрогліфів, що і знаки хірагани. Погляньмо на таблицю походження знаків катакани, яку подає у своїй праці К. Судо [345, с. 56] (зліва розташовані знаки катакани, справа від них – відповідні ієрогліфи):

Як бачимо, деякі ієрогліфи стали матеріалом для утворення як знаків хірагани, так і знаків катакани (напр., 加, 幾, 於, 己, 止, 恵 тощо). Однак, оскільки спрощення у двох абетках відбувалося за різними моделями (скоропис у хірагані та використання частин ієрогліфів у катакані), одні і ті самі ієрогліфи зрештою утворили зовсім різні за формою знаки силабічного письма.

Знаки катакани та ієрогліфи, від яких вони походять

ア	阿	イ	伊	ウ	宇	エ	江	オ	於
カ	加	キ	幾	ク	久	ケ	介	コ	己
サ	散	シ	之	ス	須	セ	世	ソ	曾
タ	多	チ	千	ツ	州	テ	天	ト	止
ナ	奈	ニ	二	ヌ	奴	ネ	柀	ノ	乃
ハ	八	ヒ	比	フ	不	ヘ	部	ホ	保
マ	末	ミ	三	ム	牟	メ	女	モ	毛
ヤ	也			ユ	由			ヨ	輿
ラ	良	リ	利	ル	流	レ	礼	ロ	呂
ワ	和	弁	井			エ	恵	ヲ	乎
ン	无								

Нині катакану вживають здебільшого для запису слів іншомовного походження: *アシメトリー* /ашіметорі:/ *асиметрія*, *カリスマ* /карісума/ *харизма*, *メガバイト* /мегабайто/ *мегабайт*. Порядок запису запозичених слів катаканною затверджено 1991 року. Окрім запозичень гайрайго катакану використовують також для запису іноземних географічних назв, імен іноземців, спеціальних науково-технічних термінів [345, с. 68]: *バチカン* /Бачікан/ *Ватикан*, *キンバリー* /Кімбарі:/ *Кімберлі*, *ジェネティック・コード* /дженетікку ко:до/ *генетичний код*. Нею, як ми вже вказували вище, можуть записувати й назви тварин і рослин, а також оноματοпоетизми: *ラクダ* /ракуда/ *верблюдо*, *スマイレ* /суміре/ *фіалка*, *シクシク* /шіку-шіку/ *схлипування*.

Однак тривалий час і аж до кінця Другої світової війни катакану вживали як окурігану в імператорських рескриптах, військових статутах тощо [219, с. 127]. Тож її у такій функції спостерігаємо в законах, ухвалених до реформ письма, наприклад:

運送取扱人トハ自己ノ名ヲ以テ物品運送ノ取次ヲ為スヲ業トスル者ヲ謂フ /Унсо:-торіацукай-нін то ва джіко-но на-о мотте буппін-унсо:-но торіцугі-о насу-о гьо: то суру моно-о іфу/ *Агент із перевезення – це особа, яка виступає як посередник у транспортуванні речей, здійснюючи його від свого імені* (Торговельний кодекс Японії);

仲立人カ其媒介スル行為ニ付キ見本ヲ受取りタルトキハ其行為カ完了スルマテ之ヲ保管スルコトヲ要ス /Накадачінін ка соно байкай-суру ко:і-ні цукі міхон-о укеторі-тару токі ва соно ко:і ка канрю:-суру мате коре-о хокан-суру кото-о йо:су/ *Посередник, прийнявши товар для його переда-*

чі, зобов'язаний до завершення своїх дій з передавання товару зберігати його в належному стані (Торговельний кодекс Японії);

国際紛争解決ノ為戦争ニ訴フルコトヲ非トシ、且其ノ相互關係ニ於テ国家ノ政策ノ手段トシテノ戦争ヲ抛棄スル /Кокусай-фунсо:-кайкецу-но таме сенсо:-ні уттауру кото-о хі-тоші, кацу соно со:го-канкей-ні ойте кокка-но сейсаку-но шюдан тошіте-но сенсо:-о хо:кі-суру/ *Сторони засуджують звертання-до війни для врегулювання міжнародних спорів та відмовляються від неї у своїх взаємних відносинах як засобу національної політики (Договір про відмову від війни як засобу національної політики).*

Втім і на сьогодні сфера вживання катакани також не обмежується лише записом слів іншомовного походження і деяких японських лексем. Так, катакану і нині традиційно вживають у телеграмах [219, с. 127]. Окрім цього, нерідко катакану використовують також для виділення якогось слова в тому чи іншому сенсі. Наприклад, написання назви міста 広島 *Хірошіма* катаканою як ヒロシマ вказує на те, що йдеться не про географічну місцевість, а про історичний факт атомного бомбардування [219, с. 128]. Аналогічне використання катакани зустрічаємо і при написанні географічної назви 福島 *Фукушіма* як フクシマ, що дає зрозуміти: йдеться не про місто, а про аварію на атомній станції «Фукушіма-1» (напр., у назві книги 「世界で広がる脱原発。フクシマは世界にどう影響を与えたのか」 /Секай-де хірогару дацу-гемпацу. Фукушіма ва секай-ні до: ейкьо:-о атаета-но ка/ «Відмова від атомної енергетики, що шириться світом. Який вплив справила на світ аварія на станції «Фукушіма»?») – Токіо: Такарадзімаша, 2011. – 206 с.). Коли у населеному пункті Наріта побудували міжнародний аеропорт, газета «Майнічі» опублікувала матеріал під заголовком 成田からナリタへの激動 /Наріта-кара Наріта-е-но гекідо:/ *стрімкий стрибок від Наріта до Наріта*, де Наріта в ієрогліфічному записі – це звичайна японська географічна назва, а в записі катаканою – назва особлива, найменування унікального об'єкту міжнародного значення [219, с. 129].

Катакану вживають і задля емоційно-експресивного виділення тих чи інших слів. Наприклад, на шпальтах газети зустрічаємо: カワイイだけじゃダメ /кавайі даке джя даме/ *мило, але не можна* за нормативного 可愛いだけじゃだめ (або ж 駄目), чим підкреслено не просто *привабливість*, а *надзвичайну привабливість* об'єкту, про який ідеться, а також не просто *недоступність*, а *категоричну недоступність* цього об'єкту, тобто підсилено емоційну складову висловлювання.

Ще одним прикладом уживання катакани є виділення нею слів, які є предметом висловлювання: 歴史には無数のモシが存在する /рекіші-ні ва мусу:-но моші-га сондзай-суру/ *в історії є безліч «якби»*; в такому разі катакана фактично виконує роль лапок [219, с. 129]. Отже, катакана, вжита

там, де вона зазвичай не передбачена, виділяє, підкреслює відповідну мовну одиницю [219, с. 130].

Інші види кани

Вище ми вже вказали, що термін «кана» у вузькому значенні цього слова вказує на хірагану й катакану – два алфавіти повсякденного використання, однаке у широкому значенні цей термін може позначати також і інші види фонетичного письма, винайдені в Японії та створені на основі китайської ієрогліфіки. Серед цих інших видів виділяють манйогану як перше фонетичне письмо японської мови, з якого й розвинулася сучасна кана, а також хентайгану, знаки якої використовували до ХХ ст. поряд зі знаками хірагани й катакани.

変体仮名 /хентайгана/ (букв. *видозмінена кана*) – це силабограми того самого походження, що й хірагана, тобто ієрогліфи у скорописному варіанті та фонографічному вжитку, які не входять до стандартного набору знаків хірагани. Хентайганою стали називати знаки, які не потрапили до переліку знаків хірагани з проведенням реформи шкільної освіти 1900 року і прийняттям правил викладання письма у школах 「小学校令施行規則」 /Шьо:гакко:-рей-шіко:-кісоку/ [529]. Наведемо кілька прикладів символів хентайгани: ㇿ /ka/; ㇾ /no/; ㇼ /o/; ㇽ /po/; ㇻ /shi/ [530].

Раніше хентайгану вживали як повсякденне письмо, однак з ХХ століття сфера її вживання стала дуже обмеженою. Хентайгана зустрічається лише в рукописі; її знаки не входять до стандартного комп'ютерного набору. Деякі символи цього інвентарю силабограм походять від тих самих ієрогліфів, що й хірагана, проте відрізняються більшою графічною складністю. Це більш повні, не цілком скорочені скорописні варіанти тих самих ієрогліфічних знаків. Інші символи хентайгани походять не від тих самих ієрогліфів, що хірагана. Проте в обох випадках це силабограми зі складністю малюнка. Хентайгана трапляється вкрапленнями у рукописних (зазвичай виконаних пензлем) текстах, які претендують на вишуканість, традиційність, у каліграфії 書道/шьодо:/ [219, с. 131-132; 569]. Окрім цього, знаки хентайгани можливі в епістолярному стилі, магазинних вивісках тощо [530].

Вживання ієрогліфів для фонетичного запису

Система фонетичного письма у японській мові, як ми вже згадували вище, почала розвиватися зі створенням манйогани, в якій китайські ієрогліфи вживалися для фонетичного відтворення японських слів. Принцип фонетичного застосування ієрогліфів існує і нині. Він має назву 当て字 /атеджі/.

当て字 (宛字) /атеджі/ – це ієрогліфи, які традиційно вживаються для фонетичного відтворення слів, з огляду на їхнє онне або кунне читання і не зважаючи на значення ієрогліфічних знаків; у формі запису 当て字 /атеджі/ ієрогліфи фактично виступають у ролі літер для відтворення тих чи інших звуків [530]. Така форма запису історично походить від манйогани. Спосіб запису слів за допомогою використання фонетичної оболонки ієрогліфів теж називають 当て字 /атеджі/, або ще 借字 /каріджі/, /шякуджі/.

Такий спосіб раніше був поширеним для запису слів іноземного походження, однак на сьогодні цю роль перейняла катакана, тож нині форма запису атеджі збереглася лише в обмежених випадках. Зокрема, ієрогліфами, підібраними за фонетичним принципом, традиційно записують іноземні географічні назви (однак на сьогодні й тут частіше вживають катакану): 亜細亜 /Аджіа/ *Азія*, 露西亜 /Рошіа/ *Росія*, 印度 /Індо/ *Індія*, 仏蘭西 /Фурансу/ *Франція*, 阿蘭陀 /Оранда/ *Нідерланди*, 烏克蘭 /Укуран/ *Україна*. Традиційний ієрогліфічний варіант написання географічних назв зустрічаємо в офіційно-діловому й публіцистичному стилях, де нерідко на позначення відповідної країни використовують лише перший ієрогліф із запису 当て字 /атеджі/. Така форма запису зручна й компактна, що особливо важливо для мови ЗМІ, наприклад: 日仏外相会談 /Нічі-Фуцу-гайшьо:-кайдан/ *зустріч міністрів закордонних справ Японії та Франції*, 日独租税協定 /Нічі-Докусодзей-кьо:тей/ *японсько-німецька угода про оподаткування*, 和露大辞典 /Ва-Ро-дайджітен/ *великий японсько-російський словник*.

До поширення вживання катакани для запису слів іншомовного походження останні також відображалися на письмі за допомогою 当て字 /атеджі/, наприклад: 倶楽部 /курабу/ *клуб*, 型録 /катарогу/ *каталог*, 珈琲 /ко:хі:/ *кава* тощо. Зараз таке написання вже стало застарілим.

ゝ 当て字 /атеджі/ вживають також і для написання деяких питомо японських слів, наприклад: 目出度い /медетай/ *святковий, радісний*; 野暮な /ябо-на/ *грубий*; 呉呉 /курегуре/ *знову і знову*; 出鱈目 /детараме/ *нісенітниця* тощо.

Фурігана

Ще однією особливістю японського письма є фурігана, яка полягає у тому, що над (або ж справа, залежно від напрямку письма) одним чи кількома ієрогліфами пишуть знаки кани. В.М. Алпатов виділяє дві функції фурігани: 1) допоміжну; 2) стилістичну [11]. Розглянемо їх детальніше.

1. Допоміжна функція фурігани полягає в тому, що вона вказує на те, як треба читати ієрогліфи. Це може бути необхідним, якщо вжито рідкісний ієрогліф або ж якщо ієрогліфи можна прочитати неоднозначно. Наприклад, у газетному тексті можна побачити підпис фуріганою рідковживаних ієрогліфів на кшталт ^{うそが} 嘘 _く /усобуку/ *гриміти, наспівувати*, ^{へいそく} 閉塞 /хейсоку/ *блокада*, ^{けはい} 気配 /кехай/ *ознака*, а також ієрогліфів у нестандартному вживанні (напр., ^{ろく} 麗 _に /року-ні/ *як належить* – пор. звичне написання 碌に /року-ні/). Застосування фурігани ^{うつぼ} /уцубо/ з ієрогліфом ^{うつほ} 空 вказує на те, що у цьому контексті йдеться про *порожнечу* (うつぼ /уцубо/), а не про *небо* (そら /сора/), як зазвичай читають вказаний ієрогліф.

При цьому фурігана може встановлювати різні відповідності між системами письма. Так, можливою є ієрогліфічна фурігана при не дуже відомому слові гайрайго, записаному катаканою [11]. В.М. Алпатов наводить такий приклад: у титрах французького фільму катаканою написано ^{ギニオール} /гіню:ру/, а зверху ієрогліфами – 人間芝居 /нінген-шібай/ *людський театр* (ギニオール) [11].

Можливою є і фурігана при латиниці: ініціали іноземців зазвичай пишуть латиницею, а їхнє читання може бути прописане катаканою [11]. Фурігана латиниці доволі поширена у друкованій рекламі, де англійські слова вживають для найменування європейських чи американських торговельних марок, а також із суто стилістичною метою – для надання рекламному тексту «модного», «західного» вигляду, наприклад: ^{シュア} SURE /шюа/, ^{サブリマージュ} Sublime /сабуріма:джю/ тощо. У таких випадках фурігана допомагає прочитати іншомовне слово відповідно до правил його вимови. При латиниці можливою є і фурігана, яка являє собою не транслітерацію, а переклад іншомовного слова; у такому разі вона теж виконує допоміжну функцію, допомагаючи читачеві зрозуміти значення невідомого слова, наприклад: ^{何をすべきか} ^{いかに作るか} /нані-о субекі ка то іка-ні цукуру ка/ *що робити та як зробити* What to do と how to make

бити і як зробити (з газети). В такому разі фуригана фактично виконує ту саму функцію, що й виноска (як це, приміром, можна побачити, коли до українського тексту вводять іншомовне слово).

Частота застосування фуригани у текстах залежить від жанру останніх. Так, нерідко вона трапляється у прозі, деяких вуличних об'явах тощо; рідше – у газетах [11]. Найчастіше ж фуригану в допоміжній функції, звісно, можна побачити на сторінках підручників для дітей, а також іноземців, які вивчають японську мову.

2. Стилiстична роль фуригани типова для художньої лiтератури та публiцистики. Полягає вона у тому, що каною пишуть не те саме слово, що написано вiдповiдним iєроглiфом, а його синонiм або слово, близьке за значенням [11]. В.М. Алпатов наводить кiлька прикладiв такого застосування фуригани. Так, у титрах фiльму iєроглiфами написано 米人 /бейджiн/, а фуриганою – アメリカ^{アメリカン}ン /американ/ *американець*: 米人 ; аналогiчно 物語/моногатарi/ – ロマン^{ロマン} /роман/ *роман*: 物語 [11]. У другому випадку фуригана слугує для введення до тексту малозрозумiлого iноземного слова, тодi вже не кана, а навпаки, iєроглiф виступає у ролi пояснення. В.М. Алпатов подає також такi приклади: на вивiсцi положового будинку написано 婦人 /фуджiн/ *жiнки*, а латинська фуригана додає *ladies*: 婦人^{1 ladies} ; до слова お手洗i /отеарай/ *туалет* додано запозичене トイレ /тойре/ з таким самим значенням: お手洗i^{トイレル} тощо [11]. В одному з художнiх творiв ми зустрiли слово わけ^{わけ} /рiю:/ *причина, привiд* з фуриганою わけ (訳) /ваке/ *причина, привiд, суть, обставини*, що має ширшу семантику, а, отже, справляє певний кононотативний ефект.

Як ми вже зазначали, у своїй стилiстичнiй функцiї фуригана часто зустрiчається у художнiй лiтературi. Нерiдко вона стає у пригодi перекладачам при перекладi творiв зарубiжної лiтератури японською мовою. Наведемо кiлька прикладiв (їх ми взяли з «Записок божевiльного» М.В. Гоголя у перекладi Хiрай Хаджi):

...着物の裾をまくりあげて頭からかぶつた女房^{かみさん}か、洋傘^{かさ}をさした小商人か... /...кiмоно-но сусо-о макуригагете атама кара кабутта камiсан ка, каса-о сашита кошьо:нiн ка.../ ...саме лише жiноцтво, накрившись полами суконь, та купцi пiд парасольками...

けふは局長邸へ伺候して、お書齋で 鷲筆^{ベシ}を閣下のは二十三本、そしてあの方……ひやあつ！……御令嬢のも四本、削つて差しあげた……。
/Кьо: ва кьокучьо:-яшiкi-е шiко:-шiте, о-шьосай-де пен-о какка-но ва

ніджю:самбон, сошіте ано ката ... хіяцу! ... о-рейджьо:-но мо йонхон, кедзуцуте сашіагета.../ *Сьогодні сидів у кабінеті нашого директора, полагодив для нього двадцять три пера і для її, ой! високоповажності чотири пера...* [646].

У першому прикладі слово 女房 /ньо:бо:/ жінка; придворна дама підписане фуріганою як かみさん (上さん) /камісан/ дружина, господиня, що, однак, усе одно не передає тонкощів оригіналу, в якому вжито красномовне російське слово «бабы». Слово ж 洋傘 /йо:гаса/ парасолька європейського типу (на противагу до 和傘 /вагаса/ японська парасолька, яка відрізняється і матеріалом, і виглядом від західної) слід читати як かさ (傘) /каса/ (будь-яка) парасолька, чим перекладач, з одного боку, намагається бути близьким до оригіналу, проте, з іншого боку, прагне, аби у читача не виникали зайві асоціації з традиційним японським предметом побуту.

У другому прикладі йдеться, звісно, не про ручку, а про перо, яким писали у ХІХ ст. У цьому разі фурігана ペン /пен/ ручка до слова 鷲筆 /гахіцу/ гусячий пензлик (яке ми, до речі, не знайшли у жодному доступному нам словнику, що, певне, свідчить про оказіональність цієї одиниці) пояснює, з якою метою використовували гусяче перо. Або ж навпаки, відповідні ієрогліфи вказують, із якого матеріалу у ХІХ ст. виготовляли засоби для писання.

Відіграючи стилістичну роль, фурігана нерідко стає засобом художньої виразності або графічної гри слів. Такою функцією фурігани не може не скористатися письмова реклама, яка застосовує всі можливості японського письма, щоби справити враження на потенційних покупців. Наприклад, у газетній рекламі зустрічаємо слово 不良 /фурьо:/ низька якість із фуріганою 悪 /вару/ поганий, до всього записаною ще й катаканою (ワル) для ще більшого підкреслення: フル不良, що, певне, має справити надзвичайно сильне враження на споживача.

Розділові знаки у японській мові

Сучасна японська пунктуація сформувалася під впливом західної трохи більше століття тому і продовжує змінюватися. Японські розділові знаки відрізняються від європейських не лише за формою; деякі з них не мають аналогів у європейських мовах [219, с. 113].

З розділових знаків у японській мові здавна існували крапка (。) та японська кома (、)。Крапка-коло (句点 /кутен/) – це знак розділення фраз; японська правонаправлена кома (読点 /то:тен/) слугує для синтагматичного членування речень, тобто графічного оформлення пауз у межах фраз [103, с. 9-10]. Поєднання цих двох слів дає термін 句読点 /куто:тен/ *розділові знаки*, а він породжує 句読法 /куто:хо:/ *пунктуацію* (досл. «правила вживання крапок і ком») [103, с. 10]. Пізніше до цих традиційних розділових знаків додалися ще деякі як суто японські, так і запозичені з європейських мов.

Сучасні розділові знаки в японській мові поділяють на дві групи:

1) загальні (основні, 一般の句読点 /іппан-но куте:тен/), до яких належить крапка-коло (。), крапка для горизонтального письма (。), правонаправлена (японська) кома (、), лівонаправлена (європейська) кома (,) для горизонтального письма, «серединна» крапка (・), дужки (()), японські лапки (「」) тощо;

2) допоміжні (補助符号 /ходжьо-фуго:/), до яких належить «довге» тире (—), «довгі» крапки (.), а також знаки підкреслення при вертикальному й горизонтальному письмі тощо [103, с. 22].

Як ми вже вказали вище, деякі розділові знаки в японській мові є суто національними і не мають відповідників у європейських мовах. Наприклад, чорна крапка посередині рядка (・) – 中黒/накагуро/, яка відіграє роль сурядного сполучника, або ж різноманітні функціонально диференційовані лапки і дужки: 「」, 『』, () , [] , { } , < > , << >>. З іншого боку, знак питання і знак оклику застосовуються набагато рідше, ніж у європейських мовах; далеко не кожне питальне речення оформлене знаком питання [219, с. 113].

Кількість розділових знаків, ужитих у тексті, залежить від жанру цього тексту. Мінімальний набір знаків зазвичай притаманний текстам офіційно-ділового, наукового, класичного епістолярного стилів; різноманіття ж розділових знаків – характерна риса художніх текстів, а саме, белетристики, інших текстів розважального характеру (особливо текстів японських коміксів манга).

Латиниця (ローマ字 /ро:маджі/)

Латинський алфавіт (ローマ字 /ро:маджі/) відомий у Японії з кінця XVI ст., проте значного поширення набув лише у XX ст., особливо після Другої світової війни. Як правило, латинські літери зустрічаються у япон-

106

ських текстах не так часто, здебільшого у вигляді абревіатур [219, с. 9-10], наприклад: NIS諸国 /ену-ай-ші: шьоококу/ *нові незалежні держави*; EU委員会 /і:-ю: іінкай/ *Європейська комісія*; AD変換機 /ей-ді: хенканкі/ *аналогово-цифровий конвертер*.

Є.В. Маєвський відзначає, що латиниця в Японії – це не просто загальновідомо знакова система, необхідна для засвоєння іноземних мов, фізики, хімії тощо; і це не лише спосіб передавання японських слів у ситуаціях міжнародного спілкування. Латиниця, пише сходознавець, стала необхідним, хоч і периферійним, елементом японської системи письма, оскільки існують японські слова, які пишуться лише латиницею (це здебільшого абревіатури) [219, с. 139]. Далі Є.В. Маєвський виділяє у сучасному японському письмовому мовленні принаймні дві групи мовних засобів, що цілком базуються на латиниці: по-перше, це літерні абревіатури; по-друге, орфографічні екзотизми [219, с. 141]. Однак крім ролі латинського письма у відтворенні екзотизмів та абревіатур (зазвичай запозичених з англійської мови) існує ще кілька випадків його вживання. В.М. Алпатов, наприклад, виділяє такі функції японської латиниці: її використання прибічниками латинізації японського письма; допоміжне вживання для фонетичної точності або для допомоги іноземцям; стилістичне використання [11]. Отже, загалом можемо говорити про чотири функції латинського письма у системі письма японської мови: 1) запис абревіатур та екзотизмів; 2) використання прибічниками латинізації; 3) допоміжна функція; 4) стилістична функція. Розглянемо кожну детальніше.

1. Використання латиниці для запису абревіатур та екзотизмів. У Японії активно вживають і створюють складноскорочені слова з перших літер записаних латиницею словосполучень, зазвичай англійських, рідше – японських; звучання таких абревіатур складається з прийнятих у Японії назв латинських літер [219, с. 141]. Наприклад: OK /о:-ке:/ *окей*; OL /о:-еру/ *офісна працівниця* (букв. *офіс-леді*); BF /бі:-ефу/ *бойфренд*; NG /ену-джи:/ *невдалий запис на радіо чи телебаченні* (від англ. *po good*); NHK /ену-ечі-ке:/ *Японська телерадіокомпанія* (від 日本放送協会 /ніхон-хо:со:-кьо:кай/) [11; 219]. Усі такі абревіатури в усному мовленні вимовляють відповідно до вимови літер англійської мови, однак в японській фонетичній адаптації [11]. Нерідко трапляються і гібридні слова, частина яких записана латиницею, а частина – каною, напр., *iPhone* /айфон/ *айфон* (від англ. *iPhone*). Екзотизми, на відміну від абревіатур, є іноземними словами у повному, а не скороченому варіанті: *Jazz*の«*Master's Session*» *джазовий «сейшн від маєстро»* (з газетної статті).

2. Використання латиниці прихильниками латинізації. Питання переходу японського письма на латиницю порушували неодноразово; можна

навіть виділити кілька хвиль такого руху. Так, означене питання порушував на поч. XIX ст. представник голландської школи японського мовознавства Хонда Тошіакі; після реставрації Мейджі 1868 р. – професор-фізик Танакадате Айкіцу та його послідовники, пізніше – після завершення Другої світової війни – ще багато ентузіастів [219, с. 140]. При цьому характерно, що прибічниками латинізації японського письма були здебільшого закордонні фахівці; в Японії ж такі ідеї ніколи особливо не підтримували [11]. Однак невеликі групи прихильників латиниці є й у межах країни; вони мають свої друковані періодичні видання: «Romazi no Nippon» – «Латинська Японія» (видання організації Nippon-no-Romazi-Sya), «Roomazi Sekai» – «Світ латиниці» (видання організації Nippon Roomazikai) [11]. Звісно, на сьогодні питання переходу японської мови на латинський алфавіт не стоїть.

3. Допоміжна функція латиниці. Використання латиниці з допоміжною метою має велике значення, особливо у зв'язку з розвитком міжнародного туризму, бізнес-відносин тощо. Задля полегшення перебування у Японії для іноземців латиницею дублюють назви станцій громадського транспорту, дорожні та вуличні вказівники тощо; з цією самою метою транскрибують японські слова у двомовних словниках [11]. Латинський алфавіт може використовуватися й у текстах для японців: наприклад, у картографії, підручниках, лінгвістичній літературі в галузі фонетики – для точнішого вказування на вимову, оскільки запис канною нерідко призводить до спотворення первісної вимови іноземних слів [11].

4. Стилістичне використання латиниці. Зазвичай для запису слів іноземного походження застосовують катакану, однак можливим є і використання латиниці, що робить текст, так би мовити, більш «західним», «інтернаціональним» чи «молодіжним» [11]. Відповідно, найчастіше латиниця виконує стилістичну роль у текстах, покликаних справити певний вплив на читача. У першу чергу це, звісно, рекламні тексти. В.М. Алпатов наводить такі приклади стилістичного вживання латиниці: ザ・ダイナミック・エリート *new* マーク /дза дайнамікку ері:то ню: ма:ку/ *швидка елітна нова марка (реклама автомобіля)*; How マッチ /хау маччі/ *Скільки (назва телегри)*; 三分でOK! /сампун-де о:ке:/ *OK за три хвилини! (вулична реклама)* тощо [11]. Додамо сюди ще кілька прикладів: VIP 氏 /ві-ай-пі: ші/ *пан VIP (газетна реклама)*; NEW モデル /ню: модеру/ *нова модель (газетна реклама)*; TV は 日常 /ті:-ві:-на нічідзьо:/ *телевізійні будні (назва газетної рубрики)*; ビジネス Map /біджінесу ме:пу/ *бізнес-карта (газетний заголовок)*.

Оскільки латиниця має стилістичний ефект чогось модного, західного, глобального, не дивно, що нею часто пишуть назви масових журналів, особливо молодіжних; звичайним явищем також є вкраплення іноземних (зде-

більшого англійських) слів, записаних латиницею, у сучасних японських піснях [219, с. 142]:

乾杯BABY!

紙コップで YEAN! いいじゃない

OH YES 気持ちが大事

飾りはBABY!

あるもので YEAN! IN THE NIGHT

OH YES アイディア勝負

/Кампай BABY!

Камі коппу-де YEAN! ій джя най

OH YES кімочі-га дайджі

Кадзарі ва BABY!

Ару моно-де YEAN! IN THE NIGHT

OH YES айдіа шьо:рі/

Випиймо, BABY!

Хай навіть з паперових склянок YEAN!

Важливим є почуття OH YES

Прикраса BABY!

Чогось YEAN! IN THE NIGHT

Перемога ідеї OH YES

(уривок із пісні молодіжного гурту Morning Musume);

辛い No thank you です。

悲しい No thank you です。

Oh no ~ good bye days

/Цурай No thank you десу.

Канашій No thank you десу.

Oh no ~ good bye days/

Це гірке «No thank you».

Це сумне «No thank you».

Oh no ~ good bye days

(уривок із пісні співака SUNEONAIR).

Одна зі співачок випустила альбоми з назвами 「TODAY」, 「One Melody」, 「HOME」, які, вочевидь, орієнтовані на молодіжну аудиторію; при цьому, як бачимо, у, так би мовити, «молодіжному тексті» можливим є варіювання вживання звичайних та великих латинських літер.

Останнє, на чому варто зупинитися, описуючи латиницю в японській мові, це питання вибору між катаканою та ромаджі для запису тих чи інших запозичених слів. Щодо співвідношення катакани й латиниці В.М. Алпатов зазначає, що загалом практично будь-яке запозичене слово (за винятком хіба що найбільш японізованих) може бути записане як катаканою, так і

латиницею; більш звичним, звісно, є запис катаканою, однак трапляються і слова, які записують виключно латиницею. Суворих же норм розмежування вживання катакани й латиниці, зазначає сходознавець, немає, однак існують відповідні тенденції (так, латиницею зазвичай пишуть аббревіатури, решту ж запозичених слів здебільшого записують катаканою) [11].

Транскрипція і транслітерація японських слів засобами латинського та українського алфавітів

Питання транскрипції та транслітерації японських слів доволі неоднозначне: науковці досі не дійшли консенсусу щодо основних засад, за якими слід транскрибувати японські слова засобами латинського й кириличного алфавітів; відповідно не існує і єдиної системи транскрибування. Нижче опишемо основні системи, за якими вчені пропонують здійснювати транскрибування японських слів, проте спершу розглянемо поняття транскрипції та транслітерації.

Транскрипція – це спосіб однозначної фіксації на письмі звукових характеристик відрізків мовлення [413, с. 517]. Транскрипція являє собою особливу систему письма, яку застосовують для точного відтворення звукового складу слів і текстів певної мови чи діалекту [81]. Розрізняють фонетичну, фонематичну і практичну транскрипції. Фонетична транскрипція – це спосіб передачі на письмі усного мовлення з усіма його звуковими особливостями, відповідно до їхнього звучання, для чого залучають додаткові графічні елементи (напр., діакритичні знаки). Фонематична транскрипція відтворює засобами алфавіту рідної мови лише фонемний склад слів і морфем, а не всі особливості вимови. Практична транскрипція – це запис іноземних слів засобами національного алфавіту з урахуванням їхньої вимови [413, с. 518]. Однією з основних вимог до практичної транскрипції є якомога точніше збереження звукового вигляду транскрибованого слова, однак при цьому практична транскрипція має також зберігати морфемну структуру слова, його графічні особливості, фонемні протиставлення мови, до якої належить це слово тощо. Часто ці вимоги неможливо задовольнити цілком, тож при створенні практичної транскрипції мовознавці зазвичай спираються на одну вимогу, яка, на їхню думку, є головною. Вибір тієї чи іншої вимоги як головної зумовлює надання переваги тому чи іншому варіанту транскрипції [413, с. 518]. Практична транскрипція здійснюється лише на базі алфавіту певної мови без уживання додаткових знаків [413, с. 518].

Транслітерація – це побуквене передавання текстів та окремих слів, записаних за допомогою однієї графічної системи, засобами іншої графічної системи [413, с. 518]. Маючи у своїй основі певний алфавіт, транслітерація може послуговуватися також умовним уживанням певних літер або ж додаткових і діакритичних (надбуквених, підбуквених тощо) знаків [413, с. 518]. Іноді транслітерацією називають також практичну транскрипцію іншомовних слів, указуючи, що транслітерація використовує графіку тієї чи іншої мови [349, с. 33; 413, с. 519], однак при транслітерації враховується не звуковий склад слова, а буквена відповідність алфавітів [349, с. 34], і, на відміну від практичної транскрипції, транслітерація орієнтується не на конкретну мову, а на певну графічну систему, а тому допускає введення окремих літер та діакритичних знаків [140].

Для наочності звернімося до прикладу. Так, для японської мови практична транскрипція назви 三洋電気 латинським алфавітом матиме такий вигляд: *Sanyo Denki*, а у спеціальній літературі для тих, хто вивчає мову, можна побачити транслітеровані варіанти: *Sanyou*, *Sanyō*, *Sanyo.*, тобто в ній наявні додаткові знаки для позначення певних фонетичних явищ (зокрема, довжини голосного). Для читачів, які не володіють японською мовою, такий запис буде незвичним та надмірно деталізованим. Тому можна сказати, що для запису реалій, власних імен та назв у перекладах з японської доцільно використовувати метод практичної транскрипції, а транслітерацію застосовувати у науковій, навчальній та іншій фаховій літературі [140]. Транслітерація до всього ще й має задовольняти водночас дві протилежні тенденції: з одного боку, якнайточніше передавати звучання чужомовного слова, з іншого боку, відповідати артикуляційним можливостям фонетичної системи мови, засобами якої цю транслітерацію здійснюють [41].

Транскрипція японських слів латиницею, як уже зазначалося, може здійснюватися кількома способами. Існує кілька систем запису японських слів засобами латинського алфавіту. В.М. Алпатов вказує на дві найпоширеніші: систему за Хепберном (へボン式ローマ字 /хевоншікі-ромаджі/) та систему 訓令ローマ字 /кунрей-ро:маджі/ (*директивна латиниця*) [11]. Джеймс Хепберн, зазначає В.М. Алпатов, створив свою систему для англійців та американців, виходячи з особливостей англійської орфографії; система ж 訓令ローマ字 /кунрей-ро:маджі/ більш наукова [11]. Зупинимось детальніше на особливостях обох систем.

Джеймс Хепберн, американський місіонер і лікар, видавши у 1867 році японсько-англійський словник 和英語林集成 /ва-ейго-ріншю:сей/ (який було перевидано у 1872 й 1886 роках), уклав його не на основі кани, а на основі транскрипції японської мови [530]. У передмові Хепберн писав, що його система побудови словника заснована на транскрипції японської

мови, максимально наближеній до вимови [140]. Транскрипція, запропонована Дж. Хепберном, фактично стала першою практичною транскрипцією японської мови засобами латинського алфавіту, однак вона не відтворює явища парності приголосних за ознакою твердий-м'який [373]. Розглянемо кілька прикладів запису японських слів латиницею за системою Хепберна: 土tsuchi земля, 富士Fuji Фуджі, 諸国shokoku різні країни, 新宿Shinjuku Шіндзюку, ちよつと chotto трохи тощо.

Сучасне японське письмо багато в чому збігається із запропонованою Хепберном системою, якій вдалося передбачити тенденції розвитку японської мови. Поширення системи Хепберна у світі призвело до того, що в самій Японії в 1908 році вона дістала назву «стандартної» (標準式ローマ字 /хьо:джюншікі ро:маджі/) [140].

Розглянемо особливості 訓令ローマ字 /кунрей-ро:маджі/. Історія цієї практичної транскрипції японської мови засобами латинського алфавіту, головною метою якої була точна передача графічного зображення слів, також сягає ХІХ ст. У 1885 році японський науковець Аїкіцу Танакадате публікує т.зв. «японську систему латиниці» (日本式ローマ字 /ніхоншікі ро:маджі/). У 1937 році саме ця система стає офіційною, набувши нової назви – 訓令式ローマ字 /кунрейшікі ро:маджі/, або ж 訓令ローマ字 /кунрей-ро:маджі/; проте після Другої світової війни більшого поширення набула система за Хепберном [11; 140]. Система 訓令式ローマ字 /кунрейшікі ро:маджі/ суттєво відрізняється від системи за Хепберном. Так, подані вище приклади матимуть за 訓令式ローマ字 /кунрейшікі ро:маджі/ таку транскрипцію: 土tuti земля, 富士Huzi Фуджі, 諸国suokoku різні країни, 新宿Sinzyuku Шіндзюку, ちよつと tyotto трохи.

На сьогодні саме система за Хепберном загальноновживана: її вивчають у школі, використовують у підручниках, словниках, паспортах та у виданнях іноземними мовами [11]. В 1972 році цю систему було закріплено в американських та англійських стандартах транскрипції японських слів в англійській мові. Вона є офіційною для урядових та офіційних установ Японії [140]. Однак і системою 訓令式ローマ字 /кунрейшікі ро:маджі/ також користуються, а, приміром, японські комп'ютерні програми автоматичного «перекладу» фонетичного запису тексту, набраного латинськими літерами, на ієрогліфічне письмо розпізнають обидва варіанти транскрипції [42].

Окрім двох означених систем використовують і інші системи транскрипції; їх, зокрема, можна зустріти у лінгвістичних працях та виданнях латинізаторів [11]. Так, у 1999 році «Спілка латинізації японської абетки» створила новітню редакцію японської латиниці з повною відповідністю знаків кани буквам латинського алфавіту і літерним позначенням довгих голосних (oo, ou, aa, ii тощо), але вона не ввійшла до активного вжитку [140].

Транскрипція японських слів засобами української мови тривалий час спиралася на систему транскрипції Є.Д. Поливанова, яку було опубліковано 1930 року, однак розроблено раніше – у 1917 році. Ця транскрипція японської мови засобами кириличного алфавіту певним чином поєднує в собі підходи транскрибування за Хепберном та за системою 訓令ローマ字 /кунрей-ро:маджі/: так, склади ふ /фу/ й つ /цу/ мають транскрипцію, подібну до транскрипції системи Хепберна, транскрипція ж решти складів наближається до системи 訓令ローマ字 /кунрей-ро:маджі/ (так, склад し транскрибують російською /си/, しゅ – /сю/, しょ – /сє/, じ – /дзи/, じゅ – /дзю/, じょ – /дзє/, ち – /ти/, ちゅ – /тю/, ちょ – /тє/). Транскрипцію за Поливаним активно використовували науковці радянської школи японістики; вона і нині доволі поширена серед учених. За посередництвом системи Поливанова до української мови потрапила й ціла низка японських запозичень, напр., *дзю-до*, *івасі*, *синтоїзм* тощо [41] (але пор. *гейша*, *рикша*, *джіу-джитсу*, які не відповідають системі Поливанова [223]).

Однак використання системи за Поливаним для транскрипції українською мовою лишається дискусійним, оскільки ця система не зовсім точно відтворює звучання деяких японських складів (зокрема, вказаних вище), окрім цього, її було створено на основі правил російської, а не української фонетики [140]. Українська мова, зазначають лінгвісти, посідає проміжне становище щодо можливостей передавання японських особливо м'яких приголосних між системами за Поливаним та за Хепберном, а тому вживання тієї чи іншої системи, усуваючи одні недоліки, долучає інші [41].

Тож в українській японістиці послуговуються не лише транскрипцією за Є.Д. Поливаним. Наприклад, М.С. Федоришин у своєму посібнику «Українська транскрипція японської мови. Методичний посібник з основ японського письма: фонетична транскрипція» запропонував такий підхід до транскрибування вказаних складів: し /сі/, ち /ці/, じ (ぢ) /дзі/, しゃ /ся/, しゅ /сю/, しょ /сьо/, ちゃ /ця/, ちゅ /цю/, ちょ /цьо/, じゃ (ぢゃ) /дзя/, じゅ (ぢゅ) /дзю/, じょ (ぢょ) /дзьо/; при цьому науковець зазначає, що транскрипція японських слів засобами української абетки повинна передавати ті фонетичні особливості, що властиві японській мові, а саме: парність приголосних фонем за ознакою «тверда-м'яка» [373].

У першому в історії українсько-японських мовних взаємин «Українсько-ніппонському словнику» Анатолія Діброва та Василя Одинця, який вийшов друком у Харбіні у 1944 році, склади ち, ちゃ, ちよ мають транскрипцію /чі/, /чя/ і /чо/ відповідно: 玩具 [омочя] *іграшка*; 蝶 [чоо] *метелик*; 近くに [чікаку-ні] *близько*; 実地の [дзіччі-но] *практичний* [42].

Отже, дискусію викликають саме склади з рядків さ /са/ й た /та/ з шиплячими призвуками – し, じ, しゃ, じゃ, しゅ, じゅ, しょ, じょ, ち, ぢ, ち

や, ちゅ, ちよ, м'які приголосні звуки яких є серединними між українськими [с'] і [ш'], [дз'] і [дж'], [ц'] і [ч'] [41]. Через це спостерігаємо і непослідовність передачі відповідних японських звуків в українських словниках, які містять запозичення з японської: *гейша, рикша, суши, «Тошиба», але бусидо* (іноді *бушидо*), *івасі, сегун, синто; джіу-джитсу, «Фуджі», але дзю-до, Фудзіяма* [223].

На засіданні методичного семінару (березень 2011 року) колектив викладачів-японістів кафедри китайської, корейської та японської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка взяв за основу нову транслітераційну систему «Годжюон», згідно з якою означені звуки слід відтворювати так: し /ші/, じ /джі/, しゃ /шя/, じゃ /джя/, しゅ /шю/, じゅ /джю/, しょ /шьо/, じょ /джьо/, ち /чі/, ぢ /джі/, ちゃ /чя/, ちゅ /чю/, ちよ /чьо/. Така система ближча до системи Хепберна. Нижче у таблиці відображено транскрипцію засобами української та латинської (за Хепберном) абеток.

Таблиця 9

Японський алфавіт кана (годжю:он 五十音)

	Стовпчик あ	Стовпчик	Стовпчик う	Стовпчик え	Стовпчик お
Рядок あ	あア a a	いイ i i	うウ u y	えエ e e	おオ o o
Рядок かk	かカ ka ka	きキ ki ki	くク ku ky	けケ ke ke	こコ ko ko
Рядок さs	さサ sa sa	しシ shi shi	すス su sy	せセ se se	そソ so so
Рядок たt	たタ ta ta	ちチ chi chi	つツ tsu cy	てテ te te	とト to to
Рядок なn	なナ na na	にニ ni ni	ぬヌ nu nu	ねネ ne ne	のノ no no
Рядок はh	はハ ha ha	ひヒ hi hi	ふフ fu fu	へヘ he he	ほホ ho ho
Рядок まm	まマ ma ma	みミ mi mi	むム mu mu	めメ me me	もモ mo mo
Рядок やy	やヤ ya ya		ゆユ yu yu		よヨ yo yo

Рядокらr	らラ ra ra	りリ ri ri	るル ru ru	れレ re re	ろロ ro ro
Рядок わw	わワ wa wa				をヲ o o
	んン n n				

Рядок がg	がガ ga ga	ぎギ gi gi	ぐグ gu gu	げゲ ge ge	ごゴ go go
Рядок ざz	ざザ za дза	じジ ji джи	ずズ zu дзу	ぜゼ ze дзе	ぞゾ zo дзо
Рядок だd	だダ da да	ぢヂ ji джи	づヅ zu дзу	でデ de де	どボ bo до
Рядок ばb	ばバ ba ба	びビ bi би	ぶブ bu бу	べベ be бе	ぼボ bo бо
Рядок ぱp	ぱПа pa па	ぴピ pi пи	ぷプ pu пу	ぺペ pe пе	ぽポ po по

Додаткові таблиці кани

きやキヤ kya кя	きゅКю kyu кю	きよКю kyo кьо
しゃШя sha шя	しゅШю shu шю	しょШю sho шьо
ちゃЧя cha чя	ちゅЧю chu чю	ちょЧю cho чьо
にゃНя nya ня	нюНю nyu ню	нюНю nyo нью
ひゃХя hya хя	хюХю hyu хю	хюХю hyo хьо
みゃМя mya мя	мюМю myu мю	мюМю myo мьо
りゃРя rya ря	рюРю ryu рю	рюРю ryo рьо

ぎゃГя gya гя	ぎゅГю gyu гю	ぎよГю gyo гьо
じゃДжя ja джя	джуДжю ju джю	джуДжю jo джьо

びや ビヤ bya бя	びゅ ビュ byu бю	びょ Бьо byo бьо
ぴゃ Пья pya пья	ぴゅ Пю pyu пю	ぴょ Пьо pyo пьо

Додаткові знаки

	ウィ wi vi		ウェ we ve	ウォ wo vo
			シェ she ше	
			チェ che че	
ツア tsa ца	ティ ti ti	トユ tu ту	ツエ tse це	ツオ tso цо
ファ fa фа	フィ fi fi		フェ fe фе	フォ fo фо
			ジェ ge дже	
		ヂュ dyu дю		

Тож у цій книзі ми дотримуємося вказаної системи транскрибування японських слів. Звісно, питання транскрипції та транслітерації японських слів засобами української мови лишається відкритим, оскільки деякі звуки японської мови не мають абсолютних відповідників у фонетичній системі української мови. У кожному разі для правильного опанування японської вимови необхідно послуговуватися оригінальними аудіо записами, а не спиратися на транслітерацію, яка не в змозі відобразити всіх особливостей вимови носіїв певної мови (адже, приміром, ніхто не стане стверджувати, що українські звуки «т», «д», «р» відтворюють англійські «t», «d», «r»; подібну ситуацію маємо і з японською мовою).

Особливості японського письмового тексту

У сучасному японському тексті ієрогліфи й кана чергуються. Як правило, для запису основних членів речення, лексичної частини тексту (корені, основи) використовують ієрогліфи, а для запису його граматичної частини (афікси, службові слова, відмінкові показники, закінчення дієслів та прикметників) – хірагану. Деякі слова, насамперед запозичення з інших мов (гайрайго), записують катаканаю [219, с. 9; 345, с. 66-67]. Отже, майже кожен текст, написаний японською мовою, містить у собі ієрогліфи, зна-

ки хірагани й катакани, можливими є також вкраплення латиниці й міжнародних ієрогліфів на кшталт арабських цифр. Тексти, записані лише одним видом письма, є рідкістю: суто катаканою за традицією друкують телеграми; лише хірагана може зустрітися у книгах для найменших дітей, однак і там частіше трапляються найпростіші ієрогліфи; лише ієрогліфічний напис характерний для вуличної реклами, вивісок, плакатів, але й тут зазвичай є вкраплення кани [11].

У звичайному японському письмі пробілів немає. У японській мові функцію, аналогічну до функції пробілу в європейських мовах, частково виконує чітке зорове протиставлення ієрогліфічних та силабографічних знаків [11; 219, с. 111]: коли у тексті відбувається перехід від ієрогліфа до фонетичного знаку, автоматично відбувається і розділення змісту і звуку, завдяки чому і зникає необхідність робити пробіли між словами [345, с. 67].

Пробіли зустрічаються лише у книгах для маленьких дітей, включаючи підручники для молодшої школи, де мало ієрогліфів, а також у підручниках японської мови для іноземців. Вживання пробілу у звичайному тексті можливе лише в одному випадку – для розмежування між ієрогліфами прізвища й ім'я (зокрема, на візитних картках); однак і тут пробіл не є обов'язковим [219, с. 111].

Традиційний, запозичений із Китаю, напрям японського письма – вертикальний: знаки розставляють згори донизу, а рядки – справа наліво. Вертикальне написання тексту досі переважає у Японії: так, зокрема, побудовані тексти газет і журналів, художньої літератури тощо [219, с. 107].

Окрім цього здавна, особливо у заголовках, використовували і запис у рядок, також справа наліво. Такий порядок запису зустрічається навіть нині у коротких написах на кшталт вивісок. Тут, власне, можна говорити не про горизонтальне письмо, а про послідовність вертикальних рядків довжиною в один знак кожна [219, с. 109-110].

Втім, у ХХ ст. японська мова дедалі частіше послуговується європейським, горизонтальним напрямом письма зліва направо (т.зв. 横書き /йокотакі/) [11; 103, с. 8; 219, с. 10]. Такий європейський напрям письма майже витіснив написання справа наліво і в деяких сферах витісняє навіть звичне вертикальне [11]. Горизонтальне розташування знаків японського письма домінує, зокрема, у текстах науково-технічного стилю, певним чином тому, що там багато цифр, формул, вкраплень латиниці, які незручно розташувати у вертикальному тексті [219, с. 107]. Горизонтальним письмом також написані підручники; воно цілком переважає у діловій документації, виконаній на комп'ютері [219, с. 108].

Одним із наслідків складності японського письма є те, що відмінності між письмовими й усними текстами, навіть однаковими за тематикою, є до-

волі значними [11]. Велику кількість японських письмових текстів неможливо адекватно передати в усному мовленні, оскільки тут наявна фурігана, графічна гра слів тощо. Письмові тексти, як правило, складені так, щоби насамперед у них виділялися інформативні ієрогліфи. Так побудовані заголовки газетних статей, які зазвичай складаються з номінативних речень або ж речень з випущеним присудком [11], наприклад: 昨年の米気温上昇、温暖化ガスが主因 /сакунен-но бей-кіон-джьо:-шьо:, онданка-гасу-га шюін/ *парникові гази – головна причина минулорічного підвищення температури у США*; 公共事業費 21%増 /ко:кьо:-джігьо:-хі ніджюічі па:сенто дзо:/ *21% підвищення витрат на публічний сектор промисловості*; ベルギー、自治権巡り対立激化 /Беругі:, джічікен мегурі тайріцу-гекіка/ *Бельгія: заострення протистояння навколо права на самоврядування* (газета 日本経済新聞 /Ніхон-кейдзай-шімбун/). Такі тексти дуже компактні. У письмовому тексті завжди буде велика кількість китаїзмів, які складаються з ієрогліфів, а тому добре зрозумілі та зручні для читання. На слух же такі слова, навпаки, малозрозумілі, оскільки серед них багато омонімів, тож в усному тексті перевагу надають питомо японській лексиці (дещо детальніше це питання описано у розділі «Лексикологія»). Отже, японські письмові тексти побудовані за іншою моделлю, ніж усні [11], у зв'язку з чим японісти вказують, що «японська мова – це не одна мова, а дві – звукова і зорова» [220, с. 183-184].

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Лексикологія.

Слово та лексика як об'єкт лексикологічних досліджень

Лексикологія (語彙論 /goiron/) – це розділ мовознавства, що досліджує словниковий склад мови. Лексикологія розглядає слово як лексичну одиницю, тобто як одиницю словникового складу мови, тому разом з окремими словами лексикологія досліджує також інші одиниці, які виконують номінативну функцію – лексикалізовані словосполучення, фразеологічні одиниці тощо [298]. Предметом лексикології є словниковий склад окремої мови або групи мов [328, с. 5]. Центральними проблемами лексикологічних досліджень є: проблема слова як основної одиниці мови, типи лексичних одиниць; структура словникового складу мови; функціонування лексичних одиниць; шляхи поповнення та розвитку словникового складу мови; лексика і позамовна дійсність [413, с. 259].

Лексикологія послуговується цілою низкою методів, серед яких:

- дистрибутивний (визначення меж слова, його морфологічної структури, розмежування значень тощо);
- метод субституції (вивчення синонімії, значень слова);
- компонентно-опозитивний (визначення структури значення лексичної одиниці, семантичної структури слова загалом, аналіз семантичних полів, зміна значень лексичних одиниць, актуалізація значення одиниці у контексті);
- трансформаційний (у словотворі, при виявленні семантичного навантаження слова у контексті шляхом згортання чи розгортання синтаксичних структур, при визначенні значення лексичної одиниці);

- квантитативний, або ж кількісно-статистичний (визначення частотності лексичної одиниці, її синтагматичних зв'язків тощо) [413, с. 260].

Як ми вже зазначили вище, лексикологія досліджує слова. Слово – це значеннєва самостійна одиниця мови, головною функцією якої є номінація; воно є самостійним, граматично оформленим відповідно до законів мови, має лексичне значення [298]. Слово має звукову оболонку (форму) та значення (зміст) і існує завдяки єдності форми та змісту [349, с. 38]. Кожне слово з лексичного погляду виступає як певна конкретна, індивідуалізована одиниця, відмінна від одиниць того самого порядку [328, с. 9].

Значення слова – це його співвіднесеність із певними явищами дійсності; на основі значення всі слова мови можна поділити на повнозначні (самостійні) та службові (несамостійні) [349, с. 39-40]. Повнозначні слова здатні називати поняття (概念 /гайнен/) – відображення завдяки абстрагуванню у свідомості людини істотних ознак явищ і предметів дійсності [349, с. 39]. Наприклад, кажучи слово 木 /кі/ *дерево*, мовець називає узагальнене поняття, оскільки назву «дерево» має й 梅 /уме/ *слива*, і 櫟 /каші/ *дуб*, і 椰子 /яші/ *пальма* тощо. Службові слова називати поняття не можуть. Повнозначним словам притаманні лексичне та граматичне значення. Лексичне значення – це реальний зміст слова, а граматичне – це значення формальної належності, виражене елементами слова [349, с. 40].

Оскільки слово характеризується співвіднесеністю форми та значення, проблему слова як одиниці мови вивчають у трьох аспектах: структурному (виділення слова, його будова), семантичному (лексичне значення слова) та функціональному (роль слова у структурі мови та у мовленні) [413, с. 259].

У структурному аспекті головним завданням лексикологічної теорії слова є встановлення критеріїв його окремоті й тотожності [413, с. 259]. У першому випадку слово зіставляють зі словосполученням, виявляють ознаки його цільнооформленості й окремоті, розроблюють проблему аналітичної форми слова; у другому випадку йдеться про встановлення інваріанта слова [413, с. 259].

Семантичний аналіз лексичних одиниць є предметом дослідження лексичної семантики, або ж семасіології, що вивчає співвіднесеність слова з поняттям, яке воно виражає (сигніфікатом), та об'єктом, який воно позначає (денотатом) [413, с. 259]. Лексикологія вивчає семантичні типи слів, виділяючи лексикологічні категорії, що відображають семантичні особливості лексичних одиниць (наприклад, полісемія та моносемія, гіпонімія та гіперонімія, логічне та експресивне, пряме й переносне значення лексичних одиниць) [413, с. 259].

У функціональному аспекті слово як одиницю мови розглядають із погляду його ролі у структурі та функціонуванні мови загалом, а також із по-

гляду його співвідношення з одиницями інших мовних рівнів. Особливо суттєвою є взаємодія лексики та граматики: лексика накладає обмеження на використання граматичних категорій, а граматичні форми сприяють диференціації значень слів. Лексичні та граматичні засоби зі спільним значенням утворюють лексико-граматичні поля (вираження кількості, часу тощо) [413, с. 259].

Отже, слово є центральним елементом дослідження лексикології. Однак ця наука вивчає не окремі слова, відірвані, так би мовити, одне від одного, а лексичний (словниковий) склад мови загалом, тобто лексику. Лексика (語彙 /goi/) – це сукупність слів мови, з якими пов'язані певні значення, закріплені у суспільному вжитку [349, с. 38]. Лексика є найменш консервативним елементом мовної системи: словниковий склад мови являє собою динамічну систему, оскільки постійно розвивається та збагачується, реагуючи на зміни у житті народу. До лексики треба підходити як до цілого, тобто розглядати як систему лексичних одиниць [328, с. 6].

Лексика будь-якої мови складається зі слів, які пов'язані між собою смисловими зв'язками й утворюють цілісну систему. Пошуки системності у лексиці привели до створення теорії семантичного поля, лексико-семантичних груп та синонімічних рядів, що є елементами системної організації лексичного рівня [224, с. 206]. Семантичні зв'язки між словами виявляються, зокрема, в існуванні лексико-семантичних груп, ядром яких є синонімічні ряди; окрім цього важливими семантичними зв'язками є зв'язки протилежності, що виявляються в існуванні явища антонімії, меронімічні зв'язки (співвідношення «частина – ціле») тощо.

Основним об'єднанням лексико-семантичної парадигми є лексико-семантичне поле, що включає у себе сукупність слів зі спільною семантичною ознакою [184, с. 530]. Поля виникають на основі форми або змісту і будуються виходячи з синтагматичних і парадигматичних зв'язків. Сукупність синтагматичних і парадигматичних полів утворює тематичне поле, яке відображає певну сферу позамовної дійсності (наприклад, тематичні поля «легка промисловість», «освіта» тощо). Якщо враховувати форму та зміст слів (полісемія, синонімія, словотворчі зв'язки), виходить, що жоден пласт лексики не є ізольованим, і зв'язки можна встановити між будь-якими лексичними одиницями [413, с. 260].

Лексичний склад мови неоднорідний. У ньому на основі різних критеріїв виділяють різні категорії лексичних одиниць:

- за сферою вживання – загальноповсякденну лексику та стилістично забарвлену, яку вживають у певних сферах спілкування (це, наприклад, поетична, розмовна, наукова, професійна лексика, просторіччя, арготизми, регіоналізми, діалектизми);

- за емоційним забарвленням – нейтральну та емоційно забарвлену (експресивну) лексику;
- з історичного погляду – неологізми, архаїзми, історизми;
- за походженням слів або позначених ними реалій – запозичення, варваризми, інтернаціоналізми;
- за функціонуванням у мовній системі – активну і пасивну лексику, потенційні слова, okazionalіzми [413, с. 260].

О.А. Пашковський виділяє такі особливості японської лексики: синтаксичність слів (яка полягає у здатності слів виражати складні «словосполучні» поняття); подільність понять, що виражаються; легкість словотворення; велику кількість синонімів [265, с. 172-175].

У японській лінгвістиці у галузі лексикології відомими є праці Кайто Мацумі, Нішію Мінору, Ошіма Масатаке та ін. Лексичну семантику досліджено у працях Куніхіро Тецуя, Мацумото Йо та ін.

Окремі аспекти лексикології японської мови розкрито також у працях іноземних японістів. Так, зокрема, відомим є науковий доробок О.А. Пашковського, В.М. Алпатова, Т.І. Корчагіної, С.В. Неверова та ін.

Типологічні шари лексики в японській мові

Лексика будь-якої мови є рухомою, перебуваючи у постійному розвитку. Завдяки мовним контактам з іншими народами до мови потрапляють іноземні слова, які мова засвоює та пристосовує до своїх законів; або ж вони лишаються незасвоєними, що, однак, не заважає їм функціонувати у мові частково. Питомі слова з часом змінюють свою форму, значення; ці зміни можуть бути настільки суттєвими, що іноді відтворити первісні форму і значення слова доволі складно. Історичні процеси зміни словникового складу мови вивчає наука етимологія. Термін «етимологія» вживають на позначення трьох понять: 1) розділ мовознавства, який досліджує походження слів; 2) сукупність дослідницьких прийомів, спрямованих на розкриття походження слова; 3) походження слова [413, с. 596]. У лінгвістичній термінології японської мови розрізняють терміни 語源学 /гогенгаку/ *етимологія як наука* та 語源 /гоген/ *етимологія як походження слова*. Предметом етимології як розділу лінгвістики є вивчення джерел та процесу формування словникового складу мови і реконструкція словникового складу мови давнього періоду [413, с. 596].

З етимологічного погляду слово може бути питомим, запозиченим або ж створеним із запозичених елементів. Питомі слова – це корінні слова, які виникли у мові без іншомовного впливу. Запозичення – це елемент чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція тощо), перенесений із однієї мови до іншої у результаті мовних контактів, а також сам процес переходу іншомовних елементів до мови [46, с. 8].

У лінгвістиці існують різні підходи до класифікації запозичень: за часом запозичення, за мовою-джерелом, за сферою функціонування лексичних одиниць, за ступенем засвоєння іншомовної лексики мовою-реципієнтом [46, с. 9]. Японська ж лінгвістика традиційно послуговується поділом лексичних одиниць відповідно до їхнього походження на три шари:

- слова, утворені з власне японських елементів (和語 /ваго/), напр., 暗い /курай/ *темний*;

- слова, утворені із запозичених китайських елементів (漢語 /канго/), напр., 影響 /ейкьо:/ *вплив*;

- слова, запозичені з європейських мов, передусім англійської (外来語 /гайрайго/), напр., サッカー /сакка:/ *футбол* [11; 243, с. 123; 244, с. 17; 265, с. 179; 334, с. 130; 357, с. 132; 377, с. 22-23]. Така класифікація є дещо незвичною з огляду на традиційний поділ лексики лише на два шари (лексику питому та запозичену), який здійснюють на матеріалі європейських мов. У японській же мові, як бачимо, склався особливий підхід до класифікації лексичних одиниць відповідно до їхнього походження.

Окрім цього японісти вказують також на наявність у японській мові одиниць мішаного типу (складу) [264, с. 47; 377, с. 25] (слова такого складу ще називають «гібридними» [12, с. 517; 246, с. 13; 356, с. 94]). Одиниці мішаного типу представлені складними словами, частинами яких є два або більше простих слів різних лексичних шарів. Оскільки японську лексику поділяють на три шари, можна виділити кілька моделей слів мішаного типу залежно від того, до яких шарів лексики належать їхні компоненти. Так, існують мішані слова, складові частини яких представлені словами 漢語 /канго/ і 和語 /ваго/, наприклад, 重箱 /джю:бако/ *набір коробочок для їжі, які вставляються одна в одну* (канго 重 /джю:/ *нагромадження* + ваго 箱 /хако/ *коробка*), 湯桶 /юто:/ *посудина для гарячої води* (ваго 湯 /ю/ *гаряча вода* + канго 桶 /то:/ *посудина*); 漢語 /канго/ і 外来語 /гайрайго/, наприклад, 食パン /шьокупан/ *нездобний хліб* (канго 食 /шьоку/ *їжа* + гайрайго パン /пан/ *хліб*); 和語 /ваго/ і 外来語 /гайрайго/, наприклад, トップ染め /топпудзومه/ *фарбування у прясжі* (гайрайго トップ /топпу/ *верх* + ваго 染め /сومه/ *фарбування* [12, с. 517].

Яке ж співвідношення вказаних типів слів у лексичному складі японської мови? С.В. Неверов наводить такі квантитативні дані японської мови: частка слів канго у ній становить 47,5%, слів ваго – 36,7%, гайрайго – 9,8%,

а мішаних – 6% [244, с. 17]. При цьому в різних сферах функціонування японської мови співвідношення цих шарів істотно відрізняється. Так, наприклад, у письмових текстах, особливо суспільно-політичного чи наукового характеру, частка канго буде значно більшою; в усному мовленні на перше місце вийдуть одиниці ваго, оскільки вони легші для сприйняття на слух; у текстах, орієнтованих на молодь, вагому частку складатимуть слова гайрайго. Розглянемо особливості кожного з трьох лексичних шарів японської мови – ваго, канго й гайрайго.

☞ **1. Лексичний шар ваго.** Шар лексики ваго складається з питомих японських лексем: 畑 /хатаке/ *поле*, 招く /манеку/ *запрошувати, викликати*, 赤い /акай/ *червоний*, 俄かに /нівака-ні/ *раптово*. Сюди належать слова різних частин мови – іменники, прикметники, дієслова, прислівники, займенники тощо.

Значну частку цього шару лексики становлять слова на позначення японських реалій: 刺し身 /сашімі/ *сашімі*, 着物 /кімоно/ *кімоно*, 御門 /мікадо/ *мікадо*, 生け花 /ікебана/ *ікебана* тощо.

Цікаво, що навіть серед лексем ваго трапляються запозичення. Це – давні запозичення з айнської, санскритської, китайської, корейської мов: 鮭 /саке/ *кета* (з айнської), 皿 /сара/ *тарілка* (із санскриту), 絵 /е/ *картина* й 馬 /ума/ *кінь* (з китайської). Такі слова вже давно ввійшли до складу питомої японської лексики, і мовці не сприймають їх як запозичені [377, с. 22].

Просте слово ваго має зазвичай два-три-чотири склади. Односкладових повнозначних слів близько тридцяти: 目 /ме/ *око*, 手 /те/ *рука*, 火 /хі/ *вогонь*; серед службових слів ваго становлять абсолютну більшість [377, с. 24]. Складні слова ваго творяться, як правило, з двох простих слів шляхом основоскладання, наприклад: 言い訳 /ііваке/ *відмовка*, 取り出す /то-рідасу/ *діставати*. Докладніше такі слова описано у розділі «Словотвір».

☞ **2. Лексичний шар канго.** Японісти вказують на велику роль одиниць канго у словотворі та відповідно їхню велику кількість у японській мові [2, с. 220; 244, с. 17]. Частку канго в японській мові оцінюють від 40 до 60%, при цьому в деяких текстах (економічних, наукових тощо) вона сягає 70-80% [182, с. 57]. У повсякденному ж (насамперед, усному) мовленні частка канго зменшується до 25-35% [377, с. 23]. Основою канго є т.зв. онні читання (音読み, /онйомі/), які прийшли до японської мови разом із китайськими ієрогліфами [11]. Серед слів канго лише невелика кількість являє собою безпосередні запозичення з китайської мови, більшість же канго були створені вже у Японії з китайських коренів [2, с. 220; 11].

В Японії китайську лексику почали запозичувати з VII ст. [11; 243, с. 123; 377, с. 22], хоча перші канго потрапили до японської мови ще у V ст. [2, с. 221]. Японська мова, перебуваючи під значним впливом китайської протягом багатьох століть, активно запозичувала і відповідну лексику. Велика кількість канго ввійшла до лексичного складу японської мови в історичний період Токугава (1603-1867 рр.), на який припадає запозичення політичної, економічної та філософської лексики [2, с. 221]. Пізніше кількість канго у японській мові різко зростає у період засвоєння європейської культури, яке почалося у кінці XIX ст. У цей час засвоювали велику кількість нових понять, активно калькували лексику європейських мов, і китайські морфеми відігравали у словотворі ту роль, яку грають грецькі й латинські компоненти у європейських мовах [2, с. 221; 11; 377, с. 22]. Одиниці канго є зручними для носіїв мови, оскільки мають прозору внутрішню структуру та продуктивні у словотворі. Китаїзми активно функціонують у письмовому мовленні, бо їхня структура куди зрозуміліша для японців порівняно зі словами, запозиченими з європейських мов, у тому числі інтернаціоналізмів греко-латинського походження [11]. В усному мовленні, однак, канго стають справжньою проблемою, оскільки серед цих одиниць велика кількість омонімів, що може ставати на перешкоді правильному розумінню висловлювання.

Часто канго є єдиним позначенням якогось поняття, напр., 空気 /ку:кі/ *повітря*, проте нерідко є стилістичним синонімом до слова ваго: 青い /аой/ і 青色の /сейшьоку-но/ *блакитний*, ためらう /тамерау/ і 躊躇する /чю:чю-суру/ *вагатися* [377, с. 22].

Для простих канго нормою є двокомпонентне слово, що складається з коренів 音 /он/, які не вживаються самостійно, напр., 参加 /санка/ *участь*, 習慣 /шю:кан/ *звичай* тощо. Такі двокореневі (двоморфемні) слова не тільки кількісно переважають серед загальної маси лексичних одиниць канго, а й часто слугують вихідними основами при утворенні трикомпонентних та чотирикомпонентних слів [8, с. 11; 265, с. 180; 267, с. 70]. Взагалі об'єднання одиниць канго у великі лексичні комплекси, які складаються з двох, трьох, чотирьох і більше повнозначних слів канго, є типовим для сучасної японської мови, напр., 選挙管理委員会 /сенкьо-канрі-іінкай/ *Центральна виборча комісія* (докладніше про такі одиниці йдеться у розділі «Словотвір»). І лише кількості канго складаються тільки з одного кореня 音 /он/, напр., 気 /кі/ *дух*, 本 /хон/ *книга* [377, с. 25].

Творення коренескладних одиниць, основою для побудови яких є морфеми китайського походження, є характерною рисою японської мови [423, с. 20], оскільки Японія в історичний період свого існування розвивалася під сильним впливом китайської культури [265, с. 179-180]. Деякі китайські

корені та слова, що з них складаються, відіграють дуже важливу роль у сучасному японському словотворі, закріплюючись тим самим у японській лексиці.

Більшість канго входять до складу японської мови у вигляді іменників. Інші частини мови утворюються шляхом додавання відповідних формантів:

- 軍隊 /гунтай/ *військо* – 軍隊的 /гунтайтекі/ *військовий*;
- 構成 /ко:сей/ *склад* – 構成する /ко:сейсуру/ *складати*;
- 正直 /шьо:джікі/ *чесність* – 正直に /шьо:джікі-ні/ *чесно*.

 3. Лексичний шар гайрайго. Зазвичай гайрайго явно відрізняються від інших слів японської мови, оскільки їх записують катаканаю, тому в літературі зустрічаємо термін «катаканаго» (カタカナ語) на позначення таких лексем [11; 243, с. 123]. Так само і в усному мовленні велика кількість гайрайго відрізняються від інших шарів японської лексики незвичною фонетичною оболонкою [11].

За часом появи в японській мові сходознавці пропонують поділяти гайрайго на три класи [11]. Перший, представлений на сьогодні лише невеликою кількістю слів, утворився у період ранніх контактів із європейцями, у XVI-XVIII ст. Це зазвичай запозичення з португальської та голландської мов, що пояснюється особливостями історичного розвитку: так, у кін. XVI – поч. XVII ст. японці контактували з португальськими місіонерами й торговцями, а у період «закриття Японії» (鎖国 /сакоку/), що припав на поч. XVII-XIX ст., Японія з-поміж європейських країн мала обмежені контакти лише з Нідерландами [11]. Ці ранні запозичення складають конкретну лексику на позначення нових для японців елементів матеріальної культури: パン /пан/ *хліб* (з португальської), たばこ /табако/ *тютюн* (порт. tabaco), シャボン /шябон/ *мило* (порт. sabão), ビール /бі:ру/ *пиво* (з голландської), コーヒー /ко:хі:/ *кава* (з голландської), ガラス /гарасу/ *скло* (з голландської) [11; 243, с. 126].

Окрім цього від португальських і голландських мореплавців у XVI-XVII ст. було запозичено багато реалій, пов'язаних із мореплаванням: デッキ /деккі/ *палуба* (гол. dek), コンパス /компасу/ *компас* (гол. kompas), カピタン /капітан/ *капітан* (порт. capitão) [243, с. 126]. Всі ці слова, прийшовши у японську мову ще кілька століть тому, зберігають характер запозичень у мінімальному ступені, що виявляється, зокрема, у необов'язковому вживанні катакани для їх написання [11].

Поява другого класу запозичень гайрайго також пов'язана з історичним розвитком Японії. Після революції (реставрації) Мейджі 1868 р. і відкриття країни до японської мови потрапляє велика кількість іноземних слів, які були особливо активно запозичені в період кінця XIX – початку XX ст. [11]. Характерною особливістю процесу запозичень у цей період є велика

кількість мов, з яких слова приходять у японську: американський варіант англійської, британський варіант англійської, німецька, французька, італійська мови [11; 377, с. 23]. Наприклад, з німецької мови у той період було запозичено слова: プルス /пурусу/ пульс (нім. Puls), イデオロギー /ідеоорі:/ ідеологія (нім. Ideologie), アルバイト /арубайто/ підробіток (нім. Arbeit) [11]. Із французької мови у японську прийшли слова: ズボン /дзубон/ брюки (фр. jean), ローブ /ро:бу/ сукня (фр. robe), クーデタ /ку:дета/ державний переворот (фр. coup d'état), カンカン /канкан/ канкан (фр. cancan) [11; 377, с. 23]. З британського варіанту англійської до японської мови потрапило слово ポスト /посуто/ поштова скринька (англ. post) [11]. З італійської мови було запозичено слова: カルボナーラ /карубона:ра/ спагеті карбонара (італ. carbonara), デイベルテイメント /діберутіменто/ дивертисмент (італ. divertimento). Існують і паралельні запозичення з двох мов: マイスター /майсута:/ (нім. Meister) і マエストロ /маесуторо/ (італ. maestro) маестро.

Третій, останній, клас лексем гайрайго є найчисленнішим. До нього належать запозичення, засвоєні японською мовою після Другої світової війни, і поповнення цього класу новими лексемами триває досі, оскільки японська мова активно взаємодіє з іншими мовами, насамперед англійською [11; 243, с. 123].

Особливістю гайрайго, які прийшли у японську мову після війни, є те, що їхня абсолютна більшість була запозичена з американського варіанту англійської мови, наприклад: キャスティング /кясутінгу/ кастинг (від англ. casting), ラッキー /раккі:/ щасливець (від англ. lucky), リザルツ・マネジメント /різаруцу манеджіменто/ результативний менеджмент (від англ. result's management); при цьому таким чином було запозичено і деякі слова на позначення реалій третіх країн, і неамериканські власні імена, й інтернаціоналізми [11; 221]. Набагато меншу кількість новітньої запозиченої лексики становлять нові запозичення з китайської, корейської мов тощо, наприклад: ラーメン /ра:мен/ китайська локшина, チャンポン /чямпон/ навтіл, メンツ /менцу/ обличчя, престиж, カンフー /канфу:/ кунгфу, カルビ /карубі/ карубі (корейська страва з грудинки) [11; 243, с. 123].

Більшість лексем гайрайго, так само, як і канго, представлені іменниками. Велику кількість гайрайго застосовують у мові технічних і промислових галузей, оскільки тут іноземні слова, як правило, були запозичені разом із реаліями, які вони позначають [243, с. 126]. У промисловості й торгівлі, пов'язаних із європейським та американським ринками, широкого поширення набула англійська комерційна термінологія: LC /еру-ші:/ акредитив (англ. Letter of Credit), インヴォイス /інвойсу/ фактура (англ. invoice) тощо [243, с. 127].

Значну роль лексика гайрайго відіграє у науковій термінології, особливо в тих галузях науки, що розвинулися за останній час. Наприклад, наука менеджменту 経営学 /кейейгаку/ послуговується поняттями マーケット /ма:кетто/ *ринок*, バランス・シート /барансу:ші:то/ *баланс*, ヒューマン・リレーションズ /хю:ман:ріре:шьондзу/ *людські стосунки* тощо [243, с. 129].

Серед гайрайго немало інтернаціоналізмів. **Інтернаціоналізмами** називають слова, які, по-перше, вживаються у багатьох мовах, зберігаючи близькість звучання і тотожність значення; по-друге, як правило, не мають відповідників у мові, що їх запозичила; по-третє, поширені насамперед у науковій, культурній та суспільно-політичній лексиці [349, с. 62]: ヒューマニズム /хю:манізму/ *гуманізм*, リリック /рірікку/ *лірика*, プロトコル /пуротокоору/ *протокол*, プロトン /пуротон/ *протон* тощо (як бачимо, вказані інтернаціоналізми запозичені й українською мовою). Однак особливістю японської мови є те, що поряд із інтернаціональними запозиченнями гайрайго функціонують також їхні відповідники типу канго, які є кальками, зрозумілішими за своєю структурою для японців. **Кальки** – це слова й вислови, утворені в результаті перекладу іншомовного зразку частинами засобами власної мови [298]. Так, відповідником інтернаціоналізму ヒューマニズム /хю:манізму/ *гуманізм* є лексема 人文主義 /джінбуншьюгі/; інтернаціоналізму リリック /рірікку/ *лірика* – 抒情詩 /джьоджьо:ші/; аналогічно і слово プロトコル /пуротокоору/ *протокол* має свій відповідник 議定書 /гітейшьо:/; プロトン /пуротон/ *протон* – 陽子 /йо:ші/.

Серед запозиченої лексики також традиційно виділяють розряди екзотизмів і варваризмів. **Екзотизми** – це слова, що називають поняття і реалії життя певних народів [349, с. 62], наприклад: サー /са:/ *сер*, コリイダ /корі:да/ *корида*, ハッジー /хадджі:/ *хадж*, シュナップス /шьюнаппусу/ *шинапс*. **Варваризми** – це іншомовні слова, які не входять до лексичного складу мови (тобто є незасвоєними), проте можуть уживатися задля надання мовленню книжного, урочистого, або ж навпаки, жартівливого тону [349, с. 62]: セ・ラ・ビ /се ра бі/ *селяві, таке життя* (фр. C'est la vie); アド・ホック /адо хокку/ *спеціально для цього випадку* (лат. ad hoc); ア・ポステリオリ /а посутеріорі/ *зважаючи на досвід, апостеріорі* (лат. a posteriori); ユーバーメンシュ /ю:ба:меншью/ *надлюдина* (нім. Übermensch); ホモ・ルーデンス /хомо ру:денсу/ *людина, яка грає* (лат. homo ludens); フェア・プレー /феа пуре:/ *чесна гра* (англ. fair play); レッセフェール /рессефе:ру/ *принцип економічного лібералізму* (фр. laissez-fair *дозволяти діяти*); モナミ /монамі/ *любий друг* (фр. mon ami); プロージット /пуро:джітто/ *за здоров'я!* (нім. Prosit). Для запису таких одиниць можуть використовувати катакану, або ж навіть зберігати оригінальне написання.

Лексеми гайрайго часто розвиваються незалежно від мови, з якої вони були запозичені, можуть утворюватися шляхом поєднання раніше запозичених слів чи елементів, тому нерідко серед гайрайго спостерігаємо слова, яких немає у мові-джерелі запозичення; окрім цього запозичені слова можуть набувати нових значень, яких вони не мали у мові-джерелі. Такі явища називають *和製英語* /васейейго/ (букв. *японоподібна англійська*) [76, с. 18]. *和製英語* /васейейго/ визначають як псевдоангліцизми, слова і словосполучення, схожі за своєю формою на запозичення з англійської мови, однак не наявні у словниковому складі останньої [76, с. 18]. Отже, японська англійська – це створення нових слів і словосполучень із уже наявних коренів чи окремих слів іноземної мови [221, с. 37].

Такі одиниці творяться лексико-семантичним, морфологічним та (рідше) морфолого-синтаксичним способами словотворення. У межах лексико-семантичного способу спостерігаємо:

1) появу нового значення, напр., *クーラー* /ку:ра:/ *кондиціонер* (пор. англ. cooler *відерце для охолодження пляшки вина*), *トランジスター* /торанджісута:/ *зв'язка людина* (пор. англ. transistor *транзистор*), *ピンク* /пінку/ *еротичний* (пор. англ. pink *рожевий*);

2) звуження значення, напр., *スマート* /сума:то/ *стильний* (пор. англ. smart 1) *чистий*, 2) *стильний*, 3) *розумний*), *シーズン* /ші:дзун/ *хороший сезон* (англ. season *будь-який сезон*), *ハイウエー* /хайуе:/ *швидкісна автосторога, відділена від іншого транспорту* (англ. highway *швидкісна дорога*);

3) розширення значення, напр., *ジュース* /джю:су/ *безалкогольний напій* (англ. juice *сік*), *ヨット* /йотто/ *невелике судно* (англ. yacht *яхта*) [11; 76, с. 19].

У межах морфологічного способу словотвору поширеним засобом творення васейейго є скорочення (аббревіація): *スト* /суто/ *страйк* (від *ストライキ* /сутораікі/, strike), *ドッグ* /доггу/ *хотдог* (від *ホットドッグ* /хоттодоггу/, hot-dog), *アイス* /айсу/ *морозиво* (від *アイスクリーム* /айсукурі:му/, ice-cream), *オーバー* /о:ба:/ *пальто* (від *オーバーコート* /о:ба:ко:то/, overcoat), *エネトピア* /енетопіа/ *проект виробництва електроенергії без завдання шкоди довкіллю* (від *エネルギー・ユートピア* /енеругі: ю:топіа/, energy utopia) [11; 76, с. 19; 221, с. 38-43]. Скорочення є дуже поширеним явищем у межах лексики гайрайго загалом і васейейго зокрема, при цьому зазвичай редукації зазнає кінець слова. Докладніше про явище аббревіації йдеться у розділі «Словотвір».

Окрім аббревіації спостерігаємо також застосування словоскладання:

- *ライブハウス* /райбухаусу/ *ресторан із живою музикою* (утворене шляхом складання запозичених лексем *ライブ* /райбу/ *живий live* і *ハウス* /хаусу/ *dim house*);

- アンコール・アワー /анко:ру ава:/ *повтор телепрограми на прохання телеглядачів* (утворене поєднанням англійських слів encore, hour);
- カメラフェース /камерафе:су/ *обличчя на знімку* (слово є результатом складання англійських слів camera, face);
- エンゼルママ /ендзерумама/ *няня, яка приходить до дитини-інвалида на час відсутності батьків* (слово утворене шляхом складання лексем angel, mama). Подібних поєднань слів в англійській мові не існує, вони були утворені вже у японській мові [76, с. 19; 221, с. 38-43].

Дещо менш активним способом творення васейейго є своєрідна конверсія, коли англійське слово однієї частини мови, увійшовши до словникового складу японської мови, набуває іншого частиномовного статусу: オーバーな /о:ба:-на/ *перебільшений* (пор. англ. over *над*) [76, с. 19].

Окремим пластом лексики гайрайго є абрєвіатури, які записують латиницею. Серед них є як одиниці, запозичені з мови оригіналу вже у вигляді абрєвіатури (EU /і:ю/ *Європейський Союз* – від англ. European Union; NPO /енпіо:/ *неприбуткова організація* – від англ. non-profit organization), так і одиниці, створені вже у самій японській мові і невідомі мові оригіналу (CM /шіему/ *реклама* – від англ. commercial) [76, с. 19]. Детальніше про абрєвіацію див. розділ «Словотвір».

Насамкінець зазначимо імена японських лінгвістів, які досліджували типологічні шари японської лексики: Ямада Йошіо (лексичний шар канго), Аракава Собе та Шіммура Ідзуру (лексичний шар гайрайго). Шіммура Ідзуру також здійснював загальні етимологічні дослідження японської лексики.

Етимологічний аналіз

Походження деяких слів японської мови (зокрема, лексем шару гайрайго) є цілком прозорим. Одначе у лексиці кожної мови є доволі велика кількість слів, у яких зв'язок форми зі значенням незрозумілий для мовців, оскільки історичні зміни слів затемнили первісні форму і значення слова [413, с. 596]. Саме у таких випадках особливої ваги набуває етимологічний аналіз слова. Метою етимологічного аналізу є визначення того, коли, в якій мові, за якою словотвірною моделлю, на базі якого словотвірного матеріалу, в якій формі і з яким значенням виникло слово, а також які історичні зміни його первісної форми та значення зумовили форму і значення, відомі дослідникам [413, с. 596]. Предметом етимологічного аналізу є реконструкція первісних форми та значення слова. Отже, етимологічний аналіз передба-

чає встановлення походження слова, його первісної структури [349, с. 110]. Розглянемо кілька прикладів етимологічного аналізу японських слів.

Слово 下戸 /геко/ *непитущий* раніше позначало категорію житла. Житло найвищої категорії мало назву 上戸 /джьо:го/, середньої – 中戸 /чю:ко/, а найнижчої – відповідно 下戸 /геко/ (структура всіх трьох слів доволі прозора: ієрогліф на позначення рівня + ієрогліф 戸 /ко/ *дім, двір*). Мешканці 下戸 /геко/ були найбіднішими, тому не могли собі дозволити купити випивку, звідки й сучасне значення слова 下戸 /геко/. Аналогічним чином виникло й сучасне значення слова 上戸 /джьо:го/ *любитель випити* – мешканці дворів найвищого класу 上戸 /джьо:го/ могли собі дозволити sake [561].

Відомий вислів 一生懸命 /ішшью:кеммей/ *з усіх сил* також має свою етимологічну історію. Раніше його записували як 一所懸命 й уживали у значенні 一つの所領に命を懸ける /хітоцу-но шьорью:-ні іночі-о какеру/ *покласти своє життя на захист володіння*. Такий вислів характеризував відданість самураїв до смерті захищати свої володіння. Надалі ж слово 一所 /ішшью/ *місце* поступово втратило свою актуальність, і його замінило співзвучне 一生 /ішшью:/ *все життя* [561].

Слово 赤字 /акаджі/ *дефіцит* набуло свого сучасного значення через те, що раніше у бухгалтерських книгах суму нестачі вписували червоним кольором. Достеменно невідомо, відколи саме слово 赤字 /акаджі/ почали вживати у значенні *дефіцит*, однак загальноновживаним у цьому значенні воно стало не так давно – на початку ХХ ст. [625].

Етимологічний аналіз слова 夫 /отто/ *чоловік* свідчить, що воно походить від 男人 /охіто/ *чоловік*, де склад /хі/ зазнав редукції. Завдяки звертанню до літературних пам'яток періодів Хейан (794-1185 рр.) та Муромачі (1336-1573 рр.) було доведено, що звична для сучасних мовців форма /отто/ виникла в епоху Муромачі, тоді як у добу Хейан існувала також форма /оуто/ [625].

Слово 怪我 /кега/ *рана*, як відомо, вживають також у значенні *недбалість, випадкова помилка*. Приміром, у словосполученні 怪我の功名 /кега-но ко:мьо:/ *щасливий випадок* актуальним є саме друге значення слова 怪我 /кега/. Воно, як припускають лінгвісти, є первинним, а значення *рана* виникло від того, що травмуються через необачність. Походження ж слова 怪我 /кега/ достеменно не встановлене, можливо, воно зводиться до 穢る /кегару/ – 穢れる /кегареру/ *забруднюватися* [625].

Лексема 買う /кау/ *купувати* етимологічно зводиться до слова かふ /кау/ (かう /кау/) *обмінювати*, якому відповідають ієрогліфи 交, 替, 代 та 換. Дійсно, купівля передбачає обмін грошей на товар або ж товару на товар [625].

Процедура етимологічного аналізу полягає у генетичному ототоженні аналізованого слова або його основи з іншим словом (його основою) як

вихідним чи твірним; в ототожненні інших структурних елементів слова з історично відомими структурними елементами; в реконструкції первинної форми і значення слова з первинною мотивацією [413, с. 596].

Особлива складність при етимологічному аналізі полягає у поясненні зв'язку значень, розвитку значень і реконструкції первинної семантики слова, що обумовлено різноманітністю семантичних змін, їхнім зв'язком з позамовними реаліями [413, с. 596]. У процесі етимологічного аналізу використовують історичні й літературні пам'ятки, в текстах яких зафіксовано слова у їхніх давніх формах і значеннях. Однак подеколи достеменно з'ясувати походження того чи іншого слова неможливо; у такому разі етимологія спирається на гіпотези (нерідко кілька).

Етимологію великої кількості слів японської мови висвітлено у спеціалізованих етимологічних словниках (див. перелік використаних джерел та рекомендованої літератури).

Активна і пасивна лексика

Словниковий склад мови постійно змінюється: мова збагачується новими словами на позначення нових понять, водночас слова на позначення понять неактуальних виходять із активного вжитку.

Активна лексика – це ті слова, які мовець і розуміє, і вживає, тобто слова повсякденного вжитку [349, с. 63; 413, с. 258]. Основу активної лексики складають слова основного словникового фонду [298]. При цьому, однак, у кожній окремій групі людей є специфічні слова й вислови, які входять до активного словника цієї групи, проте для інших груп не є активною лексикою [298]. Головна ознака активної лексики – це регулярне використання її у певній сфері діяльності людини [349, с. 64].

Пасивна лексика – це ті слова, які мовець розуміє, однак не вживає [298]; це слова, які ще не ввійшли до активного вжитку (неологізми), а також ті, які виходять із мови, стаючи застарілими [349, с. 64]. У японській мові існують цілком і частково пасивізовані лексеми. До цілком пасивізованих сходознавці відносять лексеми, сфера функціонування яких обмежена лише словниковими статтями і розділами спеціалізованих видань. Частково пасивізованими ж є такі лексеми, ступінь функціонування яких у різних функціональних стилях відносно високий [306, с. 11]. Розглянемо різновиди пасивної лексики детальніше.

Неологізми (新語 /шінго/) – це нові слова, словосполучення, фразеологізми, які з'являються у мові і створені для номінації нових понять [317, с. 417-418]. Такі слова входять у мову, оскільки виникає необхідність називати нові поняття і явища, які раніше були невідомі суспільству; при цьому неологізми виникають у різних сферах функціонування мови. Так, наприклад, у зв'язку зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій у мові з'явилися слова: アド・イン・ソフト /адо-ін-софуто/ *додаткове програмне забезпечення, що розширює можливості основних програм*; 本体 /хонтай/ *системний блок комп'ютера*; チャット /чятто/ *чат*; サイバー・テロリズム /сайба:-терорізму/ *кібертероризм* тощо. Сучасний стан довкілля та наявність екологічних проблем відобразилися у мові появою слів на кшталт: 温室効果 /оншіцую:ка/ *парниковий ефект*; 無公害の /муко:гай-но/ *екологічно чистий* тощо. Неологізми з'являються і в інших сферах функціонування мови, наприклад: 反ダンピング /хандампінгу/ *антидемпінг* (економіка); ハイジャック /хайджякку/ *повітряне піратство* (авіація); シー・アイ・エス /ші:-ай-есу/ (独立国家共同体 /докуруцу-кокка:кьо:до:тай/) *Співдружність Незалежних Держав* (міжнародна політика); ニュースメーカー /ню:суме:ка:/ *відома особистість* (мова ЗМІ) тощо.

Однак нерідко неологізми виникають не на позначення нових понять, які ще не дістали свого найменування, а для номінації понять, уже відомих мові. В японській мові це виявляється насамперед у входженні до мови запозичень гайрайго на позначення понять, які вже до цього мали свої найменування, наприклад: アダルト /адаруто/ *дорослий* (за наявності у мові питомого слова 大人 /отона/); サクセス /сакусесу/ *успіх* (слово синонімічне до лексеми канго 成功 /сейко:/); アンエンプロイメント /ан'емпуройменто/ *безробіття* (失業 /шіцугьо:/); ウェージ /уе:джи/ *зарплата* (給料 /кю:рьо:/).

Деякі неологізми мають яскраве стилістичне забарвлення: いけメン /ікемен/ *сексуально привабливий чоловік*; 度友 /табітомо/ (букв. «мандруючий компаньйон») *непостійний коханець заміжньої жінки*; カトーリナ /като:ріна/ *неохайний чоловік* тощо [305, с. 84-85].

Отже, неологізми з'являються у різноманітних сферах функціонування мови. При цьому такі одиниці можуть позначати нові спеціальні поняття різних галузей наукового знання, або ж виникати на позначення вже відомих понять і функціонувати паралельно з традиційним найменуванням. Неологізми з'являються і для найменування понять не наукового, а повсякденного вжитку, нерідко мають емоційне забарвлення.

Всі неологізми можна поділити на загальнономовні та індивідуальні. Загальнономовні неологізми виконують номінативну функцію, називаючи нове поняття; індивідуальні ж з'являються у результаті прагнення дати емоційно-експресивну назву поняттю, яке вже має словесне позначення у мові [349,

с. 65]. Такі індивідуально-авторські новотвори називають ще okazіоналізмами (臨時語 /рінджіго/) [317, с. 417-418]. Основна відмінність загально-мовних неологізмів та okazіоналізмів полягає у тому, що неологізми – це нові слова чи словосполучення, які виникли у певний період розвитку суспільства і є периферійними у лексичній системі мови, а okazіоналізми перебувають на межі лексичної системи мови та мови окремого соціо- чи ідіолекту [203, с. 112-113; 205, с. 16-21].

Неологізми або переходять до активної лексики, коли поняття, яке вони називають, стає буденним, і носії мови не сприймають його як незвичне; або ж не встигають як слід засвоїтися носіями мови і виходять з ужитку, так і не перейшовши до складу загальноживаної лексики.

Іншим різновидом пасивної лексики є застаріла лексика (廢語 /хайго/). Вона неоднорідна за своїм складом, що пояснюється різними причинами виходу слів з активного запасу; різним може бути і ступінь архаїзації слова [349, с. 66].

Ступінь застарілості слова визначають кількома факторами: 1) місцем слова у лексичній системі мови; 2) поширеністю і тривалістю його вживання у минулому у межах активної лексики; 3) зв'язками зі спорідненими словами [349, с. 67]. Відповідно, рідше зазнають архаїзації слова, які відіграють важливу номінативну роль, поширені і тривалий час активно функціонували у мові, часто вступають у семантико-словотворчі зв'язки з іншими словами [349, с. 67].

У складі застарілої лексики виділяють матеріальні архаїзми (або ж історизми) та стилістичні архаїзми (або ж просто архаїзми). Історизми (死語 /шіго/, 廢語 /хайго/) – це слова, що позначають явища минулого, яких зараз не існує [358, с. 100]. Такі слова виходять з активного вжитку в результаті екстралінгвістичних факторів і репрезентують мову певної історичної доби [349, с. 67]. Історизми не мають відповідників у сучасній мові, оскільки поняття, позначувані ними, зникли [349, с. 67]. Розглянемо кілька прикладів. Так, історизмом є слово 賦 /фу/ *даніна*, оскільки поняття, позначуване ним, вже нехарактерне для сучасного японського суспільства. Так само і лексема 歌垣 /утагакі/ *молодіжні хороводи* вийшла з активного вжитку, оскільки відповідне явище перестало бути складовою молодіжної культури. Історизм 謫遷 /такусен/ *заслання* перейшов до складу пасивної лексики з огляду на припинення існування такого виду покарання. Наведемо ще кілька прикладів історизмів у японській мові:

- 鉄火 /текка/ *випробування вогнем*;
- 雑歌 /дзо:ка/ *вірші на різні теми (у поетичних антологіях)*;
- 旧臣 /кю:шін/ *попередній васал*;
- 辰の刻 /тацу-но коку/ *«година Дракона» (8-а година ранку)*;

- 宮内庁 /кунайчьо:/ *міністерство двору*;
- 台帳 /дайчьо:/ *писарська книга (в якій записували відомості про населення, податки і повинності)* тощо.

Як бачимо, спільною особливістю цих слів є те, що поняття, позначувані ними, вже неактуальні для сучасного суспільства, через що такі слова і відносять до категорії історизмів.

Іншим видом застарілої лексики є архаїчна лексика. Архаїзми (古語 /кого/) – це слова, що пізніше були витіснені іншими і через це вийшли з активного вжитку, хоча поняття, які вони позначають, існують дотепер [358, с. 100]. Такі лексеми виходять з активного вжитку вже в результаті дії лінгвістичних чинників: їх замінюють рівнозначні лексеми, які виявляються більш придатними для найменування тих самих понять [349, с. 67]. Наведемо кілька прикладів архаїзмів у японській мові:

- 僕 /шімобе/ *слуга*, якому на зміну прийшло слово 使用人 /шійо:нін/;
- しかも /шікамо/ *так*, яке в активному вжитку було замінене на そんなふうに /соннафу:-ні/;
- 群臣 /гуншін/ *чиновництво*, замість якого нині вживають слово 役人 /якунін/;
- 殿軍 /денгун/ *ар'єргард*, що відповідає сучасній лексемі 後衛 /ко:ей/;
- 漁り /ісарі/ *рибальство*, витіснене з активного вжитку синонімічним словом 漁業 /гьогьо:/;
- 婿 /муко/ *зять* (сучасний відповідник – つれあい /цуреай/);
- 獵夫 /рьо:фу/ *мисливець*, якому відповідає активна лексема 狩獵者 /шюрьо:шя/;
- 兵革 /хейкаку/ *війна*, замість якого сучасні мовці послуговуються словом 戦争 /сенсо:/ тощо.

Отже, на відміну від історизмів, які вийшли з активного вжитку разом із відповідними поняттями, архаїзми потрапили до розряду пасивної лексики внаслідок появи більш вдалих слів на позначення відповідних понять.

Окрім застарілої лексики в японській мові існує також застаріле написання тих чи інших слів (здебільшого це стосується ієрогліфічного написання, яке у низці випадків уже стало неактуальним). Наприклад, застарілим написанням запозиченого слова バター /бата:/ *масло* є ієрогліфічне написання 牛酪 /бата/, яке нині не вживають. Так само і лексема コップ /коппу/ *склянка* у застарілому варіанті написання має вигляд 洋盃 /коппу/. Застарілим на сьогодні вже можна вважати ієрогліфічне написання слів ここ /коко/ *тут* – як 此処 чи 茲; そこ /соко/ *там* – як 其処; これ /коре/ *це* – як 是, 之 чи 此れ; それ /соре/ *те* – як 其れ. Слово 友 /томо/ *друг* також має застаріле написання 朋. Застарілим написанням слова パン /пан/ *хліб* є таке: 麵包. Запозичені лексеми на позначення одиниць вимірювання

також мають застаріле ієрогліфічне написання, наприклад: 瓦 /гураму/ *грам* (сучасне написання グラム), 立 /ріттору/ *літр* (нині вживають написання リットル), 米 /ме:тору/ *метр* (у сучасному варіанті написання – メートル) тощо.

Японісти для розмежування понять «історизм», «архаїзм», «застаріле слово», 死語/шіго/ *історизм*, 古語/кого/ *архаїзм* поряд із екстралінгвістичними, ономасіологічними, семасіологічними пропонують використовувати також функціональний критерій [306, с. 10], оскільки застаріла лексика, хоч і належить до пасивної, остаточно з ужитку не вийшла. Наприклад, історизми використовують у наукових, публіцистичних і художніх творах для найменування понять минулих епох. І історизми, й архаїзми вживають також для надання мовленню урочистого, піднесеного звучання; ці слова є засобом відтворення колориту минулого тощо [349, с. 68].

Нерідко історизми та архаїзми повертаються до активного вжитку, часто у новому значенні. Так, приміром, історизм 疑獄 /гігоку/ *масові арешти знов увійшов до складу активної лексики у значенні резонансна кримінальна справа*. Іноді архаїзми та історизми стають матеріалом для поповнення лексичного складу сучасного сленгу. Наприклад, одним зі значень слова だるま /дарума/ є *повія*, яке у Великому японсько-російському словнику за ред. М.Й. Конрада позначене як застаріле, однак нині активно функціонує у сленгові. Подібне значення має і слово 辻君 /цуджігімі/, яке марковане як застаріле у Великому японсько-російському словнику за ред. М.Й. Конрада, проте перебуває в активному вжитку у межах сленгу. Історизм 穢多 /ета/ *каста ета* функціонує у сленгові зі значенням *той, хто належить до нижчої касты (дуже грубо)*.

Поняття лексичного значення слова

Вище ми вже зазначали, що слово характеризується наявністю значення, яке, у свою чергу, буває лексичним і граматичним. Тепер зупинимось детальніше на лексичному значенні слова у сучасній японській мові.

Лексичне значення слова – це зміст слова, який відображає і закріплює у свідомості мовця уявлення про предмет, ознаку, процес, явище тощо. Лексичне значення слова є продуктом когнітивної діяльності людини, воно пов'язане з процесами мислення, має узагальнений характер (тобто виражає поняття) [413, с. 261].

Лексичне значення слова – це складна структура, яку визначають характеристики слова як знаку: його семантика, прагматика, синтактика [413,

с. 262]. Відповідно до семіотичної теорії у лексичному значенні виділяють: денотативне значення (зв'язок між знаком і предметом думки); над ним ніби надбудовується сигніфікативне значення (зв'язок між знаком і сигніфікатом); над двома попередніми надбудовується структурне значення (синтактика у семіотиці), що складається з синтагматичного та парадигматичного; прагматичне значення (зв'язок між знаками й тими, хто ними послуговується) [155, с. 24]. Синтаксичний аспект (зв'язки між знаками) визначається синтагматично, тобто зв'язками значення слова з іншими значеннями одиниць мови у словосполученні й реченні, а також парадигматично, тобто позицією значення слова у межах синонімічного ряду [413, с. 262]. Прагматичний аспект лексичного значення слова включає експресивно-емоційну оцінку і різноманітні конотації. Конотативне ж значення, у свою чергу, складається з емоційного, експресивного, оціночного та функціонально-стилістичного компонентів. Конотативний аспект значення мовних одиниць асоціативно пов'язаний із денотативним [413, с. 262].

Лексичне значення слова не є сталим: значення слів постійно змінюються. Процес зміни значення слова і те, на чому базується це нове значення слова, має кілька типів: метафоризація, метонімізація, асиміляція (вплив значення одного слова на інше), диференціація значення залежно від сфери вживання слова тощо. Зміна значень слів є продуктивним способом збагачення словникового складу мови. В результаті процесів зміни свого значення слово може стати багатозначним (полісемічним). Полісемічних слів багато, особливо у складі загальноновживаної лексики. Нерідко різні значення полісемічного слова розвиваються вже незалежно одне від одного і зрештою розходяться настільки далеко, що ми вже сприймаємо їх як окремі слова, а не різні значення одного слова. В такому разі вже маємо справу не з одним полісемічним словом, а з двома (або більше) різними омонімічними словами.

Поняття полісемії та омонімії.

Проблема розмежування полісемії та омонімії в японській мові

Проблема полісемії та омонімії, пошук можливих критеріїв розмежування цих двох явищ вже не одне століття не дають спокою лінгвістам. У японістиці ж дослідження омонімії набувають особливої актуальності,

оскільки японська мова надзвичайно багата на омоніми. Нижче розглянемо детально явище омонімії в японській мові, класифікації та функціонування омонімів, визначимо поняття полісемії, а також окреслимо проблему розмежування омонімії та полісемії в японській мові.

Омонімія в японській мові. Лінгвісти визначають омонімію (同音異義 /до:он'ігі/) як звуковий збіг різних мовних одиниць, значення яких не пов'язані одне з одним [86, с. 51; 208, с. 344]. Відповідно, омоніми визначають як слова однієї і тієї самої мови, що тотожні одне одному принаймні в одному з компонентів плану вираження і при цьому відмінні принаймні в одному з компонентів плану значення [224, с. 56]; або ж як однозвучні, фонетично тотожні, але семантично відокремлені, роз'єднані й різні лексичні одиниці [63, с. 311]. Існує і таке визначення омонімів: омоніми – це слова, що складаються з тотожних фонемних рядів і відрізняються лише семантично або / та граматично [21, с. 163]. Комплексне дослідження явища омонімії в японській мові здійснила Т.І. Корчагіна.

В японській лінгвістиці послуговуються кількома термінами на позначення омонімів. Терміни 同音語 /до:онго/, 同音異義語 /до:он'ігіго/ японські лінгвісти визначають як «слова, що однаково звучать, проте різні за змістом», тобто традиційно омонімами в японській мові називають омофони [182, с. 25-28]. Те, що японські лінгвісти при визначенні омонімів спираються на звукову оболонку слова, викликано ієрогліфічною писемністю [182, с. 27]. До омонімів у японському мовознавстві відносять також словоформи з різним тональним наголосом, наприклад:

- 要る /іру/ *вимагати*, 射る /іру/ *стріляти*;
- 帰る /каеру/ *повертатися (додому)*, 変える /каеру/ *мінати*;
- 切る /кіру/ *різати*, 着る /кіру/ *вдягати* [182, с. 31].

Традиційно омоніми нефлективних мов поділяють на повні (фонетико-графічні) та неповні, а останні, у свою чергу, на омофони (суто фонетичні) та омографи (суто графічні) [94, с. 121-122; 182, с. 75; 224, с. 70-71; 349, с. 42-44; 445, с. 88]. Омографи (同字異語 /до:джііго/) визначають як слова з однаковим написанням, проте різною вимовою; омофони (同音異綴語 /до:он'ітецуго/) – як слова з різним написанням, проте однаковою вимовою; омоніми ж у вузькому значенні цього слова (同音語 /до:онго/, 同音異義語 /до:он'ігіго/) є словами з однаковим написанням та однаковою вимовою [26, с. 189-190; 370, с. 240]. У флективних мовах виділяють також групу омоформів. Омоформи – це слова, в яких збігається і вимова, і склад фонем, проте лише в одній формі чи у формах [298]. Японська мова є аглютинативною, проте в ній наявні й елементи флексії, отже ймовірним є виокрем-

лення і групи омоформів, або ж лексико-граматичних омонімів, у японській мові (напр., 梨 /наші/ *груша* і なし /наші/ *не бути*; 舌 /шіта/ *язик* і した /шіта/ *робив*; 変える /каеру/ *мінати* й 蛙 /каеру/ *жаба*), однак у наявних лексико-логічних дослідженнях такого виокремлення не спостерігаємо.

Омонімія може бути результатом звукового збігу двох різних знаків, семантичного розходження значень одного і того самого знаку, результатом надання запозиченого значення слову, що вже існує у мові [26, с. 194].

Джерелами омонімії в японській мові є:

- 1) запозичені китайські корені – складові лексем канго;
- 2) ієрогліфи, якими послуговується японське письмо;
- 3) запозичення з європейських мов гайрайго;
- 4) фонетичні процеси, що відбуваються в японській мові;
- 5) фонетична організація японської мови;
- 6) семантичні процеси, що призводять до розпаду полісемії;
- 7) словоскладання;
- 8) скорочення слів;
- 9) конверсія [182, с. 72].

Окрім поділу на повні й неповні омоніми японської мови можна також класифікувати за структурним типом лексем, відповідно виділяють омонімічні групи:

1) канго – канго (найпоширеніший тип омонімів), напр., 周知 /шю:чі/ *відкритість* і 衆知 /шю:чі/ *мудрість багатьох*; 氾濫 /ханран/ *повінь* та 反乱 /ханран/ *заколот* тощо;

2) ваго – ваго, напр., 離す /ханасу/ *відділяти*, 放す /ханасу/ *відпускати* й 話す /ханасу/ *говорити*; 閉める /шімеру/ *зачиняти*, 占める /шімеру/ *посідати* і 湿る /шімеру/ *відсиріти*; 旗 /хата/ *прапор*, 畑 /хата/ *поле* й 側 /хата/ *сторона*; 厚い /ацуї/ *товстий*, 暑い /ацуї/ *спекотний*, 篤い /ацуї/ *серйозний* тощо;

3) канго – ваго, напр., 角 /каку/ *кут* і 書く /каку/ *писати*; 位置 /ічі/ *позиція*, 一 /ічі/ *один* та 市 /ічі/ *ринок* тощо;

4) гайрайго – гайрайго, напр., バンド /бандо/ *пояс*, バンド /бандо/ *музичний гурт* і バンド /бандо/ *набережна*; メイド /мейдо/ *служниця* та メイド /мейдо/ *зроблено*; アド /адо/ *адреса* й アド /адо/ *реклама* тощо;

5) гайрайго – канго, напр., シンパ /шімпа/ *прибічник* і 新派 /шімпа/ *нове вчення*; ヤク /яку/ *як* і 役 /яку/ *роль* тощо;

6) гайрайго – ваго, напр., クラス /курасу/ *клас* і 暮らす /курасу/ *жити*; ホテル /хотеру/ *готель* і 火照る /хотеру/ *червоніти* тощо;

7) канго – ваго – гайрайго, напр., 体 /тай/ *тіло*, 鯛 /тай/ *морський окунь* і タイ /тай/ *краватка*; 役 /яку/ *роль*, 焼く /яку/ *палити* і ヤク /яку/ *як* тощо [182, с. 77-84].

Проте найпоширенішою класифікацією омонімів є вказаний уже вище поділ останніх на повні й неповні (омофони, омографи), тож далі розглянемо кожну з цих груп.

☞ **Омофонія у японській мові.** Омофони (同音異綴語 /до:он'ітецуго/) – це слова, що звучать однаково, проте мають різне написання [298].

Лінгвісти вказують на поширеність явища омофонії у японській мові, яка притаманна насамперед лексичним одиницям типу канго [11; 182, с. 5; 240; 377, с. 23], і пояснюють це явище простотою фонетичної структури японських слів [265, с. 170]. Процес запозичення японською мовою слів канго був тривалим та складним, китайські слова пристосовувалися до японської вимови, від чого і виникали омофони. Як пише В.М. Алпатов, проста фонетична структура таких слів не може не викликати омонімію, особливо у японській мові, де при запозиченні зникли тонові відмінності, які допомагають розрізняти слова у китайській мові [11]. Так, у Великому японсько-російському словнику за ред. М.Й. Конрада зафіксовано 23 слова з фонетичною оболонкою /ко:ко:/: 1) 公侯 князі та маркізи; 2) 公行 відкрите проведення; 3) 口腔 ротова порожнина; 4) 坑口 вхід до шахти; 5) 孝行 синівський обов'язок; 6) 後項 наступний пункт; 7) 構桁 стропила; 8) 江口 гирло річки; 9) 港口 вхід до гавані; 10) 汞膏 амальгама; 11) 煌々 (皓々) яскравість; 12) 皇考 покійний імператор; 13) 硬鋼 тверда сталь; 14) 硬膏 пластир; 15) 膏肓 найважливіші внутрішні органи; 16) 航行 судноплавство; 17) 行々 крок за кроком, помалу; 18) 鉱坑 рудник; 19) 香々 маринад; 20) 高工 вище технічне училище; 21) 高校 старша школа; 22) 黄口(の) жовторотий; 23) こうこう так і так.

Омофони у японській мові можна класифікувати за кількома критеріями. Так, на основі семантичного критерію (близькості чи відмінності значень омофонів) пропонуємо виділяти три групи останніх.

1. До першої групи відносимо омофони, які не мають спільних значеневих сем, тобто абсолютно відмінні за значеннями. Природно, що таких одиниць порівняно з одиницями, які ми віднесли до інших груп, найбільше. Наприклад:

- 折衝 /сешшьо:/ переговори, 殺生 /сешшьо:/ вбивство живої істоти, 接踵 /сешшьо:/ один за одним;

- 行使 /ко:ші/ застосування, 公使 /ко:ші/ посланець, 光子 /ко:ші/ фотон, 厚志 /ко:ші/ добрі наміри, 公子 /ко:ші/ парубок знатного походження;

- 絶える /таеру/ припиняться й 耐える /таеру/ терпіти;

- 町長 /чьо:чьо:/ мер міста, 蝶々 /чьо:чьо:/ метелик, 長調 /чьо:чьо:/ мажор, 喋喋 /чьо:чьо:/ гомін, 丁々 /чьо:чьо:/ брязкання;

- 衛星 /ейсей/ супутник, 衛生 /ейсей/ гігієна, 永生 /ейсей/ безсмертя.

Такі одиниці, належачи до різних семантичних полів, не являють собою проблему для мовців в усному мовленні, оскільки зазвичай не з'являються в одному контексті.

2. До другої групи відносимо омофони, які мають збіг на семантичному рівні, однак відрізняються відтінками чи обсягом значення, наприклад:

- 異常 /іджьо:/ незвичність та 異状 /іджьо:/ ненормальність;
- 目 /ме/ око й 眼 /ме/ око (як орган зору);
- 聞く /кіку/ чути, питати, 聴く /кіку/ слухати і 訊く /кіку/ питати;
- 製作 /сейсаку/ виготовлення / створення (предметів мистецтва) і 制作 /сейсаку/ виготовлення;
- 会う /ау/ зустріти, 遭う /ау/ зустріти, спіткати (щось погане) та 遇う /ау/ зустріти (випадково), трапитись;
- 辞典 /джітен/ словник і 字典 /джітен/ словник ієрогліфів;
- 潮 /шіо/ (ранковий) приплив та 汐 /шіо/ (вечірній) приплив;
- 温かい /ататакай/ теплий (на дотик) і 暖かい /ататакай/ теплий (про клімат);
- 熱い /ацуй/ гарячий та 暑い /ацуй/ спекотний;
- 匂い /ніой/ (приємний) запах і 臭い /ніой/ (неприємний) запах.

Сюди відносимо й омонімічні пари, які складаються зі слова загально-вживаної лексики та його відповідника з вузькофахової лексики:

- 隠滅 /іммецу/ приховування (загальна лексика) та 湮滅 /іммецу/ приховування / знищення (доказів) (юридична лексика).

Як правило, до цієї групи належать:

а) слова загальної лексики та їхні відповідники з вузьких, професійних сфер уживання;

б) слова з близькими, однак не тотожними значеннями, різними за обсягом та відтінком.

3. І насамкінець розглянемо третю групу, до якої ми відносимо омофонічні одиниці з тотожним значенням. Інакше кажучи, у межах цієї групи ми маємо справу з явищем омофоно-синонімії (同音類義語 /до:онруйгіго/), яке полягає в існуванні слівформ, що мають однакове звучання, дуже близьке значення, однак різне написання [182, с. 5], наприклад:

- 眩暈 /мемай/ і 目眩 /мемай/ запаморочення;
- 噓 /шяккурі/ та 吃逆 /шяккурі/ гикавка;
- 苛める /іджімеру/ й 虐める /іджімеру/ знущатися;
- 褒める /хомеру/ та 誉める /хомеру/ хвалити;
- 疎明 /сомей/ і 疏明 /сомей/ свідчення;
- 減刑 /генкей/ і 減輕 /генкей/ пом'якшення покарання;
- 因る /йору/, 縁る /йору/ та 由る /йору/ залежати [154, с. 115; 182, с. 26].

Такі одиниці можуть бути представлені як графічні варіанти написання одного і того самого слова, хоча, якщо розглядати письмовий варіант мовлення як окрему систему, то подібні одиниці виступають як окремі слова [219, с. 84-88]. У кожному разі, такі омоніми не розрізняються в усному мовленні, а на письмі загалом виступають як взаємозамінні, хоча зазвичай перевагу надають лише одному варіанту написання. У сучасній японській мові існує тенденція до стирання відмінностей між омонімами такого типу, тобто до їхнього злиття [182, с. 26].

Класифікацію омофонів у японській мові можемо провести і за функціональним критерієм, відповідно до якого такі одиниці ділимо на дві групи.

1. До першої групи належать омофони з відмінними сферами функціонування. Такі одиниці вживаються у різних функціональних або експресивних стилях, наприклад:

- 構成 /ко:сей/ (загальна лексика) *формування*, 後生 /ко:сей/ (книжний стиль) *молоде покоління*, 後成 /ко:сей/ (геологічна лексика) *епігенез*, 恆星 /ко:сей/ (астрономічна лексика) *нерухома зірка*, 好勢 /ко:сей/ (економічна лексика) *сприятлива кон'юнктура*;

- 決 /кецу/ (загальна лексика) *рішення*, 穴 /кецу/ (лексика зниженого стилю) *дупа*, 結 /кецу/ (буддійська лексика) *страждання*;

- 党 /то:/ (загальна лексика) *партія*, 当 /то:/ (книжний стиль) *доречність*, 唐 /то:/ (історизм) *Китай*, とう /то:/ (сленг) *дурня*.

Омофони цієї групи практично не стикаються в одному контексті, отже, їхнє сприйняття на слух не являє собою проблему.

2. До другої групи відносимо омофони, які функціонують у межах одного і того самого функціонального стилю та / або належать до одного і того самого експресивного стилю, тобто нерідко зустрічаються в одному контексті. Такими є, наприклад:

- 令姉 /рейші/ *Ваша старша сестра* і 令嗣 /рейші/ *Ваш спадкоємець* (епістолярний стиль);

- 公訴 /ко:со/ *порушення справи*, 後訴 /ко:со/ *додаткове провадження*, 控訴 /ко:со/ *апеляція* (юридична лексика);

- 寒草 /кансо:/ *зимова трава*, 觀想 /кансо:/ *споглядання* і 諫争 /кансо:/ *докір* (книжний стиль);

- 唱導 /шьо:до:/ *проповідь* і 聖道 /шьо:до:/ *святий шлях* (буддійська лексика);

- 症候 /шьо:ко:/ *симптоми хвороби* та 小康 /шьо:ко:/ *тимчасова ремісія* (медична лексика);

- 僧兵 /со:хей/ *воїн-монах* і 槍兵 /со:хей/ *зброносець* (історизми).

Деякі з указаних омонімів, функціонуючи у межах одного і того самого стилю, у подібних контекстах стикаються не часто. Однак омоніми

у межах спеціальної професійної лексики, які ми також відносимо до цієї групи, являють собою проблему, оскільки такого роду омонімія стає серйозною перешкодою у процесі передачі інформації [182, с. 106; 224, с. 3, с. 24-25]. Вона порушує точність висловлювання, й останнє стає двозначним, що є дуже небажаним для мовця. Яким же чином японська мова реагує на такий вид омонімії? Розрізнення омофонів на письмі завдяки відмінним ієрогліфам не викликає труднощів. Для уникнення ж проблем в усному мовленні в японській мові нерідко зустрічаємо явище, коли один з омонімів, які належать до одного функціонального поля, змінює свою звукову оболонку, що дозволяє уникнути проблеми розрізнення омонімів на слух. Наприклад, у вказаній вище парі омонімів 後訴 *додаткове провадження* та 控訴 *апеляція* (обидва з яких мають читання /ко:со/) перший віднедавна набув прочитання /госо/ [621].

Вище ми вже вказали на один із можливих способів зняття омонімії – зміну фонетичної оболонки одного зі слів-омонімів. Загалом же способами зняття омонімії у японській мові є:

- 1) зміна фонетичної оболонки одного / обох слів із пари омонімів;
- 2) заміна омонімічних канго на синоніми ваго, гайрайго, словосполучення;
- 3) усунення з мови одного з омонімів;
- 4) різне наголошування [154, с. 113-115; 182, с. 120].

Серед них найпоширенішими є перші два. Зупинимося на них детальніше. Т.І. Корчагіна зазначає, що іноді у результаті зіткнення омонімів відбувається зміна форми одного зі слів, що пом'якшує зіткнення [182, с. 120]. Як відомо, мовець задля оптимізації процесу спілкування прагне будувати висловлювання так, щоби воно було зрозумілим однозначно [224, с. 3], отже метою зміни форми омофонів є досягнення однозначності й точності усного мовлення. Один із прикладів цього явища ми вже вказали трохи вище. Ось іще деякі приклади зміни форми одного або ж обох омофонів:

- 裁判所 /сайбаншьо/ суд і 裁判書 /сайбаншьо/ *постанова суду* – останнє слово набуло читання /сайбангакі/ [530];

- 過料 /карьо:/ *адміністративний штраф* 科料 /карьо:/ *кримінальний штраф* – перше слово набуло читання /аямачірьо:/, друге – /тогарьо:/ [615].

Ще одним способом зняття омонімії є заміна в усному мовленні слів канго, які мають велику кількість омонімів, на синонімічні ваго, гайрайго та словосполучення [11]. Заміну слова одного шару лексики на синонім з іншого шару лексики або ж на синонімічне словосполучення японські лінгвісти називають 言葉直し /котобанаоші/ *виправлення слова* чи 難語の言い換え /нанго-но іікае/ *заміна складного слова* [182, с. 115]. Найпоширенішими є заміни канго на ваго:

- 結合 /кецуго:/ – 結び合い /мусубіай/ *об'єднання*;

- 父母 /фубо/ – 父母 /чічіхаха/ *батьки*;
- 開催する /кайсайсуру/ – 催す /мойоосу/ *проводити*,

а також канго на гайрайго:

- 講堂 /ко:до:/ – ホール /хо:ру/ *зала*;
- 速度 /сокудо/ – スピード /супі:до/ *швидкість*;
- 牛乳 /гю:ню:/ – ミルク /міруку/ *молоко*;
- 欧州 /о:шю:/ – ヨーロッパ /йо:роппа/ *Європа*.

Рідше зустрічаємо заміни канго на інше слово канго, що менше піддається омонімії:

- 規格 /кікаку/ – 標準 /хьо:джюн/ *стандарт*;
- 価値 /качі/ – 価格 /какаку/ *ціна*;
- 運送 /унсо:/ – 運搬 /умпан/ *перевезення*,

або заміна на синонімічне словосполучення:

- 回想する /кансо:суру/ – 昔を思う /мукаші-о омоу/ *згадувати*;
- 皆済する /кайсайсуру/ – すっかり払う /суккарі харау/ *розплатитися з боргами*;

- 入港する /ню:ко:суру/ – 港に入る /мінато-ні хаіру/ *входити до порту*

[182, с. 115-117].

Таке використання синонімії з метою зняття омонімії є типовим для мови радіо й телебачення. Часто усну передачу інформації на телебаченні доповнює письмова [11], наприклад, під час випуску новин у титрах подають:

共同歩調

/кьо:до: хочьо:/

спільна дія,

тоді як диктор озвучує відповідний за значенням текст, легший для сприйняття на слух:

足並みをそろえる

/ашінамі-о сороеру/

діяти узгоджено.

Аналогічно письмовому тексту у титрах:

苦慮

/курьо/

стурбовано

відповідає усний вислів, що його озвучує диктор:

頭を痛めています

/атама-о ітамете імасу/ [219, с. 123].

☞ **Омографія у японській мові.** Омографи (同字異語 /до:джііго/) – це різні слова, що більш або менш випадково збіглися у написанні [21, с. 169], слова з однаковим написанням, однаке різні за звучанням.

Омографія є менш поширеним явищем у японській мові, ніж омофонія. Є.В. Маєвський вказує, що однією з причин того, що в японській мові слова, написані однаково, слід читати по-різному, є розрізнення стилістичного забарвлення (конотації) чи лексичного значення (денотації) [219, с. 86-87]. Наприклад, відмінну денотацію мають омографи:

- 額 /хітай/ лоб і 額 /гаку/ сума;
- 分 /фун/ хвилина й 分 /бун/ частка;
- 時雨 /шігуре/ осінній дощ та 時雨 /джіу/ вчасний дощ;
- 訳 /яку/ переклад і 訳 /ваке/ причина;
- 人氣 /нінкі/ популярність і 人氣 /хітоке/ присутність людей;
- 大人 /отона/ дорослий і 大人 /гайджін/ велетень;
- 市場 /ічіба/ базар і 市場 /шідзьо:/ ринок (як економічний термін);
- 形相 /кейсо:/ форма і 形相 /гьо:со:/ вираз обличчя;
- 特種 /токушю/ своєрідність і 特種 /токудане/ сенсаційна новина;
- 利益 /рієкі/ вигода й 利益 /ріяку/ божественна милість;
- 本 /хон/ книга й 本 /мото/ основа [54, с. 90-91; 182, с. 61, с. 76; 195, с. 19].

Значення слів кожної з цих пар, як бачимо, не пов'язані між собою. Однак у письмовому варіанті японської мови виділяють також омографо-синоніми – слова, які мають однакове написання, різне звучання і близькі або однакові значення, наприклад:

- 他/ та/, 他 /хока/ інший;
- 競売 /кьо:бай/, 競売 /кейбай/ аукціон;
- 遺言 /юйгон/, 遺言 /ігон/ заповіт;
- 日 /хі/, 日 /нічі/ день [154, с. 117; 182, с. 55].

У випадку омографо-синонімії нерідко маємо справу з явищем, на яке вказує Є.В. Маєвський, коли різна звукова оболонка слів із однаковим значенням вказує на особливе стилістичне забарвлення одного з них. Так, у парі слів 競売 /кьо:бай/ і 競売 /кейбай/ перше є загальноживаним, друге ж застосовують лише на позначення відповідного юридичного терміна [530]. Так само на противагу загальноживаному 遺言 /юйгон/ слово 遺言 /ігон/ вживають як юридичний термін [530], тобто воно несе у собі додаткове значення, вказуючи на належність до професійної лексики.

Повна омонімія у японській мові. Повна омонімія порівняно з омофонією не настільки поширена в японській мові. Така омонімія виникає зазвичай шляхом семантичної дивергенції, тобто внаслідок розпаду полісемії [182, с. 11; 224, с. 10; 349, с. 45] (т.зв. семантичні омоніми), однак окрім цього можливим є виникнення омонімії внаслідок фонетичної конвергенції, тобто збігу слів, що відрізнялися раніше за звучанням [224, с. 10].

Повні лексичні омоніми – це слова з однаковим звучанням, які не мають спільних елементів смислу (сем) і не пов’язані асоціативно [413, с. 345].

До повних омонімів у японській мові належать такі слова:

- 機 /кі/ *машина* і 機 /кі/ *шанс*;
- 目的 /мокутекі/ *мета* й 目的 /мокутекі/ *об’єкт*;
- 払う /харау/ *платити* й 払う /харау/ *чистити*;
- 人手 /хітоде/ *робочі руки* та 人手 /хітоде/ *морська зірка*;
- バイト /байто/ *різець* і バイト /байто/ *робота*;
- 満作 /мансаку/ *багатий врожай* та 満作 /мансаку/ *кущ гамамеліс*;
- プロ /пуро/ *професіонал*, プロ /пуро/ *пропаганда*, プロ /пуро/ *програма* [154, с. 117-120; 182, с. 75].

Такі одиниці можуть з’являтися в одному контексті, що може стояти на заваді точності і зрозумілості висловлювання, тож актуальним питанням є їх розрізнення. Які ж способи диференціації омонімічних одиниць можемо спостерігати?

Розглянемо, наприклад, одиниці 目的 /мокутекі/ *мета* й 目的 /мокутекі/ *об’єкт* (друге слово належить до спеціальної юридичної лексики). У разі вживання слова 目的 /мокутекі/ *об’єкт* до нього прийнято додавати граматичний показник *である* /де ару/. Приєднання до одного з омонімів, який уживають у межах юридичної лексики, показника *である* /де ару/ вказує на намагання зробити юридичну мову більш зрозумілою [621].

Найбільшу кількість повних омонімів спостерігаємо у межах лексичного шару гайрайго, що пояснюємо, по-перше, використанням лише абетки катакана для запису таких одиниць (відповідно, нема ієрогліфів – немає і диференціації омонімів на письмі), по-друге, пристосуванням запозичених слів до японської вимови, яка часто спотворює та спрощує вихідну звукову оболонку слова, і, по-третє, постійним поповненням лексичного шару гайрайго новими одиницями. Повними омонімами, крім уже вказаних вище, є ще такі запозичені лексеми:

- カラー /кара:/ *колір*, カラー /кара:/ *комір*, カラー /кара:/ (*бот.*) *кала*;
- ロー /ро:/ *закон*, ロー /ро:/ *низький*, ロー /ро:/ *ряд*;
- カール /ка:ру/ (*геол.*) *кар*, カール /ка:ру/ *локон*;
- マウス /маусу/ *мишка*, マウス /маусу/ *рот*;
- ピアノ /піано/ (*муз.*) *тихо*, ピアノ /піано/ *фортепіано*;
- コード /ко:до/ *акорд*, コード /ко:до/ *кодекс*, コード /ко:до/ *ізольований кабель*;
- ソース /со:су/ *соус*, ソース /со:су/ *джерело* тощо.

☞ **Стилістичне використання омонімів у японській мові.** Як зазначено у наукових працях, омоніми відіграють стилістичну функцію у створенні образності за допомогою таких прийомів:

- використання їх як засобу словесної гри, матеріалу для створення до-тепів і каламбурів, досягнення жартівливого або іронічного ефекту, за якого використовують суперечність між формою і змістом;

- використання в одному контексті вільного і фразеологічно зв'язаного омонімів, що виникли внаслідок розпаду семантичної єдності;

- використання в поезії для римування та посилення виразності тощо [337].

Тому природно, що настільки розвинена омонімія в японській мові не може не стати основою для гуморесок, каламбурів, загадок тощо. Розглянемо детальніше способи стилістичного використання омонімів у японській мові.

1) На засадах омонімії ґрунтується художньо-стилістичний прийом класичної японської поезії 掛詞 /**каке-котоба**/ (*гра слів*): допускаючи різні прочитання і тлумачення одного й того самого вірша, гра слів (або ж омонімічна метафора) дозволяє надати йому подвійний чи додатковий зміст [127, с. 22]. Найвідомішими прикладами омонімів, що їх використовували у японській поезії як 掛詞 /**каке-котоба**/, є такі:

- 秋 /акі/ *осінь* – 飽き /акі/ *збайдужіння, пересичення*;

- 色 /іро/ *колір* – 色 /іро/ *любовні стосунки, роман, заоханість*;

- 松 /мацу/ *сосна* – 待つ /мацу/ *чекати*;

- 眺め /нагаме/ *спостерігати, дивитися* – 長雨 /нагаме/ *тривалий дощ*;

- 鳴く /наку/ *співати* – 泣く /наку/ *плакати*, 無く /наку/ *не бути*;

- 田の実 /та-но мі/ *плоти полів* і 頼み /таномі/ *надія* [182, с. 147-148].

2) На ґрі омонімів базується велика кількість японських **загадок**. Наприклад:

入るときは要らないで、入らないときは要るものが何

/Іру токі ва іранайде, іранай токі ва іру моно га нані/

Коли треба – не потрібна, а коли не треба – потрібна

Коли заходиш, то не потрібна, а коли не заходиш – потрібна

(кришка ванни фуру).

Ця загадка базується на омонімії дієслів 入る /іру/ *заходити* й 要る /іру/ *потребувати*. Подібним чином омонімію застосовано й у такій загадці:

熾るほど真っ赤になって跳ねるもの

/Окору ходо макка-ні натте ханеру моно/

Коли розсердиться, стає яскраво-червоним і підскакує

(вугілля).

У цьому разі в основі загадки вже лежить омонімія дієслів 熾る /окору/ *розгорітися* й 怒る /окору/ *сердитися*. Наведемо ще кілька подібних прикладів:

あってもない果物

/Аттемо най кудамоно/

Фрукт, якого нема, навіть коли він є

Відгадкою цієї загадки є слово 梨/наші/ *груша*, яке є омонімом до дієслівної форми 無し /наші/ *не бути*.

飲むと酔っ払ってしまう魚は何

/Ному то йоппаратте шімау сакана ва нані/

Від якої риби можна сп'яніти?

Тут уже йдеться про рибу 鮭 /саке/ *кета*. Омонімом до вказаного слова є слово 酒/саке/ *саке* [182, с. 149-154].

3) На грі омонімів також базуються **каламбури**. Наприклад, висловлювання

親のもりで嬉しい

/Оя-но морі-де ко уреші/

можна зрозуміти двояко: 1) *мало радості, коли батьки завжди дивляться за тобою*; 2) *дитині радісно, коли батьки за нею дивляться*. В основі цього каламбуру лежить омонімія слів 子 /ко/ *дитина* та 小 /ко/ *маленький*.

Ще одним прикладом каламбуру, який базується на грі омонімів, є вислів:

長髪は挑発的だから調髪すべし

/Чьо:хацу ва чьо:хацутекі да кара чьо:хацу субеші/

Довге волосся дратує, тож його треба стригти.

У цьому разі спостерігаємо гру омонімів 長髪 /чьо:хацу/ *довге волосся*, 挑発 /чьо:хацу/ *збудження* і 調髪 /чьо:хацу/ *перукарська справа* [182, с. 149-154].

Омонімія слів 記者 /кішія/ *журналіст*, 汽車 /кішія/ *поїзд* і 帰社 /кішія/ *прибуття на роботу* покладена в основу такого каламбуру:

記者が汽車で帰社した

/Кішія га кішія-де кішія-шіта/

Журналіст прибув на роботу на поїзді [195, с. 145].

На омонімії першої частини слова マンション /маншён/ *квартира* – マン/ман/ – і числівника 万 /ман/ *десять тисяч* ґрунтується нестандартне написання слова マンション /маншён/ як 万ション /маншён/, що додає до слова конотацію «*квартира за десять тисяч*». Такий каламбур став основою для подальшого словотвору й утворення за аналогією слова 億ション /окушён/ *квартира за сто мільйонів*.

Подібним чином омонімія функціонує також у слові 未婚ママ /мікон-мама/ *мати-одиначка*, де спостерігаємо своєрідну гру омонімів – питомо японського слова まま /мама/ *(лишати) так, як є* і запозиченого ママ /мама/ *мати*, завдяки чому лексема набуває значення «*мати, яка лишилася незаміжною*».

4). Омоніми використовують також у **скоромовках**. Наприклад, відомою є японська скоромовка:

庭には二羽鶏がいる

/Ніва-ні ва ніва ніваторі га іру/

В саду є дві курки.

Послідовне повторення складів /ніва/ досягнуто завдяки омонімії слів 庭/ніва/ сад, 二羽 /ніва/ дві пташки (羽 /ва/ – лічильний суфікс для птахів), 鶏 /ніваторі/ курка, а також показників відмінку には /ні ва/.

5). Ще однією сферою застосування омонімів у японській мові є **анекдоти**. Т.І. Корчагіна наводить такий приклад гри омонімів у цій сфері:

(Розмова по телефону)

お母さんいる？

/Ока:сан іру?/

А мама вдома?

いない

/Гранай/

Ні, не потрібна

Як бачимо, гумористичний ефект тут базується на омонімії дієслів 居る /іру/ бути й 要る /іру/ потребувати [182, с. 149-154].

6). Поширеною сферою застосування омонімів є також **реклама**. Наприклад, у письмовій рекламі можна зустріти цифри «39», які по-японськи слід читати /санкю:/, що викликає омонімію з англійським висловом thank you.

Виходячи з гри омонімів у рекламі традиційних літніх солодощів вжито вислів 昔夏菓子 /мукаші нацукаші/, який складається зі слів 昔 /мукаші/ давній, 夏 /нацу/ літо, 菓子 /каші/ солодощі. При цьому останні два слова стають омонімом до 懐かしい /нацукаші/ *любий серцю, ностальгійний* [182, с. 149-154].

7). Останньою поширеною на сьогодні сферою стилістичного використання омонімів є японська анімація **аніме**. Наприклад, вислів アニメ愛のアー /аніме ай-но ава:/ *година любові до аніме* автори анімації записують як アニメ愛の泡 /аніме ай-но ава/, що можна перекласти як *бульбашки любові до аніме*. Так само на основі омонімів в анімації обіграно, наприклад, слова 親不知 /ояшірадзу/ *зуб мудрості* й 親知らず /ояшірадзу/ *батьки не знають* тощо.

Полісемія у японській мові. Полісемія виникає як наслідок суперечностей між обмеженістю словникового запасу мовної системи та намаганням пізнати навколишній світ з його безмежним різноманіттям реальної дійсності, позначити словесно предмети і явища цього світу, закріпити результати роботи мислення [224, с. 19; 246, с. 26; 327, с. 156]. Мовознавці визначають полісемію (多義性 /тагісей/) як явище, за якого загальне значення однієї лексеми складається з двох або більше семем, що мають спільне значеннєве ядро [346, с.

42; 419, с. 351; 444, с. 42]. Полісемію розглядають також як здатність слова мати декілька лексико-семантичних варіацій із загальною понятійною віднесеністю в результаті фразеологічної сполучуваності в синтагмі, реченні [337]. При цьому лінгвісти вказують, що вивчення лексичної полісемії пов'язане з серйозними труднощами, які обумовлені браком достатньо ефективних та об'єктивних методів її дослідження [204, с. 160]. Проте загалом мовознавці згодні у тім, що багатозначність є необхідним атрибутом мови, мовною семасіологічною універсалією та звичним явищем у мові [91, с. 31; 322, с. 3; 327, с. 156]. У японському мовознавстві полісемію досліджували Сато Шінобу, Моміяма Йосуке, Куніхіро Тецуя.

Основи полісемії закладені у людському мисленні. Явище полісемії в мові є проявом функціонування мозку людини, для якого вигіднішою є наявність мовної багатозначності; у цьому і полягає основний фактор виникнення полісемії у мові [337].

Лексичну полісемію може знімати чи впроваджувати контекст, у такому разі маємо справу з синтагматичною полісемією; існує і полісемія, яка не залежить від контексту (парадигматична) [246, с. 16, с. 28]. Розвиток полісемії спричинюють такі фактори:

- необхідність відобразити у мові зв'язки, які існують у навколишній дійсності;
- необхідність закріпити результати абстрагуючої та аналітичної роботи мислення;
- особливості формування асоціативних зв'язків та умови функціонування слова у мові [337].

У сучасній лексикології є два основні підходи до визначення, розуміння та представлення семантики багатозначного слова. З одного боку, сукупність значень багатозначного слова розуміють як певну ієрархічно організовану структуру, що складається з основного та другорядних, прямого та переносних, вільних та фразеологічно зв'язаних значень. З іншого боку, стверджують, що категорії «основного значення», «прямого значення», «переносного значення» не мають під собою ніяких лінгвістичних критеріїв, оскільки в дійсності існують тільки лексико-семантичні варіанти слова, що не знають ніяких розмежувань на основні й неосновні, прямі й переносні та абсолютно рівноправні у цьому зв'язку [204, с. 162].

Оскільки саме за допомогою контексту для лексеми точно визначається одна семема, і цим самим на передній план виступає актуальне значення [444, с. 42], лінгвісти, відповідно, підкреслюють важливість дослідження полісемантичних одиниць не ізольовано, а у сфері їх функціонування, вважаючи, що актуальним у теорії полісемії є дослідження функціональних

лексичних значень слова [145, с. 26; 337]. Дійсно, актуальне значення полісемічного слова виділяють із контексту. Для прикладу наведемо полісемічне слово 間 /айда/, яке вживають у таких контекстах:

1) 現役の間はバリバリ働き、退職後はゆうゆうと過ごす、こんな風に生きたいと私は思っています。

/Ген'екі-но айда ва барібарі хатаракі, тайшьоку ва ю:ю:то сугосу, конна фу:-ні ікітай то ваташі-ва омоттеімасу/

Я хочу жити так: поки працюю – працювати, не покладаючи рук, а як піду на пенсію – жити розміреним життям.

2) 前の車と間をあけて走らないと、追突しますよ。

/Мае-но курума то айда-о акете хашіранайто, цуйтоцу шімасу йо/

Якщо не дотримуватимешся дистанції з машиною попереду, то вріжешся у неї.

3) 両国の間は緊張の度を増しており、戦闘が開始される恐れもある。

/Рьо:коку-но айда ва кінчьо:-но до-о машітеорі, сенто:-га кайші-сареру осоре мо ару/

Напруга між країнами зростає, і є небезпека навіть початку збройного конфлікту.

4) 臓器移植の問題は医者の間だけでなく社会全体で広く論じられるべき事だろう。

/Дзо:кішьоку-но мондай ва ішя-но айда даке денану шыкайдзентай-де ронджіраеру бекі кото даро:/

Проблему пересадки органів мають обговорювати не лише лікарі, а все суспільство загалом [590, с. 148].

У першому прикладі слово 間 /айда/ вживають на позначення певного часового проміжку, тобто воно має значення 時間・期間 /джікан, кікан/ час, період [590, с. 149]. Натомість у прикладі 2) актуальним значенням лексеми 間 /айда/ вже стає 距離 /кьорі/ відстань; у прикладі 3) – 関係 /канкей/ відносини, а в останньому прикладі вже маємо справу з указуванням на певну групу людей (人のグループの範囲 /хіто-но гуру:пу-но хан'і/) [590, с. 149]. Отже, необхідним контекстом, завдяки якому визначають актуальне значення полісемічної одиниці, як правило, виступає речення.

Розглянемо ще кілька прикладів. Так, слово 面 /мен/ теж набуває кількох значень:

1) 新聞の一面には国内の政治のニュースが載る。

/Шімбун-но ічімен-ні ва кокунай-но сейджи-но ню:су-га нору/

На першій шпальті газети публікують політичні новини країни.

2) 山の湖はまるで鏡の面のように、波ひとつ立っていなかった。

/Яма-но мідзу:мі ва маруде кагамі-но мен-но йо:-ні, намі хітоцу таттеінакатта/

Поверхня гірського озера була гладенька, немов дзеркало, без жодної хвилі.

3) 冬の高原は一面の銀世界。森も林も白一色となる。

/Фую-но ко:ген ва ічімен-но гінсекай。Морі мо хаяші мо шіро ішшыоку то нару/

Зимові пагорби геть білосніжні. І всі ліси лиш білі.

4) 栄養の面から言うと、納豆は非常に優れた食品である。

/Еййо:-но мен кара ю:то, натто: ва хіджьо:-ні сугурета шыокухін деару/ *З погляду поживності натто є надзвичайно відмінною стравою.* [590, с. 150].

Як свідчать приклади, полісемічна лексична одиниця 面 /мен/ має цілу низку значень. Так, приклад 1) є ілюстрацією значення 頁 /пе:джі/ *сторінка*; у прикладі 2) слово набуває значення 表面 /хьо:мен/ *поверхня*. Натомість у прикладі 3) реалізовано значення その場所全体 /соно башьо дзентай/ (*геть*) *усе*, а у прикладі 4) – ある部分・方面 /ару бубун, хо:мен/ *певною частиною, з певного боку* [590, с. 151].

Подібно до вказаних вище слів полісемічним у японській мові є слово 味 /аджі/, яке вживають у різних контекстах:

1) あの作家は、なかなか味のある文章を書く。

/Ано сакка ва, наканака аджі-но ару буншьо:-о каку/

Цей письменник-таки пише цікаві твори.

2) この肉は変な味がする。食べない方がよさそうだ。

/Коно ніку ва хен-на аджі-га суру。Табенай хо:-га йосасо: да/

Це м'ясо якесь дивне на смак. Краще його, мабуть, не їсти.

3) このはさみは安物のせい、切れ味が今ひとつよくない。

/Коно хасамі ва ясумоно-но сейка, кіреаджі-га іма хітоцу йокунай/

Можливо, все через те, що ці ножиці дешеві, але вони нормально не різуть. [590, с. 152].

У вказаних прикладах реалізовано такі значення полісемічного слова 味 /аджі/:

1) 面白み /омошіромі/ *цікавість*;

2) 食べ物が舌に与える感じ /табемоно-га шіта-ні атаеру канджі/ *смак (відчуття, яке справляє на язик їжа)*;

3) 具合・調子 /гуай, чьо:ші/ *стан* [590, с. 153].

Полісемія притаманна і слову やつ /яцу/, яке вживають на позначення:

1) 人間 /нінген/ *людини*, напр., やつはまだ来ていないのか。/Яцу ва мада кітеінай но ка/ *Він іще не прийшов?*;

2) 物体 /буттай/ *речі*, напр., 一番大きいやつをくれ。/Ічібан о:кій яцу-о куре/ *Дай-но мені оте, найбільше.* [589, с. 142].

Багатозначними бувають і двоморфемні слова типу канго. Наприклад, слово 世界 /секай/ *світ* залежно від контексту набуває додаткових відтінків значення:

1) 交通通信手段の発達によって世界がせまくなった。

/Ко:цу:цу:шін шюдан-но хаттен-ні йотте секай-га семаку нагга/
Через розвиток засобів транспорту і зв'язку світ став малим.

2) 彼女は自分だけの世界に引きこもりがちだ。

/Каноджьо ва джібун даке-но секай-ні хікікоморі гачі да/
Вона часто замикається у своєму власному світі.

3) 動物の世界では雄のほうが雌より美しい姿をしていることが多い。

/До:буцу-но секай дева осу-но хо:-га месу йорі уцукуші сугата-о шіте-
іру кото-га о:й/

У світі тварин часто самці мають гарнішу зовнішність, ніж самки.

4) おとぎ話は読む人を夢の世界へ誘い入れてくれる。

/Отогібанаші ва йому хіто-о юме-но секай-е сасойіrete куреру/
Казки запрошують читачів у світ мрій. [590, с. 154].

У поданих прикладах відображено такі варіанти значення полісеманта
世界 /секай/:

1) 地球上の全部の国 /чікю:джьо:-но дзембу-но куні/ *всі країни на Землі;*

2) 人をとりまく環境 /хіто-о торімаку канкьо:/ *оточення людини;*

3) 同じ種類のもものが集まる小さい社会・グループ /онаджи шюруй-но
моно-га ацумару чі:сай шыкай, гуру:пу/ *група, спільнота, що складається з
однакових представників;*

4) ある抽象的な範囲の中 /ару чю:шьо:текі-на хан'і-но нака/ *певна аб-
страктна сфера* [590, с. 155].

В усіх варіантах значення лексичної одиниці 世界 /секай/ можливим є
переклад *світ*, оскільки в українській мові відповідному слову також при-
таманна подібна багатозначність.

Розглянемо ще один приклад полісемії. За багатозначною лексемою 力
/чікара/ зафіксовано такі значення:

1) 権力・影響力 /кенрьоку, ейкьо:рьоку/ *влада, впливовість;*

2) 体力 /тайрьоку/ *(фізична) сила;*

3) 能力 /но:рьоку/ *здібності;*

4) 助力 /джьорьоку/ *допомога, сприяння* [590, с. 159].

Відповідно, у вказаних значеннях слово 力 /чікара/ вживають у таких
випадках:

1) 彼女は代議士の父親の力を利用して一流企業に就職しようと思っている。

/Каноджьо ва дайгіші-но чічіоя-но чікара-о рійо:-шіте ічірю:кігьо:-ні
шю:шьоку-шійо: то омоттеіру/

*Вона хоче, використавши владу свого батька-депутата, влаштувати-
ся у передову компанію.*

2) 相撲は力だけでは勝てない。力と技があいまってはじめて勝利の
チャンスが生まれるのだ。

/Сумо: ва чікара даке дева катенай. Чікара то вадза-га айматте хаджімете шьо:рі-но чянсу-га умареру да/

У сумо самою лише силою не перемогти. Лише поєднавши силу і майстерність матимеш шанс на перемогу.

3) 日本人が一般に語学力が弱いと言われるのは、日本が島国であることとも関係がありそうだ。

/Ніхонджін-га іпан-ні гогакурьюку-га йовай то івареру но ва, ніхон-га шімагуні деару кото то мо канкей-га арісо: да/

Те, що кажуть, що японці не здібні до мов, можливо, певним чином пов'язане з тим, що Японія – це острівна країна.

4) 困った時に力になってくれるのが本当の友達だ。

/Коматта токі-ні чікара-ні натте куреру но-га хонто:-но томодачі да/

У важкий час допоможе справжній друг [590, с. 158].

Вказані приклади доводять, що полісемії піддаються насамперед прості слова загального значення, що належать до основної лексики (тобто, їхнє вживання не обмежене певним стилем мовлення). Окрім цього, полісемія зазвичай притаманна лексичним одиницям ваго, дещо рідше – канго. Для лексичного шару гайрайго полісемія загалом не характерна. Збільшення кількості значень слова часто є результатом метафоричного переносу, завдяки якому слово набуває переносного значення і може функціонувати в іншому контексті. Саме завдяки контексту, яким зазвичай виступає речення, стає зрозумілим актуальне значення полісемічного слова.

Полісемія, так само, як і омонімія, має стилістичні можливості у створенні образності, для чого застосовують такі засоби: вживання кількох значень одного слова в одному контексті; використання одного слова в тому самому контексті в його вужчому або ширшому значенні; зведення в одному контексті вільного та фразеологічно зв'язаного значення або поєднання двох фразеологічних значень; вживання одного слова в контексті один раз з одночасною реалізацією двох його різних значень, завдяки чому виникає семантична двоплановість [337].

Критерії розмежування полісемії та омонімії. Практично всі мовознавці, досліджуючи лексико-семантичну парадигматику, наголошують на необхідності визначення структурних відмінностей між омонімією та полісемією [63, с. 295; 419, с. 191; 444, с. 42], проте вказують при цьому на складність та актуальність проблеми розмежування омонімії та полісемії [182, с. 9; 224, с. 41; 291, с. 31; 317, с. 426; 327, с. 159; 438, с. 215], оскільки нема єдиного погляду на омонімію та чіткі критерії відмежування її від полісемії [251, с. 3;

253, с. 108; 370, с. 240]. Для вирішення проблеми розмежування полісемії та омонімії мовознавці пропонують різноманітні критерії. Деякі лінгвісти пропонують не визнавати явища полісемії і відносити усі подібні випадки до омонімії [402, с. 69, с. 84]. Інші ж як критерії розмежування омонімів та полісемантів пропонують розглядати словотвірну активність, фразеологічну сполучуваність з іншими словами, синтагматичні показники, синтаксичні ознаки, входження до різних синонімічних рядів тощо [224, с. 42; 317, с. 426; 337; 402, с. 81], однак подібні спроби є невдалими, оскільки у більшості випадків відмінність словотвірних парадигм, синтаксичної сполучуваності й функцій у реченні різних значень не є показниками семантичного розходження слів одного фонетичного та графічного вигляду [224, с. 42; 317, с. 426]. Весь масив критеріїв розмежування полісемії та омонімії зводять до застосування таких комплексів критеріїв:

- комплекс семантичних критеріїв розмежування (формально-семантичний, компонентно-аналітичний, семантично-субституційний, семантично-трансформаційний тощо);
- комплекс граматико-синтаксичних критеріїв;
- комплекс критеріїв мовно-історичних, які базуються на аналізі відомостей про слова, їх взаємозв'язки, походження;
- комплекс критеріїв психофізіологічного характеру [337].

При розгляді полісемії та омонімії більшість лінгвістів спираються на дві теорії, які умовно можна назвати «семантичною» та «етимологічною». Суть першої зводиться до того, що різні варіанти значень полісемічних висловів між собою споріднені, при цьому одне зі значень ніби переходить в інше на основі семантичних асоціацій, і розрізнення значень є незначним; омонімічні ж вислови з погляду семантики є двома різними словами, які випадково набули однакової форми й відображаються у ментальному лексиконі окремо і, не зважаючи на звукову тотожність, не мають ніякої спільності у семантиці [26, с. 191; 224, с. 49; 292, с. 32; 327, с. 42, с. 159; 402, с. 81; 419, с. 191-192; 420, с. 202; 429, с. 58]. Так, зокрема, японський мовознавець Мацумото Йо, розглядаючи омонімію та полісемію в японській мові, зазначає, що омонімами є різні слова, які випадково набули однакової форми і не мають зв'язку між їхніми значеннями [589, с. 137]. При полісемії ж, на думку лінгвіста, йдеться про наявність семантичних зв'язків, які ґрунтуються, як правило, на основі метафоричного переносу значення [589, с. 137]. Подібним чином розмірковує і Куніхіро Тецуя, ускладнюючи, однак, семантичний критерій розмежування полісемії та омонімії поняттям «*прототипної ситуації*». Так, на думку лінгвіста, якщо значення семантич-

но пов'язані і зводяться до однієї прототипної ситуації, то вони складають одне полісемічне слово. Якщо ж між значеннями зв'язку нема або прототипних ситуацій дві чи більше, у такому разі йдеться про омонімію [195, с. 136]. Під прототипною ситуацією мовознавець розуміє пов'язане зі словом у мовленні явище, стан речей, предмет чи дію у реальному світі, щось чуттєво сприйняте, те, що здатне бути предметом позамовної когнітивної діяльності людини [195, с. 136].

Відповідно до другої теорії, омонімами визнають лише такі однозвучні слова, які завжди були різними за формою і тільки у процесі історичного розвитку збіглися між собою у звучанні внаслідок різних фонетичних, випадкових причин, а також запозичення, тобто слова з різним етимологічним походженням. Решту ж випадків, коли однакова матеріальна, звукова форма набуває різного змісту, вважають явищем полісемії слів, тобто полісемантами називають слова, різні значення яких зводяться до спільного похідного, у той час як при омонімії цього немає [337, с. 3; 402, с. 83; 439, с. 56, с. 220]. Проте обидві теорії мають доволі значну кількість суперечностей, і на практиці беззастережно використовувати їх у дослідженні явищ полісемії та омонімії доволі проблемно.

Так, не існує чітких критеріїв установлення наявності чи браку семантичного зв'язку між значеннями слів, так само, як невизначенням лишається сам критерій «розриву семантичних зв'язків» або «розщеплення значень», який часто застосовують мовознавці [195, с. 136; 204, с. 188; 337, с. 10]. Отже, методика аналізу семантики слова багато в чому незрозуміла, і «семантичний» критерій розмежування полісемії та омонімії стає суб'єктивним [182, с. 15; 292, с. 36]. Виходить, при аналізі омонімів та полісемантів на основі «семантичного» критерію дослідник нерідко змушений спиратися на власну інтуїцію, «відчуття» подібності чи відмінності значень таких одиниць, тож застосування «семантичної» теорії на практиці є доволі проблемним. Як, наприклад, трактувати значення слова: 参考人 /санко:нін/ 1) свідок; 2) той, хто дає рекомендацію? Чи є ці значення між собою пов'язаними і за якими критеріями ми цей зв'язок визначаємо? Брак чітких відповідей на ці питання робить усю «семантичну» теорію вельми хиткою. Така невизначеність породжує і різне трактування одних і тих самих слів то як омонімічних, то як полісемічних, у словниках. Наприклад, можна зустріти словники, де слова 図る /хакару/ прагнути, 計る /хакару/ планувати, 量る /хакару/ вимірювати, 諮る /хакару/ представляти на розсуд і 謀る /хакару/ обдурювати мають окремі словникові статті, тобто трактуються як омоніми; так і словники, у яких всі вони об'єднані в одній статті, тобто подані як полісемічне слово [195, с. 145]. Отже, критерій наявності чи браку зв'язків між значеннями є

доволі суб'єктивним, що, до речі, визнає японський лексиколог Куніхіро Тецуя [195, с. 145].

Що стосується т.зв. «етимологічної» теорії, то її доцільно застосовувати у діахронічних дослідженнях, і до того ж науковці вказують на те, що ця теорія «містить у собі суперечності настільки серйозні, що погодитися зтаким поглядом як єдино правильним неможливо» [337, с. 9]. У синхронічних же дослідженнях застосовувати такий підхід неможливо [370, с. 240].

Особливої актуальності проблема розмежування полісемії та омонімії набуває в лексикографічній діяльності, оскільки перед укладачами словників стоїть вибір, чи подавати значення слів як полісемічні, тобто варіанти значень одного слова (у цьому разі постає питання аналізу багатозначних слів і відображення зв'язку між значеннями), або ж трактувати слова як омоніми і присвячувати кожному слову окрему словникову статтю. Розмежування омонімії та полісемії є невизначеним і зрештою спирається або на міркування лексикографа про можливість «розширення» значення того чи іншого слова, або на певні історичні свідчення, що підтверджують факт «розширення» значення цього слова у минулому. Через таку невизначеність у різних словниках можна зустріти різне трактування одних і тих самих слів то як омонімів, то як полісемантів, приклад чого ми вже вказали вище [195, с. 135; 202, с. 430].

На проблему розмежування полісемії та омонімії у японській мові звертає увагу Куніхіро Тецуя, проте загалом японські лінгвісти рідко розглядають означену проблему [182, с. 33].

Отже, можна констатувати, що проблема проведення розмежувальної лінії між багатозначністю й омонімією у лінгвістиці не вирішена, й універсальних критеріїв, які годилися б для всіх випадків розмежування омонімії й полісемії, ще не розроблено [182, с. 16].

Синонімія в японській мові

Синонімія, антонімія, гіпонімія, а також меронімія є семантичними парадигматичними зв'язками (відносинами) між словами (意義関係 /ігіканкей/), тобто явищами, які визначають зв'язки між значеннями слів у мові.

Визначення синонімії ґрунтуються на варіантності плану вираження; на близькості, спільності значення лексичних одиниць, наявності у них інтегральних сем [137, с. 5; 222, с. 98; 356, с. 123; 368, с. 65]. Синонімію (同義性 /до:гісей/) визначають як тип семантичних зв'язків мовних одиниць,

який полягає у повному або частковому збігові їхніх значень [208, с. 446]. У наукових працях зустрічаємо різні підходи до визначення синонімів (同義語 /до:гіго/) як одиниць: від слів, що дістали на семантичній метамові абсолютно однакові тлумачення [82, с. 92]; до смислів слів, що мають один і той самий набір диференційних ознак, але відрізняються іноді у додаткових ознаках [400, с. 75]; зустрічаємо й розуміння синонімів як слів, у яких збігаються не лише перші (денотат), а й інші компоненти значення за умови мінімальної кількості відмінних компонентів [307, с. 20]. За найширшого визначення синонімів під ними розуміють слова однієї частини мови та еквівалентні до слів фразеологічні звороти, які за різного звучання називають одне і те саме явище об'єктивної дійсності, тотожні чи близькі за значенням, але відмінні за відтінками основного спільного для кожного з них значення і / або належністю до різних функціональних стилів [258, с. 33-34].

Розрізняють цілу низку різновидів синонімії. Найтиповішою є лексична синонімія, однак крім синонімії на лексичному рівні це явище також спостерігаємо і на інших мовних рівнях, отже, виділяємо такі різновиди синонімії:

- 1) фонетична синонімія;
- 2) лексична синонімія;
- 3) словотвірна синонімія;
- 4) фразеологічна синонімія;
- 5) граматична синонімія (морфологічна, синтаксична) [349, с. 52-53].

Про лексичну синонімію детально йтиметься нижче, а поки зупинимось стисло на інших видах синонімів у японській мові. У межах граматичної синонімії виділяють морфологічну та синтаксичну. За **морфологічної синонімії** синонімами виступають варіанти форм слів на позначення одного і того самого поняття, при цьому один синонім із таких синонімічних пар нейтральний із погляду літературної нормативності, а інший має стилістичне забарвлення [349, с. 52]. Наприклад, у синонімічних парах *ではない /дева най/ – じゃない /джя най/ не є, しなければならない /шінакереба наранай/ – しなくちゃならない /шінакучя наранай/ треба зробити, 言ってしまった /ітте шіматта/ – 言っちゃった /іччятта/ бовкнув (зайве)* перший компонент є нейтральним, а другий несе у собі відтінок розмовного стилю; в синонімічних парах *食べられる /таберареру/ – 食べれる /табереру/ могли їсти, 来られる /корареру/ – 来れる /кореру/ могли прийти* перший компонент належить до літературної мови, а другий – до молодіжного сленгу [34].

Синтаксичні синоніми – це різні синтаксичні конструкції, які мовці вживають для вираження однієї і тієї самої думки [349, с. 52]. Синонімічними у цьому сенсі можна назвати синтаксичні конструкції «дієслово + *ために* /таме-ні/» й «дієслово + *ように* /йо:-ні/», які означають «для того, щоб

(*щось зробити*)». Така синонімія неабсолютна, оскільки *～ために* /таме-ні/ приєднується до дієслів вольової модальності, а *～ように* /йо:-ні/ – здебільшого до дієслів на позначення стану, наприклад:

難民達は自由に生きるために、国を捨てた。

/Наммінтачі ва джію:-ні ікіру таме-ні, куні-о сутета/

Біженці покинули свою країну для того, щоб жити вільно.

太らないように、毎日運動している。

/Фугоранай йо:-ні, майнічі ундо:-шітеіру/

Щоби не погладшати, роблю щодня зарядку [590, с. 230-232].

Словотвірна синонімія – це наявність префіксально-суфіксальних утворень, наділених різними семантико-стилістичними відтінками [349, с. 53]. До словотвірних синонімів, один із яких представлений, як правило, простим словом, а інший – похідним, утвореним за допомогою афіксу, відносимо, наприклад, слова *空の* /кара-но/ і *空っぽい* /караппой/ *порожній*, *黒い* /куррой/ *чорний* та *真っ黒い* /маккуррой/ *геть чорний* тощо. Синонімічними є і прикметникові суфікси *-ざみ* /-гімі/ та *-つぱい* /-ппой/, які позначають ознаку поняття, вираженого основою слова, однак мають деякі семантичні нюанси. Так, суфікс *-ざみ* /-гімі/ вказує на незначну ознаку стану, наприклад:

風邪気味だから、今日はなるべく家にいよう。

/Кадзегімі да кара, кьо: ва нарубеку іе-ні ійо:/

Ніби трохи застуджений, тож сьогодні посиджу вдома.

Суфікс *-つぱい* /-ппой/ виражає легку схожість на щось, наприклад:

彼女は有能な人だが、忘れっぽいので、よく失敗をする。

/Канодзьо ва ю:но:-на хіто да га, васуреппой но де, йоку шіппай-о суру/

Вона здібна, однак забудькувата,

тому часто зазнає невдач [520, с. 280-282].

Варіанти фразеологічних одиниць на позначення одного і того самого поняття утворюють пари **фразеологічних синонімів** [349, с. 53]. Докладніше про синонімію фразеологічних одиниць японської мови йтиметься у розділі «Фразеологія».

Синоніми фонетичного плану відіграють роль засобів створення милозвучності мови [349, с. 53]. Чи можемо ми говорити про наявність у японській мові фонетичних синонімів? Гадаємо, що так, оскільки у сучасній японській мові існують фонетичні варіанти слів *よほど* /йоходо/ і *よっぽど* /йопподо/ *вельми*, *やはり* /яхарі/ та *やっぱり* /яппарі/ *зрештою*; *小恥ずかしい* /кохадзукашій/ та *小っ恥ずかしい* /коппадзукашій/ *страшенно соромно* тощо.

Детальніше зупинимося на **лексичній синонімії**, яку спостерігаємо між словами й одиницями, що за функціонуванням у мові прирівнюються

до слів (тобто, стійкими словосполученнями). Джерел лексичної синонімії у мові кілька. Так, синонімами стають запозичене і питоме слово (в цих випадках буває максимальний збіг понять, хоча зазвичай питоме слово ширше за значенням, ніж запозичене), напр., 愛国主義 /айкокушюгі/ – ナショナリズム /нашьонаридзуму/ *націоналізм* (при цьому перше слово означає не лише *націоналізм*, а й *патріотизм*). Синонімічні зв'язки спостерігаємо й між загальнолітературним і діалектним словом (напр., 小さい /чі:сай/ – こみやー /комя:/ *малий* (друге слово – діалект преф. Окаяма)), а також між словом загальнолітературної мови і його відповідником у сленгові чи жаргоні [298] (напр., 男色 /даншьоку/ – バラ族 /барадзоку/ *гомосексуалізм* (друге слово належить до сленгу)). Синонімом до складної назви на позначення певного багаточленного найменування виступає й аббревіатура до такої назви [323, с. 168], напр., 安全保障理事会 /андзенхошьо:ріджікай/ – 安保理 /ампорі/ *Рада Безпеки ООН*.

Через співіснування у японській лексиці слів різних типів (канго, ваго, гайрайго) в японській мові нерідко спостерігаємо цілі синонімічні ряди. Синонімічний ряд – це сукупність одиниць мови, співвідносних між собою при позначенні тих самих явищ, предметів, ознак, дій [349, с. 51-52]. Наприклад:

- 間違い /мачігай/, 誤り /аямарі/, 過ち /аямачі/, 誤謬 /гобю:/ *помилка*;
- 傾向 /кейко:/, 趨勢 /су:сей/, 大勢 /тайсей/, 動向 /до:ко:/, トレンド /торендо/ *тенденція*;
- 愛する /айсуру/, 恋する /койсуру/, 慕う /шітау/, 惚れる /хореру/, 恋慕する /рембо-суру/, 焦がれる /когареру/ *кохати*;
- 長所 /цьо:шьо/, メリット /мерітто/, 取り柄 /торіе/, 利点 /рітен/ 強み /цуйомі/ *перевага* тощо. Синонімічні ряди є ядром лексико-семантичних груп.

Лексичні синоніми японської мови можна класифікувати на основі різних критеріїв. Так, О.А. Пашковський пропонує поділяти синонімічні одиниці японської мови залежно від матеріально-структурних якостей (тип основ, структура слова чи стійкого словосполучення), предметно-пояснювальної основи слова (що і як позначено чи виражено, яка ознака лежить в основі називання), стилістичної значимості (додаткові співзначення, експресивно-емоційні відтінки) та сфери вживання (ступеню поширеності й закріпленості) [265, с. 181]. Відповідно, зазначає японіст, відмінності між синонімами можуть бути матеріально-структурними, ідеографічними, стилістичними чи функціональними [265, с. 181].

Ми ж, беручи до уваги спостереження О.А. Пашковського, пропонуємо класифікувати лексичні синоніми у японській мові:

- за етимологічним критерієм;
- за структурним критерієм;

- за семантико-стилістичним критерієм [154, с. 136].

Розглянемо ці класифікації детальніше. В основі **етимологічної класифікації синонімів** лежить поділ останніх на лексичні одиниці канго, ваго та гайрайго. Відповідно, за етимологічним критерієм синонімічні пари японської мови можна поділити на:

1) синонім ваго – синонім канго (напр., 混ぜる /мадзеру/ – 混合する /конго:-суру/ *змішувати*);

2) синонім канго – синонім гайрайго (напр., 牛乳 /гю:ню:/ – ミルク /мірку/ *молоко*);

3) синонім ваго – синонім гайрайго (напр., 相手 /айте/ – パートナー /па:тона:/ *партнер*).

Етимологічні синоніми нерідко розрізняються сферами вживання (причому, в усному мовленні перевагу надають лексемам ваго і гайрайго порівняно з синонімічними до них лексемами канго), а також можуть мати деякі семантичні відмінності (слова ваго і канго зазвичай мають ширше значення, ніж їхні синоніми з лексичного шару гайрайго).

За **структурним критерієм** синоніми можна класифікувати, спираючись на поділ номінативних одиниць японської мови на прості, похідні, складні, складноскорочені слова, а також стійкі словосполучення. Відповідно, на основі цього критерію виділяємо такі синонімічні пари:

а) просте слово – просте слово, напр., しか /шіка/ і だけ /даке/ *лише*;

б) просте слово – похідне слово, напр., 白い /шірой/ *білий* – 真っ白い /машшірой/ *білісінкий*;

в) просте слово – складне слово (комполит), напр., 特赦 /токуша/ та 個別的恩赦 /кобецутекі-онша/ *помилування*;

г) просте слово – стійке словосполучення, напр., 座る /сувару/ і 腰を掛ける /коші-о какеру/ *сідати*;

г) похідне слово – складне слово (комполит), напр., 照合する /шьо:госуру/ й 照らし合わせる /терашіавасеру/ *зіставляти*;

д) похідне слово – стійке словосполучення, напр., 解雇する /кайкосуру/ та 首にする /кубі-ні суру/ *звільняти*;

е) складне слово – стійке словосполучення, напр., 婚外子 /конгайші/ й 嫡出でない子 /чякушюцу денай ко/ *позашлюбна дитина*;

е) стійке словосполучення – стійке словосполучення, напр., 生き馬の目を抜く /ікіума-но ме-о нуку/ та 尻毛を抜く /шіріге-о нуку/ *перехитрити*;

ж) слово у його повній формі – слово у скороченій формі, напр., 東京大学 /то:кьо:дайгаку/ і 東大 /то:дай/ *Токійський університет*.

Розглянемо тепер **семантико-стилістичний критерій** класифікації синонімів у японській мові. При класифікації за цим критерієм мовознавці розрізняють синоніми за відтінками значень, стилістичним забарвленням

чи обома цими ознаками; при цьому, однак, пропонують різні класифікації синонімів відповідно до означеного критерію.

В.В. Левицький, наприклад, аналізуючи семантико-стилістичні особливості синонімів, пропонує у підході до проблеми синонімії враховувати специфіку функціонування слова у мові й мовленні. На основі цього, на думку лінгвіста, можна виділити три основні групи слів-синонімів:

1) слова, які є синонімами у мові й мовленні (абсолютні й ідеографічні синоніми);

2) слова, що є синонімами лише у мові як системі (стилістичні синоніми);

3) слова, що є синонімами лише у мовленні або ж тексті (контекстуальні синоніми) [204, с. 264].

Синоніми першого типу мовознавець пропонує називати парадигматико-синтагматичними. До них належать синоніми, які традиційно називають абсолютними та ідеографічними (семантичними). У цих синонімів повністю або частково збігаються денотати, а також сигніфікативний та структурний компоненти значення. Синоніми другого типу, на думку мовознавця, можна назвати парадигматичними. Вони відрізняються один від одного за своїм конотативним та структурним компонентом (сполучуваністю); їхні денотати й сигніфікативні компоненти частково збігаються. Синоніми третього типу В.В. Левицький пропонує називати синтагматичними. У них тією чи іншою мірою збігаються денотати, конотативний та структурний компоненти, але не збігається сигніфікативний компонент. Парадигматико-синтагматичні синоніми через збіг усіх основних компонентів значення є справжніми синонімами; синтагматичні й парадигматичні належать до несправжніх синонімів [204, с. 264]. Виходячи з цих міркувань, В.В. Левицький пропонує таку класифікацію синонімів за семантико-стилістичним критерієм:

1. Парадигматико-синтагматичні (справжні) синоніми:

а) абсолютні;

б) семантичні (ідеографічні);

в) семантико-стилістичні (перехідний тип).

2. Парадигматичні (несправжні) синоніми (стилістичні):

а) семантико-підсилювальні;

б) емоційно-підсилювальні.

3. Синтагматичні (несправжні) синоніми (контекстуальні синоніми) [204, с. 268].

Інший підхід до класифікації синонімів за семантико-стилістичним критерієм має О.А. Пашковський, який аналізував синонімію вже безпосередньо на матеріалі японської мови. Так, лінгвіст пропонує виділяти:

- 1) абсолютні синоніми (одиниці з тотожним значенням);
- 2) ідеографічні (понятійні) синоніми, до яких сходознавець відносить і одиниці, що перебувають у гіпо-гіперонімічних зв'язках;
- 3) стилістичні синоніми;
- 4) функціональні синоніми, представлені словами загальнолітературної мови та їхніми відповідниками з підмов професійного спрямування [265, с. 181-185].

Більшість лінгвістів, однак, схиляються до такої класифікації синонімів за семантико-стилістичним критерієм:

- 1) абсолютні синоніми;
- 2) часткові синоніми:
 - а) ідеографічні (семантичні) синоніми;
 - б) стилістичні синоніми;
 - в) контекстуальні синоніми [86, с. 53; 258, с. 34; 349, с. 51-54].

Нижче, спираючись на останню класифікацію, розглянемо особливості кожного виду синонімів у японській мові.

Абсолютна (точна) синонімія є у мові доволі рідкісним явищем і ніколи не зустрічається у базовому словнику [15, с. 203]. Абсолютними синонімами (лексичними дублетами) є лексеми, тлумачення яких цілком збігаються і які мають властивість замінювати одна одну в усіх контекстах [15, с. 203]. До абсолютних синонімів (дублетів) відносять, наприклад, абрєвіатуру, що співіснує у мові зі складною назвою для позначення певного багаточленного найменування; питома та запозичене слово на позначення одного і того самого поняття тощо [188, с. 15; 323, с. 125, с. 168]. Ідентичні значення у японській мові, вважає О.А. Пашковський, виражені:

а) японськими, китайськими, європейськими основами, напр., 火付け /хіцукє/ й 放火 /хо:ка/ піднал, 欧州 /о:шю:/ і ヨーロッパ /йо:роппа/ Європа, 親たち /оятачі/ і 父母 /фубо/ батьки, 挑戦 /чьо:сен/ і チャレンジ /чяренджі/ виклик);

б) словом та стійким словосполученням (例えば /татоеба/ і 一例を挙げれば /ічірей-о агереба/ наприклад, 上り下りする /ноборіорісуру/ та 上ったり下ったりする /ноботтарі орітарі суру/ піднімається і сходити сходами);

в) повним чи скороченим найменуванням (高校の卒業生 /ко:ко:-но соцугьо:сей/ і 高卒者 /ко:соцуша/ випускник школи, インフレーション /інфуре:шьон/ та インフレ /інфуре:/ інфляція, アドレス /адоресу/ й アド /адо/ адреса, 補欠選挙 /хокецу-сенкьо/ і 補選 /хосен/ додаткові вибори);

г) різними частинами мови і формами слів (空の /кара-но/ й 空いている /айте-іру/ порожній, 急が^スして /ісогіаші-де/ й 急いで /ісойде/ квапливо,

喜びを持って /йорокобі-о мотте/ і 喜んで /йороконде/ з радістю) [265, с. 181-182].

Існування абсолютних синонімів небезпідставно підлягає сумніву, оскільки синонімія у строгому сенсі, тобто абсолютна синонімія повинна стосуватися всіх варіантів значення та частин значення (дескриптивного, соціального й експресивного значення), а цю умову практично ніколи неможливо виконати [204, с. 264; 429, с. 117]. Дійсно, вказані вище синонімічні одиниці японської мови далеко не завжди є взаємозамінними, нерідко закріплюючись за окремою сферою вживання (визьмімо, приміром, синоніми канго і ваго: перший буде переважати у письмовому мовленні, тоді як другий – в усному). У кожному разі, одиниці, які О.А. Пашковський пропонує трактувати як абсолютні синоніми, не мають відмінностей у стилістичному забарвленні чи відтінках значення, що є характерним для стилістичних та ідеографічних синонімічних одиниць.

☞ **Часткові синоніми.** Часткова синонімія, за якої дві лексеми поділяють одне або кілька семантичних значень, є явищем, дуже поширеним у мові [429, с. 117]. До часткових синонімів належать ідеографічні, стилістичні та контекстуальні.

☞ **Ідеографічні синоніми.** Зазвичай ідеографічні синоніми трактують як значеннєві синоніми, що відрізняються відтінками значення [349, с. 53]. Типовим прикладом ідеографічних синонімів у японській мові є, приміром, слова 白髪 /хакухацу/ (повністю) сиве волосся і 白髪 /шірага/ (поодинокі) сиві волосини, які позначають одне і те саме поняття, однаке в різних його значеннєвих аспектах.

О.А. Пашковський під ідеографічними (понятійними) синонімами розуміє велику групу слів від дублюючих висловів до функціонально-мовленнєвих еквівалентів, що зближуються лише у конкретному висловлюванні [265, с. 182]. До ідеографічних синонімів О.А. Пашковський пропонує відносити:

1) слова з однаковим обсягом значень (価値 /качі/, 価格 /какаку/, 値段 /недан/ ціна, вартість, 足取り /ашідорі/, 足つき /ашіцукі/ й歩き方 /арукіката/ хода, 他愛 /таай/ і愛他 /айта/ альтруїзм, 二 /ні/ і二つ /футацу/ два);

2) загальне та окреме поняття (靴 /куцу/ черевики і履き物 /хакімоно/ взуття, 本 /хон/ книга і書物 /шьомоцу/ книги, 髭を剃る /хіге-о сору/ та 髭剃りをする /хігесорі-о суру/ голитися);

3) слова, в основі значення яких лежать різні ознаки (下院 /каін/ нижня палата і 衆議院 /шю:гіін/ Палата представників, 日本語 /ніхонго/ японська мова і 国語 /кокуго/ рідна мова, 海国 /кайкоку/ і 島国 /шімагуні/ острівна країна);

4) слова з ширшим та вузким значенням (帰る /каеру/ повертатися і 帰省する /кісейсуру/ повертатися на батьківщину, 自動車 /джідо:шя/ автомобіль і タクシー /такуші:/ таксі) [265, с. 182-183].

Щодо слів останньої групи, то їх зазвичай відносять не до синонімів, а до гіпонімів та гіперонімів, які вступають у родо-видові зв'язки. Однак підхід, згідно з яким у синонімічні зв'язки можуть вступати слова, співвідносні як вид і рід, тобто мають генералізовані та спеціалізовані значення та перебувають у зв'язках підпорядкування чи включення, також існує [322, с. 111-112]. Такий підхід спирається на те, що тотожність лексичних одиниць передбачає наявність у них відмінностей ідеографічного чи стилістичного порядку, у зв'язку з чим семантична тотожність виявляється також у родо-видових зв'язках слів, тобто відносинах загального та окремого у їхній семантиці [322, с. 127]. Більшість же лінгвістів трактують такі лексичні одиниці як квазісиноніми [413, с. 104]. Детальніше про такі слова та зв'язки, що їх об'єднують, йдеться у підрозділі «Гіпонімія в японській мові».

Стилістичні синоніми. Стилістичним синонімам притаманні закріпленість за певним стилем і виразне емоційне забарвлення; вони виражають експресивно-емоційні відтінки та ставлення мовця до співрозмовника чи предмету мовлення [265, с. 183; 349, с. 54]. Додаткові відтінки зазвичай суб'єктивні та виділяються на тлі нейтральних об'єктивних значень [265, с. 183]. О.А. Пашковський пропонує класифікувати стилістичні синоніми японської мови на основі єдиного предметного змісту, зіставляючи стилістично марковані слова з нейтральними, коли:

1) диференційною ознакою є ступінь ввічливості (фамільярно-низький – нейтрально-ввічливий – високий), напр., 食う /куу/ – 食べる /таберу/ – 召し上がる /мешіагару/ їсти, やる /яру/ – する /суру/ – なさる /насару/ робити, くたばる /кутабару/ – 死ぬ /шіну/ – 世を去る /йо-о сару/ помирати;

2) пряма номінація протиставлена переносній, непрямій або метафоричній, напр., 食べる /таберу/ їсти і 箸を取る /хаші-о тору/ їсти (букв. брати палички), 泣く /наку/ плакати і 涙を下ろす /наміда-о оросу/ плакати (букв. пускати сльозу);

3) на тлі нейтральних слів виділяються емоційно-експресивні слова, напр., 馬鹿に /бака-ні/ надзвичайно (з нейтральним відповідником 非常に /хіджо:-ні/), 鰻登りに /унагіноборі-ні/ вперто (з нейтральним відповідником 頑強に /ганкьо:-ні/);

4) у групі функціонально-стильових синонімів в основі відмінностей між синонімами лежать не експресивно-емоційно-оцінні співзначення (як у групі власне стилістичних синонімів), а протиставлення за сферою функ-

ціонування, напр., синонімічні пари «слово загальнонародної мови – слово професійного спілкування», «слово загальнонародної мови – діалектне слово», «слово загальнонародної мови – жаргонізм» тощо [265, с. 183-184].

На думку О.А. Пашковського, члени синонімічних рядів груп 3) і 4) часто співвіднесені один з одним, оскільки функціональну закріпленість може супроводжувати і стилістична маркованість [265, с. 184].

У межах групи 4) спостерігаємо три підгрупи відповідно до того, яке слово вступає у синонімічні зв'язки зі словом загальнонародної мови. Це можуть бути:

- просторічні слова, вульгаризми, жаргонізми тощо, напр., 面 /цура/ і 顔 /као/ *обличчя*, どやす /доясу/ і 殴る /нагуру/ *бити*, ざと /дзато/ і 盲 /мекура/ *сліпий*, でか /дека/ й 警察官 /кейсацукан/ *поліцейський*, もつぶ /моппу/ й アルコール中毒 /аруко:ру-чю:доку/ *алкоголік*;

- офіційно-адміністративна лексика, напр., 高齢者 /ро:рейшя/ і 老人 /ро:джін/ *людина літнього віку*, 目的 /мокутекі/ й 対象 /тайшьо:/ *об'єкт*, 地方公共団体 /чіхо:ко:кьо:дантай/ і 自治体 /джічітай/ *органи місцевого самоврядування*;

- книжна, професійна лексика, напр., 昨日 /сакуджіцу/ і 昨日 /кіно:/ *вчора*, 学童 /гакудо:/ й 小学生 /шьо:гакусей/ *учень молодший класів*, 足跡 /сокусекі/ та 業績 /гьо:секі/ *досягнення*, 効 /ко:/ й 効き目 /кікіме/ *ефект* [265, с. 184].

У синонімічні зв'язки зі словами загальнонародної мови вступають також і неологізми та архаїзми: 異人 /іджін/ і 外国人 /гайкокуджін/ *іноземець*, 胡散霧消する /усанмушьо:суру/ та 消散する /шьо:сансуру/ *розсіятися, зникнути*, 困ず /ко:дзу/ і 悩む /наяму/ *страждати*, ミスル /місуру/ та 失敗する /шіппайсуру/ *зазнати невдачі*, ウエザー /ведза:/ і 天気 /тенкі/ *погода* [265, с. 184-185].

Отже, до стилістичних синонімів належать різноманітні одиниці залежно від критеріїв виділення стилів (експресивні стилі, функціональні стилі тощо).

Контекстуальні синоніми. Контекстуальні синоніми – це слова, що вступають у синонімічні зв'язки лише в певному контексті [349, с. 54]. Такі слова стають синонімами лише в окремому тексті чи дискурсі і поза цим контекстом у статусі синонімів не функціонують, оскільки їхні значення не є подібними, навіть більше, вони часто навіть не пов'язані між собою. Природно, що такі одиниці немає сенсу розглядати поза контекстом. Нижче пропонуємо деякі приклади контекстуальних синонімів у японській мові.

Так, слова グローバリゼーション /гуро:барізе:шьон/ *глобалізація* та 流れ /нагаре/ *потік* стають контекстуальними синонімами в оприлюднених

Міністерством закордонних справ Японії «Завданнях японської дипломатії на початку XXI століття»:

21世紀においては、グローバリゼーションは益々不可逆的な大きな流れとなり、あらゆる分野で国境を越えた相互依存関係は深まると考えられる。この様な流れの中で、国際社会の安定と繁栄を確保していくために「グローバル・プレーヤー」として、構想し、提案し、行動していくことが我が国の国益を実現する途である。

/Ніджю:іссейкі-ні ойте ва, гуро:барізе:шьон ва масу-масу фукагякутекі-на о:кі-на нагаре то нарі, араюру бун'я-де коккьо:-о коета согоідзон-канкей ва фукумару то кангаерареру. Коно йо:-на нагаре-но нака-де, кокусайшыкай-но антей то хан'ей-о какухо-шітеіку таме-ні «гуро:бару пуре:я:» тошіте, ко:со:-ші, тейан-ші, ко:до:-шітеіку кото га вагакуні-но кокуекі-о джіцуген-суру мічі де ару/

У XXI столітті глобалізація дедалі більше стає великим незворотним потоком, і вважають, що поглиблюється взаємозалежність в усіх сферах, яка не знає державних кордонів. У цьому потоці шляхом до задоволення національного інтересу нашої держави у статусі «глобального гравця» є розробка, пропонування і здійснення заходів для гарантування міжнародної стабільності і процвітання [653].

Очевидно, що поза контекстом слова *グローバリゼーション* /гуро:барізе:шьон/ *глобалізація* та *流れ* /нагаре/ *потік* неможливо трактувати як синоніми, та і встановити семантичні зв'язки між ними нелегко.

Розглянемо також приклад контекстуальної синонімії у художній літературі. Так, синонімами у зробленому Хірай Хаджі перекладі твору М.В. Гоголя «Ніс» стають слова *愛すべき一市民* /айсубекі ічішімін/ *милий громадянин*, *彼* /каре/ *він* та *イワン・ヤコウレヴィッチ* /Іван Я:коуревіччі/ *Іван Якович*:

さて、この愛すべき一市民は、今やイサーキエフスキイ橋の上へやって来た。彼は何よりもさきにもまずあたりを見廻してから、よほどたくさん魚でもいるかと、橋の下をのぞくようなふりをして、欄干によりかかりざま、こっそり鼻の包みを投げ落とした。彼はまるで十ブードもある重荷が一時に肩からおりたように思った。イワン・ヤコウレヴィッチは、にやりとほくそえみさえた。

/Сате, коно айсубекі ічішімін ва, іма я Іса:кіефусукії хаші-но уе-е ятте кіта. Каре ва нані йорі мо сакі-ні мадзу атарі-о мімавашіте кара, йоходо такусан сакана де мо іру ка то, хаші-но шіта-о дзокуйо:-на фурі-о шіте, ранкан-ні йорі какарідзама, коссорі хана-но цуцумі-о нагеотошіта. Каре ва маруде джю: пу:до мо ару омоні га ічіджі-ні ката кара орітайо:-ні омотта. Іван Я:коуревіччі ва, ніярі то хокусоемі сае шіта/

Цей милий громадянин був уже на Ісакієвському мосту.

Він насамперед озирнувся, потім сперся на перила, щоб ніби глянути під міст, чи багато в річці риби, і непомітно кинув згорток із носом.

Він відчув, ніби воднораз скинув із себе ношу в десять пудів. Іван Якович навіть усміхнувся [646].

Як демонструють подані вище приклади, контекстуальні синоніми не є справжніми синонімами, оскільки не виявляють подібності значень. Такі одиниці виступають як взаємозамінні лише в окремому конкретному контексті з метою надання мовленню художнього забарвлення та / або уникнення тавтології.

Багату синоніміку в японській мові пояснюють наявністю трьох лексичних шарів (ваго, канго, гайрайго). При цьому японській синоніміці притаманні: широка матеріальна основа, великі комбінаторні можливості, прагнення мовців уживати варіанти [265, с. 185].

Пароніми. Паронімами (同根語 /до:конго/) називають слова, близькі за своїм звуковим складом та вимовою, однак різні за значенням [349, с. 46]. Термін «паронім» увів ще Аристотель. Паронімія – це явище часткового звукового збігу слів (паронімів) за їхнього повного або часткового семантичного розрізнення [413, с. 368]. Паронімію відрізняють від синонімії тим, що значення паронімів не обов'язково є близькими, а також тим, що пароніми мають словотвірну співвіднесеність [413, с. 368]. Звукова близькість паронімів може стати причиною семантично неправильного вживання їх один замість одного, що веде до затемнення змісту висловлювання [281, с. 80]. Через це паронімія певною мірою являє собою мовленнєву складність, тож вона стає об'єктом уваги вчення про культуру мовлення [413, с. 368].

Так, у західноєвропейській філологічній традиції у працях із культури мовлення з паронімами нерідко пов'язують поняття *malapror* (помилкове, неправильне слововживання) [413, с. 368]. Подібне трактування паронімів існує і в японській мові: тут на позначення таких слів послуговуються терміном 紛らわしい言葉 /магіравашіі котоба/ (букв. *слова, які легко сплутати*). Багато паронімів походять від одного кореня напр., 見える /міеру/ *виднітися* – 見られる /мірареру/ *могти побачити*; たしかに /ташіка-ні/ *напевне, точно* – たしか /ташіка/ *можливо, здається*. За семантикою пароніми можуть або мати семантично пов'язані значення (напр., だんだん /дандан/ *поступово* – どんどん /дондон/ *швидко*; ただ /тада/ *лише, однак* – ただし /тадаші/ *проте*), або ні, виражаючи зовсім далекі поняття (напр., 撥る /кусугуру/ *лоскотати* – 煽る /кусубуру/ *диміти*; すっかり /суккарі/ *повністю* – すっきり /суккірі/ *мило*; として /тошіте/ *як хтось, у статусі когось* – とって /тотте/ *щодо когось, з чийогось погляду*). Найбільших труднощів

у вивченні японської мови завдають пароніми з синонімічним значенням, які, однак, відрізняються у вживанні: *たいてい* /тайтей/ *майже (завжди)* – *だいたい* /дайтай/ *майже (повною мірою)*; *このごろ* /коногоро/ *останнім часом* (вживається з дієсловом у формі теперішнього часу) – *このころ* /конокоро/ *на той час* (вживається з дієсловом у формі минулого часу).

Особливо багато паронімів серед ономапоетизмів, що пояснюємо однотипністю структури звуконаслідувальних слів: *くしゃくしゃ* /кушякушя/ *скуйовджений, м'ятий* – *ぐしゃぐしゃ* /гушягушя/ *розбитий*; *ぐたぐた* /гутагута/ *обм'яклий, розм'яклий* – *くたくた* /кутакута/ *зморений* – *くだくだ* /кудакуда/ *розтягнутий, монотонний*; *しゃくしゃく* /шякушяку/ *вільно, невимушено* – *じゃくじゃく* /джякуджяку/ *тихо, самотньо*; *きらきら* /кіракіра/ *сяяти* – *ぎらぎら* /гірагіра/ (сліпуче) *світити, засліплювати*; *びゅうびゅう* /бю:бю:/ *віє сильний вітер* – *ぴゅうぴゅう* /пю:пю:/ *віє холодний вітер*.

Паронімія є важливим стилістичним засобом мови: на її основі базується паронімія, каламбур, антитеза та інші стилістичні фігури [349, с. 47; 413, с. 368]. Приміром, пароніми можуть бути обіграні у піснях (за приклад візьмемо одну з пісень співачки Yuki): *私が生まれた朝の町雪の中に埋もれた* /ваташі-га умарета аса-но мачі юкі-но нака-ні умарета/ *того ранку, коли я народилася, місто було вкрите снігом* (паронімія слів *生まれた* /умарета/ *народилася* – *埋もれた* /умарета/ *було вкрите*); *一人でも大丈夫よってめくれている私のストーリー* /хіторі-демо дайджю:бу йотте мекуретеру ваташі-но судо:рі/ *проглядаю свою історію, де я думала, що бути самій по собі – це ок* (паронімія слів *一人* /хіторі/ *сам* і *ストーリー* /судо:рі/ *історія*); *開いた穴を塞ごう違いない、ふがいない* /айта ана-о фусаго: чігайнай, фугайнай/ *я без сумніву заткну цю дірку, але я боюсь* (паронімія слів *違いない* /чігайнай/ *безсумнівно* і *ふがいない* /фугайнай/ *боязливий*). Пароніми підсилюють образність мовлення та емоційний вплив тексту [349, с. 47; 413, с. 368].

Антонімія в японській мові

В основі антонімії лежить асоціація за контрастом, що відображає суттєві відмінності однорідних за своїм характером предметів, явищ, дій, якостей та ознак. Антонімія (反義性 /хангісей/) є однією з найважливіших лінгвістичних універсалій [247, с. 196]. Лінгвісти визначають антоніми

(反義語 /хангіго/) як слова з протилежним значенням, що виражають несумісні, протилежні поняття [323, с. 84; 349, с. 47]; слова, в основі яких лежить семантична протилежність [419, с. 182; 444, с. 47].

Найпоширенішими є такі класифікації антонімів:

- семантична;
- функціонально-стилістична;
- структурна [152; 154, с. 147; 247, с. 200].

Семантична класифікація антонімів спирається на типі протиставлення. Відповідно до неї виділяють:

1) антоніми, що виражають якісне протиставлення, напр., 新しい /ата-рашій/ *новий* – 古い /фуруй/ *старий*; 軽い /каруй/ *легкий* – 重い /омой/ *важкий*;

2) антоніми, що виражають комплементарність (шкала протиставлень представлена тут лише двома протилежними членами, які доповнюють один одного до цілого, так що заперечення одного з таких антонімів дає значення другого), напр., 内 /учі/ *всередині* – 外 /сото/ *зовні*; 何時もの /іцумоно/ *постійний* – 一時的な /ічіджітекі-на/ *тимчасовий*;

3) антоніми, що виражають протилежну направленість дій, якостей та ознак, напр., 温める /ататамеру/ *нагрівати* – 冷やす /хіясу/ *охолоджувати*; 消える /кіеру/ *зникати* – 現れる /аравареру/ *з'являтися*; 減らす /херасу/ *зменшувати* – 増やす /фуясу/ *збільшувати* [247, с. 202-204].

За функціональним критерієм антоніми належать до різних функціональних стилів. Наприклад, до лексики офіційно-ділового стилю належать антонімічні пари 召集 /шьо:шю:/ *скликання (Парламенту)* й 解散 /кайсан/ *розпуск (Парламенту)*; 合憲 /го:кен/ *конституційність* та 違憲 /ікен/ *неконституційність* тощо [154, с. 148]. До розмовної, фамільярної лексики належать антонімічні пари まにあく /маніаку/ *розумник, всезнайка* і ぼけ /боке/ *недоумок*; ぶす /бусу/ *потвора (про жінку)* і 傾国 /кейкоку/ *красуня* тощо.

За структурним критерієм антоніми поділяють на:

а) однокореневі антоніми, тобто утворені від спільного кореня афіксальним способом;

б) різнокореневі антоніми, тобто такі, що мають абсолютно відмінну будову;

в) мішаний тип антонімів, до складу яких входять повнозначні (неслужбові) слова-антоніми. У цьому типі антонімічні зв'язки побудовані на протиставленні перших компонентів складних слів при однакових других [323, с. 103]. Розглянемо ці три групи антонімів детальніше.

 Однокореневі антоніми. Однокореневі антоніми – це лексико-граматичні антоніми. У межах цієї групи виділяють антоніми, утворені

префіксальним та суфіксальним способами. У використанні префіксального способу зазвичай розрізняють два випадки: чергування префікса з його відсутністю та використання префіксів полярного значення [323, с. 87]; зрідка можливе також використання префіксів неантонімічного характеру [154, с. 154].

Чергування префіксу з його відсутністю утворює пару т.зв. контрадикторних антонімів. Такі антоніми творяться за допомогою префіксів 不 /фу/, 無 /му/ та 非 /хі/. Продуктивним є префікс 不 /фу/, який приєднується насамперед до лексичних одиниць канго: 平等 /бьо:до:/ *рівність* – 不平等 /фубьо:до:/ *нерівність*; 信任 /шіннін/ *довіра* – 不信任 /фушіннін/ *недовіра*; 正直な /шьо:джікі-на/ *чесний* – 不正直な /фущьо:джікі-на/ *нечесний*.

Дещо менш продуктивними у творенні антонімів є префікси 無 /му/ й 非 /хі/. Вони також приєднуються до основ канго: 統制の /то:сей-но/ *регульований* – 無統制の /мудо:сей-но/ *нерегульований*; 秩序 /чіцуджьо/ *порядок* – 無秩序 /мучіцуджьо/ *безлад*; 干涉 /каншьо:/ *втручання* – 無干涉 /муканшьо:/ *невтручання*; 同盟 /до:мей/ *приєднання* – 非同盟 /хідо:мей/ *неприєднання*; 公開の /ко:кай-но/ *відкритий* – 非公開の /хіко:кай-но/ *закритий*; 国家的 /коккатекі/ *державний* – 非国家的 /хікоккатекі/ *недержавний* тощо. Деякі слова-антоніми можуть творитися за допомогою обох префіксів: 承認 /шьо:нін/ *згода* – 非承認 /хішьо:нін/, 不承認 /фущьо:нін/ *незгода*.

Використання префіксів полярного значення є також продуктивним способом творення антонімів. У позиції префіксів у таких словах може стояти велика кількість антонімічних морфем насамперед китайського, рідше – японського походження, які виражають протиставлення за:

- якістю, напр., 旧派 /кю:ха/ *стара школа*, *старе вчення* та 新派 /шімпа/ *нова школа*, *нове вчення*; 悪意 /акуї/ *злий намір* і 善意 /дзен'ї/ *благий намір*;

- послідовністю, напр., 前代 /дзендай/ *попередні покоління* і 後代 /ко:дай/ *прийдешні покоління*; 初刊 /шьокан/ *перше видання* та 再刊 /сайкан/ *повторне видання*;

- наявністю чи відсутністю, напр., 有効性 /ю:ко:сей/ *дійсність*, *чинність* і 無効性 /муко:сей/ *недійсність*, *нечинність*; 有体の /ю:тай-но/ *матеріальний* та 無体の /мутай-но/ *нематеріальний*.

Використання префіксів неантонімічного характеру не є продуктивним способом творення антонімів. Наприклад, в антонімічній парі 被告 /хікоку/ *відповідач* та 原告 /генкоку/ *позивач* перші компоненти слів не містять у собі елемент протиставлення [378, с. 122, с. 529-530] і виступають у ролі антонімів лише у сполученні з другим компонентом, спільним для обох антонімічних одиниць.

Окрім однокореневих антонімів, утворених префіксальним способом, виділяємо також антоніми, що творяться за допомогою суфіксального спо-

собу, напр.: 歳入 /сайню:/ *річний дохід бюджету* і 歳出 /сайшюцу/ *річний видаток бюджету*, проте цей спосіб є менш продуктивним, ніж префіксальний.

До групи однокореневих антонімів належать також антоніми, утворені заперечною формою вихідного слова: 大きい /о:кій/ *великий* – 大きくない /о:кікунай/ *невеликий*; 楽しい /таношій/ *веселий* – 楽しくない /таношікунай/ *невеселий*; 容易 /йо:ій/ *легко* – 容易ならぬ /йо:ій-нарану/ *нелегко*; 間に合う /маніау/ *встигнути* – 間に合わない /маніаванай/ *не встигнути* тощо.

☞ **Різнокореневі антоніми.** Група різнокореневих антонімів (або ж власне лексичних антонімів) є також значною; вона представлена як лексемами ваго, так і лексемами канго. Подібні антоніми зустрічаємо серед різних частин мови. Так, різнокоренева антонімія наявна серед:

- прикметників (広い /хірой/ *широкий* – 狭い /семай/ *вузький*; 長い /нагай/ *довгий* – 短い /міджікай/ *короткий*; 簡単な /кантан-на/ *простий* – 複雑な /фукудзацу-на/ *складний*);

- іменників (喜び /йорокобі/ *радість* – 悲しみ /канашімі/ *сум*; 命 /іночі/ *життя* – 死 /ші/ *смерть*; 過去 /како/ *минуле* – 将来 /шью:рай/ *майбутнє*);

- дієслів (あげる /агеру/ *давати* – もらう /морау/ *отримувати*; 褒める /хомеру/ *хвалити* – 叱る /шікару/ *сварити*);

- прислівників (常に /цуне-ні/ *заввичай, звично* – 珍しく /медзурашіку/ *незвично, рідко*; 少し /сукоші/ *мало* – たくさん /такусан/ *багато*).

Мішана група антонімів. Антонімічність одиниць мішаної групи зумовлена протиставленням їхніх перших компонентів. Ця група у зв'язку з її специфікою представлена одиницями канго, які здебільшого належать до наукового та офіційно-ділового стилів, оскільки позначають складні теоретичні поняття. Поширеними типами протиставлення у цій групі є протиставлення:

☞ - «загальне – особливе», напр., 一般職 /іппан-шьюку/ *загальна державна служба* і 特別職 /токубецу-шьюку/ *служба спеціального призначення*; 一般予防 /іппан-йобо:/ *загальні запобіжні заходи* і 特別予防 /токубецу-йобо:/ *спеціальні запобіжні заходи*;

- «абсолютне – відносне», напр., 絶対的効力 /дзеттайтекі-ко:рюку/ *абсолютна чинність* та 相對的効力 /со:тайтекі-ко:рюку/ *відносна чинність*;

- «активне – пасивне», напр., 積極財産 /секкьокутекі-дзайсан/ *активи* і 消極財産 /шью:кьокутекі-дзайсан/ *пасиви*;

- «двостороннє – одностороннє», напр., 双方の商行為 /со:хо:текі-шью:ко:і/ *двостороння комерційна трансація* й 一方的商行為 /іппо:текі-шью:ко:і/ *одностороння комерційна трансація*.

Такий тип творення антонімів є обмеженим, оскільки за його допомогою творяться насамперед специфічні складні терміни тієї чи іншої галузі наукового знання.

Гіпонімія в японській мові

Гіпонімія (родо-видові зв'язки) поряд із синонімією та антонімією є важливим явищем семантичної парадигматики, що систематизує лексичний склад мови, характеризує його ієрархічну структуру. Гіпонімію (上下関係 /джьо:ге-канкей/) визначають як «вертикальний» порядок між значеннями мовних одиниць, як ієрархічну організацію елементів у семантичному полі, що ґрунтується на родо-видових зв'язках, тобто «включення» більш специфічної одиниці до сфери більш загальної одиниці [202, с. 478; 208, с. 104; 419, с. 182]. Гіпонімія являє собою семантичні зв'язки підпорядкування, за яких родове слово (гіперонім, 上位語 /джьо:іго/) пов'язане з кожним із видових позначень (гіпонімів, 下位語 /каіго/) зв'язками включення [204, с. 220; 429, с. 118; 439, с. 220].

Гіпоніми (下位語 /каіго/) – це слова з близькими, але не синонімічними значеннями, що перебувають у родо-видових зв'язках і є квазісинонімами [188, с. 71]. Гіпоніми одного гіпероніма називають співгіпонімами (когіпонімами, 同位語 /до:іго/).

Гіпонімічні зв'язки визначають як ієрархічні зв'язки у лексичній семантиці, що структурно організують лексику у парадигматиці, характеризуються «ступінчастістю» й «інклюзивністю» і відображають взаємодію загального й особливого, абстрактного й конкретного у лексичній семантиці мови [91, с. 140-141]. Інакше кажучи, гіпонімічні зв'язки у лексиці полягають у зв'язках слів за схемою «рід – вид» (так що всі суттєві ознаки одного слова складають лише частину суттєвих ознак іншого, що має, крім цих ознак, ще деякі додаткові видові ознаки, які уточнюють зміст чи обмежують обсяг першого поняття) [86, с. 59; 249, с. 7; 323, с. 49, с. 91]. Наприклад, слово 絵画 /кайга/ картина є родовим поняттям. Воно виступає гіперонімом до слів, що позначають видові поняття 静物画 /сейбуцуга/ натюрморт, 風景画 /фу:кейга/ пейзаж, 肖像画 /шьо:дзо:га/ портрет. Відповідно, останні три слова з конкретнішим значенням є гіпонімами до першого, значення якого більш загальне.

Що більший ступінь абстрактності виявляє те чи інше родове поняття, то більшу кількість підпорядкованих йому видових понять воно має. Виходячи з цього гіпонімічні зв'язки між поняттями можна поділити на:

- 1) прості (лінійні);
- 2) комплексні (багаторівневі).

Прикладом простих (лінійних) ієрархічних зв'язків є гіпонімія родового поняття 味 /аджі/ *смак*. Схематично гіпонімічні зв'язки цього слова можна зобразити так:

Таблиця 10

Система родо-видових зв'язків гіпероніма
味 /аджі/ *смак*

味 /аджі/ <i>смак</i>			
酸味 /саммі/ <i>кисле</i>	甘み /амамі/ <i>солодке</i>	苦味 /нігамі/ <i>гірке</i>	塩分 /ембун/ <i>солоне</i>

Аналогічним чином відтворюємо ієрархічні зв'язки гіпероніма 生物学 /сейбуцугаку/ *біологія*, який має у своєму підпорядкуванні такі гіпоніми:

Таблиця 11

Система родо-видових зв'язків гіпероніма
生物学 /сейбуцугаку/ *біологія*

生物学 /сейбуцугаку/ <i>біологія</i>			
植物学 /шьокубуцугаку/ <i>ботаніка</i>	動物学 /до:буцугаку/ <i>зоологія</i>	解剖学 /кайбо:гаку/ <i>анатомія</i>	生理学 /сейрігаку/ <i>фізіологія</i>

У багаторівневі ієрархічні зв'язки вступає, наприклад, слово 音楽 /онгаку/ *музика*, яке є родовим поняттям до великої кількості музичних жанрів. Його ієрархічні зв'язки можна представити такою таблицею:

Таблиця 12

Система родо-видових зв'язків гіпероніма
音楽 /онгаку/ *музика*

音楽 /онгаку/ <i>музика</i>					
クラシック /курашікку/ <i>класична музика</i>			ポップス/поппусу/ <i>популярна музика</i>		
交響曲 /ко:кьо:кьоку/ <i>симфонія</i>	ソナタ /соната/ <i>соната</i>	メヌエツト /менуэто/ <i>менуєт</i>	シャンソン /шянсон/ <i>шансон</i>	ジャズ /джазу/ <i>джаз</i>	ダンス曲 /дансукьоку/ <i>танцювальна музика</i>

При цьому класифікаційна схема гіпонімічних зв'язків родового поняття 音楽 /онгаку/ *музика* може бути ускладнена додаванням гіпонімів на позначення інших жанрів музики (напр., 民俗音楽 /мінзоку-онгаку/ *фольк-музика*, ロック /рокку/ *рок*, ラップ /раппу/ *реп* тощо), а також продовжена шляхом її деталізації одиницями нижчих рівнів. Так, гіпонім ダンス曲 /дансукьоку/ *танцювальна музика* стає гіперонімом до слів トランス /торансу/ *транс*, ハウス /хаусу/ *хаус*, テクノ /текуно/ *техно* тощо.

Розглянемо ще один приклад складних багаторівневих ієрархічних зв'язків між словами. Так, багаторівневу класифікаційну систему утворює родове поняття 国家 /кокка/ *державна*, яке має у своєму підпорядкуванні видові поняття різних рівнів:

Таблиця 13

Система родо-видових зв'язків гіпероніма

国家 /кокка/ державна

国家 /кокка/ державна						
君主国 /куншюококу/ монархія			共和国 /кьо:ваоку/ республіка			
専制君主制 /сенсей- куншюсей/ абсолютна монархія	立憲君主制 /ріккен-куншюсей/ конституційна монархія		大統領制共和国 /дайто:рьо:-кьо:ваоку/ президентська республіка	議會制共和国 /гікай-кьо:ваоку/ парламентська республіка	混合共和国 /конго:- кьо:ваоку/ мішана республіка	
	二元的君主制 /нігентекі- куншюсей/ дуалістична монархія	議會君主制 /гікай-куншюсей/ парламентська монархія			議會大統領共和国 /гікай- дайто:рьо:-кьо:ваоку/ парламентсько-президентська республіка	大統領議會共和国 /дайто:рьо:- гікай-кьо:ваоку/ президентсько- парламентська республіка

Гіпероніми здебільшого виражені простими одиницями, оскільки велика кількість простих слів виражає загальні та збірні поняття [321, с. 14]. Гіпоніми ж, виражаючи конкретні поняття більшого змісту та малого обсягу, представлені не лише простими, а часто складними одиницями [321, с. 46].

Серед лексем канго, що вступають у гіпо-гіперонімічні зв'язки, поширеними є гіпоніми, які утворюються додаванням до виразника родового поняття нового атрибутивного елементу, завдяки чому відповідне поняття набуває додаткової диференційної ознаки і продовжує ієрархічний ряд понять [154, с. 163; 249, с. 11]. Такий спосіб творення гіпонімів сприяє появі складних одиниць на позначення наукових і науково-технічних понять, які функціонують у письмовому науковому стилі. Наприклад:

- 偽造 /гідзо:/ *підробка* є гіперонімом до слова 通貨偽造 /цу:ка-гідзо:/ *підробка грошей*, який, у свою чергу, є гіперонімом до видового поняття 外国通貨偽造 /гайкоку-цу:ка-гідзо:/ *підробка іноземної валюти* (всі наступні атрибутивні компоненти послідовно приєднуються до вихідного значеннєвого ядра 偽造 /гідзо:/);

- 辞典 /джітен/ *словник* має гіпонім 類語辞典 /руйго-джітен/ *словник синонімів*, що теж має гіпонім 日本語類語辞典 /ніхонго-руйго-джітен/ *словник синонімів японської мови* (спосіб творення гіпонімів аналогічний);

- 伝染 /денсен/ *інфекція* є родовим поняттям до видового 腸伝染 /чьо:денсен/ *кишкова інфекція*, а видовим до останнього є 急性腸伝染 /кю:сейчьо:-денсен/ *гостра кишкова інфекція* (спосіб творення гіпонімів аналогічний).

Отже, гіпоніми можуть як мати спільний із гіперонімом корінь (у цьому разі гіпонім є складнішим за будовою, ніж гіперонім, оскільки містить у собі додаткові атрибутивні компоненти), так і не мати його.

Стилістична та соціальна диференціація лексики японської мови

Лексика будь-якої мови функціонує у різних сферах вживання цієї мови: у сфері професійного спілкування, в офіційній сфері, у побуті, спілкуванні з мовцями різних соціальних статусів. Відповідно, лексику диференціюють стилістично. Багатофункціональність мови спричинює функціонально-стильове розмежування її лексичного складу. Функціональний стиль – це різновид літературної мови, який визначають сферою вживання та якому притаманні особливі лексичні, граматичні, фразеологічні й інші засоби

[349, с. 69]. Мовознавці виділяють п'ять функціональних стилів: науковий, розмовний, публіцистичний, офіційно-діловий та художній. Окрім цього у мові існують експресивні стилі. Докладніше про стилі сучасної японської мови йтиметься у розділі «Стилістика». Які ж розряди лексичних одиниць виділяють з огляду на стилістичну диференціацію мови?

Оснoву словника складають стилістично нейтральні слова, які мовці вживають у будь-якому стилі [413, с. 258]. Стилістично нейтральну лексику називають також міжстильовою. До неї належать слова різних тематичних груп, наприклад, назви кольорів: 赤い /акай/ червоний, 白い /шірой/ білий; рослин і тварин: りんご /рінго/ яблуко, 羊 /хіцуджі/ вівця; слова на позначення дії та стану: 行く /іку/ йти, 来る /куру/ приходити, ある /ару/ бути; місця, часу і простору: 今 /іма/ зараз, 近い /чікай/ близький, そこ /соко/ там тощо.

Стилістично забарвлені слова виділяють з огляду на існування різних форм функціонування мови, серед яких: 1) літературна мова; 2) народно-розмовна мова; 3) койне; 4) просторіччя; 5) територіальні діалекти; 6) соціолекти тощо [40, с. 224]. Літературна мова – це головна форма існування національної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери життя суспільства, є поліфункціональною та характеризується суворістю норм [40, с. 225]. У японській лінгвістичній традиції прийнято говорити про т.зв. стандартну мову (標準語 /хьо:джюґо/) – національну, офіційну мову, приведену до єдиного стандарту у фонетиці, лексиці та граматиці [530; 569]. Народно-розмовна мова (口語 /ко:го/) – це форма мови, що протиставлена, з одного боку, літературній формі, а з іншого – решті форм існування мови, зокрема, діалектній [40, с. 225]. Розмовне мовлення – це різновид (підсистема) сучасної японської мови, що обслуговує повсякденне неофіційне спілкування [366, с. 16]. Койне (загальнонародна мова, 共通語 /кьо:цу:го/) – узагальнений тип усного мовлення, засіб міждіалектного спілкування, що виникає на базі одного з діалектів, є базою літературної мови [40, с. 226]. Поняття 共通語 /кьо:цу:го/ набуло поширення в Японії після Другої світової війни, і зараз саме його (а не 標準語 /хьо:джюґо/) використовують на позначення мови, яку протиставляють діалектам [569]. Функцію 共通語 /кьо:цу:го/ як розмовного варіанту стандартної мови зараз виконує мова Токіо [51, с. 7]. Просторіччя (俗語 /дзокуґо/) – це компонент мови, що протиставлений, з одного боку, літературному розмовному мовленню, а з іншого – територіальним діалектам; просторічна лексика перебуває на грані літературного вжитку і часто виходить за межі літературної мови [40, с. 227; 349, с. 72]. Територіальний діалект (方言 /хо:ген/, 俚言 /ріген/) – це підрозділ мови, що об'єднує групу пов'язаних між собою говірок та функціонує як засіб спілкування між людьми, пов'язаними територіально спільнотою [349, с. 75;

413, с. 132]. Соціолект (社会方言 /шякайхо:ген/) – соціально обумовлений різновид мови, що характеризується обмеженістю його соціальної основи та слугує засобом зв'язку для осіб, які входять у певну соціальну чи професійну групу, об'єднує членів в одну корпорацію за інтересами – професійними, віковими, культурно-естетичними тощо [40, с. 228-229].

Отже, стилістичну диференціацію лексики проводять у кількох аспектах: 1) залежно від поділу мови на функціональні стилі; 2) з огляду на поділ мови на експресивні стилі; 3) через територіальну диференціацію мови; 3) з огляду на соціальне розмежування мови. Відповідно, стилістично забарвлені слова можуть належати до експресивних стилів («високого» чи «низького» стилів), можуть бути обмежені певними типами мовлення, умовами мовленнєвого спілкування або жанрами літератури [413, с. 258]. Так, згідно з принципом належності до різних соціальних діалектів у лексиці виділяють: жаргон, арг, сленг тощо [413, с. 257]; згідно з територіальною диференціацією мови виділяють діалектизми тощо. Отже, з огляду на форми існування мови, її поділ на експресивні та функціональні стилі, у словнику вирізняють:

- книжну лексику (文章語 /буншьо:го/);
- поетичну лексику (詩語 /шіго/);
- розмовну лексику (口語 /ко:го/);
- просторічну лексику (俗語 /дзокуго/);
- вульгарну лексику (卑語 /хіго/);
- терміни (術語 /джюцуго/);
- професіоналізми (職業語 /шьокугьо:го/, 専門語 /семмонго/);
- жаргонізми (ジャーゴン /джя:гон/);
- арготизми (隠語 /інго/);
- діалектизми (俚言 /ріген/) [349, с. 71; 413, с. 258].

Розглянемо кожну групу стилістично маркованої лексики детальніше.

Книжна лексика (文章語 /буншьо:го/) переважає у письмовому варіанті мови. До неї належать, наприклад, слова на позначення складних понять, в яких часто немає потреби у повсякденному мовленні: 漫吟 /мангін/ *наспівування віршів*; 涼風 /рьо:фу:/ *прохолодний вітер*; 正道 /шьо:до:/ *правильний шлях* тощо. Окрім цього у книжній лексиці є і слова, що мають відповідники у розмовній мові: 名立たる /надатару/ *відомий* (загальноновживаний відповідник – 有名な /ю:мей-на/); 縁家 /енка/ *рідня* (у розмовній мові – 親類 /шінруй/); 退る /шісару/ *відступати* (з відповідником 後ろへ下がる /ушіро-е сагару/). Особливістю книжної лексики японської мови є наявність у ній великої кількості слів канго: 蕭然たる /шьо:дзен-тару/ *холодний, самотній*; 万劫 /манго:/ *вічність*; 良友 /рьо:ю:/ *добрий друг*; 留別 /рю:бецу/ *прощання* тощо. Це пояснюємо особливостями історичного розвитку

японської мови, а також прозорістю і зрозумілістю слів канго на письмі (і навпаки, труднощами з розумінням таких лексем в усному мовленні). До книжної прилягає **поетична лексика** (詩語 /шіго/) – слова, що функціонують у ліриці, зокрема, слова, притаманні лише жанру лірики [530]. Такі лексеми вживають на позначення складних багатогранних понять і явищ зі світу, що нас оточує; вони поєднують у собі глибокий зміст зі стислим обсягом: 朧月 /обородзукі/ *блідий місяць*; 浮かれ鳥 /укарегарасу/ *ворона, що каркає при місяці*; 青嵐 /сейран/ *літній вітер, що колише листя* тощо. Є й поетизми на позначення, наприклад, рідної землі: 故山 /кодзан/ *батьківський дім, батьківщина*; 御国 /мікуні/ *наша країна (про Японію)*. Книжна, поетична лексика часто є ознакою високого, піднесеного експресивного стилю.

Розмовна лексика (口語 /ко:го/) включає слова, які, належачи до літературних, надають мовленню розмовного забарвлення і функціонують, як правило, в усному варіанті літературного мовлення [349, с. 71]. До розмовної лексики належать слова з яскравим емоційно-експресивним забарвленням, з оцінним компонентом: いけ好かない /ікесуканай/ *бридкий*; たわごと /тавагото/ *маячня*; 泣き虫 /накімуші/ *плаксивий*; とんでもない /тондемонай/ *дикий, абсурдний*; 父ちゃん /то:чян/ *татусь*; 愚痴っぽい /гучіппой/ *буркотливий*; 首っ丈になる /кубіттаке-ні нару/ *по вуха закохатися*. Розмовній лексиці японської мови притаманна наявність великої кількості ономатопеетом – звуконаслідувальних та звукозображувальних слів, серед яких виділяють слова на позначення звуків природи, голосу тварин і людей (擬声語 /гісейго/, 擬音語 /гіонго/); та слова на позначення станів і дій (擬態語 /гітайго/) [530], наприклад: じろじろ見る /джіроджіро-міру/ *витріщатися*; ぶらぶらする /бурабура-суру/ *вештатися*; べらべらしゃべる /берабера-шяберу/ *потякати*; ぶつぶつ /буцубуцу/ *висип*; むしゃむしゃ /мушямушя/ *нямням*; どきっとする /докітто-суру/ *серце йокнуло*; ぎしぎし /гішігіші/ *тісно*; ずけずけ /дзукедзукі/ *безцеремонно*; つけつけ /цукецуке/ *грубо* тощо.

Просторічна лексика (俗語 /дзюкуго/) перебуває на межі літературного вжитку і нерідко виходить за межі літературної норми; до неї здебільшого належать слова з різко зниженим, експресивним забарвленням [349, с. 72]. Так, просторіччями в японській мові є, наприклад, слова: でか /дека/ *лягавий (про поліцейського)*; 奴 /яцу/ *це, те*; くつつく /куццуку/ *знюхатися (про стосунки між чоловіком і жінкою)*; 玉 /тама/ *князя*; すべた /субета/ *потвора (про жінку)*; 尻 /кецу/ *дупа*; くそ /кусо/ *лайно* тощо. Близькими до просторічної лексики є **вульгаризми** (卑語 /хіро/) – слова, що належать до ненормативної лексики різко зниженого експресивного стилю. Такі одиниці стоять поза літературною мовою і включають до свого складу лайки, прокльони тощо [349, с. 72]: くそ食らえ! /кусо курае!/ *іди в дупу!*;

くたばれ！ /кутабаре!/*бодай ти здох!*; ちくしょう！ /чікушьо:!/ *от лайно!*; このやろう！ /коно яро:!/ *а щоб тебе!* тощо. Сюди ж належить ненормативна лексика для грубого, підкреслено зниженого найменування осіб: 手前 /теме:/, 己奴 /уму/ *ти (грубо)*; 尼 /ама/, 売女 /байта/ *жінка, шльондра (грубо)*; ガルソンヌ /гарусонну/ *жінка, подібна на чоловіка (грубо)* тощо. Просторіччями і вульгаризмами рясніє знижений експресивний стиль.

Терміни (術語 /джюцуго/) – це слова або словосполучення, які мовці вживають для вираження спеціальних наукових понять конкретної професійної сфери [317, с. 617; 324, с. 819; 346, с. 14; 416, с. 42], наприклад: 短調 /танчю:/ *мінор* (музичний термін); 拡散 /какусан/ *дифузія* (фізичний термін); 放物線 /хо:буцусен/ *парабола* (математичний термін); 実存 /джіцудзон/ *екзистенція* (філософський термін); 生産過剰 /сейсан-каджьо:/ *перевиробництво* (економічний термін). Термінам притаманні професійне вживання, дефінітивна функція, функція найменування понять [105, с. 27]. Термінологія – це система термінів, що позначають коло понять спеціальної сфери спілкування у науці, виробництві, техніці, мистецтві тощо; термінологією (術語学 /джюцугогаку/) називають також розділ лексикології, що вивчає терміносистеми мови, принципи їхньої організації, механізми творення термінів, вимоги до них тощо [317, с. 618; 324, с. 819; 416, с. 42]. У будь-якій термінології більшість термінів становлять іменники, а також іменні словосполучення [105, с. 87; 323, с. 150; 399, с. 11; 422, с. 25], не є винятком і японська мова. Більшість термінів японської мови є одиницями канго, при цьому в термінологіях різних галузей знань існує велика кількість складних багатокомпонентних термінів канго, наприклад: 需要曲線 /джюйю:-кьокусен/ *крива попиту* (термін складається зі слів 需要 /джюйю:/ *попит* і 曲線 /кьокусен/ *крива лінія*); 急性呼吸窮迫症候群 /кю:сей-кокю:-кю:хаку-шьо:ко:гун/ *синдром гострої дихальної недостатності* (急性 /кю:сей/ *гострий*, 呼吸 /кокю:/ *дихання*, 窮迫 /кю:хаку/ *нестача*, 症候群 /шьо:ко:гун/ *синдром*); 社会経済構成体 /шякай-кейдзай-ко:сей-тай/ *соціально-економічна формація* (社会 /шякай/ *суспільство*, 経済 /кейдзай/ *економіка*, 構成 /ко:сей/ *структура*, 体 /тай/ *форма*); 国民投票無効訴訟 /кокумін-то:хьо:-муко:-сошьо:/ *позов з вимогою визнання недійсними результати референдуму* (国民 /кокумін/ *народ*, 投票 /то:хьо:/ *голосування*, 無効 /муко:/ *недійсність*, 訴訟 /сошьо:/ *позов*). Терміни творяться морфологічним, синтаксичним і лексико-семантичним способами [105, с. 39; 323, с. 149; 356, с. 38; 422, с. 24]. Найпродуктивнішим способом термінотворення в японській мові є морфологічний [154, с. 53]; у його межах найтиповішим способом є словоскладання, за допомогою якого творяться складні багатокомпонентні терміни, наприклад: 地方公共団体 /чіхо:-ко:кьо:-дантай/ *органи місцевого самоврядування* (地方 /чіхо:/ *місцевість*, 公共 /ко:кьо:/ *спільнота*,

団体 /дантай/ *організація*); 電気浸透脱水 /денкі-шінто:-дассуй/ *електродренаж* (電気 /денкі/ *електрика*, 浸透 /шінто:/ *проникнення*, 脱水 /дассуй/ *дегідратація*); 航空機衝突防止装置 /ко:ку:кі-шьо:тоцу-бо:ші-со:чі/ *система запобігання зіткненню повітряних суден* (航空機 /ко:ку:кі/ *повітряне судно*, 衝突 /шьо:тоцу/ *зіткнення*, 防止 /бо:ші/ *запобігання*, 装置 /со:чі/ *обладнання*). У межах морфологічного способу термінотворення застосовують також афіксацію й аббревіацію: 議会 /гікай/ *парламент* – 議会主義 /гікайшюгі/ *парламентаризм*; 除数 /джьосу:/ *ділник* – 被除数 /хіджьосу:/ *ділене*; 刑事訴訟/кейджісошьо:/ – 刑訴 /кейсо/ *кримінальний процес*; 原子爆弾 /геншібакудан/ – 原爆 /гембаку/ *атомна бомба*. За допомогою синтаксичного способу творяться термінологічні словосполучення, яким притаманна стійкість і подібність до термінів-слів за функціонуванням у мові: 帰謬法による証明 /кібю:хо: ні йору шьо:мей/ *доведення від супротивного*; 業務上の過失 /гьо:муджьо:-но кашіцу/ *службова недбалість*. Лексико-семантичний спосіб термінотворення представлений термінологізацією слів загальнолітературної мови шляхом розширення, звуження або перенесення значень останніх: 人 /хіто/ *людина* – 人 /хіто/ *фізична або юридична особа* (юридична термінологія); 個別 /кобецу/ *окремий* – 個別 /кобецу/ *одиничне* (філософська термінологія); 作為 /сакуї/ *штучність* – 作為 /сакуї/ *(злочинна) дія* (юридична термінологія); 疲労 /хіро:/ *втома* – 疲労 /хіро:/ *старіння (металу)* (технічна термінологія).

Професіоналізми (職業語 /шьокугьо:го/, 専門語 /семмонго/) – це слова та словосполучення, властиві мовленню певної професійної групи людей, що включають назви знарядь праці, трудових процесів, сировини, специфічні професійні вислови тощо [349, с. 73]. Такі слова та вислови зазвичай є неофіційними заміниками складних термінів або ж функціонують у тих сферах, де термінологія ще не сформована; вони не завжди зрозумілі людям, які не належать до відповідного професійного середовища [349, с. 73-74]. Склад професійної лексики японської мови (особливо у тих сферах, де бракує усталеної термінології) активно поповнюють запозичення гайрайго, причому такі слова здебільшого належать до васейейго. Приміром, у професійному середовищі фото- й кінознімання побутують слова カメラ・フェース /камера фе:су/ *фотогенічне обличчя*; カメラ・ポジション /камера поджішьон/ *положення камери під час знімання*; 本番! /хомбан!/ *мотор!*; カメラ・リハーサル /камера ріха:сару/ *проба камери*; シャッターチャンス /шятта:чянсу/ *вдалий момент для знімку* тощо; у професійній сфері спорту вживають слова ホームイン /хо:муін/ *повернення на базу (у бейсболі)*; ファウル /фауру/ *фол*; シングル /шінгуру/ *кеч однією рукою (у бейсболі)*; ホームゲーム /хо:муге:му/ *домашня гра* тощо. Зазвичай професіоналізми функціонують в усному мовленні людей певної професії,

а у письмовому варіанті зустрічаються у виданнях, призначених для фахівців окремих галузей науки й виробництва [349, с. 74]. Професіоналізми деталізують мовний словник, розширюючи його там, де у цьому є потреба [349, с. 74], наприклад, у середовищі художників японських коміксів манга вживають професіоналізми на позначення процесів створення малюнку: 下描き /шітагакі/ *намітка*; ペン入れ /пен-іре/ *обведення ручкою*; 修正 /шю:сей/ *правка (забілювання коректором зайвих ліній)*; スクリーントーン /сукурі:нто:н/ *накладання фонового кольору*; ベタぬり /бетанурі/ *зафарбовування чорним тощо*.

Жаргон (ジャーゴン /джя:гон/) – це різновид мови, соціальний діалект, який відрізняється від загальнонаціональної мови особливим лексичним та граматичним складом, фразеологією тощо і функціонує в розмовному мовленні людей, пов'язаних певною спільністю інтересів [349, с. 74]. Жаргон є напіввідкритою лексико-фразеологічною підсистемою, яку використовує певна соціальна група для відособлення від решти мовної спільноти; жаргон містить велику кількість слів і висловів, іноді умовних, відмінних від загальноновживаної мови [250; 340, с. 33]. До жаргону прилягає **сленг** (スラング /сурангу/) – практично відкрита мовна підсистема ненормативних, стилістично знижених лексико-фразеологічних одиниць, що виконують експресивну, оцінну, евфемістичну функції [340, с. 42]. Поняття «жаргон» історично вказує на обмеженість групи його носіїв і на вузькість семантичного поля лексичних одиниць; сленг же – це мовне середовище усного спілкування великої кількості людей, що відрізняється від мовної норми [340, с. 40]. Розглянемо детальніше особливості молодіжного жаргону японської мови.

Молодіжний жаргон (若者語 /вакамоного/ або 若者言葉 /вакамоно-котаба/) – це сукупність фонетичних, лексичних і граматичних особливостей мови неформального спілкування молоді, яка належить до певної вікової категорії; у вузькому значенні – лише лексика, яку молодь використовує в умовах невимушеного спілкування [34]. Молодіжна жаргонна лексика є стилістично маркованою лексикою з яскравим емоційно-експресивним забарвленням, а за ознакою соціальної віднесеності її поділяють на три групи: 1) мова молоді, яка навчається; 2) мова молодих жінок-службовців; 3) мова молодих чоловіків-службовців [34]. Молодіжний жаргон японської мови твориться такими способами [34; 348, с. 91; 383; 413, с. 238]:

- скороченням (напр., 喫茶 /кісса/ або 茶店 /сатен/ *кафе* – від 喫茶店 /кіссатен/);

- афіксацією (напр., ばか /бака/ *дурень* – 小ばか /кобака/ *дурник*; 元気 /генкі/ *здоровий* – 元気レス /генкіресу/ *млявий*);

- запозиченням (напр., ナッツ /наццу/ *не з повна розуму* – від англ. nuts; ゴム /тому/ *презерватив* – від англ. gum);

- лексико-семантичним словотвором (напр., 微妙 /бімьо:/ ну, не знаю – від 微妙 /бімьо:/ тонкий, делікатний; 狸 /танукі/ бабій – від 狸 /танукі/ єнот);

- метатезою (напр., ジンガイ /джінгай/ чужинець – від 外人 /гайджін;/ パツキン /пацукін/ білявка – від 金髪 /кімпацу/);

- заміною онного читання ієрогліфів на кунне і навпаки (напр., 海外 /умісото/ закордон – пор. нормативне 海外 /кайгай;/ 独男 /докудан/ самотній хлопець – пор. нормативне 独男 /докуотоко/);

- заміною японського слова або частини слова англійським компонентом (напр., チャン語 /чянго/ китайська мова – від заміни частини слова 中国語 /чю:гокуго/ на запозичене チャン /чян/ з англ. China);

- контамінацією – об'єднанням у мовленнєвому потоці елементів двох мовних одиниць на базі їхньої функціональної, семантичної або структурної близькості (напр., 全然良い /дзєндзєн ій/ цілком добре – пор. нормативні 全然良くない /дзєндзєн йокунай/ зовсім погано та 完全に良い /кандзєн-ні ій/ цілком добре);

- заміною складу (напр., 小便 /шьомбен/ відливання – від 小便 /шьо:бен/);

- звуконаслідуванням (напр., ぶうぶう /бу:бу:/ перднути);

- каламбуром (напр., シングルベル /шінгурубєру/ одинак (який святкує Різдво без пари) – від обігравання слів シングル /шінгуру/ сам і ジングル・ベル /джінгуру бе:ру/ різдвяна пісня Jingle bells; テクシー /текуші:/ на своїх двох – від обігравання слів てくてく歩く /текутеку-аруку/ волокни ноги і タクシー /такуші:/ таксі);

- редуплікацією основ (напр., 弱い /йовай/ слабкий – 弱弱しい /йовай-вашій/ боягуз);

- словоскладанням (напр., リリ一族 /рірі:дзоку/ лесбійка – від リリ /рірі:/ лілія та 族 /дзоку/ сім'я);

- редукцією (напр., ガールフレンド /га:руфурєндо/ – ガールフレ /га:руфуре/ подружка; 最低 /сайтей/ – さいてー /сайте:/ жаж);

- універбацією – зведенням словосполучення до одного слова (напр., きもい /кімой/ неприємний – від 気持ち悪い /кімочіваруй/);

- комбінованим способом (напр., жаргонізм ロンパリ /ронпарі/ розкоші очі утворений від складання скороченого слова ロンドン /Рондон/ Лондон зі словом パリ /Парі/ Париж і набув свого значення від асоціації «одне око дивиться на Лондон, інше – на Париж»; жаргонізми エロじじ /єроджіджі/ й エロおやじ /єроояджі/ старий збоченець утворені шляхом складання скорочення слова エロチック /єрочікку/ єротичний зі словами 爺 /джіджі/ й 親爺 /ояджі/ дід).

Серед указаних способів словотвору в японському молодіжному жаргоні продуктивним, зокрема, є скорочення як використання резервів мовної

економії, оскільки завдяки цьому стає можливим значне збільшення темпу мовлення; при цьому спостерігаємо: 1) скорочення першої частини слова / словосполучення (напр., 達 /тачі/ *друг* – від 友達 /томодачі/); 2) скорочення середньої частини слова (напр., はずい /хадзуй/ *соромно* – від はずかしい /хадзукаші/); 3) скорочення кінцевої частини слова (напр., ごち /гочі/ *частування* – від ごちそう /гочісо:/) [348, с. 91]. Продуктивною також є афіксація з використанням нетипових афіксів, здебільшого запозичених з англійської мови, у чому знаходить відображення прагнення носіїв молодіжного жаргону надати слову звукового вигляду, близького до англійського мовлення: 眠りング /немурінгу/ *сонний*, スーパー可愛い /су:па:кавай/ *дуже милий*, ウルトラ早い /уруторахая/ *надзвичайно швидкий* [34; 348, с. 91].

Молодіжний жаргон є рухомим шаром лексики і має нестійкий словниковий склад.

Близьким до жаргону і сленгу є також **арго** (隠語 /інго/) – умовна говірка певної соціальної групи (наприклад, злодіїв, рекетирів, інших кримінальних елементів) з набором слів, незрозумілих для невластивих у справі цієї групи [349, с. 75]. Арготизми, так само, як і жаргонізми, не належать до літературної мови. Як правило, арго вживають задля приховування предмету комунікації, а також як засіб відособлення групи, що ним послуговується, від решти суспільства [413, с. 43]. Арго в японській мові представлене, зокрема, лексикою японської мафії якудза. Способи словотвору арготизмів подібні до способів, за допомогою яких творяться жаргонізми. Так, у межах морфологічного способу словотвору продуктивними, зокрема, є:

- скорочення (напр., サツ /сацу/ *лягавий* – від 警察 /кейсацу/ *поліцейський*);

- словоскладання (напр., ノーズラ /но:дзура/ *вдавана байдужість (rock-er-face)* – від складання слів 能 /но:/ *театр Но* і 面 /цура/ *лика*);

- метатеза (напр., 所場 /шьоба/ *територія казино або торговельної точки, підконтрольна кримінальному угрупованню* – від 場所 /башьо/ *місце*) [29, с. 3-7].

Арготизми творяться також лексико-семантичним способом, напр., 薬 /кусурі/ *хабар поліції* (в літературній мові – *ліки*); シマ /шіма/ *територія для рекету* (пор. літературне 島 /шіма/ *острів*) тощо [29, с. 3-7].

Продуктивним способом творення арготизмів є також заміна читання ієрогліфа, напр., 白い /хакуй/ *першокласний* (пор. літературне 白い /шірой/ *білий*) [29, с. 6].

Діалектизми (俚言 /ріген/) – це слова, поширення яких обмежене територією певного наріччя (діалекту) [349, с. 76]. Японська мова надзвичайно багата на діалекти, при цьому вони мають не лише лексичні, а і фонетичні

та граматичні особливості, що відрізняють їх від загальнонародної мови. Японські діалектологи досі не мають єдиного погляду на класифікацію діалектів японської мови. Найпоширенішими є три підходи до системи японських діалектів. Перший підхід розробив Тодзьо Місао, і згідно з його теорією виділяють три великі групи діалектів: група східних діалектів Хонсю, група західних діалектів Хонсю та група діалектів Кюсю; далі ж у кожній групі виділяють низку підгруп [51, с. 7; 532]. Друга класифікація діалектів японської мови належить Фуджівара Йоїчі, який виходив із початкового поділу всіх японських діалектів на діалекти о-вів Рюкю й діалекти великих островів з подальшим поділом останніх на західні та східні і т.д. [532]. Третю класифікацію діалектів розробив Кіндаїчі Харухіко. В основі його підходу – «теорії концентраційних кіл» – поділ діалектів на групи «діалектів внутрішнього кола», «діалектів середнього кола» та «діалектів зовнішнього кола» [532]. Зупинимося детальніше на різновидах діалектизмів у японській мові та їхній ролі у тих чи інших сферах побутування мови.

Залежно від форм і функцій діалектизми поділяють на кілька груп. Діалектні слова, що називають поняття, для позначення яких загальнонародна мова послуговується іншими словами, називають лексичними діалектизмами [349, с. 76]. До лексичних діалектизмів належать здебільшого повнозначні слова: マンドーロ /мандо:ро/ *світлий* (преф. Аоморі) – пор. літературне 明るい /акаруй/; ハツオ /хаццо/ *новий* (преф. Тояма) – пор. 新しい /атарашій/; ドマズグ /домадзугу/ *метушитися* (преф. Міягі) – пор. 慌てる /аватеру/; ドンナケ /доннаке/ *скільки* (преф. Шіга) – пор. いくら /ікура/; ヤンチャシル /янчяшіру/ *знущатися* (преф. Фукуї) – пор. 苛める /іджімеру/; シバレル /шібареру/ *обмерзнути* (район Тохоку) – пор. 凍てつく /ітецуку/; ワジーン /ваджі:н/ *сердитися* (Окінава) – пор. 怒る /окуру/ тощо.

Іншим різновидом діалектизмів є етнографічні – назви місцевих реалій, невідомих за межами побутування говірки [349, с. 77]. Це здебільшого слова на позначення:

- страв місцевої кухні, напр., ルイベ /руйбе/ *сашімі з замороженої кети* (Хоккайдо), シミツカレ /шіміцукаре/ *страва, яку готують на перший у році «день Коня»* (преф. Точігі), コ /ко/ *підлива до локшини удон* (преф. Гумма), ホートー /хо:то:/ *місцевий різновид локшини удон* (преф. Яманаші), イモボ /імобо/ *страва із таро і сушеної тріски* (преф. Кіото);

- місцевих традицій та обрядів, напр., ホボローウム /хоборо:уру/ *таємне повернення нареченої до батьківського дому* (преф. Хірошіма), オチャゴ /очяго/ *бенкет на честь обміну подарунками при заручинах* (преф. Сага), ホカウ /хокау/ *підносити жертвовний напій богам* (преф. Оойта);

- предметів побуту, напр., ニュー /ню:/ *плетений виріб із соломи чи трави* (преф. Шіга), モンドリ /мондорі/ *бамбуковий ящик для риби* (преф.

Шіра), イコネン /іконен/ *приступка для сидіння літніми вечорами* (преф. Нара) тощо.

У місцевих говірках функціонують і слова загальнонародної мови, вживані, однак, в інших значеннях. Такі діалектизми називають семантичними: コノマシー /кономаші/ *заздрісний* (преф. Фукушіма) – у літературній мові *бажаний*; フトイ /футой/ *великий* (преф. Кочі) – у літературній мові *товстий*; エライ /ерай/ *втомлений* (преф. Осака) – *величний*; ヨム /йому/ *рахувати* (преф. Кіото, Хього, Осака) – *читати*; ナオス /наосу/ *прибирати* (преф. Осака, Хього, Нара, Вакаяма) – *виправляти*; ユーダチ /ю:дачі/ *грім* (преф. Гіфу) – *короткочасна злива*; ヒトニナル /хіто ні нару/ *одружитися* (преф. Гумма) – *стати людиною*; リッパニ /ріппа-ні/ *зовсім* (преф. Фукуока) – *чудово* тощо.

Діалектизми вживають насамперед у розмовному мовленні представників тієї чи іншої говірки, однак вони можуть функціонувати і в художній літературі, допомагаючи автору відтворити місцевий колорит того чи іншого регіону. Останнім часом діалектизми стають також одним із основних джерел поповнення жаргонної лексики. У мові молоді активно функціонують деякі діалектні слова, зокрема, на позначення емоцій, а особливість уживання діалектизмів у молодіжному мовленні полягає у вільній комбінації елементів кількох діалектів одразу та у поєднанні діалектизмів зі словами загальнонародної мови [34]. Функціонування діалектизмів у жаргоні пояснюють кількома причинами: прагненням створити мову, незрозумілу для невтаємничених; прагненням знайти нові експресивні засоби висловлювання; прагненням надати спілкуванню ефекту несподіванки тощо [34].

Насамкінець зазначимо імена лінгвістів, у працях яких досліджено стилістичну диференціацію словникового складу японської мови. Лексику японської мови зі стилістичного погляду досліджували, зокрема, Асано Нобу, Іноуе Фумію, Йонекава Акіхіко та Янагіда Кунію. Так, Асано Нобу вивчав особливості японського просторіччя; Іноуе Фумію та Йонекава Акіхіко – молодіжний жаргон; а Янагіда Кунію – розмовну лексику, лексику села, дитячу лексику, а також територіальні діалекти японської мови. Окрім цього, діалектизми досліджено у працях Тодзьо Нісао, Кіндаїчі Харухіко, Тачібана Шьоїчі. Серед іноземців-японістів лексику японської мови зі стилістичного погляду досліджували, зокрема, П.С. Тумаркін, А.В. Кудряшова, О.І. Раздорський (розмовна лексика), С.А. Бикова, Л.О. Лобачов (діалектизми), О.В. Благовещенська (молодіжний жаргон) та ін.

ФРАЗЕОЛОГІЯ

Загальні зауваги

Фразеологія – це розділ мовознавства, що досліджує сталі звороти мовлення у їхньому сучасному стані та історичному розвитку; під фразеологією розуміють також сукупність фразеологічних одиниць і висловів мови (тобто, фразеологічний склад мови) [349, с. 78; 413, с. 560]. Предметом фразеології як розділу лінгвістики є вивчення природи фразеологізмів та їхніх категоріальних ознак, а також виявлення закономірностей їхнього функціонування у мовленні [413, с. 560]. Фразеологізм (фразеологічна одиниця) – це семантично зв'язане сполучення слів, яке відтворюється у мовленні у фіксованому співвідношенні семантичної структури та певного лексико-граматичного складу [349, с. 78; 413, с. 559]. Фразеологізм визначають також як виражений кількома словами, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, утворений завдяки взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів [261]. Поняттю фразеології як розділу лінгвістики відповідає японський термін 成句論 /сейкурун/. Фразеологія у значенні фразеологічного складу мови, фразеологізмів (фразеологічних одиниць) – це 成句 /сейку/. Поняття «фразеологізм» (成句 /сейку/) є комплексним і охоплює різні типи стійких сполучень: сюди належать прислів'я, крилаті вислови, ідіоми, професійні вислови, детермінологізовані вислови термінологічного характеру тощо. Термін 成句 /сейку/ японські джерела визначають так: 1) це прислів'я та афоризми, віддавна знані багатьма людьми і часто цитовані (синонім – 成語 /сейго/); 2) це вислів, що складається з двох або більше слів, поєднаних у чіткій послідовності, який виражає усталене значення [530]. Окрім терміна 成句 /сейку/ японська лінгвістична традиція послуговується також поняттями 慣用語 /канйо:го/ та 慣用句 /канйо:ку/. Всі три терміни – і 慣用語 /канйо:го/,

і 慣用句 /канйо:ку/, і 成句 /сейку/ вживають на позначення одиниць, які складаються із двох і більше слів і виражають одне окреме неподільне поняття [569]. Термін 慣用語 /канйо:го/ має три значення: 1) це слова, що їх традиційно вживають у тій чи іншій ситуації (напр., お早う /охайо:/ *доброго ранку*, ごめん下さい /гомен-кудасай/ *перепрошую*); 2) спеціальні слова і вислови, що їх традиційно вживають у тих чи інших соціальних, професійних групах; 3) те саме, що і 慣用句 /канйо:ку/ [530]. Отже, перше значення терміна 慣用語 /канйо:го/ – *етикетне кліше*, друге – *професійний вислів*, третє – *ідіома*. Під 慣用句 /канйо:ку/ ж розуміють: 1) стійке утворення, що складається з двох або більше слів і виражає одне єдине значення; 2) вислів, що складається з двох або більше слів, які мають сувору послідовність [530], інакше кажучи, 慣用句 /канйо:ку/ – це *ідіома*, яка є одним із видів фразеологізмів 成句 /сейку/. Проте, як уже було вказано вище, до розряду фразеологізмів належать не лише ідіоми, а й інші сталі одиниці. Розглянемо кожну групу фразеологізмів детальніше.

❧ **Ідіоми** (慣用句 /канйо:ку/, イディオム /ідіому/) характеризуються переосмисленням їхнього лексико-граматичного складу і мають цілісну номінативну функцію, тобто виражають єдине поняття. Ці одиниці втратили свою внутрішню форму і, як правило, не можуть бути дослівно перекладені іншою мовою [317, с. 173; 349, с. 78; 413, с. 559]: 相槌を打つ /айдзучі-о уцу/ *підтакувати* (букв. *разом бити молотком*); 生き馬の目を抜く /ікіума-но ме-о нуку/ *перехитрити* (букв. *вийняти око в живого коня*); 朝飯前 /асамешімае/ *дуже легко* (букв. *перед сніданком*). Якщо розглядати окремо значення кожного зі слів, що складають ідіоми, то значення всього вислову зрозумілим не буде. Особливістю ідіом є те, що їм притаманна своєрідна експресивність, характерна для високого чи зниженого стилю [358, с. 240].

❧ **Прислів'я** (諺 /котовадза/) – це виражений реченням короткий і стійкий в уживанні народний вислів повчального змісту, що передає узагальнений суспільний досвід або формулює життєву закономірність [24, с. 341; 349, с. 78; 413, с. 389]. Прислів'я можуть мати і буквально, й переносне значення (напр., 明日の百より、今日の五十 /асу-но хяку йорі, кьо:-но годжю:/ *краще п'ятдесятка сьогодні, ніж сотня завтра*), або ж лише переносне значення (напр., 男は松、女は藤 /отоко ва мацу, онна ва фуджі/ *чоловік – сосна, жінка – гліцинія*) [276, с. 50-52; 413, с. 389]. Прислів'я протиставлене вільному реченню такого самого лексичного складу: 金持ち喧嘩せず /канемочі кенка седзу/ *багата людина не свариться* (вільне речення) – *мудріший поступиться* (прислів'я). Прислів'ям притаманна варіативність (напр., 商人の子は算盤の音で目を覚ます /акіндо-но ко ва соробан-но ото-де ме-о самасу/ – *в*

の子は響の音で目を覚ます /буші-но ко ва куцува-но ото-де ме-о самасу/ *яка хата – такий тин, який батько – такий син*); вони також вступають у синонімічні зв'язки (напр., 隠すより現る /какусу йорі аравару/ – 思い内にあれば色外に現る /омой учі-ні ареба іросото-ні аравару/ *все таємне стає явним*). Прислів'я можуть бути об'єднані у тематичні ряди за принципом смислової спільності [413, с. 389]. Наприклад, навколо смислового гнізда «органи чуття» групуються прислів'я: 聞いて極楽、見て地獄 /кійте гокураку, міте джігоку/ *почути – це одне, побачити ж – зовсім інша річ*; 聞けば気の毒、見れば目の毒 /кікеба кі-но доку, міреба ме-но доку/ *що більше чуєш і бачиш, то більше страждаєш*; 見るは法楽 /міру ва хо:раку/ *немає нічого приємнішого, ніж просто дивитися на щось*; 目で見て口で言え /ме-де міте кучі-де іе/ *не знаючи – не говори*; 目は心の鏡 /ме ва кокоро-но кагами/ *очі – дзеркало душі*; 耳は大なるべく口は小なるべし /мімі ва дайнару беку кучі ва шьо:нару беші/ *менше говори, а більше слухай* тощо. Сислове гніздо «батьки – діти» представлено такими прислів'ями: 子を持ったぬ人に子の可愛さは知れぬ /ко-о моттану хіто-ні ко-но кавайса ва шірену/ *що таке батьківська любов, можна зрозуміти, тільки народивши власну дитину*; 子を持って泣かぬ親はない /ко-о мотте накану оя ва най/ *немає таких батьків, щоб не плакали через своїх дітей*; 子故の闇に迷う /ко юе-но ямі-ні майоу/ *через [любов] до своїх дітей батьки стають сліпими* [276, с. 52]. Прислів'я – це народна мудрість, життєва порада, виражена у стислій формі. І в українстиці, і в японістиці прислів'я перебувають на межі фразеологічного фонду [121], тож не всі мовознавці згодні з зарахуванням прислів'їв до складу фразеологізмів.

 Приказка (俚諺 /ріген/) – це також стійкий вислів, який має лаконічну будову й образну виразність [349, с. 78]. Приказки, як і прислів'я, створює народ, виражаючи в них свою поведінку, естетику і звичаї; вони мають імперсональний, колективний характер і вказують на найістотніше в людському існуванні [369, с. 20]. Розмежування прислів'їв і приказок досі лишається актуальним питанням фразеології, оскільки не вироблено єдиних загальноприйнятих критеріїв такої диференціації. Так, деякі лінгвісти вважають, що приказки, на відміну від прислів'їв, не виражають певного правила [349, с. 78-79], в такому разі прикладом приказки є 壁に耳あり /кабе-ні мімі арі/ *і стіни вуха мають*. Інші ж науковці наполягають на тому, що приказки, на відміну від прислів'їв, мають лише буквальний план [413, с. 379]; тоді як приклад приказки можна навести 安かろう悪かろう /ясукаро: варукаро:/ *дешево – погано*. Докладніше про проблему розмежування прислів'їв і приказок та критерії, пропонувані різними мовознавцями, йтиметься дещо нижче.

Національний характер прислів'їв та приказок багато в чому залежить від самого образного матеріалу, з якого вони побудовані: що більше такі одиниці базуються на уявленнях етнографічного чи національно-історичного порядку, то більше вони національні [358, с. 240], напр., 武士の一言金鉄のごとし /буші-но ічігон кінтецу-но готосі/ *слово самурая тверде, мов сталь*; 武士に二言なし /буші-ні нігон наші/ *самурай не змінює сказаного*; 河豚は食いたし、命は惜しし /фугу ва куйтайші, іночі ва ошіші/ *хотів би покуштувати риби фугу, та шкода життя*. Одначе є і прислів'я та приказки, зміст яких зрозумілий в усіх мовах і середовищах, і вони можуть бути перекладені іншими мовами [358, с. 240]: 泣いて暮らすも一生笑って暮らすも一生 /найте курасу мо ішшьо: варатте курасу мо ішшьо:/ *як плачучи проживеш лише одне життя, так і сміючись – лише одне (тож краще вже сміятися)*; 聞くは一時の恥聞かぬは一生の恥 /кіку ва іміджі-но хаджі кікану ва ішшьо:-но хаджі/ *запитати, чогось не знаючи – це соромно на певний час, але не знати і не спитати – соромно на все життя*.

Яскравим пластом японської фразеології є 四字熟語 /йоджіджюкуго/ – фразеологічні одиниці, утворені поєднанням чотирьох ієрогліфів [530]: 一石二鳥 /іссекі-нічьо:/ *убити двох зайців одним пострілом*; 公平無私 /ко:хей-муші/ *неупередженість і безкорисливість*; 諸行無常 /шьюго:-муджьо:/ *нема нічого незмінного*. Такий особливий тип фразеологічних одиниць виник у китайській мові, де подібні одиниці мають назву *чен 'юй*. Відповідно, спочатку 四字熟語 /йоджіджюкуго/ функціонували в японській мові як китайські запозичення, що відображали реалії китайської мови різних культурно-історичних періодів, проте згодом під впливом національних лінгво-культурних чинників велика кількість таких одиниць набула нових значень, не притаманних відповідним фразеологічним одиницям китайської мови, напр., 一字千金 /ічіджі-сенкін/ *ієрогліф, що коштує тисячу золотих – чудовий зразок каліграфії* (у китайській мові – *слово, що коштує тисячу золотих – цінна порада*) [274, с. 101]. Пізніше на основі запозичених із китайської мови моделей фразеологізмів у японській мові виникають власні 四字熟語 /йоджіджюкуго/, відповідників яких у китайській мові немає: 伝家包丁 /денка-хо:чьо:/ *кулінарні рецепти, які передають із покоління в покоління*; 一賭兩得 /ітто-рю:току/ *спокій та витримка в азартній грі – запораука виграшу* [274, с. 102]. Появу фразеологізмів 四字熟語 /йоджіджюкуго/, побудованих за моделлю китайських *чен 'юй*, можна вважати закономірною: тут спостерігаємо застосування китайської словотвірної моделі та відповідних графічних засобів – китайських ієрогліфів, які стали основним елементом японської системи письма [274, с. 102]. Окрім цього, серед 四字熟語 /йоджіджюкуго/ існують і переклади з європейських мов, напр., вислів 試行錯誤

/шіко:-сакуго/ *метод проб і помилок* походить від терміна trial and error, який використовують у психології [613]. Фразеологічним одиницям 四字熟語 /йоджіджюкуго/ притаманні системні зв'язки. Так, вони вступають у зв'язки синонімії (напр., 好事多魔 /ко:джи-тама/ – 寸善尺魔 /сундзен-сякума/ *мало добра і багато зла*; 公明正大 /ко:мей-сейдай/ – 心地公明 /шінджі-ко:мей/ *чесність і справедливість*); антонімії (напр., 麻姑搔痒 /мако-со:йо:/ *виправданя сподівань, задоволення – 隔靴搔痒 /какка-со:йо:/ не виправданя сподівань, розчарування*). Для цих одиниць характерна також варіативність: 惡口雜言 /акко:-дзо:гон/ – 惡口罵詈 /акко:-барі/ – 罵詈雜言 /барі-дзо:гон/ *лайка і прокльони*; 起承轉結 /кішьо:-тенкецу/ – 起承轉合 /кішьо:-тенго:/ *логічна побудова (твору)*. Варіативність спостерігаємо і на графічному рівні: 無知蒙昧 – 無智矇昧 /мучі-мо:май/ *неуцтво*; 博引傍証 – 博引旁証 /хакуін-бо:шьо:/ *багато цитат (у книзі)*; 麻姑搔痒 – 麻姑搔癢 /мако-со:йо:/ *виправданя сподівань*. Деякі 四字熟語 /йоджіджюкуго/ можуть також набувати скорочених форм, напр., 感慨無量 /кангаймурьо:/ – 感無量 /каммурьо:/ *серце переповнене почуттями*. Фразеологічні одиниці 四字熟語 /йоджіджюкуго/ за своїм значенням можуть бути подібними до прислів'їв, виражаючи повчання (напр., 創業守成 /со:гьо:-шюсей/ *здобути легше, ніж утримати*); можуть зближуватися з ідіомами, виражаючи єдине фразеологічне поняття (напр., 白面書生 /хакумен-шьосей/ *зелена молодь*); можуть позначати і складені поняття неідіоматичного характеру (напр., 大願成就 /тайган-джьо:джю/ *здійснення бажань*); а можуть за своїм значенням відповідати й лише одному слову (напр., 厚顏無恥 /ко:ганмучі/ *безсоромний*).

Крилаті вислови (крилаті слова, 名言 /мейген/, 名句 /мейку/) – це стійкі, відомі практично всім носіям мови афористичні висловлювання, часто повторювані влучні словесні формули, літературне або історичне джерело яких може бути встановлене [22, с. 4; 317, с. 269; 349, с. 79]. Крилаті слова є одним із засобів образного та літературного мовлення. Вислів «крилаті слова» належить Гомеру, який у своїх поемах вживав його у тому розумінні, що слова ніби летять від мовця до вух слухача [22, с. 3]. Пізніше завдяки німецькому вченому Георгу Бюхману вислів «крилаті слова» набув термінологічного характеру: цим терміном стали позначати короткі цитати з літературних творів, образні вислови, вислови історичних осіб, імена міфологічних та літературних персонажів, що стали хрестоматійними [22, с. 3; 317, с. 270]: 生きていくべきか死ぬべきか、それが問題だ /ікітеіку бекі ка шіну бекі ка, соре га мондай да/ *бути чи не бути – ось у чім питання* (У. Шекспір); ドンファン /донфан/ *Дон Жуан*; 我思う、ゆえに我あり /варе омоу, юе-ні варе арі/ *я мислю, отже існую* (Р. Декарт); アキレス腱 /Акіресу-кен/ *Ахіллесова п'ята*. Крилаті слова

являють собою лаконічне формулювання ідей та уявлень, конденсують у собі складні образи і викликають у свідомості низку асоціацій [22, с. 4]. Такі одиниці вживаються в переносно-розширювальному сенсі та виступають стилістичним засобом підсилення виразності тексту [413, с. 246]. Вони є стійкими та відтворюваними (з можливими модифікаціями, незначними скороченнями, але зі збереженням загального змісту) [413, с. 246]. Фразеологізуючись, крилаті слова втрачають прямий зв'язок із текстом, з якого вони походять, і з автором, якому належать, що надає цим висловам узагальнено-метафоричного характеру, який дозволяє їм з'являтися у різних контекстах [24, с. 344]: 虚栄の市 /кьоёй-но ічі/ *ярмарок марнославства* (вислів із книги «Подорож палігрима» англійського письменника XVII ст. Джона Бен'яна); 健全なる精神は健全なる身体に宿る /кендзен нару сейшін ва кендзен нару шінтай-ні ядору/ *у здоровому тілі – здоровий дух* (вислів із сатири давньоримського поета Ювенала) [22, с. 102, с. 316].

Близьким до крилатих слів є поняття афоризму. **Афоризм** (金言 /кінген/, 格言 /какуген/, アフォリズム /афорідзуму/) – це стислий вислів, що узагальнено виражає певну лаконічно сформульовану думку [349, с. 79; 369, с. 11]. Афоризм можна визначити як приказку, що має автора, персонально-авторський акт [369, с. 20]. Таким одиницям притаманна сильна комунікативна здатність [369, с. 25]. Афоризми можуть бути прислів'я, приказки, крилаті вислови та інші фразеологізми, які набувають афористичності у мовленні [349, с. 79]: 求めるものは見いだすであろう /мотомеру моно ва мідасу деаро:/ *хто шукає, той знайде*; カイザルの物はカイザルに /кайдзару-но моно ва кайдзару-ні/ *кесарю – кесарева*; 出る杭は打たれる /деру куй ва утареру/ *цвях, який стирчить, забивають*; 習い性となる /нарай сей то нару/ *звичка – друга натура*. З наведених прикладів перші два вислови є біблеїзмами, третій – прислів'ям, останній приписують Аристотелеві. Докладніше про проблему співвідношення крилатих висловів та афоризмів йтиметься дещо нижче.

Професійні вислови (職業の表現 /шьокугьо:-но хьо:ген/) – це стійкі словосполучення або речення, що внаслідок переосмислення вийшли за межі професійних груп і набули образного значення [349, с. 79]: 後味が悪い /атоаджі-га варуй/ *лишається поганий осад* (букв. *післямак поганий*); アドバルーンを揚げる /адобару:н-о аге-ру/ *провести пробу ґрунту* (повідомити частину інформації, щоби побачити реакцію співрозмовника; букв. *запустити повітряну кулю з рекламою*); 挙げ句の果て /агеку-но хате/ *остаточно, врешті-решт* (букв. *у кінці останнього рядку вірша рента*); 役割を演じる /якуварі-о енджіру/ *грати роль*. Близькими до професійних висловів є вислови термінологічного характеру (専門用語 /семмонйо:го/), які стають фразеологізмами,

коли виходять за межі своєї терміносистеми і набувають переносного значення [349, с. 79]: アクセントを置く /акусенто-о оку/ *поставити наголос*; 圧力を掛ける /ацурьооку-о какеру/ *чинити тиск*; ラストスパートを掛ける /расутосупа:то-о какеру/ *зробити фінішний ривок*; 軌道に乗る /кідо:-ні нору/ *іти правильним шляхом* (букв. *вийти на орбіту*). Термінологічні вислови можуть виконувати подвійну роль: з одного боку, функціонувати як власне термінологічний знак, з іншого – як фразеологічна одиниця з переносно-образним значенням. Термінологічні вислови набувають статусу фразеологічних одиниць тільки з утратою зв'язку з реаліями [196]. Не всі лінгвісти, однаке, сприймають термінологічні вислови як вид фразеологізмів [261]. В.В. Виноградов вказує, що прямий зв'язок термінологічного словосполучення з позначуваним ним поняттям створює нерозривність фразової структури і перетворює таке словосполучення на еквівалент слова [69, с. 31]. Відповідно, вважає науковець, багато складених термінів перетворюються на фразеологічні зрощення за рахунок переходу назв за законами функціональної семантики на інші предмети, процеси та явища, внаслідок чого такі назви стають немотивованими [69, с. 31]. З трактуванням природи професійних і термінологічних висловів, які набули переносного значення, а також паремійних одиниць (прислів'їв і приказок) безпосередньо пов'язана проблема встановлення обсягу фразеології.

Проблема визначення обсягу фразеології

З'ясування обсягу фразеології у тій чи іншій мові досі лишається проблемним питанням. Так, лінгвісти не мають консенсусу щодо зарахування до складу фразеологізмів приказок та прислів'їв, професійних висловів, висловів термінологічного характеру тощо [235; 261; 317; 413]. Відповідно, можемо говорити про принаймні два підходи до розуміння обсягу фразеології. Так, за найширшого трактування фразеологічного складу мови до фразеологізмів відносять: ідіоми, порівняння, прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми, каламбури, професійні вислови, народнопоетичні включення, вислови термінологічного характеру [349, с. 78-79]. Інші ж лінгвісти наполягають на тому, що, оскільки яскравою рисою фразеологічних одиниць є їхня експресивно-емоційна виразність [24, с. 336], до складу фразеології не можна зараховувати професійні й термінологічні вислови, бо останні не мають стилістичного забарвлення [261]. Відповідно, розуміння фразеології у вузькому значенні передбачає зарахування до її скла-

ду лише фразеологізмів-ідіом та фразеологічних сполучень, насамперед зі зв'язаними значеннями слів [413, с. 560].

Окремою проблемою є встановлення статусу прислів'їв та приказок. Приміром, дослідник стилістики російської мови Б.В. Томашевський пропонує вносити прислів'я і приказки до розряду ідіом на тій підставі, що для кожної мови існують свої прислів'я та приказки [358, с. 240]; О.І. Молотков же взагалі не зараховує прислів'я та приказки до фразеологічного складу мови [235, с. 358]. Проблема полягає у тому, що пареміям (прислів'ям і приказкам) притаманні як властивості, характерні для стійких сполучень, так і специфічні риси, яких не мають фразеологічні одиниці у вузькому значенні цього слова. З одного боку, прислів'ям і приказкам, як і всім фразеологізмам, притаманні загальнонародна вживаність, постійний склад компонентів і відносно постійна граматична форма. Окрім цього, для прислів'їв і приказок характерна стабільність їхнього складу. І останнє: паремії, так само, як і інші фразеологічні звороти, відтворюються у мовленні в готовому вигляді [196]. Однак прислів'ям та приказкам притаманні і специфічні риси, які відрізняють їх від решти фразеологізмів: вони не мають семантичної цілісності, відповідно їх неможливо співвіднести зі словом або членом речення [24, с. 341].

Немає чітких меж також у розмежуванні прислів'їв та приказок. Складність їхнього розмежування пов'язана з притаманним цим одиницям синкретизмом [24, с. 341]. Одні мовознавці під приказкою розуміють образний стійкий вислів, який, на відміну від прислів'я, не містить у собі правило або закономірність [349, с. 78-79], не має характеру повчання, а являє собою перефразований вислів експресивно-емоційного характеру, якому притаманна смислова єдність [24, с. 343]. У фольклористиці ж поняття «приказка» взагалі вживають на позначення образного звороту, який не утворює цілого речення, що фактично ототожнює його з фразеологізмом у вузькому значенні цього слова [413, с. 379]. Інші лінгвісти наполягають на тому, що і прислів'я, і приказка у граматичному сенсі є завершеними реченнями; приказка також має здебільшого повчальний характер [413, с. 379]. Різницю ж між цими двома поняттями вони вбачають у тому, що приказка, на відміну від прислів'я, має лише буквальный план [413, с. 379]. Інакше кажучи, класичне прислів'я за своїм змістом двопланове: має прямий план змісту, що відповідає значенню слів-компонентів прислів'я, та образний план змісту вислову, який зовсім не відповідає значенню слів-компонентів прислів'я [235, с. 358]. Приказка ж структурно також організована як речення, однак за своїм змістом вона завжди однопланова: класична приказка передає лише прямий смисл змісту висловлювання [235, с. 359]. Приклади одиниць, які можна зарахувати до приказок на основі вказаних критеріїв, ми вже на-

водили вище. Б.В. Томашевський пропонує такі критерії розмежування прислів'їв і приказок: прислів'я являє собою закінчений вислів і містить у собі сентенцію загального характеру, а приказка має окреме значення й застосування і не завжди оформлена у вигляді закінченого речення [358, с. 241]. Прикладом приказки за критеріями, які висуває Б.В. Томашевський, може послугувати вислів 噂をすれば影がさす /уваса-о суреба каге-га сасу/ *щойно заговориш про когось – а вже ось і його тінь* (окреме значення). Звідси ж випливає і ще один критерій, за яким лінгвісти здійснюють розмежування прислів'їв та приказок: критерій граматичної організації. Ним послуговувався ще О.О. Потебня, який визначав приказку як елемент прислів'я, його залишок, частину [24, с. 342]. Лінгвісти, які спираються на цей критерій, наголошують на тому, що прислів'я структурно організоване як речення [235, с. 358]. Приказка ж, будучи образним стійким сполученням слів, функціонально наближується до слова, синтаксично виступає у ролі того чи іншого члена речення і зазвичай походить від прислів'я, являючи собою його частину [24, с. 343]. Нерідко для розмежування прислів'їв та приказок послуговуються поєднанням кількох критеріїв (так, зокрема, японські лінгвісти трактують різницю між термінами «прислів'я» та «приказка» у російській мові): приказка, на відміну від прислів'я, не оформлена у вигляді закінченого речення і не містить у собі настанову повчального характеру [304, с. 1528]. Зрештою, брак чітких критеріїв розмежування прислів'їв та приказок призводить до того, що вживання цих термінів нерідко має помилковий характер: прислів'ями називають приказки, а приказками – прислів'я [24, с. 341].

Наступним проблемним моментом, пов'язаним зі з'ясуванням обсягу фразеології, є питання професійних і термінологічних висловів, а також крилатих слів та афоризмів. Деякі мовознавці, наприклад, наполягають на тому, що крилаті слова та складені терміни можуть бути лише прототипами фразеологізмів [235, с. 359]. Основна проблема при зарахуванні до складу фразеологізмів висловів термінологічного та професійного характеру полягає у тому, що вони, так само, як і паремії, мають як характерні для всіх фразеологізмів риси, так і специфічні. З одного боку, ці одиниці подібні до фразеологізмів за структурою, характером утворення, за семантикою тощо. Зокрема, і фразеологізмам, і названим одиницям притаманна стійкість і відтворюваність. Раніше ці ознаки, вказує український дослідник фразеології Я.А. Баран, вважали основною рисою визначення фразеологізму, проте згодом учені звернули увагу на те, що стійкість притаманна багатьом одиницям мови, а відтворюваність – навіть цілком вільним словосполученням [27]. З іншого ж боку, характерною рисою фразеологічного значення є експресивність, а терміни та кліше є нейтральними усталеними сполуками,

через що немало мовознавців не вважають їх одиницями фразеологічної системи [261].

Проблемним лишається й розмежування понять «афоризм» і «крилатий вислів». Так, одним із визначень крилатих слів є: «стійкі, афористичні, зазвичай образні вислови, що ввійшли у мовленнєве вживання з певного фольклорного, літературного, публіцистичного чи наукового джерела, а також вислови видатних історичних діячів, які набули широкого поширення» [413, с. 246]. Отже, крилаті слова – це афористичні вислови. Нерідко термін «афоризм» уживають на позначення саме «крилатого вислову» [369], однак деякі лінгвісти зараховують до складу афоризмів не лише крилаті вислови, а й прислів'я, приказки та інші фразеологізми, які набувають афористичності у мовленні [349, с. 79]. Інші ж мовознавці, навпаки, розуміючи під крилатими словами цитати, які почали вживати у певному значенні, пропонують зараховувати до їхнього розряду, зокрема, і прислів'я та приказки [358, с. 241].

Окресливши наявні проблемні моменти, ми все-ж пропонуємо розглядати фразеологію японської мови у широкому значенні, зараховуючи до її складу і паремії, і вислови термінологічного характеру, і крилаті вислови. Однак до фразеології ми відносимо не всі професійні й термінологічні вислови, а лише ті, які набули образного значення і функціонують поза межами відповідного професійного кола, у повсякденному спілкуванні, в художній літературі. Щодо розмежування прислів'їв і приказок у японській мові, то тут дійсно важко обрати якийсь один критерій, хоча прийнятним видається критерій плану змісту (принаймні визначити буквальный та / або образний план змісту на практиці легше, ніж, приміром, з'ясувати, чи формулює вислів певну закономірність і повчання). Критерій граматичної організації у вигляді закінченого речення або лише його частини також є практичним. Проблема ж співвідношення понять «крилатий вислів» та «афоризм» призводить до плутанини цих термінів на практиці. Тож звернімо увагу на те, що «афоризм» є ширшим поняттям, ніж «крилатий вислів»: до розряду афоризмів належать як чийсь влучні фрази / цитати, так і вислови неавторські. На практиці ж доволі складно визначити, чи став певний вислів афористичним; з'ясування цього, певне, полягає у частотності його вживання.

Окрім проблем, актуальних для фразеології будь-якої мови, існує також низка проблемних моментів, пов'язаних безпосередньо з фразеологічним складом японської мови. Насамперед відзначимо надзвичайне різноманіття термінів на позначення тих чи інших фразеологічних одиниць: терміни 成句 /сейку/ та 成語 /сейго/ на позначення фразеологізму; 慣用語 /канйю:го/, 慣用句 /канйю:ку/, 慣用語句 /канйю:гоку/, イディオム /ідіому/ та 熟語

/джюкуго/ на позначення ідіоми тощо. Одначе вище ми вже вказували, що, наприклад, термін 慣用語 /канйо:го/ можуть уживати й на позначення етикетного кліше та професійного вислову, що свідчить про невпорядкованість термінології. Термінові «крилаті слова» в українській мові також відповідає ціла низка японських термінів: 名言 /мейген/, 名句 /мейку/ і 格言 /какуген/, при цьому останній уживають також на позначення афоризму (поряд із 金言 /кінген/, アフオリズム /афорідзуму/, 箴言 /шінген/ та 警句 /кейку/). Але терміни 格言 /какуген/ та 箴言 /шінген/ можуть до всього ще й позначати прислів'я (поряд із більш загальноновживаним 諺 /котовадза/). Таке розмаїття термінів, на жаль, може призвести до плутанини та змішування понять, як, приміром, у ситуації з поняттями «крилатий вислів» та «афоризм»; нечіткою є й межа між професійним і термінологічним висловом, обидва з яких можна іменувати як 専門語 /семмонго/ або 専門用語 /семмонйо:го/.

Окрім цього, в японській мові також в око впадає невизначеність обсягу фразеології та нечіткість трактування природи тих чи інших фразеологічних одиниць. Наприклад, дослідниця японської фразеології С.А. Бикова пропонує під фразеологічністю розуміти стійкість спільного вживання компонентів та значення словосполучення, що базується на одному або кількох рівнях – лексичному, семантичному, морфосемантичному [53, с. 5]. Згідно з цим принципом до фразеологізмів у японській мові японістка зараховує як одиниці, максимально близькі до слів (злиті іменні словосполучення, напр., 危機一髪 /кікі-іппацу/ *на волосинку від халепи*), так і одиниці, близькі до вільних словосполучень, які, одначе, є не вільними, а фразеологічними сполученнями [53, с. 5]. Серед іншого дослідниця пропонує відносити до фразеологізмів й ономатопоеичну лексику, особливо у її сполученні з дієсловами: がぶがぶ /габугабу/ *пити великими ковтками*; がらがらになる /гарагара ні нару/ *спорожніти*; じゃらじゃらならず /джяраджяра нарасу/ *дзвеніти*; かさかさ鳴く /касакаса наку/ *шурхотіти* тощо [53]. Однак водночас лінгвіст розмежує поняття 慣用語 /канйо:ку/ і 諺 /котовадза/, оскільки перші побудовані у формі словосполучень, а другі – речень, і пропонує до розряду фразеологізмів зараховувати лише ті прислів'я, які мають форму словосполучень [53, с. 5].

Ще складніше трактування фразеологізмів спостерігаємо у відповідних японських спеціалізованих словниках. Так, словник прислів'їв 「故事ことわざ辞典」 /коджі-котовадза-джітен/ серед іншого містить такі одиниці: 完璧 /кампекі/ *довершеність*; 還暦 /канрекі/ *шістдесят років*; 喜寿 /кіджю/ *сімдесят сім років*; 起承転結 /кішьо:-тенкецу/ *логічна побудова (твору)*; 驥足を展ばす /кісоку-о нобасу/ *демонструвати свої непересічні здібності*; 北枕 /кітамакура/ *спати головою на північ (цього треба уникати, бо так кладуть покійників)*; 狐につままれる /кіцуне-ні цумамареру/ *заплутатися*,

роззубитися; 竿の先の鈴 /сао-но сакі-но судзу/ *балакучість*; 目と鼻の間 /ме то хана-но айда/ *під носом (близько)* тощо [509]. Цілком очевидно, що такого роду одиниці зарахувати до розряду прислів'їв складно, оскільки жодна з них не містить у собі настанови повчального характеру, та й оформлені вони не у вигляді речень. Відповідно, можемо стверджувати, що в японському мовознавстві наявна проблема розмежування тих чи інших груп фразеологізмів. Це підтверджує, зокрема, і той факт, що деякі фразеологічні одиниці потрапили як до словника прислів'їв (故事ことわざ辞典 /коджі-котовадза-джітен/), так і до словника ідіом (例解慣用句辞典 /рейкай-канйо:ку-джітен/): 危機一髪 /кікі-іппацу/ *на волосинку від халепи*; 机上の空論 /кідзьо:-но ку:рон/ *теорія, відірвана від життя*; 窮鼠猫を噛む /кю:со неко-о каму/ *загнана миша і котка покусав (кого загнали у глухий кут, той боротиметься відчайдушно до кінця)*; 虫が³付く /муші-га цуку/ *завести собі коханця*; 恥の上塗り /хаджі-но уванури/ *додати до сорому ще більше сорому*; 敵は本能寺にあり /текі ва хонно:джі-ні арі/ *мати на меті геть не те, що здається* [509; 616]. Одначе очевидно, що ці одиниці можна зарахувати лише до одного класу фразеологізмів: прислів'їв (窮鼠猫を噛む /кю:со неко-о каму/, що має повчальний характер), або ідіом (решта фразеологічних одиниць). Отже, актуальним питанням японської фразеології лишається визначення її обсягу та поділу, а також упорядкування лінгвістичної термінології у цій сфері.

Ознаки фразеологічних одиниць

До основних ознак фразеологічних одиниць лінгвісти відносять: фразеологічне цілісне значення, автоматичне відтворення у мовленні, відносну постійність компонентного складу та структури, експресивність [261; 349, с. 78].

Хоча за формою фразеологізми представлені сполученням кількох слів, за функціонуванням у мовленні вони зближуються з окремими словами. Фразеологічним одиницям, так само, як і словам, притаманні:

- 1) репрезентативна функція – функція позначення явищ, об'єктів, їх властивостей і зв'язків між ними тощо;
- 2) двостороння природа, тобто наявність означаючого й означуваного;
- 3) здатність узагальнено відображати, виражати поняття;
- 4) номінативна функція – функція найменування предметів, явищ, процесів тощо;

5) комунікативність – фразеологізми поряд зі словами слугують засобом спілкування, тобто мають здатність передавати повідомлення про явища, предмети, процеси, ознаки;

6) соціальна властивість – фразеологізми, як і слова, виникають у суспільстві і для потреб суспільства, їх уживають усі члени соціального колективу;

7) кумулятивна властивість – у фразеологізмах закріплено результати людського пізнання і пізнавальний образ предмета чи явища, що зумовлено практикою, результатом мислення попередніх поколінь;

8) спосіб знакотворення – означуванням як фразеологізмів, так і слів є десигнат (сигніфікат);

9) системність – і фразеологізми, і слова належать до певних системних утворень: класів одиниць, або лексико-семантичних рядів, мікросистем, полів;

10) незакінченість процесу – фразеологізми, як і слова, лише називають предмети, явища, процеси, а не передають закінченої думки висловлювання;

11) співвіднесеність із актом мовлення – фразеологізми та слова актуалізуються у мовленні у певних дискурсних одиницях, у текстах;

12) категоріальне значення та функція в мовленні [27].

Класифікація фразеологічних одиниць

Як зазначає О.О. Селіванова, класифікація фразеологізмів є дискусійною проблемою сучасної фразеології [317, с. 644]. Очевидно, що проблему класифікації ускладнює брак єдиного погляду на обсяг фразеології, про який уже йшлося вище. Класифікацію фразеологічних одиниць можна здійснювати за різними критеріями, тому нижче розглянемо лише деякі можливі варіанти їхнього поділу.

Свого часу видатний мовознавець В.В. Виноградов запропонував класифікувати фразеологізми **на основі семантичної злитості або аналітичності компонентів** (тобто співвідношення, яке існує між загальним значенням фразеологізму та окремою семантикою його складників). Подібну класифікацію спостерігаємо й у М.М. Шанського. Отже, відповідно до означеного критерію виділяють такі типи фразеологізмів:

1) фразеологічні зрощення – ідіоми, що втратили мотивування свого значення, напр., お茶を濁す /о-чя-о нігосу/ *викрутитися* (букв. *мутити чай*);

2) фразеологічні єдності – ідіоми, що зберегли прозору внутрішню форму, напр., 雀の涙 /судзуме-но наміда/ *як кіт наплакав* (букв. з *горо-бину сльозу*);

3) фразеологічні сполучення (сполуки) – сполучення слів із прямим та переносним значенням, напр., 頭を絞る /атама-о шібору/ *ламати голову*);

4) фразеологічні вислови – стійкі фрази з переосмисленим складом, напр., 青くなる /аоку нару/ *побіліти (від страху)* [69, с. 27-33; 196; 413, с. 559].

Розглянемо кожну групу детальніше. **Фразеологічні зрощення** – це сталі сполуки, зміст яких не можна зрозуміти зі значень окремих компонентів, що входять до складу фразеологічної одиниці; інакше кажучи, загальне значення усього вислову не є еквівалентним до конкретного лексичного значення його складових [196; 349, с. 80]. Такі утворення абсолютно неподільні, нерозкладні, і їхнє значення таке саме умовне і довільне, як і значення немотивованого слова [69, с. 28]. Наприклад, значення фразеологізму 猫を被る /неко-о кабуру/ *прикидатися* неможливо вивести зі значень слів, що входять до складу зрощення – 猫 /неко/ *кіт* і 被る /кабуру/ *вдягати*; вислів «*одягати kota*» не підкаже значення фразеологічної одиниці. Аналогічно і значення фразеологічного зрощення 油を売る /абура-о уру/ *байдикувати* ми не зможемо вивести зі значень слів 油 /абура/ *олія* та 売る /уру/ *продавати*, тобто вислів 油を売る /абура-о уру/ є нерозчленованим. Фразеологічним зрощенням притаманна також неможливість заміни одного компоненту іншим чи зміни порядку слів у фразеологічній одиниці. Наведемо ще кілька прикладів фразеологічних зрощень у японській мові: 鼻の下が長い /хана-но шіта-га нагай/ *бабій* (букв. *під носом довге*); 目の上の瘤 /ме-но уе-но кобу/ *встромляти палиці в колеса* (букв. *гуля над оком*); 骨を折る /хоне-о ору/ *докладати всіх зусиль* (букв. *зламати кістку*); 羊頭狗肉 /йо:то:-куніку/ *оманлива зовнішність* (букв. *голова вівці, м'ясо собаки*); 胸に手を置く /муне-ні те-о оку/ *грунтовно обміркувати* (букв. *скласти руки на грудях*). Фразеологічні зрощення є еквівалентами слів, вони, за визначенням В.В. Виноградова, утворюють своєрідні синтаксично складені слова і виступають у ролі частин речення чи цілих речень [69, с. 29].

Фразеологічні єдності – стійкі сполуки, зміст яких певною мірою зумовлений значенням слів-компонентів [349, с. 80]. Нерозкладне значення фразеологічних єдностей виникає внаслідок злиття значень окремих компонентів їхніх частин у єдиній узагальненій переносній семантиці цілого [196]. Частини фразеологічної єдності можуть бути відділені одна від одної вставкою інших слів [69, с. 30]. До цієї групи фразеологізмів належать здебільшого ідіоми, що утворилися з вільних синтаксичних словосполучень на основі образного перенесення значення [196; 349, с. 80]. Фразеологічні єдності, так само, як і фразеологічні зрощення, є семантично неподільними

і виражають єдине значення, одначе, на відміну від зрощень, це єдине значення мотивоване, похідне і виникло від злиття значень лексичних компонентів єдності [69, с. 30]: 壁訴訟 /кабесошьо:/ *невдоволене буркотіння* (букв. *скарга до стін*); 噛む馬はしまいまで噛む /каму ума ва шімай маде каму/ *горбатого могила виправить* (букв. *кінь, який кусається, кусатиметься вже до скону*); 烏の頭の白くなるまで /карасу-но кашіра-но шіроку нару маде/ *коли рак свисне* (букв. *коли голова ворони побіліє*); 川に水運ぶ /кава-ні мідзу хакобу/ *Сізіфова праця* (букв. *носити воду до річки*). Такі фразеологізми можна зрозуміти і буквально. Появі фразеологізмів поряд з існуванням аналогічних за формою вільних словосполучень сприяє кілька факторів: по-перше, фразеологізм може виникнути за наявності зв'язку між прямим значенням вільного словосполучення і відповідними явищами дійсності; по-друге, вільне словосполучення може мати образ-підказку, завдяки якому воно перетворюється на фразеологізм; по-третє, словосполучення може мати додаткові відтінки (яскравість, образність, наочність, емоційність); по-четверте, однією з умов переходу вільних словосполучень у фразеологічне є абстракція та узагальнення [196]. При цьому в деяких випадках первісне пряме значення фразеологічної єдності може навіть не бути усвідомленим; а в інших – бути доволі прозорим. Фразеологічні єдності, за визначенням В.В. Виноградова, є потенційними еквівалентами слів, що зближує їх із фразеологічними зрощеннями [69, с. 30]. Оскільки основною ознакою фразеологічних єдностей є потенційна лексична подільність, вони є подільними й у синтаксичному плані [69, с. 31]. Фразеологічні єдності ніби поглинають індивідуальність слова, хоча й не позбавляють його змісту [69, с. 31]: いい薬になる /ій кусурі ні нару/ *послужувати добрим уроком* (букв. *стати добрими ліками*); 言うも愚か /йу мо орока/ *слова зайві* (букв. *сказане нерозумне*).

Фразеологічні сполучення – це стійкі вислови, до складу яких входять слова як із фразеологічно зв'язаним, так і з вільним значенням [196; 349, с. 80]. Такі одиниці аналітичні і не є безумовними семантичними єдностями [69, с. 32]. Фразеологічні сполучення, на відміну від фразеологічних єдностей, не можуть мати омонімічних вільних словосполучень [196]: 勝利の美酒に酔う /шьо:рі-но бішю-ні йоу/ *сп'янути від перемоги*; 疑いを挟む /утагай-о хасаму/ *піддавати сумніву*. У наведених одиницях одне зі слів, які входять до фразеологічного сполучення, вжите у своєму звичному, прямому значенні, одначе поєднане зі словами у переносному, метафоричному значенні, завдяки чому й утворюється фразеологізм. Наведемо ще кілька прикладів: 本音を吐く /хонне-о хаку/ *розкрити справжні наміри* (слово 本音 /хонне/ *справжні наміри* вжито у прямому значенні, слово 吐く /хаку/ *блювати* – у переносному); 腹を決める /хара-о кімеру/ *твердо вирішити*

(слово 決める /кімеру/ *вирішити* вжито у прямому значенні, слово 腹 /хара/ *живіт* – у фразеологічно зв'язаному); 喧嘩を買う /кенка-о кау/ *вв'язатися у бійку* (слово 喧嘩 /кенка/ *бійка* – у буквальному значенні, слово 買う /кау/ *купувати* – у переносному). У фразеологічних сполученнях синтаксичні зв'язки слів цілком відповідають нормам сучасного словосполучення, однак відтворюються за традицією; тобто, фразеологічні словосполучення функціонують у живому спілкуванні як готові фразеологічні одиниці, які відтворюються, а не виникають у процесі мовлення [69, с. 33].

Фразеологічні вислови – це стійкі звороти мови, які є семантично неподільними й у процесі мовлення відтворюються як сталі мовні одиниці, однак складаються зі слів із вільним значенням [349, с. 80]. За своєю семантикою і структурою такі одиниці нічим не відрізняються від вільних словосполучень, єдиною рисою, яка відрізняє їх від останніх, є те, що вони мають постійний готовий склад [196]. Характерною особливістю фразеологічних висловів є неможливість заміни компонентів цих висловів синонімічними паралелями [196]. Фразеологічні вислови можна поділити на дві групи [349, с. 80]:

1) вислови комунікативного типу (речення) – прислів'я, приказки, крилаті вислови тощо, напр., 最後に笑う者がもっともよく笑う /сайгоні вару моно га мотто йоку варау/ *найкраще сміється той, хто сміється останнім*; 黙っているのは承知のしるし /даматтеіру-но ва шьо:чі-но шіру-ші/ *мовчання – знак згоди*;

2) вислови номінативного типу – мовні кліше, напр., 赤くなる /акаку нару/ *почервоніти*; 一線を描く /іссен-о какусуру/ *провести межу*; 家を外にする /іе-о сото-ні суру/ *ночувати не вдома*; イニシアチブを取る /інішіачібу-о тору/ *взяти ініціативу*.

Класифікацію фразеологічних одиниць можна проводити і за іншими критеріями. Так, за **формальною структурою** фразеологізми зазвичай поділяють на дві групи: фразеологізми-речення та фразеологізми-словосполучення [27; 196; 261; 349; 413]. Однак особливістю японської мови є об'єднання слів у синтаксично не оформлені комплекси, тобто у складні одиниці, які не є складними словами, але не є і словосполученнями. За способом зв'язку японісти такі утворення називають зчепленнями (або ж словозчепленнями), а за характером утворення – зрощеними словосполученнями [12, с. 517; 266, с. 34]. У фразеології зчеплення представлені розглянутими вже вище одиницями 四字熟語 /йоджі-джюкуго/. Відповідно, за структурою фразеологізми японської мови можна поділити на три групи:

1) фразеологізми-речення, напр., 夫婦喧嘩は犬も食わぬ /фу:фу-генка ва іну мо кувану/ *у чужі сімейні чвари краще свого носа не пхати*;

2) фразеологізми-словосполучення, напр., 野に下る /я-ні кудару/ *іти в опозицію*;

3) фразеологізми-зчеплення, напр., 本末転倒 /хоммацу-тенто:/ *сплутати головне і другорядне*.

☞ **За походженням** фразеологізми також можна поділити на кілька груп [349, с. 80-81]. За цим критерієм виділяють:

1) стали вислови з народної мови (побутового народного мовлення) – прислів'я і приказки, напр., 穴の空くほど /ана-но аку ходо/ *свердлити поглядом дірки*; 右の耳から左の耳 /мігі-но мімі-кара хідарі-но мімі/ *в одне вухо влетіло, в інше вилетіло*; 女房と畳は新しい方がよい /ньо:бо то татамі ва атарашій хо:-га йой/ *жінка й татамі кращі, коли нові*; 愚か者に福あり /орока-моно-ні фуку арі/ *дурням щастить*; 酒は本心をあらわす /саке ва хоншін-о араvasу/ *саке відкриває справжню сутність людини*;

2) професіоналізми, які набули переносного значення, напр., 網を張る /амі-о хару/ *розставити сіті*; メートルを上げる /ме-тору-о агеру/ *підвинути* (букв. *підняти метр*); メスを入れる /месу-о іреру/ *вирізати проблему з коренем* (букв. *вводитьи скальпель*);

3) переклади з інших мов або запозичення фразеологізмів без перекладу, напр., 火のない所に煙は立たぬ /хі-но най то коро-ні кемурі ва татану/ *немає диму без вогню*; 火に油を注ぐ /хі-ні абура-о сосогу/ *підливати олії у вогонь*; 光るもの必ずしも金ならず /хікару моно канарадзушімо кін нарадзу/ *не все те золото, що блищить*; 燕一羽で春にはならぬ /цубаме ічіва-де хару-ні ва нарану/ *одна ластівка не робить весни*; コギト・エルゴ・スム /когіто еруго суму/ *я мислю, отже я існую* (лат. cogito, ergo sum); 信言美ならず、美言信ならず /шінген бінарадзу, біген шіннарадзу/ *правдиві слова негарні, гарні слова неправдиві* (кит. 美言不信、信言不美);

4) вислови з античної культури (таких фразеологізмів у японській мові з історичних причин значно менше, ніж у європейських мовах), напр., ダモクレスの剣 /дамокуресу-но кен/ *дамоклів меч*; ゴルディオスの結び目 /горудиосу-но мусубіме/ *гордіїв вузол*;

5) вислови з релігійно-філософської доктрини, здебільшого з конфуціанства й даосизму, рідше – біблеїзми, напр., 己の欲せざる所を人に施す勿れ /оноре-но хосседзару то коро-о хіто-ні ходокосу накаре/ *не роби іншим того, чого не бажаєш собі* (конфуціанський вислів); 砂上に楼閣を築く /сadjо:-ні ро:каку-о кідзуку/ *будувати замки на піску* (біблеїзм); 千里の道も一歩より起こる /сенрі-но мічі мо іппо йорі окору/ *і шлях у тисячу рі починається з першого кроку* (даосистський вислів); 目には目を, 歯には歯を /ме-ніва ме-о, ха-ніва ха-о/ *око за око, зуб за зуб* (біблеїзм); 薔薇に棘あり /бара-ні тоге арі/ *троянда має колючки* (конфуціанський вислів); 茨の冠 /ібара-но каммурі/ *терновий вінок* (біблеїзм);

б) вислови відомих людей (афоризми, цитати), напр., 過ちては改むるに憚ること勿れ /аямачіте ва арагамуру-ні хабакару кото накаре/ *зробивши помилку, не бійся її виправити* (давньокитайський поет Цюй Юань); 目は心の鏡 /ме ва короро-но кагамі/ *очі – дзеркало душі* (давньокитайський філософ Моцзі); 目的の為には、手段を選ばず /мокутекі-но таме-ніва, шюданерабадзу/ *мета виправдовує засоби* (вислів зустрічається у працях Томаса Гоббса й Ніколо Макіавеллі).

Класифікацію фразеологізмів за **компонентами** можна здійснювати на основі універсальних базових кодів культури, які відображені в усіх мовах світу і виражають закріплене у мові сприйняття світу людиною. Дослідники виділяють такі різновиди універсальних кодів культури: соматичний (тілесний), просторовий, часовий, предметний, біоморфний, духовний [185, с. 298].

Соматичний (тілесний) код базується на символічних функціях різних частин тіла. Соматизми – це фразеологічні одиниці, які містять у своєму складі слово на позначення певної частини тіла людини і несуть загальну ознаку «частин тіла людини та виявів її організму». Наприклад, емоцію радості виражають такі фразеологічні одиниці-соматизми: 胸がいっぱい /муне-га іппай/ *серце переповнене* (букв. *груди повні*); 足が地につかぬ /аші-га чі-ні цукану/ *ноги відриваються від землі*; 胸が躍る /муне-га одору/ *серце радіє* (букв. *груди танцюють*) тощо. Емоцію суму виражають соматизми: 胸が痛む /муне-га ітаму/ *серце болить* (букв. *груди болять*); 胸がつかえる /муне-га цукаеру/ *стискає у грудях*; 胸を絞る /муне-о шібору/ *у грудях стискається* тощо. Японська мова багата й на соматизми для вираження інших емоцій:

- страху, напр., 頭から水を掛けられたよう /атама-кара мідзу-о какера-рета йо:/ *як морозом по шкірі* (букв. *ніби з головою холодною водою облили*); 胸を冷やす /муне-о хіясу/ *у грудях похололо*; 顔色を失う /ганшьоку-о уші-нау/ *обличчя побіліло*;

- здивування, напр., 目を皿にする /ме-о сара-ні суру/ *очі стали круглими, мов блюдця*; 腰が抜ける /коші-га нукеру/ *аж ноги підкосилися* (букв. *спина випадає*); 目を丸くする /ме-о маруку суру/ *очі округлилися*;

- гніву, напр., 腹が立つ /хара-га тацу/ *сердитися* (букв. *живіт випирає*); 頭に来る /атама-ні куру/ *гніватися* (букв. *прийти до голови*); 歯が浮く /ха-га укабу/ *бути розлюченим* (букв. *аж зуби попливли*); 腸が煮え繰り返る /харавата-га ніе курікаеру/ *закипати від люті* (букв. *кишки раз по раз закипають*);

- полегшення, напр., 肩の荷を下ろす /ката-но ні-о оросу/ *скинути тягар із плечей*; 胸を撫で下ろす /муне-о надеоросу/ *зітхнути з полегшенням* (букв. *пригладити груди згори донизу*) тощо.

Фразеологізми з соматичним компонентом, звісно, існують не лише на позначення емоційного стану людини, наприклад: 首にする /кубі-ні суру/ звільнити (букв. зробити по шиї); 揚げ足を取る /агеаші-о тору/ спіймати на слові (букв. взяти за підняту ногу); 顔が広い /као-га хірой/ мати багато знайомих (букв. обличчя широке); 手が出ない /те-га денай/ не могли собі дозволити (букв. руки не виходять).

Просторовий код пов'язаний із членуванням людиною простору навколо неї; елементи цього коду можуть позначати різні аспекти буття людини. У фразеологічних одиницях просторовий код виявляється у тому, що до їхнього складу входять слова на позначення поділу простору (напр., 前 /мае/ перед, そば /соба/ бік, 近い /чікай/ близький, 半分 /хамбун/ половина, 下 /шіта/ низ тощо). Просторовий код культури спостерігаємо, наприклад, у таких фразеологічних одиницях: 上に立つ /уе-ні тацу/ ніти вгору (про кар'єрне зростання); 学問に近道なし /гакумон-ні чікамічі наші/ нема короткого шляху до знань; 始め半分 /хаджіме хамбун/ добрий початок – половина діла; 上を下へ /уе-о шіта-е/ догори дригом; 話半分 /ханаші хамбун/ в гарних словах лише половина правди; 八方美人 /хаппо:-біджін/ догоджати всім (букв. красуня на вісім сторін); 後ろを見せる /ушіро-о місеру/ дати драпака (букв. показати зад); 恋に上下の隔てなし /кой-ніва джьо:ге-но хедате наші/ у коханні всі рівні; 上には上がある /уе-ніва уе-га ару/ не буває настільки добре, щоби не могло бути ще краще (букв. над верхом є ще один верх).

Часовий код, спираючись на сприйняття людиною часу, зумовлює можливість концептуалізації дійсності відносно часової осі. Цей код реалізується у фразеологізмах із компонентом на позначення часових відрізків: 明日は明日の風が吹く /ашіта ва ашіта-но кадзе-га фуку/ ранок вечора мудріший (букв. завтра віятиме завтрашній вітер); 嘘は一時 /усо ва ітокі/ брехня короткочасна (бо рано чи пізно її викривають); 昨日の淵は今日の瀬 /кіно:-но фучі ва кьо:-но се/ все в житті швидко міняється (букв. вчорашнє провалля сьогодні – мілина); 時を得る /токі-о еру/ зловити момент (букв. здобути час); 井戸の中の独り言も三年たてば知れる /ідо-но нака-но хіторігото мо саннен татеба шіреру/ все таємне стає явним (букв. навіть сказане на дні колодязя через три роки стає відомим). Часовий код близький до просторового, оскільки ще давні люди пов'язували уявлення про час з освоєнням ними простору.

Предметний код культури пов'язаний з предметами, що оточують людину і заповнюють її життєвий простір; здебільшого це традиційні предмети побуту, якими людина користується віддавна. Предметний код культури відображено, наприклад, у таких фразеологічних одиницях: 歯に衣着せぬ /ха-ні кіну кісену/ кажи, як є (букв. не вдягай кімоно на зуби); 枕を交わす /макура-о кавасу/ провести ніч разом (про чоловіка і жінку, букв. обміня-

тися подушками); 刀折れ矢尽きる /катана оре я цукіру/ *вичерпати всі засоби для боротьби* (букв. меч зламався, стріли скінчилися); 籠で水汲む /каго-де мідзу куму/ *носити воду в решеті* (букв. набирати воду плетеним кошиком); 針の筵に坐る /харі-но мушіро-ні сувару/ *почуватися не у своїй тарілці* (букв. сидіти на циновці з голок); 箸を付ける /хаші-о цукеру/ *сісти за стіл* (букв. узяти палички для їжі).

Біоморфний код пов'язаний із живими істотами, які оточують людину, а також рослинним світом: 牛の歩み /уші-но аюмі/ *черепашачим кроком* (букв. коров'ячим кроком); 虻蜂取らず /абу хачі торадзу/ *за двома зайцями поженешся – жодного не спіймаєш* (букв. не зловивши ні гедзя, ні бджоли); 虎は死して皮を留め、人は死して名を残す /тора ва шішіте қава-о тодومه, хіто ва шішіте на-о нокосу/ *тигр по смерті лишає шкуру, а людина – ім'я*; 蝦で鯛を釣る /ебі-де тай-о цуру/ *досягти великого успіху за невеликих затрат* (букв. піймати морського окуня на креветку); 顔に紅葉を散らす /као-ні моміджі-о чірасу/ *зашарітися* (букв. розкидати червоне кленове листя по обличчю); 馬が合う /ума-га ау/ *порозумітися* (букв. коні підходять); 梅と桜 /уме то сакура/ *краса поруч із вродою* (букв. слива й сакура). Біоморфний код породжує, так би мовити, подвійну метафоризацію: спочатку тваринам і рослинам приписують риси людей, а потім уже їхні знаки використовують для позначення людської поведінки, вдачі тощо [313].

Духовний код культури складають духовні та моральні цінності. Цей код реалізується у фразеологічних одиницях за допомогою слів на позначення понять добра і зла, а також істот із міфічної та релігійної сфери, які ці поняття символізують, наприклад: 心の鬼に責められる /когоро-но оні-ні семерареру/ *докори сумління мучать* (букв. біс у душі докоряє); 鬼の涙 /оні-но наміда/ *крокодилячі сльози* (букв. бісові сльози); 鬼の首でも取った気だ /оні-но кубі-демо тотта кі да/ *бути на сьомому небі від цаствя* (букв. ніби відтяв бісові голову); 知らぬが仏 /шірану-га хотоке/ *хто менше знає, міцніше спить* (букв. незнання – це Будда); 仏の顔も三度 /хотоке-но као мо сандо/ *терпець може кожному урватися* (букв. у Будди також три обличчя); 地獄に仏とはこのことだ /джігоку-ні хотоке то ва коно кото да/ *те, чого найменше чекаєш* (букв. таке, ніби Будда у пеклі); 悪事千里を走る /акуджі сенрі-о хашіру/ *погані новини поширюються швидко* (букв. погане діло пробігає тисячу рі); 疑心暗鬼 /гішін-анкі/ *підозра породжує страх* (букв. темний демон підозри); 悪事を働く /акуджі-о хатараку/ *скоїти злочин*; 悪に強きは善にも強し /аку-ні цуйокі ва дзен-ні мо цуйоші/ *хто здатен на велике зло, той здатен і на велике добро*.

Системні зв'язки у фразеології

Одним із завдань фразеології як науки є розробка проблем системності у межах фразеологічного складу мови. Це питання пов'язане з описанням фразеологізмів як особливих одиниць мови, що мають специфічну структурно-семантичну організацію. Основними напрямками дослідження системності у фразеології є:

- дослідження типів значення фразеологізмів;
- аналіз явищ фразеологічної полісемії, омонімії;
- вивчення фразеологічної синонімії, антонімії тощо [413, с. 560].

Розглянемо деякі приклади системних зв'язків у фразеологічній системі японської мови.

Синонімія у фразеології. Лінгвісти пропонують різні визначення фразеологічних синонімів, під якими розуміють: 1) фразеологічні одиниці, що позначають один і той самий клас предметів, явищ, тобто є денотативно рівнозначними мовними знаками, але відрізняються відтінками фразеологічного значення [261]; 2) такі фразеологізми, які не мають у своєму складі однакових компонентів, тотожні за своїм лексичним значенням, однакові за лексико-граматичною характеристикою і не допускають взаємозамінності компонентів [235, с. 360]; 3) фразеологізми з близьким значенням, які позначають одне і те саме поняття, співвіднесені, як правило, з однією і тією самою частиною мови, мають подібну лексико-фразеологічну сполучуваність, але відрізняються один від одного відтінками значення та / або стилістичним забарвленням [118, с. 365]. Серед японських фразеологічних одиниць немало синонімічних: 猫に小判 /неко-ні кобан/ (букв. червінці коту) – 豚に真珠 /бута-ні шінджю/ *метати бісер перед свинями*; 北に近ければ南に遠い /кіта-ні чікакереба мінамі-ні то:й/ (букв. *що ближче до півночі, то далі від півдня*) – 雨の降る日は天気が悪い /аме-га фуру хі ва тенкі-га варуй/ (букв. *у дощовитий день погода погана*) *очевидна річ*; 一石二鳥 /іссекі-нічю:/ (букв. *двох птахів одним каменем*) – 一挙両得 /іккьо-рю:току/ (букв. *подвійна вигода одним махом*) *вбити двох зайців одним пострілом*. Дві фразеологічні одиниці на позначення одного і того самого явища утворюють синонімічну пару. Рідше спостерігаємо синонімічні ряди, які складаються з трьох і більше фразеологізмів: 痛む上に塩を塗る /ітаму уе-ні шіо-о нуру/ (букв. *змащувати болюче місце сіллю*) – 弱り目に祟り目 /йоваріме-ні татаріме/ (букв. *на біду біда*) – 痛い上の針 /ітай уе-но харі/ (букв. *голка на болюче місце*) – 泣き面に蜂 /накіцура-ні хачі/ (букв. *оса на заплакане обличчя*) *біда не приходять сама; не буває так погано, щоби не могло бути ще гірше*.

До фразеологічної синонімії близьке явище **фразеологічної варіативності**. Фразеологічні варіанти – це фразеологізми, які є тотожними за своїм значенням, стилістичними й синтаксичними функціями, але відрізняються певним лексичним компонентом або граматичною формою [261; 349, с. 83], наприклад: 昨日は昨日、今日は今日 /кіно: ва кіно:, кьо: ва кьо:/ (букв. *вчора – це вчора, а сьогодні – це сьогодні*) – 昔は昔、今は今 /мукаші ва мукаші, іма ва іма/ (букв. *раніше – то раніше, а тепер – то тепер*) *що було – загуло, а жити треба сьогодні*; 顔が売れる /као-га уреру/ (букв. *обличчя продається*) – 顔を売る /као-о уру/ (букв. *продавати обличчя*) *бути відомим*; 飼った犬に手を噛まれる /кайіну-ні те-о камареру/ (букв. *домашній собака за руку вкусив*) – 愛犬に手を噛まれる /айкен-ні те-о камареру/ (букв. *улюблений собака за руку вкусив*) *пригріти змію на грудях*.

Від варіативності слід відрізнити **фразеологічну паронімію**, за якої подібні за своєю будовою фразеологічні одиниці мають відмінні значення, наприклад: 猿も木から落ちる /сару мо кі кара очіру/ (букв. *і мавпа з дерева падає*) *кінь на чотирьох ногах, і то спотикається* – 木から落ちた猿 /кі кара очіта сару/ (букв. *мавпа, яка впала з дерева*) *мов риба, яку витягли з води (стан розгубленості й безпорадності)*; 穴の空くほど /ана-но аку ходо/ (букв. *аж дірка відкривається*) *вступитися, витріщатися* – 穴が空く /ана-га аку/ (букв. *дірка відкривається*) *нестача кадрів / грошей*.

Полісемія фразеологічних одиниць є рідкіснішим явищем, ніж полісемія слів. Багатозначність фразеологізму має свої специфічні особливості, обумовлені ступенем семантичної цілісності, структурно-семантичною залежністю окремих компонентів фразеологічної одиниці. Кількість значень полісемічного фразеологізму зазвичай обмежена двома, оскільки фразеологічні одиниці мають складну структуру (складаються з кількох слів). Як приклад багатозначності фразеологічних одиниць наведемо фразеологізм 帯を解く /обі-о току/ (букв. *розв'язати пояс обі*), який має два значення: 1) *віддатися (чоловікові)*; 2) *заспокоїтися*.

Омонімію спостерігаємо у парах «вільне словосполучення» – «фразеологічна єдність», наприклад: 蛙の子は蛙 /каеру-но ко ва каеру/ *дитя жаби – жаба* (вільне словосполучення) – *яблуко від яблуні недалеко падає* (фразеологізм); 手に汗を握って /те-ні асе-о нігітте/ *стиснувши піт у руках* (вільне словосполучення) – *затамувавши подих* (фразеологізм); 泣く子も黙る /наку ко мо дамару/ *і дитина, яка плаче, замовчить* (вільне словосполучення) – *аж у жилах холоне від страху* (фразеологізм). Правильному сприйняттю фразеологізмів, які мають омоніми серед вільних словосполучень, сприяє контекст. Саме завдяки ньому в мовленні і відбувається диференціація вільних словосполучень та фразеологічних одиниць [52, с. 58].

За **фразеологічної антонімії** зіставляються якості чи властивості, протилежні за своєю сутністю. Фразеологізми-антоніми – це такі фразеологізми, які мають протилежні лексичні значення, проте одну і ту саму лексико-граматичну характеристику [235, с. 361]: 恩を以って怨みに報ず /он-о мотте урамі-ні хо:дзу/ *відповідати добром на зло* – 恩を仇で返す /он-о ада-де каесу/ *відповідати злом на добро*; 狐、その尾を濡らす /кіцуне, соно о-о нурасу/ *легкий початок – важкий кінець* – 初めよければ終りよし /хаджіме йокереба оварі йоші/ *легкий початок – легкий і кінець*. Фразеологічні антоніми нерідко мають тотожний компонентний склад за винятком одного компонента (в кожному з них), що зазвичай відповідає словам-антонімам [235, с. 361], наприклад: 穴を空ける /ана-о акеру/ *породити нестачу* (букв. *відкрити дірку*) – 穴を埋める /ана-о умеру/ *покрити нестачу* (букв. *закрити дірку*); 看板に偽りあり /камбан-ні іцуварі арі/ *нечесна гра, обман* (букв. *на вивісці брехня*) – 看板に偽りなし /камбан-ні іцуварі наші/ *чесна гра, гра за правилами* (букв. *на вивісці нема брехні*).

Етнокультурна специфіка японської фразеології

О.О. Селіванова відзначає, що фразеологізми є феноменами, які фіксують у стійкій формі особливості реальності народу, його колективного досвіду, а також стереотипи колективної свідомості цього народу, і більше – колективного несвідомого. Завдяки таким властивостям фразеологічних одиниць вони символізують специфіку етнічної спільноти [311].

Дійсно, за фразеологізмами, які функціонують у мові, можна побачити самобутні риси народу – їхнього творця. Згадаймо, приміром, відоме прислів'я 出る杭は打たれる /деру куй ва утареру/ *цвях, який стирчить, забивають*, в якому відображається традиційне для японського суспільства прагнення не виділятися, бути таким, як усі, змішатися зі своєю соціальною групою.

Характерною особливістю японської нації є прагнення освіти і самовдосконалення, важливість якого закріплена у народній мудрості: 六十の手習い /рокудзю:-но тенарай/ *вчитися ніколи не пізно*, 人の振りを見て我が振りを直せ /хіто-но фурі-о міте вага фурі-о наосе/ *слідкуючи за чужими манерами, виправляй свої* [57, с. 6-7]. Працьовитість як особлива риса японського народу також відображена у фразеології: 金剛石も磨かずば玉の光は供わざらん /конго:секі мо мігакадзуба тама-но хікарі ва сонавадзаран/ *без шліфування і діамант не блищить*; 蒔かぬ種は生えぬ /макану тане ва

хаену/ не посіяне насіння не росте; 石の上にも三年 /іші-но уе-ні мо саннен/ три роки на камені просидиш, то і камінь нагріється [57, с. 6-7].

Етнокультурна специфіка фразеології виявляється, зокрема, у тому, що в ній знаходять своє відображення реалії народу. Наприклад, низка фразеологічних одиниць містить у своєму складі слова на позначення національних страв: 糞に懲りて膾を吹く /ацумоно-ні коріте намасу-о фуку/ обпiкся на молоці, то й на воду студить (букв. хто обпiкся гарячим супом, дмухатиме на намасу (салат із рибою)); 刺し身のつま /сашімі-но цума/ що є, що нема – все одно (букв. гарнір до сашімі); 花より団子 /хана йорі данго/ солов'я піснями не годують (букв. данго (рисові кульки) кращі, ніж квіти); 猫に鯉節 /неко-ні кацуобуші/ дати цапові капусту стерегти (букв. кацуобуші (приправа з сушеної риби) котові); 棚から牡丹餅 /тана-кара ботамочі/ манна небесна (букв. ботамочі (солодкі рисові кульки) з полиці). Етнічно-культурну специфіку, безперечно, мають і фразеологізми, що містять у собі назви елементів національного одягу, наприклад: 下駄と焼き味噌 /гета то які місо/ зовнішність схожа, сутність – різна (букв. гета (традиційне взуття) і смажене місо (соєва паста)); 帯に短し、襷に長し /обі-ні міджікаші, тасукі-ні нагаші/ ні те, ні се (букв. для поясу обі закоротке, для тасьми задовге) тощо. Особливість народу полягає і в його віруваннях, що також знаходять своє відображення у фразеології: 閻魔の色事 /емма-но іро-гото/ неприйнятно, недоречно (букв. кохання Емма (повелителя пекла)); 恵比須顔 /ебісу-гао/ усмінене обличчя (букв. обличчя Ебісу (бога багатства і торгівлі)); 仏になる /хотоке-ні нару/ віддати Богові душу (букв. стати Буддою); 三人寄れば文殊の知恵 /саннін йореба Монджю-но чіе/ одна голова добре, а дві – краще (букв. де троє – там мудрість самого бога мудрості Монджю) тощо. У фразеології з покоління у покоління фіксується і передається, так би мовити, «генотип» народу, його морально-етичні, естетичні настанови, ціннісні орієнтації та пріоритети, стереотипи, культурні архетипи, міфи, ритуали тощо [314]. Отже, фразеологія є не лише яскравим зображувальним засобом, а й невід'ємною частиною мови та культури, в якій відображено національний дух народу, що послуговується цією мовою і несе у собі цю культуру.

СЛОВОВІР

Поняття словотвору

Як ми вже вказували вище, лексика будь-якої мови зазнає постійних змін: деякі слова виходять з ужитку, на їхнє місце приходять нові. Постійна необхідність називати нові поняття спонукає мову до творення нових слів. Цей процес відбувається кількома шляхами:

- 1) за допомогою граматичних (словотворчих) моделей;
- 2) шляхом появи у слова нових значень;
- 3) за допомогою конверсії;
- 4) через запозичення;
- 5) за правилами аналітичного найменування та скорочення слів;
- 6) шляхом штучного створення нових слів (рідко) [413, с. 257].

 Словотвір (語形成論 /гокейсейрон/, 造語論 /дзо:горон/) – це розділ мовознавства, який вивчає структуру слів, способи їх творення на базі наявної в мові системи морфем, словотворчі значення, що виникають у процесі словотворення [317, с. 563; 349, с. 103]. Словотвір також називають дериватологією.

Словотвір тісно пов'язаний як із лексикологією, так і з граматику мови. Зв'язок із лексикологією полягає у тому, що словотвір збагачує словниковий склад мови на базі сучасного мовного матеріалу, а конкретним предметом словотвору є лексичні одиниці мови з погляду їхнього морфемного складу, структури і способів деривації. Зв'язок словотвору з граматику мови полягає в оформленні всіх новоутворених слів відповідно до граматичних законів мови [349, с. 103]. Найповніше способи словотвору у японській мові описав у своїй докторській дисертації «Словотвір у сучасній японській мові: типи складних та афіксальних слів» О.А. Пашковський; окрім нього деякі аспекти словотвору в японській мові висвітлено у працях

Б.П. Лаврентьева, Т.І. Корчагіної, А.В. Кудряшової, Н.І. Фельдман та інших японістів. Серед японських мовознавців до проблем словотвору зверталися Кагеяма Таро, Шібатані Масайоші та ін.

Головними завданнями словотвору є:

- 1) інвентаризація наявних у мові морфем і встановлення їхньої варіативності у мовленні;
- 2) розробка класифікації способів словотворення;
- 3) аналіз похідних слів;
- 4) систематизація словотворчих значень, типів, моделей;
- 5) реконструкція діахронічних способів словотвору і вивчення їхніх історичних змін;
- 6) обґрунтування словотвірних правил;
- 7) укладання словотворчих словників;
- 8) дослідження залежності словотвірного потенціалу мовних одиниць від семантики, граматичних особливостей;
- 9) удосконалення процедур словотвірного аналізу;
- 10) опис функціонування словотвірних моделей у мовленні [317, с. 564].

Словотворча структура слова являє собою будівельні елементи слова, з'єднані у певній послідовності, та різні комбінації словотворчих морфем [322, с. 4]. Морфемі – це структурні елементи, найменші значеннєві частини слова; кожна морфема має своє значення, особливе призначення у словотворчій структурі слова [349, с. 104]. Залежно від значення, функції, характеру і місця у структурі слова розрізняють кореневі та афіксальні морфемі.

Поняття структури слова.

Номінативні одиниці японської мови за структурою

Структура – це автономна сутність із внутрішніми залежностями, не простий набір елементів, а ціле, утворене взаємопов'язаними елементами так, що кожен елемент залежить від інших [116, с. 122]. Поняття «структура» є доволі широким. Так, лінгвісти аналізують звукову, морфологічну, словотворчу та семантичну структуру слів, а також синтаксичну структуру речень, структуру стилю тощо [322, с. 4]. Структура на рівні морфології – це морфемна будова лексичних одиниць, а словотворча структура – це будівельні елементи слова, з'єднані у певній послідовності, і різні комбінації словотворчих морфем [322, с. 4].

Об'єктом дослідження лексикології, як ми вже вказували вище, є номінативні одиниці мови. Представлені такі одиниці насамперед словами, проте до номінативних одиниць також належать і стійкі (фразеологічні) словосполучення, оскільки, подібно до слова, вони виконують номінативну функцію, виражаючи одне єдине поняття. Отже, номінативні одиниці японської мови можна поділити на дві великі групи: 1) слова і 2) стійкі словосполучення. Слова відрізняються залежно від їхньої будови, походження тощо. За структурним критерієм виділяють:

- 1) прості (непохідні) слова;
- 2) похідні слова (утворені шляхом афіксації);
- 3) складні слова (композиції), утворені шляхом коренескладання та основоскладання, а також редуплікації;
- 4) аббревіатури (складноскорочені слова).

Вихідним матеріалом у словотворі стає просте слово. На його основі творяться похідні слова; з кількох простих виникає складне слово, яке пізніше може перетворитися на скорочене за допомогою аббревіації.

У кожній мові існує кілька способів словотвору, одними з яких користуються частіше, іншими – рідше. Японській мові, за спостереженнями О.А. Пашковського, притаманні такі способи словотвору: складання основ та коренів, афіксація, конверсія, лексикалізація словосполучень, аббревіація, переосмислення основ та виділення нових значень [265, с. 177]. Якщо детальніше, то японська мова послуговується такими способами словотвору:

- 1) морфологічним (до нього належать: афіксація, складання коренів та основ, аббревіація, редуплікація);
- 2) морфолого-синтаксичним (конверсія);
- 3) лексико-семантичним (виділення нових значень слова та розщеплення значень слова на омоніми);
- 4) лексико-синтаксичним (лексикалізація словосполучень).

Нижче розглянемо кожен із зазначених способів японського словотвору.

Морфологічний спосіб словотвору

Морфологічний спосіб словотвору є основним способом збагачення лексики сучасної японської мови. Цей спосіб є неоднорідним. Так, у його межах розрізняють афіксальний (суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний) спосіб, основоскладання, словоскладання (коренескладання у японській мові) аббревіацію та редуплікацію. При цьому харак-

терною особливістю японської мови є те, що словоскладання (композиція) значно переважає за своїм поширенням афіксацію [12, с. 516]. Нижче розглянемо кожен різновид морфологічного словотвору в японській мові.

Афіксація

Проблема визначення афіксів у японській мові. Афіксальний спосіб словотвору в японській мові поширений менше, ніж словоскладання. Афіксальні морфеми (афікси) – це службові морфеми, які мають своє словотворче або формотворче значення і завдяки цьому здатні надати слову додаткового значення. У японській мові афікси представлені префіксами та суфіксами. Як особливість японської мови відзначають те, що деякі словотвірні морфеми залежно від ситуації можна використовувати і як повнозначні слова, і як афікси, основною ж умовою переходу повнозначного слова до розряду афіксів є його приєднання до кореневої основи [260, с. 95]. Тому в японістів немає загальноприйнятих критеріїв визначення префіксів та суфіксів. Вживання стосовно словотворчих елементів термінів «префікс» і «суфікс» мотивують неконкретністю значення компоненту, його уточнюючою роллю, частотністю вживання у складі слів, лексичною несамостійністю, можливістю приєднання до вже наявних слів тощо [264, с. 43]. Отже, якщо спиратися на різні критерії, то склад афіксів у японській мові виходить дуже неоднорідним.

Деякі японісти поряд із терміном «афікс» послуговуються також терміном «афіксоїд», під яким розуміють таку словотворчу частину слова, яка посідає проміжне місце між кореневими та афіксальними морфемами, тобто являє собою морфему перехідного типу [260, с. 94]. Зустрічаємо й терміни «узагальнено-лексичний препозиційний корінь» (О.А. Пашковський уживає його на позначення деяких одиниць у позиції префікса: 新 /шін/ *новий*, 旧 /кю:/ *старий*, 全 /дзен/ *весь*, 対 /тай/ *проти*, 反 /хан/ *проти*), а також «постпозиційний елемент узагальнено-лексичного і граматичного значення» (відповідає суфіксу: 前 /дзен/ *перед*, 後 /го/ *після*, 中 /чю:/ *під час*) [266, с. 27]. Отже, через специфіку будови японського слова японісти не мають консенсусу щодо того, які одиниці вважати афіксами і як взагалі їх іменувати. Нечіткість меж між складними та афіксальними словами, за спостереженнями О.А. Пашковського, спричинена тим, що, по-перше, у японській мові велика кількість словотворчих афіксів генетично й функціонально прирівняні до компонентів складних слів; по-друге, при відмежуванні

повнозначних слів від коренів та словотвірних афіксів лінгвісти послуговуються різними критеріями [264, с. 42]. Наприклад, поряд із афіксальними словами на кшталт 鋭さ/сурудоса/ *гострота*, 黒っぽい/куроппой/ *темний*, утворених за допомогою однозначно словотвірних суфіксів -さ /-са/ і -っぽい /-ппой/, існують і афіксальні слова на кшталт 黙りや/дамарія/ *мовчун*, 威張りや/ібарія/ *хвалько*, 機械化/кікайка/ *механізація*, 標準化/хьо:джюнка/ *стандартизація*, де суфіксальні частини генетично пов'язані з повнозначними компонентами складних слів [264, с. 42]. Так само і морфема 前 /дзен/ *попередній*, 長 /чьо:/ *начальник* входять до складу багатьох слів, приєднуючись до інших коренів у позиції префіксів чи суфіксів і доповнюючи їхнє лексичне значення; проте водночас такі морфема зберігають своє власне значення й ієрогліфічне написання, що ускладнює встановлення їхнього класу [260, с. 95]. Через таку невизначеність О.А. Пашковський пропонує вважати афіксами лише граматизовані морфема, тобто такі, що мають лише словотвірно-граматичне значення. Такі одиниці утворюють нові слова (на відміну від словозмінювальних афіксів), проте функціонують лише у сполученні з повнозначними основами чи коренями (на відміну від службових слів) і, на відміну від компонентів складних слів, не мають конкретної семантики [264, с. 43]. Межі афіксальних морфем більш-менш чіткі в лексичному шарі ваго, однак у лексиці канго і гайрайго розмежувати афіксацію і словоскладання доволі складно [12, с. 526-527].

У кожному разі, констатуєчи проблемність виділення афіксів та їх номінації, ми, однак, надалі будемо послуговуватися традиційною термінологією і розглядатимемо всі «афіксоїди», «узагальнено-лексичні препозиційні корені», а також «постпозиційні елементи узагальнено-лексичного і грама-тичного значення» як різновиди афіксів.

Основою для афіксального словотвору у японській мові стають слова, що належать до всіх шарів лексики – канго, ваго, гайрайго. Одиниці канго, утворені шляхом афіксації, зазвичай складаються з двокомпонентної послідовності, що здатна бути окремою лексемою, та морфема, яка приєднується до неї [8, с. 12; 267, с. 26]. До канго, як правило, приєднуються словотворчі афікси також китайського походження [377, с. 26], наприклад, 消費者 /шьо:хішя/ *споживач* (消費 /шьо:хі/ *споживання* + суфікс -者 /-шя/ на позначення особи), 超新星 /чьо:шінсей/ *наднова зірка* (префікс 超- /чьо:-/ *над-* + 新星 /шінсей/ *нова зірка*). Однак трапляються і випадки афіксального словотвору, за якого до лексем канго приєднуються афікси іншого типу, наприклад: 理屈っぽい /рікуцуппой/ *любитель логічно розмірковувати* (理屈 /рікуцу/ *логіка* + суфікс -っぽい /-ппой/). До лексем ваго при афіксації можуть приєднуватися словотворчі афікси як китайського, так і власне японського походження. При цьому, на відміну від шару лексики канго,

якому притаманні і префіксальний, і суфіксальний способи словотвору, у межах лексики ваго переважає суфіксальний спосіб словотвору, наприклад: 男っばい /отокоппой/ як чоловік (男 /отоко/ чоловік + суфікс -っばい /-ппой/), けちん坊 /кечінбо:/ жадного (けち /кечі/ жадібний + суфікс -坊 /-бо:/). Найрідше нові слова творяться шляхом приєднання афіксів до лексем гайрайго, що пояснюємо особливостями структури таких лексем. Однак і гайрайго подеколи стають основою для афіксального словотвору, наприклад, イスラム主義 /ісурамушюгі/ ісламізм (イスラム /ісураму/ іслам + суфікс -主義 /-шюгі/ на позначення абстрактних понять і концепцій); グローバル化 /гуро:барука/ глобалізація (グローバル /гуро:бару/ глобальний + суфікс на позначення процесуальності -化 /-ка/). Окремим випадком афіксації є вживання запозичених афіксів, що належать до лексичного шару гайрайго. Такий тип афіксації є вельми екзотичним, однак функціонує, приміром, у сленгу (напр., 困りング /комарінгу/ проблема), а також у мовах професійного спрямування (напр., ウルトラ右翼 /уруторауйоку/ ультраправий – у політичному дискурсі). Нижче розглянемо детальніше всі різновиди афіксального словотвору в японській мові.

☞ **Суфіксальний спосіб словотвору.** Суфіксальний спосіб – це творення нового слова за допомогою словотворчого суфіксу.

Суфікс (接尾辞 /сецубіджі/, 接尾語 /сецубіго/) – це службова морфема, яка стоїть після кореня і надає слову додаткового значення. У японській мові є суфікси як питомі, так і іншомовного походження. Питомі японські суфікси можуть бути суто граматичного характеру або граматичними з елементами повнозначності [377, с. 25]. **Японські суфікси** приєднуються до слів будь-якого походження. Продуктивними є, наприклад, такі японські суфікси:

-さ /-са/, за допомогою якого від прикметників творяться іменники, напр., 深い /фукай/ *глибокий* – 深さ /фукаса/ *глибина*; 面白い /омошірой/ *цікавий* – 面白さ /омошіроса/ *цікавість*; 暑い /ацуй/ *спекотний* – 暑さ /ацуса/ *спека*; 寂しい /сабішіі/ *самотний* – 寂しさ /сабішіса/ *самотність*;

-に /-ні/ для творення прислівників, напр., 本当 /хонто:/ *правда* – 本当に /хонто:-ні/ *дійсно*; 簡単 /кантан/ *простий* – 簡単に /кантан-ні/ *просто*; 同時 /до:джі/ *одночасність* – 同時に /до:джі-ні/ *одночасно*; 一気 /іккі/ *один подих* – 一気に /іккі-ні/ *одним махом, водночас*;

-する /-суру/ для творення дієслів від іменників типу канго, напр., 愛 /ай/ *кохання* – 愛する /айсуру/ *кохати*; 承認 /шьо:нін/ *схвалення* – 承認する /шьо:нінсуру/ *схвалювати*; 提案 /тейан/ *пропозиція* – 提案する /тейансуру/ *пропонувати*; 交換 /ко:кан/ *обмін* – 交換する /ко:кансуру/ *обмінювати*;

-がる /-гару/, за допомогою якого творяться дієслова, передусім від слів ваго, напр., 怖い /ковай/ *страшний* – 怖がる /ковагару/ *боятися*; 嫌 /ія/

неприємно – 嫌がる /ягару/ не любити; 悲しい /канаший/ сумний – 悲しがる /канашігару/ сумувати; 残念 /дзаннен/ шкода – 残念がる /дзанненгару/ шкодувати; 広い /хірой/ широкий – 広がる /хірогару/ розширюватися;

-らしい /-раший/, який вказує на подібність ознаки, напр., 女 /онна/ жінка – 女らしい /оннараший/ жіночний; 可愛い /кавайі/ милий – 可愛いらしい /кавайіраший/ миловидний; あほ /ахо/ недоумок – あほらしい /ахораший/ недоумкуватий; 軽薄 /кейхаку/ легковажність – 軽薄らしい /кейхакураший/ простіший простого; 人間 /нінген/ людина – 人間らしい /нінгенраший/ людний [377, с. 25].

Суфікси китайського походження приєднуються, як правило, до лексем канго. У японській мові продуктивними є такі суфікси китайського походження:

-者 /-шя/, -人 /-нін/, -官 /-кан/, -員 /-ін/, -士 /-ші/ на позначення особи, напр., 保護 /хого/ гарантія – 保護者 /хогошя/ гарант; 裁判 /сайбан/ суд – 裁判官 /сайбанкан/ суддя; 哲学 /тецугаку/ філософія – 哲学者 /тецугакушя/ філософ; 代理 /даірі/ представлення – 代理人 /даірінін/ представник; 弁護 /бенго/ захист – 弁護士 /бенгоші/ адвокат;

-主義 /-шюгі/ та 論 /-рон/ для узагальнення та абстрагування, напр., 議会 /гікай/ парламент – 議会主義 /гікайшюгі/ парламентаризм; 印象 /іншьо:/ враження – 印象主義 /іншьо:шюгі/ імпресіонізм; 快樂 /кайраку/ насолода – 快樂主義 /кайракушюгі/ гедонізм; 功利 /ко:рі/ корисність – 功利主義 /ко:рішюгі/ утилітаризм; 二元 /ніген/ двоякість – 二元論 /нігенрон/ дуалізм; 運命 /уммей/ доля – 運命論 /уммейрон/ фаталізм; 懷疑 /кайгі/ недовіра – 懷疑論 /кайгірон/ скептицизм;

-化 /-ка/, який має значення процесуальності, напр., 現代 /гендай/ сучасність – 現代化 /гендайка/ модернізація; 合法 /го:хо:/ заочність – 合法化 /го:хо:ка/ легалізація; 營利 /ейрі/ комерція – 營利化 /ейріка/ комерціалізація; 自由 /джію:/ свобода – 自由化 /джію:ка/ лібералізація;

-上 /-джьо:/, -的 /-текі/ для творення прикметників від іменників, напр., 意識 /ішікі/ свідомість – 意識的 /ішікітекі/ свідомий; 科学 /кагаку/ наука – 科学的 /кагакутекі/ науковий; 形式 /кейшікі/ форма – 形式的 /кейшікітекі/ формальний; 刑事訴訟 /кейджісосьо:/ кримінальний процес – 刑事訴訟上 /кейджісосьо:джьо:/ кримінально-процесуальний; 一身 /ішшін/ сам – 一身上 /ішшінджьо:/ особистий; 海 /умі/ море – 海上 /кайджьо:/ морський [154, с. 57-59].

Вище ми вже вказали, що творення нових слів за допомогою **суфіксів гайрайго** є швидше винятком, ніж правилом. Крім указанного вище суфіксу -イング /-інгу/, який походить від англ. -ing (напр., 困リング /комарінгу/ проблема, 眠リング /немурінгу/ сонний), можемо навести ще суфікс -レス /-ресу/, що походить від англ. -less і вносить у новостворену одиницю значення «відсутності», «браку» чогось і функціонуючи насамперед у моло-

діжному сленгу: 根拠 /конкьо/ *грунт* – 根拠レス /конкьоресу/ *безпідставний*, 元氣 /генкі/ *бадьорість* – 元氣レス /генкіресу/ *млявий*.

Як свідчать подані вище приклади, за допомогою суфіксів творяться слова, що належать до різних частини мови, насамперед іменники, прикметники, дієслова; відповідно існують іменникові, прикметникові, дієслівні суфікси. Нижче розглянемо суфікси японської мови з погляду того, які частини мови вони творять.

☞ Словотворчими іменниковими суфіксами (крім указаних вже вище) є, наприклад, такі:

-こ /-ко/, який приєднується до іменників чи дієслів і підкреслює значення основи, напр., うそ /усо/ й うそっこ /усокко/ *брехня*; 慣れる /на-реру/ *звикати* – 慣れっこ /нарекко/ *звична річ*; ぺちゃん /печян/ *лускіт* – ぺちゃんこ /печянок/ *розчавлення*; ごつん /гоцун/ *бух* – ごつんこ /гоцунко/ *удар*; あん /ан/ і あんこ /анко/ *квасолевий мармелад*; 根 /не/ і 根っこ /некко/ *корінь*;

-屋 /-я/, що позначає особу, напр., 技術 /гіджюцу/ *техніка* – 技術屋 /гіджюцуя/ *технік*; 分からず /вакарадзу/ *не знати* – 分からず屋 /вакарадзуя/ *бовдур*; 頑張る /гамбару/ *наполягати* – 頑張り屋 /гамбарія/ *впертюх*; 寂しい /сабішії/ *самотній* – 寂しがり屋 /сабішігарія/ *людина, яка страждає від самотності*;

-家 /-ка/ на позначення особи, напр., 専門 /семмон/ *фах* – 専門家 /семмонка/ *фахівець*; 政治 /сейджи/ *політика* – 政治家 /сейджіка/ *політик*; 運動 /ундо/ *спорт* – 運動家 /ундо:ка/ *спортсмен*; 音楽 /онгаку/ *музика* – 音楽家 /онгакука/ *музикант*;

-師 /-ші/, який також позначає особу, напр., 医 /і/ *медицина* – 医師 /іші/ *лікар*; 占い /уранай/ *ворожіння* – 占い師 /уранайші/ *ворожка*; 請負い /укеой/ *підряд* – 請負師 /укеойші/ *підрядник*; 絵 /е/ *картина* – 絵師 /еші/ *художник*;

-み /-мі/, який приєднується до прикметників та утворює іменники на позначення відповідного стану, напр., 暖かい /ататакай/ *теплі* – 暖かみ /ататакамі/ *теплінь*; 弱い /йовай/ *слабкий* – 弱み /йовамі/ *слабкість*; 厚い /ацуї/ *товстий* – 厚み /ацумі/ *товщина*;

-性 /-сей/, який відображає властивість або характеристику, напр., 柔軟 /джю:нан/ *гнучкий* – 柔軟性 /джю:нансей/ *гнучкість*; 植物 /шьокубуцу/ *рослина* – 植物性 /шьокубуцусей/ *рослинність*; 経済 /кейдзай/ *економіка* – 経済性 /кейдзайсей/ *економічність*; アルカリ /арукарі/ *луг* – アルカリ性 /арукарісей/ *лужність*;

-型 /-ката/ (/гата/) на позначення форми або властивості, напр., うるさい /урусай/ *надокучливий* – うるさ型 /урусагата/ *вереда*; 遺伝子 /іденші/ *ген* – 遺伝子型 /іденшігата/ *спадковість*; 視覚 /шікаку/ *зір* – 視覚型 /шікакугата/ *візуал* [264, с. 43].

☞ **Серед дієслівних суфіксів поширеними є:**

-がる /-гару/, який утворює дієслова здебільшого від прикметників, рідше – іменників та прислівників, напр., 可愛い /кавайі/ *милий* – 可愛がる /кавайгару/ *любити*; 嬉しい /урешіі/ *радий* – 嬉しいがる /урешігару/ *радити*; 哀れ /аваре/ *печаль* – 哀れがる /аварегару/ *печалитись*;

-ぶる /-буру/, який приєднується до іменників та прикметників і позначає виражену основою слова поведінку (часто з негативним підтекстом), напр., 大人 /отона/ *дорослий* – 大人ぶる /отонабуру/ *поводиться, ніби дорослий*; 利口 /ріко:/ *розум* – 利口ぶる /ріко:буру/ *розумувати*; 学者 /гакушыя/ *вчений* – 学者ぶる /гакушыябуру/ *претендувати на вченість*;

-めく /-меку/ для вираження видимості якості, закладеної в основі слова, напр., 急ぎ /ісогі/ *поспіх* – 急めく /ісомеку/ *демонструвати поспіх*; 田舎 /інака/ *село* – 田舎めく /інакамеку/ *мати сільський вигляд*; 子 /ко/ *дитина* – 子めく /комеку/ *бути схожим на дитину*; 謎 /надзо/ *загадка* – 謎めく /надзомеку/ *бути загадковим*;

-めかす /-мекасу/, який позначає видимість поняття, що міститься в основі слова, напр., 親切 /шінсецу/ *добрий* – 親切めかす /шінсецумекасу/ *прикидатися добрим*; 冗談 /джьо:дан/ *жарт* – 冗談めかす /джьо:данмекасу/ (*казати*) *напівжартома*; 豪傑 /го:кецу/ *герой* – 豪傑めかす /го:кецумекасу/ *поводиться, як герой*;

-じみる /-джіміру/, що приєднується до іменників і додає значення подібності до закладеного в основі слова поняття, напр., 大人 /отона/ *дорослий* – 大人じみる /отонаджіміру/ *бути схожим на дорослого*; 年寄り /тошійорі/ *літня людина* – 年寄りじみる /тошійоріджіміру/ *бути старим на вигляд*; 子供 /кодомо/ *дитина* – 子供じみる /кодомоджіміру/ *бути схожим на дитину*.

Окрім цього, як ми вже зазначали вище, самостійне дієслово する /суру/ *робити* також набуває суфіксальних рис, утворюючи дієслова на кшталт 勉強する /бенкьо:суру/ *вчитися*, 我慢する /гамансуру/ *терпіти*, メールする /ме:русуру/ *написати електронний лист* тощо [264, с. 43].

☞ **Прикметники творяться передусім за допомогою таких прикметникових суфіксів:**

-つばい /-ппой/, який вказує на характеристику та підсилює виражене основою слова значення, напр., 赤い /акай/ *червоний* – 赤つばい /акаппой/ *червонястий*; 誇り /хокорі/ *гордість* – 誇りつばい /хокоріппой/ *хвалькуватий*; 安い /ясуй/ *дешевий* – 安つばい /ясуппой/ *дешевий (із негативним відтінком значення)*, 低kopробний; 無理 /мурі/ *марний* – 無理つばい /му:ріппой/ *марний, безнадійний*;

-しい /-шіі/, що вказує на ознаку вираженого в основі слова поняття, напр., 喜び /йорокобі/ *радість* – 喜ばしい /йорокобашій/ *радий*; 大人 /отона/ *доросла людина* – 大人しい /отонашіі/ *дорослий*; при цьому нерідко

твірна основа зазнає редуплікації, напр., 毒 /доку/ *отрута* – 毒々しい /докудокушій/ *отруйний*; にくい /нікуй/ *ненависний* – にくにくしい /нікунікушій/ *ненависний, огидний*;

-がましい /-гамашій/, який виражає подібність до закладеного в основу поняття, напр., 未練 /мірен/ *прив'язаність (до когось)* – 未練がましい /міренгамашій/ *прив'язаний (до-когось)*; 押し付け /ошіцукє/ *нав'язування* – 押し付けがましい /ошіцукєгамашій/ *нав'язливий*; 差し出る /сашідєру/ *пхати свого носа* – 差し出がましい /сашідєгамашій/ *непроханий*;

-にくい /-нікуй/, що приєднується до дієслів і позначає ускладнення у реалізації дії, закладеної у твірну основу, напр., 読む /йому/ *читати* – 読みにくい /йомінікуй/ *нечитабельний, нерозбірливий*; 見る /міру/ *бачити* – 見にくい /мінікуй/ *погано видимий*; 分かる /вакару/ *розуміти* – 分かりにくい /вакарінікуй/ *незрозумілий*;

-らしい /-рашій/ на позначення подібності ознаки, напр., 馬鹿 /бака/ *дурень* – 馬鹿らしい /бакарашій/ *дурний*; 愛 /ай/ *любов* – 愛らしい /айрашій/ *любий*; もっともな /моттомо-на/ *резонний* – もっともらしい /моттоморашій/ *правдоподібний*;

-たらしい /-тарашій/, який приєднується до іменників та прикметників і виражає сильний ступінь ознаки (зазвичай із негативною семантикою), напр., 貧乏 /бімбо:/ *бідність* – 貧乏たらしい /бімбо:ттарашій/ *бідний*; いやみ /іямі/ *неприємність* – いやみたらしい /іяміттарашій/ *огидний*; 長い /нагай/ *довгий* – 長たらしい /нагаттарашій/ *довжелезний*;

-の /-текі/ для творення прикметників від іменників у межах лексичного шару канго, напр., 啓蒙 /кеймо:/ *просвітництво* – 啓蒙の /кеймо:текі/ *просвітницький*; 外交 /гайко:/ *дипломатія* – 外交的 /гайко:текі/ *дипломатичний*; 精神 /сейшін/ *дух* – 精神的 /сейшінтекі/ *духовний*; 論理 /ронрі/ *логіка* – 論理的 /роніртекі/ *логічний*;

-がち /-гачі/, який приєднується до іменників і дієслів і творить прикметники на позначення схильності до чогось, напр., 病気 /бьо:кі/ *хвороба* – 病気がち /бьо:кігачі/ *хворобливий*; ある /ару/ *бути* – ありがち /арігачі/ *звичний, притаманний*; 怠ける /намакеру/ *лінуватися* – 怠けがち /намакегачі/ *лінивий*;

-気味 /-гімі/, що творить прикметники від дієслів та іменників і додає значення схильності до вираженого твірною основою поняття, напр., 風邪 /кадзе/ *застиуда* – 風邪気味 /кадзегімі/ (*трохи*) *застиуджений*; あせり /асері/ *роздратування* – あせり気味 /асерігімі/ *роздатований*; 遅れる /окурєру/ *запізнюватися* – 遅れ気味 /окурєгімі/ *який постійно запізнюється* [264, с. 43; 530].

Зберігає зв'язки з дієсловом 染みる /шіміру/ *просякати* прикметниковий суфікс -じみた /-джіміта/: 汗 /асє/ *піт* – 汗染みた /асєджіміта/ *спітний*, 油 /абура/ *жир* – 油染みた /абураджіміта/ *жирний* [264, с. 43].

Окремим видом суфіксів у японській мові є **лічильні суфікси** (助数詞 /джюсу:ші/), що приєднуються до кількісних числівників і вказують на те, які саме предмети пораховані [530]. Лічильні суфікси є у категорій предметів, однорідних за формою, розмірами й характеристиками [197, с. 16]. Серед лічильних суфіксів є як загальноживані, так і живані рідко, архаїчні тощо. Найпоширенішими лічильними суфіксами є такі:

-回 /-кай/ і 度 /-до/ для рахування разів, напр., 二度 /нідо/ *два рази*, 十回 /джюккай/ *десять разів*;

-本 /-хон/ для рахування продовговатих речей циліндричної форми, напр., 牛乳六本 /гю:ню: роппон/ *шість пляшок молока*;

-枚 /-май/ для рахування плоских предметів, напр., 紙二杯 /камі ніхай/ *два аркуші паперу*;

-冊 /сацу/ для рахування книг, журналів тощо, напр., 雜誌四冊 /дзашші йонсацу/ *чотири журнали*;

-匹 /-хікі/ для рахування дрібних тварин, напр., 蚊五匹 /ка гохікі/ *п'ять комарів*;

-台 /-дай/ для рахування автомобілів і технічних пристроїв, напр., パソコン三台 /пасокон сандай/ *три комп'ютери*;

-人 /-нін/ для рахування людей, напр., 七人 /шічінін/ *семеро людей*, 一人 /хіторі/ *одна людина*, 二人 /футарі/ *двоє людей*;

-個 /-ко/ для рахування невеликих предметів, напр., みかん三個 /мікан санко/ *три мандарини*;

-頭 /-то:/ для рахування худоби, напр., 牛一頭 /уші ітто:/ *одна корова*;

-羽 /-ва/ для рахування птахів і зайців, напр., 白鳥三羽 /хакучьо: санва/ *три лебедів*;

-組 /-кумі/ для рахування пар, напр., 八組 /хачікумі/ *вісім пар*;

-杯 /-хай/ для рахування чашок і склянок, напр., コップ三杯 /коппу сампай/ *три склянки*;

-足 /-соку/ для рахування пар взуття, напр., 長靴四足 /нагагуцу йонсоку/ *чотири пари чобіт*;

-軒 /-кен/ для рахування будинків, напр., 家一軒 /учі іккен/ *один будинок*;

-着 /-чяку/ для рахування деякого одягу, напр., スーツ二着 /су:цу нічяку/ *два костюми*;

-機 /-кі/ для рахування літаків, напр., 飛行機二機 /хіко:кі нікі/ *два літаки*;

-通 /-цу:/ для рахування листів і документів, напр., 手紙二通 /тегамі ніцу:/ *два листи*.

В японській мові існують і менш живані лічильні суфікси. Наприклад, суфікс -隻 /-секі/, який використовують для рахування кораблів і човнів:

軍艦一隻 /гункан іссекі/ *один військовий корабель*. Раніше цей суфікс уживали також для рахування риб, птахів і стріл, напр., 鯉の十二隻 /коі-но джю:нісекі/ *дванадцять коропів*, 矢の一隻 /я-но іссекі/ *одна стріла*. Невеликі ж човни рахують за допомогою суфіксу -艘 /-со:/, напр., 舟五艘 /фуне госо:/ *п'ять човнів*.

Існує ціла низка лічильних суфіксів для рахування віршів. Так, для рахування хайку використовують лічильний суфікс -句 /-ку/, напр., 俳句の三句 /хайку-но санку/ *три хайку*. Для рахування віршів канші й вака послуговуються лічильним суфіксом -首 /-шю/, напр., 和歌二首 /вака нішю/ *два вірші вака*. Для рахування ж поетичних чи прозових творів загалом вживають лічильний суфікс -篇 /-хен/, напр., 詩三篇 /ші сампен/ *три вірші*.

Людей можна також рахувати за допомогою лічильних суфіксів -口 /-ко:/ та -名 /-мей/, напр., 三十名の団体 /санджю:мей-но дантай/ *організація з тридцятьох осіб*, 虜十口 /торіко джю:ко:/ *десятеро в'язнів*.

Наведемо ще кілька прикладів менш поширених, проте цікавих і часом незвичних лічильних суфіксів:

-件 /-хен/ для рахування випадків, напр., 交通事故三件 /ко:цу:джіко санкен/ *три ДТП*;

-服 /-фуку/ для рахування разів прийняття ліків чи викурювання цигарок, напр., 薬を一服飲む /кусурі-о іппуку ному/ *випити один раз ліки*;

-丁 /-чьо:/ для рахування замовлень страв, напр., 納豆の二丁 /натто:-но нічьо:/ *дві страви натто*;

-荷 /-ка/ для рахування ручної ноші, напр., 薪一荷 /макі ікка/ *зв'язка дров*;

-基 /-кі/ для рахування веж, плит і ліхтарів, напр., 墓石の一基 /босекі-но іккі/ *одна могильна плита*;

-脚 /-кяку/ для рахування столів і стільців, напр., テーブル一脚 /те:буру іккяку/ *один стіл*;

-輪 /-рін/ для рахування квітів, напр., 梅一輪 /уме ічірін/ *одна квітка сливи*;

-門 /-мон/ для рахування вогнепальної зброї, напр., 砲三門 /хо: саммон/ *три гармати*;

-帖 /-чьо:/ для рахування паперу і водоростей норі, напр., 和紙三帖 /ваші санчьо:/ *три листки ваші*;

-棹 /-сао/ для рахування шаф і прапорів на флагштоках, напр., 箆箭三棹 /тансу сансао/ *три шафи*;

-流れ /-нагаре/ для рахування ковдр і стягів, напр., 布団一流れ /футон ічінагаре/ *один футон* [615].

Окрім просто рідковживаних існують також архаїчні лічильні суфікси, які є стилістично маркованими і нині в активному вжитку не перебувають:

-葉 /-йо:/ для рахування плоских предметів і човнів, напр., 一葉の写真 /ічійо:-но шяшін/ *одна фотографія*, 一葉の舟 /ічійо:-но фуне/ *один човен*;
 -錘 /-суй/ для рахування веретен, напр., 五睡の紡績機 /госуй-но бо:секікі/ *п'ять ткацьких верстатів*;
 -床 /-шьо:/ для рахування ліжок у лікарні, напр., 五十床のベッド /годжю:шьо:-но беддо/ *п'ятдесят ліжок*;
 -尾 /-бі/ для рахування риби, напр., 鯛一尾 /тай ічібі/ *один окунь*;
 -株 /-шю/ для рахування кореневих рослин, напр., 植木二株 /уекі нішю/ *два дерева*;
 -封 /-фу:/ для рахування листів, напр., 手紙二封 /тегамі ніфу:/ *два листи*;
 -粒 /-рю:/ для рахування дрібних речей круглої форми, напр., 丸薬三粒 /ган'яку санрю:/ *три пігулки*;
 -双 /-со:/ для рахування парних речей, напр., 屏風一双 /бьо:бу іссо:/ *одна ширма* [615].

Окрім указаних вище існує ще ціла низка лічильних суфіксів, як сучасних, так і застарілих, однак у повсякденному мовленні зазвичай уживають лише невелику частину наявних у японській мові лічильних суфіксів.

Префіксальний спосіб словотвору. Префікс (接頭辞 /сетто:джі/, 接頭語 /сетто:го/) – це службова морфема, яка стоїть перед коренем і, приєднуючись до цілого вихідного слова, творить нове.

Префіксальний спосіб – це спосіб творення нового слова за допомогою префіксу. Словотворчий префікс приєднується до самостійного слова й утворює нові слова тієї самої частини мови [349, с. 108].

Найпоширенішими в японській мові є **префікси** типу **канго**, які зазвичай приєднуються до слів також китайського типу. Префікси канго, зокрема, широко застосовують для творення антонімічних пар. Так, префікси 非- /хі-/ , 無- /му-/ , 無- (不-) /бу-/ , 不- /фу-/ , 未- /мі-/ вказують на відсутність ознаки, вираженої твірною основою слова, тобто творять слово, антонімічне до вихідного.

Продуктивним є префікс不- /фу-/ , який приєднується до простих і складних іменників як китайського, так і японського типу: 必要 /хіцуйо:/ *потреба* – 不必要 /фухіцуйо:/ *непотреба*, 行き届き /юкітодокі/ *уважливість* – 不行き届き /фуюкітодокі/ *неуважливість*, 身持ち /мімочі/ *поведінка* – 不身持ち /фумімочі/ *погана поведінка*, 干涉 /каншьо:/ *втручання* – 不干涉 /фуканшьо:/ *невтручання*.

У деяких випадках префікс不- має читання /бу-/: 不気味な /букімі-на/ *неприємний*, 不器量な /букірьо:-на/ *негарний*, 不細工な /бусайку-на/ *невмілий*, що зближує його з префіксом 無- /бу-/ і часто робить їх взаємозамінними: 不用心な (無用心な) /буйо:джін-на/ *ненадійний*, 不愛想 (無愛想) /буайсо:/ *нелюб'язність*, 不作法 (無作法) /бусахо:/ *грубість*.

Префікс 無- /бу-/ зазвичай приєднується до іменників типу канго, наприклад: 遠慮 /енрьо/ *скромність* – 無遠慮 /буенрьо/ *розв'язність*, 風流 /фу:рю:/ *вишуканість* – 無風流 /буфу:рю:/ *несмак*.

Однак набагато частіше префікс 無- має читання /му-/ і саме у такому вигляді має значну словотвірну продуктивність, додаючись до іменників як китайського, так і японського складу і вносячи значення заперечення існування поняття, закладеного в основу слова: 関心 /каншін/ *інтерес* – 無関心 /муканшін/ *байдужість*, 理解 /рікай/ *розуміння* – 無理解 /мурікай/ *нерозуміння*, 届け /тодоке/ *повідомлення* – 無届け /мутодоке/ *без повідомлення*, 教育 /кьо:іку/ *освіта* – 無教育 /мукьо:іку/ *неосвіченість*, 慈悲 /джі-хі/ *милосердя* – 無慈悲 /муджіхі/ *безсердечність*.

Префікс 非- /хі-/ приєднується до іменників та прикметників (насамперед лексичного шару канго), заперечуючи виражене основою поняття, наприклад: 公式の /ко:шікі-но/ *офіційний* – 非公式の /хіко:шікі-но/ *неофіційний*, 能率的 /но:ріцутекі/ *ефективний* – 非能率的 /хіно:ріцутекі/ *неефективний*, 課税 /кадзей/ *оподаткування* – 非課税 /хікадзей/ *необкладання податком*, 人間的 /нінгентекі/ *людяний* – 非人間的 /хінінгентекі/ *нелюдяний*, 論理的 /ронрітекі/ *логічний* – 非論理的 /хіронрітекі/ *нелогічний*. При цьому префікс 非- /хі-/ часто вживають для творення антонімів серед складних багатокomпонентних понять, напр., 営利団体 /ейрідантай/ *прибуткова організація* – 非営利団体 /хіейрідантай/ *неприбуткова організація*, 言語コミュニケーション /генго-комюніке:шьон/ *вербальна комунікація* – 非言語コミュニケーション /хігенго-комюніке:шьон/ *невербальна комунікація*, 合理主義 /го:рішюгі/ *раціоналізм* – 非合理主義 /хіго:рішюгі/ *ірраціоналізм*, 嫡出子 /чякушюцуші/ *дитина, народжена у шлюбі* – 非嫡出子 /хічякушюцуші/ *позашлюбна дитина*, アクティブウインドー /акутібууіндо:/ *активне вікно (на дисплеї)* – 非アクティブウインドー /хіакутібууіндо:/ *неактивне вікно*.

Іноді префікси 非- /хі-/ , 不- /фу-/ і 無- /му-/ виступають як взаємозамінні, наприклад: 非運 /хіун/ і 不運 /фуун/ *недоля*, 無学 /мугаку/ та 非学 /хігаку/ *безграмотність*.

Префікс 反- /хан-/ , приєднуючись до іменників, вказує на протилежність вираженого твірною основою поняття, наприклад: 作用 /сайо:/ *дія* – 反作用 /хансайо:/ *протидія*, 定立 /тейріцу/ *теза* – 反定立 /хантейріцу/ *антитеза*, ナチ /начі/ *нацист* – 反ナチ /ханначі/ *антинацист*, 主流 /шюрю:/ *течія* – 反主流 /ханшюрю:/ *протитечія*, 革命 /какумей/ *революція* – 反革命 /ханкакумей/ *контрреволюція*.

Префікс 未- /мі-/ також приєднується здебільшого до іменників лексичного шару канго і додає до вихідної одиниці значення незавершеності, недосягненості, наприклад: 開発の /кайхацу-но/ *освоєний* – 未開発の

/мікайхацу-но/ неосвоєний, 完成 /кансей/ завершеність – 未完成 /мікансей/ незавершеність, 解決の /кайкецу-но/ вирішений – 未解決の /мікайкецу-но/ невирішений, 確認の /какунін-но/ підтверджений – 未確認 /мікакунін-но/ непідтверджений, 成年者 /сейненшя/ повнолітній – 未成年者 /місейненшя/ неповнолітній.

Префікс 被- /хі-/ приєднуючись насамперед до іменників лексичного шару канго, змінює значення «суб'єкт дії» вихідної одиниці на значення «об'єкт дії» (або навпаки): 選挙権 /сенкьокен/ право обирати – 被選挙権 /хісенкьокен/ право бути обраним, 減数 /генсу:/ від'ємник – 被減数 /хігенсу:/ зменшуване, 除数 /джьосу:/ дільник – 被除数 /хіджьосу:/ ділене.

Префікс 新- /шін-/ додається до іменників і вносить значення новизни, напр., 教徒 /кьо:то/ віруючий – 新教徒 /шінкьо:то/ протестант, 語 /го/ слово – 新語 /шінго/ неологізм, 案 /ан/ план – 新案 /шін'ан/ новація, 機軸 /кіджіку/ проект – 新機軸 /шінкіджіку/ інновація.

У позиції префікса може стояти і слово 旧 /кю:/ давнина, додаючи відповідне значення основі слова: 正月 /шьо:гацу/ Новий рік – 旧正月 /кю:шьо:гацу/ Новий рік за місячним календарем, 史 /ші/ історія – 旧史 /кю:ші/ стародавня історія, 憲法 /кемпо:/ конституція – 旧憲法 /кю:кемпо:/ Конституція Мейджі, ソ連 /сорен/ Радянський Союз – 旧ソ連 /кю:сорен/ колишній Радянський Союз, 教徒 /кьо:то/ віруючий – 旧教徒 /кю:кьо:то/ католик.

Префікс 大- /дай-/ приєднується до іменників різних лексичних шарів. Його вживають на позначення:

1) великого за розмірами, напр., 群集 /гуншю:/ натовп – 大群集 /дайгуншю:/ великий натовп, 家族 /кадзоку/ сім'я – 大家族 /дайкадзоку/ велике сімейство;

2) величного, напр., 日本 /ніхон/ Японія – 大日本 /дайніхон/ велика Японія, 学者 /гакушя/ вчений – 大学者 /дайгакушя/ великий учений;

3) надзвичайного рівня, напр., サービス /са:бісу/ сервіс – 大サービス /дайса:бісу/ сервіс найвищого рівня, 混乱 /конран/ заворушення – 大混乱 /дайконран/ серйозні заворушення;

4) високого ієрархічного статусу, напр., 僧正 /со:джьо:/ буддійський єпископ – 大僧正 /дайсо:джьо:/ буддійський архієпископ, 宮司 /гу:джі/ настоятель синтоїстського храму – 大宮司 /дайгу:джі/ головний настоятель синтоїстського храму [530].

Протилежним за значенням до префіксу 大- /дай-/ є префікс 小- /ко-/ , який приєднується до іменників та прикметників, рідше – до дієслів. Цей префікс також вживають у кількох випадках, а саме:

1) на позначення малого, напр., 山 /яма/ гора – 小山 /кояма/ гірка, 皿 /сара/ тарілка – 小皿 /кодзара/ тарілочка, 銭 /дзені/ (дрібні) гроші – 小銭

/кодзені/ *дрібні гроші*, 降り /фурі/ *опади* – 小降り /кобурі/ *незначні опади*, 高い /такай/ *високий* – 小高い /кодакай/ *невисокий*, 突く /цуку/ *вдарити* – 小突く /кодзуку/ *итовхнути*;

2) для пом'якшення інтонації та надання пестливого тону, напр., 憎らしい /нікурашій/ *противний* – 小憎らしい /конікурашій/ *противенький*, さっぱり /саппарі/ *чистий* – 小ざっぱり /кодзаппарі/ *чистенький*;

3) вираження зневаги, напр., 面 /цура/ *обличчя* – 小面 /кодзура/ *ника*, 役人 /якунін/ *чиновник* – 小役人 /коякунін/ *дрібний чиновник*;

4) для уникнення грубості у висловлюванні (при додаванні префіксу до іменників на позначення частин тіла), напр., 首 /кубі/ *шия* – 小首をかしげる /кокубі-о кашігеру/ *злегка нахилити голову*, 膝 /хідза/ *коліно* – 小膝を打つ /кохідза-о уцу/ *злегка вдарити по коліну*, 腰 /коші/ *спина* – 小腰をかがめる /когоші-о кагамеру/ *злегка нахилитися вперед*;

5) для вказування на трохи меншу кількість чи обсяг (при додаванні префіксу до числівників та іменників на позначення кількості), напр., 一里 /ічірі/ *один рі* – 小一里 /коічірі/ *трохи менше одного рі*, 半日 /ханнічі/ *півдня* – 小半日 /коханнічі/ *трохи менше, ніж півдня*, 一倍 /ічібай/ *удвічі* – 小一倍 /коічібай/ *трохи менше, між удвічі* [530].

Фонетичним варіантом префіксу 小- /ко-/ є 小っ- /ко-/, на який префікс 小- /ко-/ перетворюється внаслідок фонетичного явища 促音 /сокуон/, напр., 小っ恥ずかしい /коппадзукашій/ *страшенно соромно* (小- /ко-/ + 恥ずかしい /хадзукашій/ *соромно*), 小っ酷く /коппідоку/ *жорстоко* (小- /ко-/ + 酷く /хідоку/ *жорстоко*), 小っぱりつける /коппаріцукеру/ *наклеювати* (小- /ко-/ + はりつける /харіцукеру/ *наклеювати*). Слова, утворені таким чином, мають здебільшого розмовний характер і притаманні насамперед усному мовленню.

Префікс 超- /цьо:-/ зазвичай приєднується до іменників і додає до твірної основи значення «надзвичайності», «винятковості», напр., 満員 /ман'ін/ *повно людей* – 超満員 /цьо:ман'ін/ *переповненість, забитість (людьми)*, 高層ビル /ко:со:біру/ *висотний будинок* – 超高層ビル /цьо:ко:со:біру/ *хмарочос*, 現実主義 /генджіцушюгі/ *реалізм* – 超現実主義 /цьо:генджіцушюгі/ *сюрреалізм*, 心理学 /шінрігаку/ *психологія* – 超心理学 /цьо:шінрігаку/ *парапсихологія*. У молодіжному мовленні префікс 超- /цьо:-/ приєднується також до дієслів і прикметників, вносячи семантику «чогось екстраординарного», напр., むかつく /мукацуку/ *дратувати* – 超むかつく /цьо:мукацуку/ *страшенно дратувати*, うまい /умай/ *класний* – 超うまい /цьо:умай/ *суперкласний*.

Префікс 最- /сай-/ додається до іменників і вказує на найбільший ступінь вираженого основою слова поняття: 大手 /о:те/ *передове підприємство* – 最大手 /сайо:те/ *найпередовіше підприємство*, 先端 /сентан/ *вістря* –

最先端 /сайсентан/ *саме вістря, пік*, 下位 /каі/ *низький ранг* – 最下位 /сай-каі/ *найнижчий ранг*, 敬礼 /кейрей/ *вітання* – 最敬礼 /сайкейрей/ *церемоніальний уклін* [530].

Продуктивними в афіксальному словотворі є також префікси ваго, які приєднуються здебільшого до іменників, прикметників і дієслів також лексичного шару ваго.

Префікс 大- /о:/-, приєднуючись насамперед до іменників, функціонує подібно до описаного вже вище префіксу 大- /дай-/-, однак характеризується ширшою сферою застосування, оскільки має різноманітніше семантичне навантаження. Так, префікс 大- /о:/- вживають на позначення:

1) великого, напр., 雨 /аме/ *дощ* – 大雨 /о:аме/ *злива*, 通り /то:рі/ *вулиця* – 大通り /о:до:рі/ *проспект*, 川 /кава/ *річка* – 大川 /о:кава/ *ріка*;

2) надзвичайного за рівнем, напр., 慌て /авате/ *метушня* – 大慌て /о:авате/ (*велика*) *паніка*, にぎわい /нігівай/ *пожвавлення* – 大にぎわい /о:нігівай/ (*значне*) *пожвавлення*, 騒ぎ /савагі/ *шум* – 大騒ぎ /о:савагі/ (*сильний*) *шум*;

3) загального, неточного, напр., つかみ /цукамі/ *пригоршня* – 大つかみに /о:дзукамі-ні/ *приблизно, загалом*, 味 /аджі/ *смак* – 大味 /о:аджі/ *грубий, невишуканий*;

4) важливого, напр., 勝負 /шьо:бу/ *перемога чи поразка* – 大勝負 /о:шьо:бу/ *вирішальний матч*, 一番 /ічібан/ *перший номер* – 大一番 /о:ічібан/ *змагання за першість*;

5) останнього, напр., 詰め /цуме/ *край* – 大詰め /о:дзуме/ *кінець*, みそか /місока/ *останній день місяця* – 大みそか /о:місока/ *останній день року*;

6) високого ієрархічного статусу чи поважного віку, напр., 叔父 /оджі/ *дядько* – 大叔父 /о:оджі/ *двоюрідний дідусь*, 旦那 /данна/ *чоловік* – 大旦那 /о:данна/ *чоловік матері*;

7) поваги, 江戸 /едо/ *Едо* – 大江戸 /о:едо/ *Едо*, 御所 /гошьо/ *імператорський палац* – 大御所 /о:гошьо/ *імператорський палац* [530].

Рідко, як застарілий, зустрічається варіант указанного префіксу 大- /о:й-/ для позначення людини високого ієрархічного статусу чи поважного віку, напр., 大君 /о:йгімі/ *старша донька аристократа*, 大御 /о:йго/ *пані поважного віку*.

Префікс 小- /о-/-, на відміну від розглянутого вище префіксу 小- /ко-/-, вживають не так широко. Він, приєднуючись до іменників, може виконувати лише дві функції:

1) позначати мале, напр., 川 /кава/ *річка* – 小川 /огава/ *струмок*, 舟 /фуне/ *човен* – お舟 /офуне/ *човник*;

2) пом'якшувати інтонацію, напр., 田 /та/ *рисове поле* – 小田 /ода/ *рисове поле*, 野 /но/ *поле* – 小野 /оно/ *поле* [530].

Зрідка на позначення малого вживають також префікс ささ- /саса-/ (в ієрогліфічному написанні 細 або 小), який приєднується до іменників на-самперед лексичного шару ваго: 濁りの /нігорі-но/ *каламутний (про воду)* – ささ濁りの /сасанігорі-но/ *трохи каламутний (про воду)*, 波 /намі/ *хвилі* – 小波 (細波) /садзанамі/ *брижі*, проте цей префікс не є продуктивним.

Префікс 片- /ката-/ приєднується здебільшого до іменників і дієслів. Його вживають у таких випадках:

1) на позначення одного з пари, напр., 親 /оя/ *батьки* – 片親 /катаоя/ *один із батьків*, 思い /омой/ *кохання* – 片思い /катаомой/ *нерозділене кохання*, 敷く /шіку/ *розстеляти постіль* – 片敷く /каташіку/ *спати самому*;

2) на позначення малого, незначного, напр., 時 /токі/ *час* – 片時 /кататокі/ *мить*;

3) для вираження недосконалого, напр., 言 /кото/ *слово* – 片言 /катакото/ *белькотіння*;

4) на позначення віддаленості від центру, напр., 田舎 /інака/ *село* – 片田舎 /катаінака/ *глухе село*;

5) для вираження наполегливості, впертості (при приєднанні до дієслів) 待つ /мацу/ *чекати* – 片待つ /катамацу/ *вперто чекати*, 設く /маку/ *наставати (про час)* – 片設く /катамаку/ *приходить з плином часу* [530].

Префікси ひ- /хі-/ й か- /ка-/ приєднуються до прикметників, підкреслюють їхнє значення: 弱い /йовай/ *слабкий* – ひ弱い /хійовай/ *слабкий, кволий*, か弱い /кайовай/ *слабкий, безпорадний*; 細い /хосой/ *тонкий* – か細い /кабосой/ *тонкий, тендітний*.

Префікс うそ- /усо-/ приєднується здебільшого до прикметників і дієслів, пом'якшуючи їхнє значення, напр., 寒い /самуй/ *холодний* – うそ寒い /усосамуй/ *доволі холодний*, 寂しい /сабішій/ *самотний* – うそ寂しい /усо-сабішій/ *самотний*, 笑む /ему/ *усміхатися* – うそ笑む /усоему/ *усміхатися*.

Префікс 灰- /хоно-/ приєднуються до дієслів та прикметників, привносять значення «трохи», «ледь-ледь»: 暗い /курай/ *темний* – 灰暗い /хоногурай/ *тьмянний*, 白い /шірой/ *білий* – 灰白い /хоноджірой/ *білуватий*, 見える /міеру/ *виднітися* – 灰見える /хономіеру/ *проглядатися*.

Префікс 真- /ма-/ приєднується до іменників і прикметників. Його вживають на позначення:

1) справжнього, напр., 人間 /нінген/ *людина* – 真人間 /манінген/ *справжня людина*, 正直 /шьо:джікі/ *правда* – 真正直 /машьо:джікі/ *чиста правда*;

2) точного, напр., 北に /кіта-ні/ *на північ* – 真北に /макіта-ні/ *точно на північ*, 四角 /шікаку/ *чотирикутник* – 真四角 /машікаку/ *правильний чотирикутник*;

3) абсолютного, напр., 水 /мідзу/ *вода* – 真水 /мамідзу/ *чиста вода*, 新しい /атарашій/ *новий* – 真新しい /маатарашій/ *новісінький*;

4) чудового, напр., 木 /кі/ *дерево* – 真木 /макі/ *дерева*, з яких виходить якісна *деревина*;

5) типового, напр., 竹 /таке/ *бамбук* – 真竹 /мадаке/ *бамбук мадаке* [530].

Серед префіксів ваго є і застарілі. Наприклад, префікс しや-/шы-/ , який може приєднуватися до іменників, дієслів, прикметників і прислівників. У разі приєднання до іменників цей префікс привносить значення зневаги, напр., 首 /кубі/ *шия* – しや首 /шыкубі/ (як фонетичний варіант しやつ首 /шыякубі/) (*зневажливо*) *шия*, つら /цура/ *обличчя* – しやつら /шыцура/ *ника*; приєднуючись же до дієслів, прикметників та прислівників, префікс しや-/шы-/ підкреслює значення твірної основи, напр., 取る /тору/ *брати* – しや取る /шытору/ *брати*, まだるい /мадаруй/ *повільний* – しやまだるい /шымадаруй/ *неповороткий* [530].

Особливими префіксами у японській мові є **шанобливі префікси** お-/о-/ (як варіант 御-) та 御-/го-/ , вживання яких додає ввічливості мовленню і поваги до співрозмовника. Префікс お-(御-) /о-/ приєднується до іменників типу ваго, а префікс 御/го-/ – до іменників канго; до слів лексичного шару гайрайго ці префікси зазвичай не приєднуються або приєднуються дуже рідко. Префікси お-(御-) /о-/ та 御/го-/ належать до сфери другої-третьої особи [197, с. 337-338].

Приєднання префіксу お-(御-) /о-/ до слів, що стосуються співрозмовника чи особи, про яку йдеться, вказує на шанобливість: お元気 (御元気) /огенкі/ (*Ваше*) *здоров'я*, お仕事 (御仕事) /ошігото/ (*Ваша*) *робота*, お子さん (御子さん) /око-сан/ (*Ваша*) *дитина*.

Деякі слова постійно вживають із префіксом お-/о-/: お茶 (御茶) /о-ча/ *чай*, お金 (御金) /о-кане/ *гроші*, お菓子 (御菓子) /о-каші/ *солодощі*, お湯 (御湯) /о-ю/ *окріп*, お酒 (御酒) /о-саке/ *саке* [197, с. 338].

Префікс 御-/го-/ , приєднуючись до слів лексичного шару канго, так само виконує гоноративну функцію, вказуючи на повагу до співрозмовника: 御意見 /гоікен/ (*Ваша*) *думка*, 御機嫌 /гокіген/ (*Ваше*) *самопочуття*, 御両親 /горьо:шін/ (*Ваші*) *батьки*, 御家庭 /гокатей/ (*Ваша*) *родина*.

У деяких випадках префікс 御-/го-/ , так само, як і префікс お-/о-/ , приєднується до слова постійно: ご飯 /гохан/ *рис*, *їжа*.

Рідше можна зустріти омографічний до вказаних вище префікс 御-/мі-/ , який приєднується здебільшого до іменників ваго і також виконує гоноративну функцію, виражаючи повагу до всього, пов'язаного з імператором, богами тощо, наприклад: 御心 /мікокоро/ (*Ваше*) *серце*, 御子 /міко/ *дитина імператора*, 御姿 /місугата/ (*Ваша*) *постать*. Окрім цього префікс 御-/мі-/ можуть уживати для підкреслення краси і неповторності вираженого основою слова поняття (у таких випадках префікс також можуть записувати як 深-): 御山 (深山) /міяма/ (*мальовнича*) *гора*, 御雪 (深雪) /міюкі/ (*білісень-*

кий) сніг. З такою самою метою, для підкреслення краси, префікс може приєднуватися і до географічних назв: 御吉野 /мійошіно/ (*прекрасне*) Йошіно [530]. Префікс 御- /мі-/ є застарілим [12, с. 527].

Як уже було вказано вище, за допомогою **префіксів гайрайго** нові слова творяться доволі рідко. Однак і серед такого типу префіксів зустрічаємо порівняно продуктивні. Наприклад, запозичений префікс スーパー- /су:па:-/ *супер-* використовують при творенні нових слів типу васейейго: スーパーキャッシュ /су:па:кяшшю/ *суперкеш* (вид електронних грошей), スーパーコピー /су:па:копі:/ *якісна підробка*, スーパーレディー /су:па:реді:/ *супержінка*. Окрім цього префікс スーパー- /су:па:-/ приєднується до слів лексичного шару канго: スーパー銭湯 /су:па:сенто:/ *недорога громадська лазня*, スーパー定時 /су:па:тейджі/ *фіксований робочий день*, スーパー抗原 /су:па:ко:ген/ *суперантиген*, スーパー堤防 /су:па:тейбо:/ *висока гребля*, スーパー繊維 /су:па:сен'і/ *суперволокно*, スーパー特急 /су:па:токкю:/ *швидкісний потяг*.

Префікс ウルトラ- /урутора-/ *ультра-* приєднується до деяких слів лексичного шару гайрайго, утворюючи слова васейейго, наприклад: ウルトラC /урутораші:/ *надважкий рівень (фізичних вправ)*; а також до слів лексичного шару канго, наприклад: ウルトラ左翼 /уруторасайоку/ *ультралівий (про партію)*.

Префікс ミニ- /міні-/ *міні-*, так само, як і попередні, приєднується до: - запозичених слів гайрайго, напр., ミニ・リュック /міні-рюкку/ *маленький рюкзак*, ミニ・スーパー /міні-су:па:/ *міні-супермаркет*, ミニドリンク /мінідорінку/ *енергетичний вітамінний напій у маленькій пляшечці*;

- слів канго, напр., ミニ開発 /мінікайхацу/ *мала забудова (яка не потребує окремого дозволу від влади)*, ミニ新幹線 /мінішінкансен/ *швидкісний потяг, який може їхати і по старих, і по нових коліях*, ミニ株 /мінікабу/ *купівля-продаж акцій, поділених на 10 частин*, ミニ政党 /мінісейто:/ *маленька партія*, ミニ豚 /мінібута/ *порода маленьких свиней*.

☞ **Префіксально-суфіксальний спосіб словотвору.** Префіксально-суфіксальний спосіб – це творення нових слів шляхом одночасного додавання до основи і суфікса, і префікса.

У межах префіксально-суфіксального способу словотвору продуктивними є ті самі префікси та суфікси, які ми вже розглянули вище. При цьому до твірної основи одночасно можуть приєднуватися префікси та суфікси як одного, так і різних типологічних складів.

Часто нові слова творяться шляхом приєднання до твірної основи префіксу та суфіксу канго. Типовими випадками префіксально-суфіксального словотвору з використанням афіксів канго є:

- творення прикметників із протилежним до вираженого основою слова значенням, напр., 非法律的 /хіхо:ріцутекі/ *незаконний* (префікс 非- /хі-/ +

法律 /хо:ріцу/ закон + суфікс -的 /-текі/), 非生產的 /хісейсантекі/ невиробничий (префікс 非- /хі-/ + 生產 /сейсан/ виробництво + суфікс -的 /-текі/), 非人間的 /хінінгентекі/ нелюдський (префікс 非- /хі-/ + 人間 /нінген/ людина + суфікс -的 /-текі/), 非論理的 /хіронрітекі/ нелогічний (префікс 非- /хі-/ + 論理 /ронрі/ логіка + суфікс -的 /-текі/), 非衛生的 /хіейсейтекі/ негігієнічний (префікс 非- /хі-/ + 衛生 /ейсей/ гігієна + суфікс -的 /-текі/), 無意識的 /мушікітекі/ несвідомий (префікс 無- /му-/ + 意識 /шікі/ свідомість + суфікс -的 /-текі/);

- творення іменників на позначення особи з одночасним запереченням вираженого основою слова поняттям, напр., 無年金者 /муненкінся/ особа, яка не має права на пенсію (префікс 無- /му-/ + 年金 /ненкін/ пенсія + суфікс -者 /-ся/), 無能力者 /муно:рюокуся/ недієздатний (префікс 無- /му-/ + 能力 /но:рюоку/ здатність + суфікс -者 /-ся/), 不信心者 /фушінджінся/ атеїст (префікс 不- /фу-/ + 信心 /шінджін/ віра + суфікс -者 /-ся/), 非交戰者 /хіко:сенся/ некомбатант (префікс 非- /хі-/ + 交戰 /ко:сен/ участь у війні + суфікс -者 /-ся/);

- творення іменників абстрактного характеру для вираження складних наукових понять, напр., 非合理主義 /хіго:рішюгі/ ірраціоналізм (префікс 非- /хі-/ + 合理 /го:рі/ раціо + суфікс -主義 /-шюгі/), 反ユダヤ主義 /хан'юдаяшюгі/ антисемітизм (префікс 反- /хан-/ + ユダヤ /юдая/ євреї + суфікс -主義 /-шюгі/), 御都合主義 /гоцуго:шюгі/ опортунізм (префікс 御- /го-/ + 都合 /цуго:/ обставини + суфікс -主義 /-шюгі/), 超国家主義 /чьо:коккашюгі/ ультра націоналізм (префікс 超- /чьо:-/ + 国家 /кокка/ держава + суфікс -主義 /-шюгі/), 超自然主義 /чьо:шідзеншюгі/ супернатуралізм (префікс 超- /чьо:-/ + 自然 /шідзен/ природа + суфікс -主義 /-шюгі/), 無抵抗主義 /мутейко:шюгі/ принцип пасивного опору (префікс 無- /му-/ + 抵抗 /тейко:/ опір + суфікс -主義 /-шюгі/), 非決定論 /хікеттейрон/ індетермінізм (префікс 非- /хі-/ + 決定 /кеттей/ рішення + суфікс -論 /-рон/), 無宇宙論 /муучю:рон/ акосмізм (префікс 無- /му-/ + 宇宙 /учю:/ космос + суфікс -論 /-рон/), 新プラトン主義 /шінпуратоншюгі/ неоплатонізм (префікс 新- /шін-/ + プラトン /пуратон/ Платон + суфікс -主義 /-шюгі/), 新ロマン主義 /шінроманшюгі/ неоромантизм (префікс 新- /шін-/ + ロマン /роман/ роман + суфікс -主義 /-шюгі/);

- творення іменників на позначення особи, на яку спрямовано вираженою основою слова дію, напр., 被雇用者 /хікойо:ся/ працівник (префікс 被- /хі-/ + 雇用 /койо:/ працевлаштування + суфікс -者 /-ся/), 被保險者 /хіхокенся/ страхувальник (префікс 被- /хі-/ + 保險 /хокен/ страхування + суфікс -者 /-ся/), 被扶養者 /хіфуйо:ся/ утриманець (префікс 被- /хі-/ + 扶養 /фуйо:/ утримання + суфікс -者 /-ся/) тощо [154, с. 60].

Рідше зустрічаємо випадки одночасного вживання префіксу з двома суфіксами, наприклад: 無政府主義者 /мусейфушюгішія/ анархіст (префікс

無- /му-/ + 政府 /сейфу/ уряд + суфікси -主義 /шюгі/ та -者 /ся/), 不戦主義者 /фусеншюгіся/ *пацифіст* (префікс 不- /фу-/ + 戦 /сен/ *війна* + суфікси -主義 /-шюгі/ та -者 /-ся/).

Можливим є поєднання афіксів різних типологічних складів, при цьому найчастіше поєднуються префікси канго та суфікси ваго, наприклад: ご大層らしい /готайсо:рашій/ *пихатий* (префікс ご- /го-/ + 大層 /тайсо:/ *надзвичайний* + суфікс -らしい /-рашій/), 小憎らしい /конікурашій/ *самовпевнений і противний* (префікс 小- /ко-/ + 憎い /нікуй/ *неприємний* + суфікс -らしい /-рашій/), 不精ったらしい /бушьо:ттарашій/ *ледачий* (префікс 不- /бу-/ + 精 /сей/ *енергія* + суфікс -たらしい /-тарашій/), 御一緒する /гоіш-шьосуру/ *приєднуватися* (префікс 御- /го-/ + 一緒 /ішььо/ *разом* + дієслово する /суру/, що набуло суфіксальних рис).

Словоскладання

Словоскладання є надзвичайно продуктивним способом словотвору у японській мові. Складні слова, як правило, формуються зі слів, що належать до одного і того самого типологічного шару японської лексики, однак в японській мові наявні також мішані (гібридні) одиниці, утворені зі слів двох, а то і трьох різних лексичних шарів (типи таких одиниць вже було подано у розділі «Лексикологія»).

До категорії складних слів О.А. Пашковський відносить слова, які складаються із двох або кількох повнозначних компонентів; при цьому обов'язковими рисами кожного складного слова повинні бути: словесна цілісність (це слово, а не словосполучення); внутрішня членованість, яка відрізняє складні слова від простих; повнозначність компонентів, чим складні слова відрізняються від похідних афіксальних слів [267]. Першою ознакою складних слів, на думку О.А. Пашковського, є словесна (граматична, фонетична, смислова) цілісність, ускладнена головним чином внутрішнім членуванням основи на значимі компоненти. Критерій словесної цілісності дозволяє відділити слова від словосполучень. Друга ознака складної лексики – членованість основи – також пов'язана передусім із внутрішньослівною окремою значимістю компонентів. Складові частини складних основ, на думку О.А. Пашковського, виділяються у першу чергу тому, що продовжують самостійно функціонувати як слова, які були включені до складу складної одиниці. Третя ознака – повнозначність компонентів – полягає у тому, що у складних словах усі складові частини лексично значимі [267].

Словоскладання характерне для всіх лексичних шарів японської лексики – канго, ваго і гайрайго, при цьому в усіх шарах типовими є складні слова (композиції), що складаються з двох елементів [12, с. 517]. Переважають складні слова з головним другим компонентом; у межах лексики канго і ваго, однак, зустрічаються також і сурядні (координативні) складні слова з рівноправними компонентами [12, с. 518]. В усіх лексичних шарах найпоширенішою частиною мови серед складних слів є складні іменники (вони, зокрема, становлять абсолютну більшість складних слів у межах лексики канго і гайрайго) [12, с. 518-519].

Оскільки японська лексика складається з трьох шарів – канго, ваго і гайрайго, словоскладання в японській мові є неоднорідним явищем. З огляду на це О.А. Пашковський пропонує у межах словоскладання виділяти коренескладання (словоскладання у межах лексики канго) та основоскладання (утворення складних слів типу ваго, а також мішаних одиниць). Основоскладання та коренескладання разом називають композицією [197, с. 36].

Розглянемо особливості словоскладання (композиції) у межах різних лексичних шарів японської мови.

Коренескладання. Коренескладанням (складанням коренів) творяться складні одиниці канго, які японісти називають зчепленнями або словозчепленнями [199, с. 35; 377, с. 26]. Словозчеплення фактично відповідають складним словам у європейських мовах, проте у японській мові характеризуються поєднанням у собі ознак складних слів та словосполучень [266, с. 7-10].

О.А. Пашковський пропонує таке визначення словозчеплень: словозчеплення – це одиниці мови, що поєднують певні характерні риси словосполучень і складних слів, з'єднання у єдині (як стійкі, так і нестійкі) вислови китайських основ, які при цьому зберігають власні значення [264, с. 42]. Через те, що зчепленням притаманні риси і складних слів, і словосполучень, проблемним питанням лишається трактування сутності таких одиниць. Приміром, О.А. Пашковський, називаючи зчеплення «зрощеними іменними словосполученнями», вказує на близькість таких одиниць саме до словосполучень, однак при цьому зазначає, що максимально стійкі зчеплення безпосередньо переходять до розряду складних слів, оскільки вони здатні втратити словесну роздільність і стати єдиними лексичними одиницями [266, с. 29]. З огляду на це з'ясування того, чи є словозчеплення ближчими до словосполучень, чи до складних слів, не втрачає своєї актуальності. Приміром, В.М. Алпатов та Б.П. Лаврентьев зараховують зчеплення до складу словосполучень; Ямада Йошію ж вважає їх складними словами, М.Й. Конрад – теж [12, с. 541-543; 199, с. 38].

Словозчеплення як спосіб тісного об'єднання самостійних слів є поширеним явищем сучасної японської мови. Складові частини словозчеплень з'єднуються одна з однією безпосередньо, без допомоги синтаксем, а представлені такі одиниці зазвичай двома іменниками здебільшого типу канго [266, с. 7-31], наприклад: 海外旅行 /кайгай-рюко:/ *подорож закордон*; 国際会議 /кокусай-кайгі/ *міжнародна конференція*; однак нерідко зустрічаються і зчеплення, що складаються з трьох і більше компонентів, наприклад: 社会福祉施設 /шякай-фукуші-шісецу/ *установи соціального забезпечення*; 情報公開制度 /джьо:хо:-ко:кай-сейдо/ *система вільного доступу до інформації* тощо. Формальна відмінність словозчеплення від словосполучення полягає в тому, що перше об'єднане прийомом зчеплення і, відповідно, не має морфологічних чи синтаксичних показників зв'язку слів [266, с. 17].

Актуальною проблемою японського словоскладання лишається розмежування складних слів і зчеплень [12, с. 517]. Послідовності, що складаються з чотирьох і більше компонентів, як правило, належать до зчеплень, хоча серед канго тут є й однозначно складні слова: 新漢和中辞典 /шінканвачю:джітен/ *новий середній китайсько-японський словник*. Особливо розпливчастою межа між складними словами та зчепленнями є у лексичному шарі гайрайго. Тут зустрічаються вельми довгі одиниці, які можна трактувати як складні слова: ノーマイカーデー /но:майка:де:/ (англ. по + ту + сар + дау) *день, коли рекомендують не користуватися приватним автомобілем* [12, с. 517].

Слова китайського шару лексики канго мають дуже великий потенціал до зчеплення, при цьому нерідко у мові паралельно співіснують синонімічні словосполучення і словозчеплення [266, с. 18], наприклад: 日本訪問 /ніхон-хо:мон/ – 日本への訪問 /ніхон-е-но хо:мон/ *візит до Японії*. Однак нерідко, при цьому, синонімічні на перший погляд зчеплення та словосполучення мають неоднакове значення, наприклад, 日本の音楽 /ніхон-но онгаку/ *японська музика (загалом)* – 日本音楽 /ніхон-онгаку/ *японська традиційна музика, яку виконують на традиційних музичних інструментах*.

Зчеплення є результатом впливу на японську мову китайської, тож їхні компоненти здебільшого належать до шару канго. Однак ці одиниці стали важливою частиною японської лексики, і на сьогодні дедалі частіше зустрічаються мішані зчеплення, до складу яких поряд із канго входять і слова інших шарів лексики, наприклад: クロム汚染 /курому-осен/ *забруднення хромом* (перший компонент – гайрайго); 緊急対策申し入れ /кінкю:-тайсаку-мо:шііре/ *пропозиція термінових заходів* (останній компонент – ваго) тощо [12, с. 538].

Словозчеплення можна класифікувати за кількома критеріями. Найочевиднішим є критерій **кількості компонентів** у зчепленні. Типовими

є зчеплення, що складаються з двох слів, напр., 意思表示 /іші-хьо:джі/ *волевиявлення* (意思 /іші/ *воля* + 表示 /хьо:джі/ *вираження, виявлення*); 人工衛星 /джінко:-ейсей/ *штучний супутник* (人工 /джінко:/ *штучність* + 衛星 /ейсей/ *супутник*). Зчеплення, що складаються з трьох і більше слів, зазвичай являють собою ускладнені варіанти двочленних утворень. Вони творяться шляхом послідовного приєднання до наявних зчеплень третього, четвертого і наступних компонентів [266, с. 25]: 内閣不信任決議 /найкаку-фушіннін-кецугі/ *резолуція недовіри Кабінетові* (内閣 /найкаку/ *Кабінет, уряд* + 不信任 /фушіннін/ *недовіра* + 決議 /кецугі/ *рішення, резолюція*); 自由貿易地域 /джію:-бо:екі-чіікі/ *зона вільної торгівлі* (自由 /джію:/ *свобода* + 貿易 /бо:екі/ *торгівля* + 地域 /чіікі/ *територія*); 大量消費社会 /тайрьо:-шьо:хі-шыкай/ *суспільство масового споживання* (大量 /тайрьо:/ *масовість* + 消費 /шьо:хі/ *споживання* + 社会 /шыкай/ *суспільство*); 原子力政策円卓会議 /геншірьоку-сейсаку-ентаку-кайгі/ *конференція за круглим столом щодо політики у сфері атомної енергетики* (原子力 /геншірьоку/ *атомна енергетика* + 政策 /сейсаку/ *політика* + 円卓 /ентаку/ *круглий стіл* + 會議 /кайгі/ *конференція*).

За ступенем входження у систему мови зчеплення поділяють на дві групи. До першої групи відносять неідіоматичні зчеплення, які легко творяться у мовленні, проте не закріплюються в системі мови. Це різні оказіональні утворення, поширені насамперед у письмовому мовленні (на слух зчеплення сприймати непросто, тож в усному мовленні їх зазвичай уникають): 対外経済関係調整特別措置 /тайгай-кейдзай-канкей-цьо:сей-токубецу-сочі/ *спеціальні заходи щодо координації зовнішньоекономічних зв'язків*. До другої групи належать зчеплення, що ввійшли у лексичну систему мови; це здебільшого ідіоматичні одиниці, серед яких чимало термінів [12, с. 539]: 体外受精 /тайгай-джюсей/ *зовнішнє запліднення*; 物価指数 /букка-шісу:/ *індекс цін* тощо.

За типом зв'язку, що з'єднує частини двочленного словозчеплення, останні поділяють на сурядні та підрядні [266, с. 19].

Сурядний зв'язок виражає граматичну рівноправність, незалежність одного компонента від іншого; кожен із компонентів не пояснений іншим і не пояснює його сам [349, с. 231]; компоненти таких рівноправних одиниць функціонально однакові, категоріально однорідні, перебувають у рівному чи приблизно рівному зв'язку з семантикою слова [267], наприклад: 国家国民 /кокка-кокумін/ *держава та народ*. Сурядні утворення однамітні, і їхня кількість у мові порівняно з підрядними незначна [266, с. 19].

Підрядний зв'язок виражає граматичну залежність одного слова від іншого [349, с. 229]; відповідно, до нерівноправних належать одиниці, де один із компонентів уточнює інший, головний компонент, який семантично

переважає [267], наприклад: 条件反射 /джьо:кен-ханшя/ *умовний рефлекс*; 金融機関 /кін'ю:-кікан/ *фінансова установа*. Такі утворення є надзвичайно поширеними, переважно у письмовому варіанті мови, оскільки мають прозору структуру та високий потенціал словотвору.

Залежно від співвіднесеності зі словосполученнями О.А. Пашковський пропонує поділяти словозчеплення на дві групи:

- такі, що функціонують паралельно до тотожних за семантикою словосполучень такого самого словесного складу (напр., 重大影響 /джю:дай-ейкьо:/ і 重大な影響 /джю:дай-на ейкьо:/ *великий вплив*);

- такі, що не мають подібних еквівалентів серед словосполучень (напр., アラブ連合共和国 /арабу-ренго:-кьо:вакоку/ *Об'єднана Арабська Республіка*) [266, с. 29].

Одиниці, утворені у результаті коренескладання, мають зазвичай стабільний порядок слів: головне слово майже всіх підрядних словозчеплень має постпозиційне місце [266, с. 19].

Основоскладання. Основоскладання (складання основ) характерне для слів ваго та мішаних [264, с. 44; 377, с. 26]. Перший тип представлений словами, які утворені шляхом складання головним чином власне японських основ. Загальними особливостями таких слів є: основний характер компонентів, їх співвіднесеність із самостійними словами, складання за історично сформованими зразками. О.А. Пашковський пропонує називати такі слова основоскладними [267, с. 16]. За допомогою основоскладання утворені, наприклад, такі одиниці:

- 首切り /кубікірі/ *звільнення з роботи* (首 /кубі/ *шия* + 切る /кіру/ *різати*);

- 薄氷 /усуго:рі/ *тонка крига* (薄い /усуй/ *тонкий* + 氷 /ко:рі/ *лід*);

- 競り売り /серіурі/ *аукціон* (競る /серу/ *змагатися* + 売る /уру/ *продавати*);

- 取次 /торіцугі/ *посередник* (取る /тору/ *брати* + 次 /цугі/ *наступний*);

- 引渡し /хіківаташі/ *передача* (引く /хіку/ *тягти* + 渡す /ватасу/ *передавати*);

- 出会う /деау/ *зустрітися* (出る /деру/ *вийти* + 会う /ау/ *зустрітися*);

- 売主 /урінуші/ *продавець* (売る /уру/ *продавати* + 主 /нуші/ *власник*);

- 立ち寄る /тачійору/ *заїхати* (立つ /тацу/ *стати* + 寄る /йору/ *наблизитися*).

Такі одиниці складаються, як правило, з двох компонентів, виражених дієслівними формами чи іменниками. Композити з трьох чи більше компонентів (напр., テナガザル /тенагадзару/ *гібон* – від 手 /те/ *рука*, 長い /нагай/ *довгий* і 猿 /сару/ *мавпа*) зустрічаються рідко [12, с. 517]. Основоскладним словам притаманні складання за історично сформованими моделями, осно-

вний характер компонентів та співвіднесеність останніх із самостійними словами [264, с. 44-45].

Серед основоскладних одиниць, так само, як і серед коренескладних, спостерігаємо підрядні та сурядні, причому кількість перших суттєво переважає. До композитів сурядного типу належать, наприклад, такі одиниці:

- 親子孫 /оякомаго/ *батьки, діти й онуки*;
- 飛び跳ねる /тобіханеру/ *стрибати* [12, с. 518, с. 523].

Як правило, складне слово належить до тієї частини мови, до якої належить і його останній компонент [12, с. 518]. Складні дієслова (напр., 見回す /мімаvasу/ *оглядати* – від 見る /міру/ *дивитися* і 回す /маvasу/ *крутити*), а також складні предикативні прикметники (напр., 力強い /чікарадзуйой/ *сильний* – від 力 /чікара/ *сила* і 強い /цуйой/ *сильний*) характерні для лексичного шару ваго. Складні непередикативні прикметники є у шарах ваго й канго: 酒好き /сакедзукі/ *любитель випити* (酒 /саке/ *саке* + 好き /сукі/ *любити*), 手きれい /текірей/ *вправний* (手 /те/ *рука* + きれい /кірей/ *гарний*) [12, с. 518].

Абревіація

Абревіація (略語化 /рякугока/) – це спосіб творення нових слів від усічених основ, у результаті якого твориться абревіатура – 略語 /рякуго/.

Абревіацію зумовлює тенденція до економії мовних засобів для вираження спеціальних понять, що визначає рух мови до синтетизму як продуктивного напрямку мовного розвитку [58, с. 122-123; 74, с. 29]. Абревіацію, як відзначають лінгвісти, спричинює поширення складних, багатоконпонентних найменувань, а її суть полягає у тому, що в одне слово об'єднують частини двох або більше слів [139, с. 88; 323, с. 167].

У працях японістів, присвячених цьому явищу, зустрічаємо не лише термін «аббревіація» (Б.П. Лаврентьєв, О.А. Пашковський, В.М. Алпатов), а й термін «скорочення» у тому самому значенні (Н.І. Фельдман, Є.В. Масвський, А.В. Кудряшова) і навіть «редукція» (А.В. Кудряшова). Слова ж, утворені у результаті аббревіації, також дістають у працях сходознавців різні найменування: складноскорочені слова (О.А. Пашковський), абревіатури (Б.П. Лаврентьєв, В.М. Алпатов), скорочення (Н.І. Фельдман, А.В. Кудряшова, В.М. Алпатов). Надалі ці терміни вживатимемо паралельно, надаючи, однак, перевагу більш звичним для словотвору термінам «аббревіація» та «аббревіатура».

На способи абрєвіації безпосередньо впливає система мови, відповідно абрєвіація у японській мові має свою специфіку: вона полягає в утворенні нових слів шляхом скорочення слів чи словосполучень [199, с. 35]. У результаті абрєвіації складна за будовою одиниця перетворюється на складноскорочену, яка складається з частин вихідної одиниці, а за значенням та обсягом інформації рівноцінна до неї [73, с. 29; 217, с. 28; 264, с. 45].

Лексична система японської мови є доволі складною, оскільки містить у собі три шари типологічно різних слів – канго, ваго та гайрайго, а також слова, які на письмі оформлюють латинськими літерами (ローマ字 /ро:маджі/). Тому й абрєвіація у японській мові набуває особливих рис, являючи собою також складне, неоднорідне явище. Приміром, абрєвіатуру є як слово 日経 /ніккей/ японська економіка (від 日本経済 /ніхон-кейдзай/), так і слово NHK (назва японської телерадіокомпанії); тобто очевидно різні за структурою та способом творення одиниці. Певне, не в останню чергу через таку комплексність абрєвіації японісти і не мають згоди щодо найменування цього явища. Однак сходознавці погоджуються у тому, що абрєвіація (скорочення) притаманна насамперед лексиці канго і гайрайго [199, с. 35; 377, с. 26], а також вказують на такі особливості абрєвіатур:

- 1) вони складаються з частин інших складних слів або словосполучень;
- 2) за значенням дорівнюють цим вихідним одиницям;
- 3) утворені шляхом скорочення [264, с. 45].

Складність явища абрєвіації в японській мові спричинює різні підходи до класифікації абрєвіатур. Першу можливу класифікацію японських абрєвіатур пропонуємо проводити за критерієм функціонування таких скорочених лексичних одиниць у мові. А.В. Кудряшова, наприклад, відзначає, що лексичні скорочення у японській мові характерні насамперед розмовній мові, напр., 連ドラ /рендора/ (від 連続ドラマ /рендзоку дорама/) *телесеріал*, コンパ /компа/ (від コンパニオン /компаніон/) *компанія*, проте вказує, що деякі лексичні скорочення, утворені в розмовному усному мовленні, згодом перейшли до сфери вживання літературної мови, напр., パソコン /пасокон/ (від パーソナル・コンピュータ /па:сонару компю:та/) *персональний комп'ютер*, 特急 /токкю:/ (від 特別急行 /токубецу кю:ко:/) *швидкісний потяг* [191, с. 85-86]. Отже, на основі функціонального критерію виділяємо абрєвіатури, притаманні розмовному мовленню (нерідко спонтанні, не закріплені у мовній нормі), та абрєвіатури, що ввійшли до складу літературної мови і побутують не лише в розмовному, а й в інших (науковому, публіцистичному тощо) стилях.

➤ Наступну можливу класифікацію японських абрєвіатур пропонуємо проводити за графічним критерієм. На його основі весь масив абрєвіатур поділяємо на дві групи [151]:

1. Аббревіатури, записані японським письмом.

2. Аббревіатури, записані латиницею (ローマ字 /ро:маджі/).

Кожну з цих груп також можна поділити на певні підгрупи. Так, беручи до уваги поділ японської лексики на слова канго, ваго, гайрайго, а також мішані, у межах першої групи аббревіатур виділяємо:

1) аббревіатури, утворені з типологічно однорідних слів:

а) аббревіатури, утворені зі слів канго;

б) аббревіатури, утворені зі слів ваго;

в) аббревіатури, утворені зі слів гайрайго;

2) аббревіатури, утворені зі слів різних шарів лексики:

а) аббревіатури канго-гайрайго;

б) аббревіатури ваго-гайрайго;

в) аббревіатури канго-ваго.

У межах другої групи аббревіатур розрізняємо три підгрупи:

а) аббревіатури, запозичені з інших мов (насамперед англійської) вже у вигляді аббревіатур, напр., WTO /дабурю-чі:-о:/ COT, GDP /джі:-ді:-пі:/ BBП;

б) аббревіатури, створені вже у японській мові з англійських слів, напр., OL /оеру/ (від англ. *office lady*) *молода офісна співробітниця*, JASDAQ /джясудаку/ (від англ. *Japan Association of Securities Dealers Automated Quotation*) *ДЖАЗДАК – система автоматичної інформації про біржові акції, які виставляє японська асоціація цінних паперів*;

в) аббревіатури на англійський кшталт, створені зі слів японської мови, напр., К.К. /ке:-ке:/ (від 株式会社 /кабушікігайшя/) *акціонерна компанія*, Н.Н.К. /ену-ечі-ке:/ (від 日本放送協会 /ніхон-хо:со:-кьо:кай/) *Японська телерадіокомпанія* [377, с. 27].

Такі аббревіатури вимовляють з урахуванням англійських найменувань латинських літер [377, с. 27].

Розглянемо детальніше аббревіатури, для запису яких послуговуються не латинськими літерами, а суто японським письмом. Які ж особливості кожної з підгруп цього типу аббревіатур?

а) аббревіація канго. У межах лексики канго аббревіація характеризується тим, що слова, які складаються з 4 і більше ієрогліфів, скорочуються у 2-3 складові шляхом відкидання ієрогліфа (зазвичай, другого) із кожної пари [221, с. 35].

Аббревіатури, утворені зі словозчеплень канго, можна класифікувати за тим, які з компонентів випадають:

1) другі склади обох членів словозчеплення, напр., 団交 /данко:/ (від 団体交渉 /дантай-ко:шьо:/) *колективні переговори з метою укладання колективного договору*, 発禁 /хаккін/ (від 発売禁止 /хацубай-кінші/) *заборона продажу*, 原爆 /гембаку/ (від 原子爆弾 /генші-бакудан/) *атомна бомба*;

2) другий склад першого члена та перший склад другого члена словозчеплення, напр., 共存 /кьо:дзон/ (від 共同生存 /кьо:до:-сейдзон/) *співіснування*, 高校 /ко:ко:/ (від 高等学校 /ко:то:-гакко:/) *старша школа*;

3) перші склади обох членів словозчеплення, напр., 閣議 /какугі/ (від 内閣會議 /найкаку-кайгі/) *засідання Кабінету*;

4) перший склад першого члена та другий склад другого члена (рідко), напр., 郷軍 /го:гун/ (від 在郷軍人 /дзайго:-гунджін/) *резервіст*;

5) лише один зі складів одного з членів зі збереженням повноти іншого члена, напр., 大公使 /тайко:ші/ (від 大使公使 /тайші-ко:ші/) *посли та посланці*;

6) два склади одного з членів зі збереженням повноти іншого, напр., 最高裁 /сайко:сай/ (від 最高裁判所 /сайко:сайбаншьо/) *Верховний Суд* [199, с. 38; 377, с. 27]. Результатом останніх двох типів аббревіації є триморфемні аббревіатури.

Крім двоморфемних і триморфемних аббревіатур у спеціальній лексиці зустрічаються і чотириморфемні аббревіатури: 核禁會議 /какукін-кайгі/ (від 核兵器禁止平和建設国民會議 /какухейкі-кінші-хейва-кенсецу-кокумін-кайгі/) *Конференція з заборони ядерної зброї*. Це здебільшого аббревіатури складних багатокомпонентних найменувань.

Найпоширенішим типом аббревіації у межах лексики канго є творення аббревіатур за моделлю «перша морфема першого члена словозчеплення + перша морфема другого члена словозчеплення».

При скороченні словозчеплень нерідко змінюється читання ієрогліфів (т.зв. 読み替え/йомікае/). Такий вид аббревіації є суто японським, оскільки пов'язаний з унікальними рисами японського письма. При зміні читання можливими є два випадки:

1) заміна кунних читань на онні, напр., 大阪神戸 /О:сака-Ко:бе/ – 阪神 /Ханшін/ *Осака та Кобе*, 東京横浜 /То:кьо:-Йокохама/ – 京浜 /Кейхін/ *Токіо та Йокогама*, 東京名古屋 /То:кьо:-Нагоя/ – 東名 /То:мей/ *швидкісна магістраль Токіо-Нагоя*;

2) заміна одного кунного читання на інше (рідко), напр., 外為 /гайтаме/ (від 外国為替 /гайкоку-кавасе/) *грошовий переказ закордон* [199, с. 38-39; 221, с. 35].

б) аббревіація ваго. У межах лексичного шару ваго скорочення є менш поширеним явищем, ніж серед лексем канго чи гайрайго. Такі аббревіатури виникають здебільшого у спонтанному розмовному мовленні з метою збільшення темпу мовлення і рідко переходять у літературну норму. Подібними скороченнями активно послуговується молодіжний сленг [295, с. 140]:

- ニクタマ /нікутама/ *нестерпний зануда* (скорочення з'явилося у молодіжному середовищі і походить від слів 憎い/нікуй/ *неприємний* і たまらない/тамаранай/ *нестерпний*);

- チカメシ /чікамеші/ *забігайлівка* (походить від слів 近い /чікай/ *близький* та 飯 /меші/ *їжа*, а записують його катаканою, оскільки це допомагає внести семантику чогось нового, не пов'язаного з традиційним життям);

- きもい /кімоі/ *жахливий, неприємний* (скорочення іменника 気持ち /кімочі/ *настрій* і прикметника 悪い /варуй/ *поганий*).

При скороченні ваго, як правило, редукуються або закінчення обох слів, що утворюють аббревіатуру, або ж лише одного. Типове скорочення складається з чотирьох складів, з яких зазвичай перші два є початковими складами першого слова, а останні два – відповідно початковими складами другого слова, що зазнало скорочення.

в) аббревіація гайрайго. Скорочення слів і словосполучень у межах лексичного шару гайрайго є дуже поширеним явищем, притаманним як розмовному мовленню, так і літературній мові. Скорочення гайрайго можуть відбуватися за кількома моделями:

1) зазвичай залишається по два перших склади з кожного слова (чи з перших двох слів), а решту складів відсікають, напр., ハイテク /хайтеку/ (від ハイ・テクノロジー /хай текунороджі/) *високі технології*, アジプロ /аджіпуро/ (відアジテーション・プロパガンダ /аджіте:шьон пуропаганда/) *агітація і пропаганда*, セクハラ /секухара/ (від セクシュアル・ハラメント /секушьоару харасументо/) *сексуальні домагання*, リモコン /рімокон/ (від リモート・コントロール /рімо:то конторо:ру/) *пульт дистанційного керування*;

2) дещо рідше зустрічаються випадки, коли початок першого слова може бути приєднаний до закінчення другого, напр., コーポラス /ко:порасу/ (від англ. corporation house) *корпоративний будинок*;

3) одне зі слів може взагалі не зазнавати скорочення, напр., エコマーク /екома:ку/ (від англ. ecological mark) *емблема екологічно чистої продукції*;

4) скорочення може зазнавати й лише одне довге слово, при цьому розрізняють два випадки:

- відсікання складів кінцевої частини слова, напр., インフレ /інфуре/ (від インフレーション /інфуре:шьон/) *інфляція*, リハビリ /ріхабірі/ (від リハビリテーション /ріхабіріте:шьон/) *реабілітація*;

- рідше зустрічається скорочення одного або кількох складів початкової частини слова, напр., ホーム /хо:му/ (від プラットホーム/пураттохо:му/) *платформа*, ニューム /ню:му/ (від アルミニウム /арумініуму/) *алюміній* [191, с. 89; 199, с. 36; 221, с. 36-43].

2) аббревіація мішаного типу. Сюди належать аббревіатури, утворені з типологічно різних слів. Відповідно, можливими є скорочення:

а) канго та гайрайго, напр., 合コン /го:кон/ (від 合同コンパニオン /го:до: компаніон/) *компанія*, アルバイション /арубайшюн/ (від アルバイト

/арубайто/ *підробіток* і 売春 /байшюн/ *продавати свою весну, займатися проституцією*) та, яка продає свою молодість задля додаткового доходу, アル中 /аручю:/ (від アルコール中毒 /аруко:ручю:доку/) *алкоголік*;

б) ваго та гайрайго, напр., 口コミ /кучі комі/ (від 口から口へのコミュニケーション /кучі-кара кучі-е-но комюніке:шьон/) *усна комунікація*, エロ可愛い /ерокавай/ (від エロチック可愛い /ерочікку-кавай/) *еротично-милий*;

в) канго та ваго, напр., ガリア人 /гаріаджін/ (від したがりに /шітагарія/ *предмет захоплення* та 人 /джін/ *людина*) *бойфренд*; 独男 /докуотоко/ (від 独身 /докушін/ *неодружений* та 男 /отоко/ *чоловік*) *парубок*; いた電 /ітаден/ (від いたずら電話 /ітадзураденва/) *телефонне хуліганство* [191, с. 86-89; 295, с. 140-144].

Подані приклади свідчать, що подібні одиниці можуть як належати до літературної мови, так і перебувати на її периферії, функціонуючи здебільшого у молодіжному середовищі.

Вище ми розглянули класифікацію японських аббревіатур відповідно до лексичного шару слів, на базі яких відбуваються скорочення. Можливою, однак, є ще одна класифікація залежно від того, яка одиниця (чи одиниці) стає вихідним матеріалом для скорочення. Відповідно, можемо виділити:

1) скорочення одного слова, напр., インフラ /інфура/ (від インフラストラクチャー /інфурасуторакучя:/) *інфраструктура*;

2) скорочення кількох слів (тут найпоширенішим випадком є скорочення двох слів), напр., 国連 /кокурен/ (від 国際連合 /кокусайренго:/) *ООН*;

3) скорочення словосполучення, напр., 法令 /хо:рей/ (від 法律と命令 /хо:ріцу то мейрей/) *законодавство, закони і постанови*;

4) скорочення окремої фрази, напр., きも可愛い /кімокавай/ *дивакувато-милий* (скорочення фрази 気持ち悪いけど、可愛い /кімочі варуй кедо, кавай/ *дивакуватий, але милий*; існує ще більш скорочений варіант – きもかわ /кімокава/);

5) скорочення речення (такий особливий вид аббревіатур представлений насамперед скороченням прислів'їв і приказок, при цьому слова, утворені у результаті такого скорочення, репрезентативно заміщують собою вихідні одиниці), напр., 蝦鯛 /ебітай/ (від 蝦で鯛を釣る /ебі-де тай-о цуру/) *досягти великого успіху за невеликих затрат* (букв. *спіймати морського окуна на креветку*), 眉唾 /маюцуба/ (від 眉毛に唾をしろ /маюге-ні цуба-о шіро/) *брехати* [199, с. 39].

Наступним можливим способом класифікувати японські аббревіатури є поділ останніх за стилістичним критерієм на:

1) аббревіатури, що не створюють стилістичного ефекту (сюди належить більшість розглянутих вище аббревіатур; такі скорочення семантично

тотожні до їхніх нескорочених відповідників), напр., 原発 /гемпацу/ (від 原子力発電所/геншір'юкухацуденшьо/) *атомна електростанція*;

2) аббревіатури, що викликають гру слів і створюють стилістичний ефект. Сюди відносимо згаданий уже вище приклад アルバイシユン /арубайшюн/ (від アルバイト /арубайто/ *підробіток* і 売春 /байшюн/ *продавати свою весну, займатися проституцією*) *та, яка продає свою молодість задля додаткового доходу*. Сполученням слів アルバイト /арубайто/ і 売春 /байшюн/ створює гру значень: «*якось повія*» чи «*підробіток продажем молодості*».

Окрім цього до скорочень зі стилістичним ефектом відносимо і вказане вище слово ガリア人 /гаріаджін/ *бойфренд* – лексема, яку вживають ОЛ (молоді офісні співробітниці); вона створена шляхом скорочення слова したがりがや /шітагарія/ *предмет захоплення*, при чому в результаті такого скорочення з'являється асоціація зі словом ケーリア /ке:рія/ *кар'єра*; тобто ガリア人 /гаріаджін/ означає *статусний (престижний) бойфренд*.

Ще одним прикладом є слово 飲みにケーション (ノミニケーション) /номініке:шьон/ *спілкування за випивкою*. Слово створене шляхом додавання слів 飲み /номі/ *випивання* та に /ні/ *для* до редукованого ケーション /ке:шьон/, яке, вірогідно, є скороченням слова コミュニケーション /комюніке:шьон/ *спілкування* [295, с. 140-144].

Так само згадане вище скорочення 独男 /докуотоко/ *парубок*, утворене від слів 独身 /докушін/ *неодружений* та 男 /отоко/ *чоловік*, може бути записане з використанням іншого ієрогліфа і мати такий вигляд: 毒男 /докуотоко/, де перший ієрогліф 毒 /доку/ має значення *отрута*. Завдяки такому нетрадиційному використанню ієрогліфів виникає гра слів, і скорочення 毒男 /докуотоко/ можна зрозуміти як *чоловік, приречений на самотність; хронічний самотник* тощо.

Ще одним прикладом такого роду аббревіатур є слово на позначення популярної страви – にくじゃが /нікуджяга/ *картопля з м'ясом*. Воно утворене шляхом складання слів 肉 /ніку/ *м'ясо* та じゃがいも /джягаймо/ *картопля* з подальшим скороченням останнього таким чином, що за фонетичною схожістю з'являється асоціація з іменем соліста рок-гурту «The Rolling Stones» Ніком Джaggerом.

Такі аббревіатури, надаючи мовленню емоційно-експресивного забарвлення, функціонують, як правило у розмовному стилі.

Абревіація нерідко викликає омонімію. Наприклад, аббревіатура プロ /пуро/ відповідає словам:

- 1) プロフェッショナル /пурофешьонару/ *професіонал*;
- 2) プログラム /пурогураму/ *програма*;
- 3) プロパガンダ /пуропаганда/ *пропаганда*;

4) プロダクション /пуродакушьон/ *виробництво*;

5) プロペラー /пуропера:/ *пропелер* [199, с. 36].

Абревіатурою ログ /рогу/ можуть бути скорочені слова:

1) ログブック /рогубукку/ *бортовий щоденник*;

2) ログリズム /рогарідзуму/ *логарифм*.

Однак на практиці конкуренція омонімічних аббревіатур незначна, оскільки зазвичай вони належать до різних сфер лексики і не стикаються в одному контексті [199, с. 36].

Абревіація вельми поширена у письмовому варіанті мови, однак в усному мовленні частіше вживають повні варіанти слів, оскільки зазвичай аббревіатури важко сприйняти на слух [12, с. 525]. Деякі скорочення, однак, практично цілком витісняють повні найменування (це стосується, зокрема, назв установ та організацій) [12, с. 525].

Редуплікація

Редуплікація (重複 /джю:фуку/) – це фонеморфологічне явище, яке полягає у подвоєнні початкового складу чи цілого кореня; можливим є також подвоєння цілого слова (повтор) [413, с. 408].

Редуплікація як спосіб словотворення у японській мові близька до основокладання, однак вона є малопродуктивним способом словотвору [377, с. 26]. Редуплікацію основ спостерігаємо в різних частинах мови:

- іменниках (人々/хіто-біто/ *люди*, 日々/хі-бі/ *дні*);
- прикметниках (弱弱しい/йовайовашій/ *боягуз*, 初々しい/уіуішій/ *невинний*, 馬鹿馬鹿しい/бакабакашій/ *дурний*);
- займенниках (それぞれ/соре-дзоре/ *кожен окремо*);
- вигуках (これはこれは/корева-корева/ *ох-ох*, おいおい/ой-ой/ *ой-ой*);
- прислівниках (ますます/масу-масу/ *дедалі більше*, 生き生きと/ікі-ікі-то/ *живо*, ぐずぐず/гудзу-гудзу/ *ліниво, мляво*) тощо.

Найпоширенішою редуплікація є в оноματοпоетичній лексиці, на яку так багата японська мова: ぴかぴか/піка-піка/ *блиск, блискуче*; ばらばら/бара-бара/ *врозит*; ごろごろ/горо-горо/ *гуркіт*; そよそよ/сойо-сойо/ *легкий (про вітер)* тощо.

Морфолого-синтаксичний спосіб словотворення

Морфолого-синтаксичний спосіб – це спосіб творення нових слів шляхом переходу слів одного граматичного класу в інший. При такому словотворенні відбувається перехід слова з однієї частини мови в іншу, причому змінюється значення і граматичні ознаки слова [349, с. 109].

Морфолого-синтаксичний спосіб словотвору представлений **конверсією** – переходом однієї частини мови в іншу, що базується на зміні синтаксичних функцій і зв'язків слів та граматичних форм, їх семантичній і морфологічній трансформації [182, с. 70; 268, с. 172-178]. Конверсія є способом словотвору без залучення спеціальних словотворчих афіксів і являє собою різновид транспозиції, за якої перехід слова з однієї частини мови в іншу відбувається так, що називну форму слова однієї частини мови (або його основу) використовують без усіляких матеріальних змін як слово іншої частини мови [413, с. 235].

Конверсію часто супроводжує розрив із системою значень вихідного слова [182, с. 71; 268, с. 43]. Цей спосіб словотвору в японській мові представлений, наприклад, такими випадками:

- конверсією «дієслово – іменник» (субстантивацією дієслів, тобто переходом в іменник другої основи дієслова), напр., 話 /ханаші/ *розмова* від 話す /ханасу/ *говорити*, 答え /котае/ *відповідь* від 答える /котаеру/ *відповідати*, 終り /оварі/ *кінець* від 終わる /овару/ *закінчувати*;

- конверсією «іменник – прикметник» (ад'єктивацією), напр., 遠く /то:ку/ *далечинь* і 遠い /то:й/ *далекий*, 近く /чікаку/ *близькість* і 近い /чікай/ *близький*, 危険 /кікен/ *небезпека* і 危険 /кікен/ *небезпечний*, 自由 /джію:/ *свобода* і 自由 /джію:/ *вільний*;

- конверсією «прикметник (іменник) – прислівник» (адвербіалізацією), напр., たくさん /такусан/ *численний* і たくさん /такусан/ *багато*, 大変 /тайхен/ *жахливий* і 大変 /тайхен/ *надзвичайно*, かなり /канарі/ *серйозний* і かなり /канарі/ *вельми*, 実際 /джіссай/ *дійсність* і 実際 /джіссай/ *насправді*;

- конверсією «іменник – службове слово», напр., 所 /токоро/ *місце* і службове слово ところ /токоро/, 物 /моно/ *рід* і службове слово もの /моно/;

- конверсією «іменник (дієслово, прикметник) – вигук» (інтер'єкціалізацією), напр., 畜生 /чікушьо:/ *тварина, худоба* – ちくしょう /чікушьо:/ *чорт забирай* тощо [182, с. 71-72; 377, с. 25].

При конверсії виникають словотворчі значення, близькі або тотожні до тих, які існують при афіксації, тому афіксація та конверсія є способами словотвору, що взаємодоповнюють одне одного, або ж конкурують [413, с. 235].

Лексико-семантичний спосіб словотворення

Лексико-семантичний спосіб словотворення – це спосіб творення нових слів шляхом розщеплення значення слова на два самостійні значення [349, с. 109].

У межах лексико-семантичного способу словотвору відбувається вторинна лексична номінація (або ж неосемантизація), яка полягає у вживанні номінативних засобів, що вже існують у мові, з метою найменування іншого класу об'єктів [259, с. 161]. Отже, лексико-семантичний спосіб словотвору пов'язаний із процесами зміни значень слів: слово, функціонуючи у мові, розширює своє значення або ж набуває нового, переносного значення і починає позначати іншого роду поняття.

Зміна значення слова відбувається кількома способами, згодом різні значення слова можуть розійтися доволі далеко. З огляду на складність процесів зміни значень слів не дивно, що лінгвісти у межах лексико-семантичного способу словотвору розглядають різні явища. Так, О.А. Пашковський як приклади лексико-семантичного способу словотвору японської мови наводить переосмислення слів і виділення нових значень [265, с. 177], Н.І. Фельдман – розщеплення слів на омоніми [377, с. 27]. Отже, до лексико-семантичного способу словотвору належать різні процеси, пов'язані зі зміною значення слова. Пізніше у результаті такого перенесення і розходження прямого й переносного значень слова можливим є розщеплення слова на омоніми. Нижче розглянемо всі ці явища.

☞ **Перенесення значення.** Перенесення значення відбувається трьома шляхами. В основі переносного значення лежать:

- а) метафора;
- б) метонімія;
- в) синекдоха.

Метафора, метонімія, синекдоха є різновидами переносу значення слова, у результаті якого слово набуває нового, переносного значення, що часто буває образним і має стилістичне забарвлення. Усі ці три види переносу значення мають загальну назву 比喻 /хію/ *переносний вислів*.

Перенесення значення є доволі поширеним явищем у будь-якій мові, тому про метафоричні та метонімічні переноси говорять як про мовні універсалії та семантичні закономірності чи закони [322, с. 19, с. 65]. Всі слова, в основі яких лежить метафора, метонімія чи інші подібні фігури, є мотивованими через наявність зв'язків між буквальним і переносним значеннями [370, с. 231].

Метафору, метонімію та синекдоху досліджено у працях японських лінгвістів Мацумото Йо, Сато Шінобу, Моміяма Йосуке, Куніхіро Тецуя. На їхні міркування ми й будемо спиратися далі.

Мацумото Йо, аналізуючи метафору, метонімію та синекдоху в японській мові, ілюструє їх трьома реченнями, в кожному з яких ужито слово 花 /хана/ *квітка*:

- 1) 花瓶に花を活ける。
/Кабін ні хана о ікеру/
Поставити квітку у вазу.
- 2) Aさんは職場の花だ。
/Е-сан ва шьокуба но хана да/
А. популярна у колективі.
- 3) 花見に行く。
/Хана-мі ні іку/
Піти милуватися сакурою.

У своєму звичному, основному значенні слово 花 /хана/ на позначення «гарного, привабливого цвіту рослини» вжите у прикладі 1. На відміну від цього, у двох наступних прикладах вже йдеться не про квітку як таку, а про когось привабливого, як квітка (приклад 2) та про сакуру (приклад 3) [589, с. 74]. При цьому слова 花 /хана/ у прикладі 1 та у прикладі 2 мають спільне значення «чогось привабливого», а спільною рисою прикладів 1 і 3 є те, що в останньому йдеться про різновид «гарного, привабливого цвіту рослини» (тобто, основного значення слова 花 /хана/, зазначеного у прикладі 1) [589, с. 75].

Розглянемо кожний вид переносу значення докладніше.

Метафора. Метафора – це троп або механізм мовлення, який полягає у вживанні слова, що позначає певний клас предметів, явищ тощо, для охарактеризування або найменування об'єкта, що входить до іншого класу, чи найменування іншого класу об'єктів, аналогічного до даного [413, с. 296]. У широкому сенсі під метафорою розуміють будь-який вид уживання слів у непрямому значенні [413, с. 296]. Японські лінгвісти дають таке визначення метафори: метафора (メタファー /метафа:/, 隱喩 /ін'ю/) – це перенос значення на основі подібності двох предметів, явищ, понять, який полягає у вираженні одного предмету, явища чи поняття через форму іншого предмету, явища або поняття [589, с. 76]. Інакше кажучи, в основі метафори лежить подібність за формою [349, с. 42]. При метафоризації визначальні для виду переносу зв'язки з дійсністю можуть бути різного характеру:

- а) в основі переносу лежить зорова схожість двох явищ;
- б) перенос найменування з конкретного на абстрактне;

в) перенос найменування на основі подібності результатів різних процесів, що позначені одним словом [193, с. 77-78].

Куніхіро Тецуя, спираючись на семантичний критерій, пропонує виділяти такі типи переносу відповідно до значення метафор:

1) форма, напр., 太鼓の胴 /тайко-но до:/ *корпус (букв. тіло) барабана*, 机の脚 /цукуе-но аші/ *ніжки стола*;

2) функція, напр., 大都市の心臓部 /дайтоші-но шіндзо:бу/ *серце міста*, 市民の足 /шімін-но аші/ *транспорт (букв. ноги громадян)*;

3) взаємне розташування, напр., 山裾 /яма сусо/ *підніжжя (букв. поли) гори*, 舞台の袖 /бутай-но соде/ *крило (букв. рукав) сцени*, 行列の頭 /гьо:рецу-но атама/ *голова черги*;

4) якість, напр., 町の壁蝨 /мачі-но дані/ *паразити (букв. кліщі) міста – організована злочинність*;

5) стан, напр., 車の流れ /курума-но нагаре/ *потік машин*;

6) подібне відчуття, напр., 明るい音色 /акаруй неіро/ *чистий звук (букв. чистий колір звуку)*, にぎやかな雪景色 /нігіяка-на юкігешікі/ *веселий зимовий пейзаж* [195, с. 160].

Метафора є не лише ресурсом образного мовлення, а і джерелом нових значень слів, які здатні виконувати номінативну функцію [413, с. 296]. Що більше ознак та інформативності має значення слова, то легше воно зазнає метафоризації [413, с. 296].

Метафоризація – це механізм мовлення, який полягає у вживанні слова, що позначає певне поняття, певний клас предметів чи явищ, для найменування поняття, яке належить до іншого класу за схожістю ознак цих понять [292, с. 12; 413, с. 296; 589, с. 76]. Таке перенесення найменування, як зазначають лінгвісти, виникає з потреби людської свідомості порівнювати й зіставляти предмети і явища [193, с. 77]. Метафоричним є, наприклад, уживання слів 天国 /тенгоку/ *рай* і 地獄 /джігоку/ *пекло* у реченні на кшталт:

今の職場は天国（地獄）だ。

Лма-но шьокуба ва тенгоку (джігоку) да!

Моє нинішнє місце роботи – це справжній рай (справжнє пекло).

У цьому реченні слова 天国 /тенгоку/ *рай* і 地獄 /джігоку/ *пекло*, функціонуючи у переносному значенні, позначають відповідно «щось чудове, прекрасне» та «щось жахливе» [589, с. 76].

Найчастіше метафоризації зазнають конкретні іменники, а також прикметники на позначення фізичних якостей, описові дієслова тощо [413, с. 296]. Наведемо кілька прикладів.

Метафоризація іменників:

正月休みに食べすぎて、ブタになってしまった。

/Шьо:гацу-ні табесугіте, бута ні наттешіматта/

Об'ївшись під час новорічних свят, я розповніла, неначе свиня.

Погляньмо при цьому на реалізацію прямого значення слова *ブタ* /бута/ свиня у такому реченні:

お祖母さんはブタを飼っている。

/Обаа-сан ва бута-о катгеіру/

Бабуся тримає свиню.

Метафоризація прикметників:

これは遠い昔の話だ。

/Коре ва то:й мукаші-но ханаші да/

Це дуже давня розмова.

На противагу цьому, у своєму прямому значенні слово *遠い* /то:й/ *далекий* вжито, наприклад, у реченні:

A大学は駅から遠い。

/Е-дайгаку ва екі-кара то:й/

Університет А розташований далеко від зупинки.

Метафоризація діслів:

やっと春が来た。

/Ятто хару га кіта/

Нарешті прийшла весна.

Для порівняння наведемо приклад уживання слова *来る* /куру/ *приходити* у його прямому значенні:

突然友達が来た。

/Тоцудзен томодачі га кіта/

Несподівано до мене прийшов друг.

Метафоризація прислівників:

よく考えた上で、結論を出すべきだ。

/Йоку кангаета уе де, кецурон-о дасу бекі да/

Треба ухвалювати рішення, добре подумавши.

І, для порівняння, слово *上* /уе/ *вгорі* в його прямому значенні функціонує так:

上に参ります。

/Уе-ні маірімас/

Підіймаюся нагору. [589, с. 77].

Метонімія. Лінгвісти визначають метонімію (*メトニミー* /метонімі:/, 換喩 /кан'ю/) як перенесення назви з одного предмета на інший, здійснене за ознакою суміжності ознак понять на основі просторових, часових, казуальних зв'язків, які об'єктивно існують між цими предметами [136, с. 57; 292, с. 17; 589, с. 83]. Інакше кажучи, при метонімії перенесення відбувається на основі суміжності, тобто тісного зв'язку понять [349, с. 42]. Японські мовознавці пропонують таке визна-

чення метонімії: «метонімія – це переносне значення, що відображає предмет або поняття за допомогою використання форми іншого предмета або поняття і ґрунтується на мисленневому чи поняттєвому зв'язку цих двох предметів або понять, тобто на суміжності двох об'єктів позамовної дійсності» [589, с. 83].

Явище метонімізації, так само, як і метафоризація, спирається на здатності слова до своєрідного подвоєння (множення) номінативної функції, тобто зміна значення слова у цьому разі є так само результатом перенесення найменування з одного явища, процесу, предмета на інший та розвитком багатозначності слова [193, с. 79]. Погляньмо на такі приклади:

一晩で一升瓶を飲み干してしまった。

/Хітобан-де ішььо: бін-о номіхошіте шіматта/

За один вечір випив цілу пляшку.

黒板を消す。

/Куробан-о кесу/

Витирати дошку.

部屋を片づける。

/Хея-о катадзукеру/

Прибирати кімнату. [589, с. 83].

Так, перший приклад ілюструє перенесення значення зі слова 酒 /саке/ sake на слово 瓶 /бін/ пляшка (суміжність понять «посудина» та «вміст посудини»). У другому прикладі йдеться не про дошку як таку, а про написане на ній; у третьому – про речі, накидані у кімнаті. Отже, як свідчать приклади, метонімія є типовою у словах на позначення предметів дійсності, тісно пов'язаних один з одним [589, с. 83].

Іншим прикладом метонімії є метонімія, що ґрунтується на суміжності дії та об'єкту, на який вона спрямована, наприклад:

Aさんは本当に寿司が好きだ。

/Е-сан ва хонто:-ні суші га сукі да/

А. дійсно любить суші.

やっと原稿が終わった。

/Ятто генко: га оватта/

Нарешті закінчив рукопис. [589, с. 86].

Цей тип метонімії має у своїй основі суміжність об'єкту і типової дії, яку зазвичай учиняють стосовно цього об'єкту. Так, ми розуміємо, що у першому прикладі мається на увазі «любить їсти суші», а у другому – «закінчив писати рукопис» [589, с. 86].

Типовим різновидом метонімії є також метонімія на основі суміжності «автор – його твір»:

漱石を読む。

/Со:секі-о йому/

Читати Сосекі.

チャイコフスキーを聞く。

/Чяікофусукі:-о кіку/

Слухати Чайковського.

- カントを研究する。

/Канто-о кенкю:суру/

Досліджувати Канта [589, с. 86].

У всіх цих прикладах маються на увазі «твори Сосекі», «твори Чайковського», «праці Канта», і метонімізація відбулася за рахунок тісного зв'язку імені автора з його творами.

Метонімію часто використовують для табуйованих висловів, які соромно вживати прямо: 異性と寝る /ісей то неру/ або 異性を抱く /ісей-о даку/ спати з кимось, 人の女房に手を出す /хіто-но ньо:бо:-ні те-о дасу/ вступити у зв'язок з чужою жінкою тощо [195, с. 164].

Синекдоху (シネクドキー /шінекудокі:/, 提喩 /тейю/) визначають як вид переносу значення, за якого конкретне значення виражене через уживання форми з більш абстрактним значенням, або ж навпаки, більш загальне значення виражене у формі конкретнішого [589, с. 79]. Інакше кажучи, синекдоху – це заміна частиною цілого, вживання однини замість множини, слова із загальнішим значенням на позначення слова з конкретнішим значенням або ж навпаки [349, с. 42; 589, с. 79].

Найчастіше синекдоху зустрічається у формі вживання слова з загальним значенням (гіпероніма), яке містить у собі лише родові ознаки, на позначення слова з конкретним значенням (гіпоніма), тобто слова, яке крім родових ознак містить у своєму значенні ще низку специфічних, видових ознак. Позначення конкретного поняття загальним називають також спеціалізацією (特殊化 /токушюка/) [589, с. 79]. Прикладами синекдоху, у результаті якої відбулася спеціалізація значення, є:

人に頼ってはいけない。

/Хіто-ні тайотте ва ікенай/

Не можна покладатися на (інших) людей.

政界に人なし。

/Сейкай-ні хіто наші/

Нема серед політиків (нормальних) людей.

あの人の仕事は評価できる。

/Ано хіто-но шігото ва хьо:ка декіру/

Його роботу можна (високо) оцінити.

A選手は足がある。

/E-сеншю ва аші га ару/

Спортсмен А. має (швидкі) ноги.

明日天気になるといいね。

/Ашіта тенкі ні нару то іі не/

Добре б, щоби завтра була (хороша) погода. [589, с. 79-81].

У поданих вище прикладах слово із загальним значенням передає конкретне поняття. Так, у першому прикладі слово 人 /хіто/ люди вжите не на позначення «всіх людей», а на позначення «інших людей (крім мене)»; у другому прикладі теж маються на увазі не «всі люди», а «нормальні, достойні люди»; відповідно й надалі йдеться не про просто «оцінити», «ноги», «погода», а «високо оцінити», «швидкі ноги», «хороша погода» [589, с. 79-81].

Синекдоху вживають і навпаки, при позначенні загального поняття конкретним; у цьому разі йдеться про генералізацію (一般化 /іппанка/) [589, с. 81]. Наприклад:

Aさんは本当に酒飲みだ。

/E-сан ва хонто:-ні сакеномі да/

A. дійсно полюбляє випити.

人はパンのみにて生きるにあらず。

/Хіто ва пан номі-ніте ікіру-ні арадзу/

Не хлібом єдиним живе людина.

ご飯を食べに行こう。

/Гохан-о табе-ні іко:/

Ходімо перекусимо [589, с. 81].

Очевидно, що у першому прикладі йдеться не лише про «саке», а про «алкогольні напої взагалі». Аналогічно у наступному прикладі під словом パン /пан/ хліб мається на увазі не просто «випічка», а загалом вся «їжа» і, навіть більше, «фізична сторона життя» (на противагу духовній) [589, с. 81]. Подібне констатуємо і в останньому прикладі, де слово ご飯 /гохан/ рис використане на позначення будь-якої їжі.

Перенесення значень слів на основі різних критеріїв є можливим завдяки властивості людського мислення зіставляти й порівнювати предмети і явища дійсності; можливість використовувати слова для найменування понять інших класів є свідченням невичерпних ресурсів мови та її здатності задовольняти потреби народу, який нею говорить.

Розщеплення на омоніми. Японісти у межах лексико-семантичного способу словотворення в японській мові виділяють також розщеплення на омоніми [377, с. 27]. Слова, утворені таким способом у давній час, набули різного ієрогліфічного написання, що цілком їх розмежувало: 次ぐ /цугу/ слідувати і 嗣ぐ /цугу/ наслідувати; омоніми, утворені у пізніший час,

зберігають спільне ієрогліфічне написання: 山 /яма/ *гора* і 山 /яма/ *спекуляція, ризик* [377, с. 27]. Розщеплення на омоніми є наслідком перенесення значень слів, про які вже йшлося вище. В окремих випадках пряме й переносне значення слова розходяться настільки далеко, що слово перестають сприймати як єдине з двома значеннями. Саме у такому разі й відбувається розщеплення колись багатозначного слова на два омонімічні; пізніше таке розщеплення може бути закріплене і різним ієрогліфічним оформленням, як це сталося з омонімами, утвореними у давній час.

Лексико-синтаксичний спосіб словотворення

Лексико-синтаксичний спосіб словотворення – це спосіб утворення нових слів у результаті стягнення в одне слово двох або більше слів [349, с. 109]. У японській мові цей спосіб представлений лексикалізацією словосполучень. Лексикалізація – це перетворення елемента мови (морфеми, словоформи) або комбінації елементів (словосполучення) на окреме повнозначне слово чи іншу еквівалентну йому лексичну одиницю (наприклад, фразеологізм) [413, с. 258]. Критерієм цілісності слів, утворених шляхом лексикалізації словосполучень, є обов'язкова єдність наголосу і неможливість паузи у межах таких комплексів [12, с. 524].

У японській мові існує певна кількість слів, що утворилися в результаті лексикалізації словосполучень: 眼 /манако/ *зіниця* (від давніх форм слова 目 /ме/ *око*, показника родового відмінку の /но/ та слова 子 /ко/ *дитина*), 間に合う /маніау/ *встигати* (від 間 /ма/ *проміжок часу*, に /ні/ показник давального відмінку та 合う /ау/ *узгоджуватися*), 床の間 /токонома/ *токонома (стінна ніша з полицками)* (床 /токо/ *підлога* + の /но/ + 間 /ма/ *місце, проміжок*), 茶の間 /чянома/ *вітальня, ідальня* (茶 /чя/ *чай* + の /но/ + 間 /ма/ *місце*), 気をつけ /кіоцукє/ *обережно!* (気 /кі/ *дух* + показник знахідного відмінку を /о/ + つける /цукєру/ *додати*), 木の実 /кіномі/ *фрукт (木 /кі/ дерево, показник родового відмінку の /но/ і 実 /мі/ плід)*. Серед таких слів спостерігаємо як давні, так і більш пізні утворення, а їхньою особливістю є те, що:

- 1) їхніми компонентами є члени словосполучень;
- 2) за формальними ознаками такі слова можуть бути співвіднесені з певним видом словосполучень;
- 3) становлення цих слів визначене процесом словозлиття [264, с. 45; 377, с. 27].

О.А. Пашковський пропонує називати слова, утворені шляхом лексикалізації словосполучень, синтагмоскладними і виділяє їх в окремий тип поряд із іншими складними словами японської мови – коренескладними, основоскладними та складноскороченими словами [264, с. 45].

У межах таких слів виділяють граматичні елементи, що є нехарактерним для звичайних композитів [12, с. 524], однак, з іншого боку, слова, утворені шляхом лексикалізації словосполучень, є концептуально цілісними і передають своїм значенням одне єдине поняття, позначити яке всі компоненти лексикалізованого сполучення здатні лише у певній, чітко встановленій комбінації.

**ЗАГАЛЬНІ
ПИТАННЯ ГРАМАТИКИ**

Поняття системи в лінгвістиці

Поняття системи і системності, підготовлене багатостолітнім розвитком науки в різних галузях, зустрічається в багатьох теоретичних дисциплінах, але в жодній іншій гуманітарній науці ці поняття не набули такого широкого використання, як у мовознавстві.

В основі поняття системи лежить співвідношення чотирьох взаємопов'язаних концептів-корелятивів: «сукупності», «елементу», «структури» і «функції».

Отже, *система* – це структурна сукупність елементів, які об'єднані певною спільною функцією. Під функцією при цьому розуміється виконання дій; під елементом – деякий включений об'єкт, який виділяється в якості функціональної частини, яка включає об'єкт системи; під структурою – побудова складного об'єкта системи, який виявляється в характері співвіднесеності його елементів. Всі ці елементи тісно пов'язані між собою. Тобто немає системи без структурної співвіднесеності елементів. Немає структури без системи елементів, характер співвіднесеності якої вона виражає. Немає елемента без системи, який є структурною частиною системи. І, насамкінець, немає системи з визначеною структурою співвіднесеності елементів без виділення функції, яку виконує система в цілому через функціональну взаємодію окремих її елементів.

Мова як вербальний засіб формування думок і обміну думками між людьми являє собою складну сукупність знакових одиниць. У рамках спільної сукупності знакові одиниці утворюють численні ряди співвідношень, які відображають їх різноманітні зв'язки – близькі і менш близькі, прямі і непрямі тощо. Однак між рядами елементів чітко виявляється спільна функція мовних одиниць, яка виражається людськими думками в ході мов-

ного спілкування. Ця спільна функція, яка пов'язує мовні одиниці, дозволяє розглядати мову як деяку систему з притаманними будь-якій системі функціональними властивостями.

Будь-яка система має свою структуру, тобто внутрішню будову, яка виражається в характері зв'язку її складових частин. Структура мови формується власними типами мовних одиниць – фонемами, морфемами, словами і т. ін. Ці одиниці належать до трьох складових частин мови, тобто це фонетична, лексична і граматична будови. Фонетична будова слугує матеріальною підосною мови, вона здійснює фізичне представлення основних мовних одиниць усіх рівнів. Лексична будова об'єднує всю множину називних засобів мови, тобто слів і стабільних словосполучень. Граматична будова об'єднує закономірності побудови висловлювання із називних засобів мови у процесі виконання мовлення (говоріння чи письма). Будучи організатором побудови висловлювань, а через них і мовлення в цілому, граматична будова є основою системності мови.

Місце граматики в лінгвістичній науці

Для того щоб побудувати висловлювання, що виражає деяку думку, необхідно вибрати відповідні слова і вимовити їх одне за одним. Слова, підбираються і говоряться в міру розгортання мови; вони повинні бути з'єднані один з одним в певному порядку і оформлені у вигляді єдиного комплексу, цілеспрямовано включеного до ситуації спілкування.

Сукупність закономірностей побудови таких комплексів з окремих слів за допомогою їх категоріальної зміни і впорядкованого сполучення один з одним і складає граматичну будову мови, що досліджується наукою граматику.

Організуюча роль, яку виконує в мові її граматична будова, не зводиться до формального регулювання процесів зміни слів і побудови висловлювань. Навпаки, саме граматичне регулювання цих процесів стає можливим завдяки тому, що всі елементи граматичної будови мають свій особливий семантичний зміст. Він характеризується максимальним ступенем абстрагування від конкретних значень слів та їх поєднань, що безпосередньо відображають предмети, явища і відносини дійсності.

Граматико-семантичні узагальнення, виявляючись у формах слів і формах об'єднань слів у висловлювання, відображають не окремі, конкретні предмети, явища і відношення світу, а загальні ознаки класів предметів і

явищ, загальні властивості відношень між класами. Саме ця семантична специфіка граматичної будови обумовлює її фундаментальну роль у реалізації якісної визначеності мови в цілому, тобто у виявленні сутності мови як об'єкта дійсності. На цю роль граматичної будови лінгвісти вказують відповідними фразами, називаючи граматику «кістяком мови» або «душею мови».

Семантика, що виражається граматичними елементами мови, співвіднесена з узагальненим змістом логічних форм мислення. Ця співвіднесеність є природним виразом нерозривному зв'язку мови і свідомості: якщо логіка є основою організації раціональної свідомості, то граматика є основою організації мови як засобу її існування та вираження. Не випадково в історії європейської цивілізації наука логіка і наука граматика з'явилися приблизно в один і той же час (Давня Греція, IV ст. до н.е.).

Поняття граматики

Граматика – це: 1) будова мови, тобто система морфологічних категорій і форм, синтаксичних категорій і конструкцій, способів словотворення. У тріаді, що організує мову в цілому – в її звуковій, лексико-фразеологічній та власне формальній системах, – це категорії і всі явища формального, власне будівельного рівня мови. Граматикою називається вся невласне-звукова і нелексічна організація мови, представлена в її граматичних категоріях, граматичних одиницях і граматичних формах. Граматика в цьому значенні являє собою будівельну основу мови, без якої не можуть бути створені слова (з усіма їх формами) та їх сполучення, пропозиції (ширше – висловлювання) та їх сполучення; 2) розділ мовознавства, що вивчає таку будову, її неоднорівневу організацію, її категорії та їхні відношення один до одного; 3) термін «граматика» іноді також вживають на позначення функцій окремих граматичних категорій або лексико-граматичних множин. Так, наприклад, говорять про граматику тієї чи іншої частини мови або про граматику того чи іншого відмінка, окремих членів речення тощо.

Граматика має справу з абстракціями, узагальненнями. Характер цих узагальнень різний. Це може бути, наприклад, узагальнення способів словесного називання (у словотворенні), різноманітних відношень (у відмінкових значеннях, у з'єднаннях слів і форм слів, у будові пропозицій), узагальнено виражених у мові ситуацій (таких, наприклад, як відношення між суб'єктом та його дією або станом, між дією та її об'єктом): 私は面白い本を読みました。 /Вагаші-ва омошірой хон-о йомімашіта/ (私は /вагаші-

ва/ → 読みました /йомімашіта/; 本を /хон-о/ ← 読みました /йомімашіта/).

Граматична будова мови як система абстрактних категорій, що являють собою єдності абстрактних граматичних значень і їх формальних виразів, є тією основою, без якої мова не існує й не функціонує.

Слово – одна із основних одиниць граматики. У слові поєднуються його звукова матерія і його значення – лексичне і граматичне. Слово пов'язане з усією системою мови декількома лініями відношень. По-перше, це лексико-парадигматичні відношення, тобто приналежність до лексико-семантичних класів та підкласів, по-друге, це власне граматичні відношення, тобто зв'язок граматичних категорій і граматичної парадигми; по-третє, це всі семантичні відношення слова, характерні для його функціонування у повідомленні, що розуміються в системі мови як внутрішня властивість слова і є основою для побудови словосполучень. Роль слова у граматиці розуміється різними граматистами по-різному. По суті, жоден з них не оминає звернення до слова як до найважливішої граматичної одиниці мови, проте, роль слова в організації граматичної системи трактується по-різному.

Характеристики слова, пов'язані з його звуковим перетворенням, що викликаються його формальними змінами та його сусідством, належать в мові до сфери морфології. Явища, пов'язані з утворенням слова як окремої одиниці, відносяться до словотворення. Все, що пов'язано з абстрактними граматичними значеннями слова та його формозміни, відноситься до морфології. Всі явища, пов'язані з синтагматикою слова, а також з побудовою і синтагматикою пропозиції, відносяться до синтаксичної сфери мови.

Окремою одиницею граматичної будови може вважатися морфема, тобто мінімальна значуща частина слова або словоформи. Явища, які відносяться до утворення та функціонування словотворчих і словозмінних морфем, можуть бути виділені як окремі сфери всередині граматики слова – його морфеміки, проте традиційним є розгляд морфем у системах словотворення (словотворча морфеміка) і морфології (словозмінна морфеміка).

Таким чином, граматика як будова мови являє собою складну організацію, в якій сполучаються морфологія і синтаксис, а до середини ХХ ст. сюди ж включали і словотвір.

Морфологія та синтаксис, знаходяться у найтіснішій взаємодії й переплетенні, так що віднесення тих чи інших граматичних явищ до морфології або до синтаксису часто виявляється умовним (наприклад, категорія відмінка іменника, стану та способу дієслова тощо). Питання про належність до граматики «вищого синтаксису», тобто закономірностей будови складних, розгорнутих текстових єдностей, не вирішене в науці; однак безсумнівним є те, що ці закономірності мають якісно інший характер, ніж граматичні закони мови.

До граматики іноді відносять такі сторони звукової організації мови, якими безпосередньо (матеріально) утворюються його значущі одиниці, а саме: звукова будова мови, її акцентна система і інтонаційні конструкції, включаючи синтагми як ритмічні одиниці мови. Підстави для такого розширеного розуміння граматики існують, тому що одиниці звукового рівня, не будучи двосторонніми знаками (тобто знаками, що володіють як матеріальною оболонкою, так і значенням), служать матеріальною основою цих знаків і, таким чином, беруть участь у формуванні морфем, слів, їх форм, пропозицій та їх членів. Однак незнаковий характер згаданих звукових засобів не дозволяє розглядати звукову будову мови як підсистему граматики разом із морфологією та синтаксисом.

Предмет дослідження теоретичної граматики

Уже було сказано, що граматика як наука досліджує граматичну будову мови. Граматична будова мови є історичною категорією, яка перебуває у стані постійного руху і розвитку й підпорядкована загальним законам розвитку мови. На кожному етапі своєї історії граматична будова мови достатньо досконала і слугує формуванню та вираженню думок носіїв мови, відповідаючи своєму історичному призначенню.

У певний момент свого розвитку граматична будова мови являє собою, з одного боку, відносно стабільну систему, організовану за суворими та твердими законами, а з іншого боку, ця система перебуває у стані постійного й активного функціонування, надаючи свої засоби для організації нескінченної кількості окремих, конкретних слів і висловів. Двоїстість самої природи граматичної будови мови – її відносна стабільність, складна внутрішня організація й різноманітні явища функціонування цієї організації свідчать про те, що у граматичній будові мови поєднані властивості стабільної системи й закладених у ній можливостей.

Традиційно граматика визначається як система правил зміни слів і правил поєднання слів у реченні. Звідси і поділ граматики на дві частини: морфологію (правила зміни слів) і синтаксис (правила з'єднання слів у реченні). Це справедливо по відношенню до практичної граматики. Її завдання – навчити правильно користуватися мовою, уникати помилок в усному та письмовому мовленні. Іншими словами, йдеться про те, що античні вчені називали «граматичним мистецтвом». Очевидно, що практична граматика має розпорядчий характер. Цілі теоретичної граматики – інші, а саме

виявити, що дійсно, реально використовується у процесі комунікації: які мовні одиниці, яка форма цих одиниць і які значення цими формами виражаються. На відміну від практичної граматики, де розташування матеріалу визначається, певною мірою, ступенем його складності (здебільшого, на початковому рівні вивчення мови [597; 598; 599; 600]) і зв'язком з досліджуваними лексичними «темами» (що характерно для середнього рівня вивчення [573; 574]), у теоретичній граматиці розташування матеріалу будується системно, за розділами, взаємне розташування яких визначається логікою самого матеріалу.

Видається доцільним приділити окрему увагу питанням граматичного значення, граматичної форми та граматичної категорії.

Поняття граматичної категорії

Граматична категорія – система протиставлених одна одній граматичних величин, тобто граматичних форм з однорідним значенням.

Б.М. Головін усі граматичні категорії класифікує на категорії слів, куди відносить частини мови, категорії словесних форм (час, рід, відмінок, число тощо), категорії словесних позицій (члени речення) і категорії словесних конструкцій (речення). Очевидно, таке широке застосування терміна граматична категорія, де під ним розуміється будь-яка «єдність граматичного значення і формальних засобів його вираження» [32, с.180], не є коректним. Частина мови не є родовим поняттям до часу, способу, відмінка тощо. Це явища різного роду.

Інше трактування граматичної категорії запропонували Л.С. Бархударов та Д.А. Штелінг. Граматичну категорію він визначає як «відношення, виражене в граматичній будові мови через протиставлення двох (і не більше) взаємовиключних за значенням рядів (або груп) форм: це єдність взаємовиключних протилежностей» [28, с.21]. Таке тлумачення граматичної категорії набуває нині все більшого поширення і, по суті, домінує в лінгвістиці.

Так, граматичними категоріями можна вважати категорії числа, виду тощо, оскільки в межах категорії числа виділяють протиставлені граматичні значення однини і множини, а в межах категорії виду – значення доконаності та недоконаності дії, і кожне з цих значень має формальне вираження (закінчення однини і множини, суфікси, що виражають недоконаність, та суфікси і префікси, які виражають доконаність).

Для граматичної категорії важливими є дві властивості – категоріальність та обов'язковість. Перша властивість дозволяє виокремити з усієї множини мовних значень ті, що поєднуються у категорії, а друге виділяє серед мовних категорій ті, які є для даної мови граматичними. Категорією може бути такий набір значень, елементи якого виключають один одного, тобто не можуть одночасно характеризувати один і той самий об'єкт.

Далеко не всі мовні категорії можуть вважатися граматичними. Для цього необхідно, щоб категорія мала також властивість обов'язковості. Категорія є обов'язковою, якщо будь-яке слово з цього класу виражає будь-яке значення даної категорії. Наприклад, в українській мові обов'язковою є категорія часу дієслова, оскільки будь-яка форма дієслова в тексті виражає одне із значень цієї категорії: минулий, теперішній або майбутній час). В японській мові категорія часу представлена лише двома головними значеннями: теперішньо-майбутній та минулий час. Однак властивість обов'язковості від цього не втрачається.

Існування в мові обов'язкових категорій означає, що мовець, коли збирається вжити в мовленні якесь слово, має виразити в цьому слові одне із значень відповідної категорії.

Р. Якобсон відзначав, що «головна відмінність між мовами полягає не в тому, що може чи не може бути виражено, а в тому, що повинно чи не повинно повідомлятися мовцями» [641]. Звідси можна зробити висновок про роль граматики у створенні картини світу, способі відображення дійсності, який формує своєрідність кожної мови та культури, оскільки саме в системі граматичних категорій найбільшою мірою відображається колективний досвід носіїв певної мови. У різних мовах кількість граматичних категорій різна, і подекуди набір граматичних структур є доволі обмеженим.

Поняття «категорія» взагалі почала існувати ще за Аристотеля, який виділяв десять категорій: суть, кількість, якість, відношення, місце, час, положення, стан, дія, призначування. Це були замкнені системи значень певної універсальної семантичної ознаки чи окремого значення цієї ознаки безвідносно до ступеня її граматикалізації й способу вираження у конкретній мові.

Грамматична категорія – це система протиставлених одна одній однорідних граматичних величин (граматичних форм із однорідним значенням) [183, с.266]. Для констатації наявності граматичної категорії у певній мові необхідно, щоб мова мала ряд форм, об'єднаних спільним значенням, а також, щоб всередині цієї сукупності були певні формально виражені антагоністичні елементи.

Розглянемо, наприклад, категорію числа. Ця категорія є сукупністю мовних одиниць, об'єднаних на основі спільного значення «число». Антагоністичні

тичними є однина та множина, які, в свою чергу, мають певне граматичне вираження: *ліс – ліси, весна – весни, озеро – озера*. Граматичне значення однини виражене нульовим закінченням і закінченнями *-а* та *-о*, а граматичне значення множини – закінченнями *-и* та *-а*. В японській мові немає формального вираження множини, і тому, зокрема, опозиція «*книга – книги*», буде виглядати однаково: 本 /хон/. Отже, одиничність та множинність мають в японській мові інше вираження:

私は本を読んでいます。

/Вагаші-ва хон-о йонде імас/

Я читаю книгу.

彼は図書館で本をたくさん借りました。

/Каре-ва тошьокан-де хон-о такусан карімашіта/

Він узяв багато книг у бібліотеці.

Таким чином, коли постає необхідність виразити множинність засобами японської мови, це відбувається лексично.

Формальне вираження – невід’ємна ознака граматичної категорії, оскільки саме за нею й констатують факт існування категорії.

Необхідно розрізнити граматичні й поняттєві категорії. Термін «*поняттєва категорія*» широко використовується тому, що в одній мові певне значення може бути граматичним, а в іншій – лексичним. Як приклад розглянемо граматичну категорію роду та поняттєву категорію статі.

Поняттєва категорія статі є універсальною, тому що поділ на статі існує незалежно від мови. А от граматична категорія роду вже є особливістю певних мов. Так, її немає в англійській, китайській, тюркських і фіно-угорських мовах, оскільки відсутні спеціальні формальні засоби її вираження. В українській мові, як і в інших слов’янських, а також романських та німецькій мовах, така категорія наявна, що підтверджується існуванням відповідних формальних засобів (закінчення, артиклі). В японській мові граматична категорія роду відсутня, а поняттєва категорія статі виражається тут на лексичному рівні: 男友達 /отокотомодачі/ (*друг /саме чоловічої статі/*), 女性社長 /джьосейшячо:/ (*жінка-директор, директриса*), 雄鹿 /осушіка/ (*олень-самець*), 雌鹿 /месушіка/ (*самця оленя*).

Множину граматичних категорій поділяють на дві підмножини: морфологічні категорії та синтаксичні категорії. До морфологічних належать рід, число, відмінок, вид, час, спосіб, особа. До синтаксичних – активність/пасивність, комунікативна спрямованість (розповідність, питальність, спонукальність), ствердження/заперечення, синтаксичний час, синтаксичний спосіб.

Серед морфологічних категорій виділяють класифікаційні та словозмінні. Класифікаційні (словотворчі, дериваційні) категорії – це категорії, члени яких виступають рубриками класифікації слів. Наприклад, прикметники в

японській мові класифікуються за ознакою предикативності: предикативні, напівпредикативні та непередикативні; дієслова – за приналежністю до однієї з трьох груп (1-ша дієвідміна, 2-га дієвідміна та неправильні дієслова) або за ознакою перехідності (перехідні та неперехідні). Отже, категорії предикативності для прикметників та дієвідмини і перехідності для дієслів є класифікаційними.

Словозмінні (реляційні) категорії – це граматичні категорії, яких слово набуває при поєднанні з іншим словом. Наприклад, категорія відмінку іменника в японській мові є словозмінною, адже іменники за нею не класифікуються, а набувають її у залежності від синтаксичної ролі, виконуваної в реченні.

Тепер коротко розглянемо основні морфологічні та синтаксичні граматичні категорії у сучасній японській мові.

Категорія граматичного ствердження/заперечення

Значення граматичного предикативного ствердження в дієсловах японської мови виражається в дієслівному присудку-предикатемі, якщо серед його афіксів немає спеціалізованих службових морфем зі значенням заперечення і якщо до складу дієслівної предикатемі не входять спеціалізовані службові слова зі значенням заперечення. Отже, це немарковане значення. Усі дієслівні розповідні речення за будь-якої форми присудка-предикатемі, якщо предикатемне дієслово позбавлене спеціалізованих афіксальних засобів заперечення й у предикатемі не входять службові слова зі значенням заперечення, мають значення позитивного твердження.

Значення граматичного предикативного заперечення в японських дієсловах виражається спеціальними афіксами, які приєднуються через марковані й немарковані сполучні афікси до непохідної й похідної основи або до інших словозмінних суфіксів. Існує кілька афіксів заперечення. Одні з них супроводжуються закінченнями, що виражають значення часу й способу, інші – самі є закінченнями. У сучасній японській мові використовуються два основних і найбільш уживаних (-ない /най/, -ん /н/), а також кілька менш уживаних афіксів дієслівного заперечення (-まい /май/, -ぬ /ну/, -ず /дзу/, -ざる /дзару/).

Афікс -ない /най/ є подвійною морфемою, негативне значення якої міститься в -な /на/, а -い /і/ – величина змінна: -い /і/, -かった /катта/, -かろう

/каро:/, -かったろう /каттаро:/, -く /ку/, -くて /куте/, -ければ /кереба/ тощо. Змінні одиниці виражають значення часу, способу, доконаності/недоконаності й прямого відношення до заперечення не мають. Однак у практиці є поширеною думка про наявність єдиного змінюваного афікса -ない /най/, і тому, наслідуючи традиції, можна говорити не тільки про схему -ん /н/ + (あ /а/) = -な /на/, але й про ціле утворення -ない /най/.

Наведемо приклади позиції цього афікса в складі різних дієслівних слівформ:

- 1) で + な + い /де + на + і/ «не вийде»;
- 2) で + られ + な + い /де + rare + на/ «не може вийти»;
- 3) で + させ + な + い /де + sase + на + і/ «не змусить вийти»;
- 4) で + な + かった /де + на + катта/ «не вийшов»;
- 5) で + な + ければ /де + на + кереба/, で + な + かったら /де + на + каттара/ «якщо не вийде»;
- 6) で + な + く + て /де + на + ку + те/ «при тому (через те), що не вийде» тощо.

Дієслово із цим подвійним афіксом має закінчень, аналогічних закінченням змінюваних предикативних прикметників на -い /і/, але зберігає всі основні дієслівні властивості. Афікс -ない /най/ не сполучається з дієсловом ある /ару/ (знаходиться; мати).

Афікс -ん /н/ як закінчення зазвичай зустрічається після суфікса -ます /мас/, рідше в дієслові без -ます /мас/, а також у середині недоконаних слівформ (не як закінчення): もうできます /мо: декімас/ + (え /е/) + ん /н/ (більше не можу), わから /вакара/ + ん /н/ (не розумію). У дієслів з афіксом -ん /н/ немає власного закінчення минулого часу, закінчення умовного способу тощо. У зв'язку з цим у сучасній японській мові використовуються службові слова типу でした /дешіта/, でしょう /дешьо:/. Дієслово ある /ару/ (знаходиться; мати) із суфіксом -ます /мас/ може мати негативне закінчення -ん /н/: ある /ару/ + (い /і/) + ます /мас/ + (え /е/) + ん /н/ (не є; немає).

Афікс-закінчення -まい /май/ є специфічним у тому розумінні, що має модальні відтінки, які виводять його за рамки дійсного способу. Він виражає не просто заперечення, а можливе заперечення (про 2-гу та 3-тю особу) і рішучість не виконувати дію (про свої дії). У зв'язку з цим його можна розглядати й у системі категорії способу дієслова. Як і афікс -ん /н/, -まい /май/ не має варіантів зі значенням минулого часу але, на відміну від -ん /н/, після нього не можуть з'являтися службові слова типу でした /дешіта/ й でしょう /дешьо:/. Афікс -まい /май/ завжди є закінченням синтетичної словоформи, що рідко буває визначенням, не може входити до складу аналітичних слівформ або стійких граматичних конструкцій. Ось приклади приєднання

-まい /май/ до різних груп дієслів: 押す /осу/ + まい /май/ (мабуть, не на-тисне), 食べ /табе/ + まい /май/ (імовірно, не поїсть / не їстиму!). В усній мові -まい /май/ дещо витісняється аналітичною словоформою на -ない /най/ + だろう /даро:/ (でしょう /дешьо:/), яка також виражає недостовірне заперечення: しないでしょ /шінай дешьо:/ (напевно, не зробіть), 来ないだろう /конай даро:/ (навряд чи прийде).

Афікс -ず/ざる /дзу/дзару/ в сучасній японській мові зустрічається здебільшого у письмовому її варіанті, у прислів'ях та приказках. Цей афікс японськими лінгвістами часто включається до парадигми -ぬ /ну/ (ん /н/), -ず /дзу/, -ざる /дзару/, -ね /не/. Вважається, що -ん /н/, -ぬ /ну/ походять від -ない /най/, що все це альтернанти однієї службової морфемі, а -ざる /дзару/, що вживається в дієсловах, які займають позицію означення при субстантивному компоненті речення, є похідним від -ず /дзу/ (-ず /дзу/ + ある /ару/ → ざる /дзару/).

Не виключено, що генетично все так і відбувалося. Однак у синхронному зрізі -ず /дзу/ варто відрізнити від -ぬ /ну/ (як і -ぬ /ну/ від -ん /н/). Афікс -ざる /дзару/, вірогідно, можна вважати позиційним варіантом -ず /дзу/, оскільки -ず /дзу/ використовується у кінцевій і некінцевій (але не в присубстантивній) позиціях, а -ざる /дзару/ тільки в дієсловах, що виступають присубстантивними означеннями. Слід також пам'ятати про певне стилістичне забарвлення й невисоку частотність уживання -ず/ざる /дзу/дзару/.

Категорія граматичного часу

Абсолютний граматичний час у японській мові характеризується опозицією двох (а не трьох) часових планів: теперешньо-майбутнього (неминулого) і минулого. Таке протиставлення спостерігається насамперед у сфері дійсного способу в розповідних і питальних реченнях. Ці два часових значення виражаються відповідними афіксами, які можна поставити в один ряд за ознакою спільності темпоральної функції.

1) Теперешньо-майбутній час:

а) ствердження: -う/る /у/ру/, -ます /мас/ тощо;

б) заперечення: -ない /най/, -ん /н/, -ぬ /ну/, -ません /масен/ тощо.

2) Минулий час:

а) ствердження: -た/だ /та/да/, -ました /машіта/, -た/たのです /та/да но-дес/ тощо;

б) заперечення: -なかった /накатта/, ませんでした /масен дешіта/, -なかったのです /накатта нодес/ тощо.

Дієслова у формі на -う/る /у/ру/ тощо, тобто у формі теперешньо-майбутнього часу нетривалого виду, найчастіше виражають постійні або повторювані дії, у тому числі повсякчасні, що дають предмету характеристику із вказівкою на його здатність виконувати згадану дію. Ця ж форма супроводжує дієслова, що виражають майбутні дії. Теперешнє й майбутнє сприймається як єдиний план; їхня диференціація здійснюється лексично й конситуативно. Наприклад:

今日は車を買いに行く。

/Кьо:-ва курума-о кай-ні іку/

Сьогодні підемо купувати машину.

その人は結構お酒を飲む。

/Соно хіто-ва кекко: осаке-о ному/

Він вживає чимало алкоголю.

Вузкотеперешня дія, здійснення якої в даний момент спеціально підкреслюється, виражається дієсловом у формі теперешньо-майбутнього часу тривалого виду:

サーシャ君は今三菱のパンフレットを見えています。

/Са:шякун-ва іма Міцубіші-но памуфуретто-о міте імас/

Сашко зараз роздивляється буклет компанії «Міцубіші».

Дієслова у формі на -た/だ, тобто у формі минулого часу нетривалого виду, виражають дії, що завершилися до моменту мовленнєвої діяльності. Крім того, ця форма може мати перфектний відтінок. Наприклад:

課長は出発した。

/Качо:-ва шюппацушіта/

Начальник відділу виїхав.

Двоплановість граматичного часу – одна з особливостей японської мови. Дієслівна форма на -おう/よう /о:/йо:/, що іноді вважається словоформою майбутнього часу, насправді виражає майбутнє не дійсного, а умовного способу, причому не тільки майбутнього, але й теперішнього. У мовленні про себе (про свої дії) вона найчастіше виражає волевиявлення мовця, бажання виконати дію або заклик до спільної дії, спрямований на інших осіб.

Форми зі значенням абсолютного часу можуть уживатися для вираження значень відносного часу, тобто вони в певних позиціях і контексті набувають співвідносно-часових значень.

Дієслівні словоформи на -う/る /у/ру/, -ない /най/ тощо у недоконаній позиції перетворюються на непередикативні форми, омонімічні передикативним, і вказують на паралельність процесів, що виражаються ними, із процесами, позначеними дієслівним присудком-передикатомою:

社長が出発するのを見ました。

/Качо:-га шюппацусуру но-о мімашіта/

Бачив, як поїхав директор фірми.

Дієслівні словоформи на -た/だ /та/да/, -なかつた /накатта/ у недоко-
ній позиції перетворюються на непередикативні форми, омонімічні предика-
тивним, і вказують на передування ними вираженого процесу, позначеному
дієслівним присудком-предикатомою:

三菱に就職したいと思った卒業生は皆入社した。

/Міцубіші-ні шю:шьокушітай то омотта соцугьо:сей-ва мінна ню:шышіта/

Всі випускники, які бажали влаштуватися на роботу

в компанію «Міцубіші», влаштувалися.

Дієслова у формах на -う/る /у/ру/ й -た/だ /та/да/ можуть іноді викорис-
товуватися у переносному значенні з експресивною метою для стилістич-
ного забарвлення тексту. В експресивно-стилістичних цілях використовую-
ються часові форми з дієсловами у формі на -た/だ /та/да/, яким надається
підкреслено перфектний відтінок (наявність наразі результату минулої дії),
причому це спостерігається у докопаній, присудко-предикатемній позиції:

小菊が咲いたから、

田中さんのおうちへ持って行ってあげようと思って。[529, с.20]

/Когіку-га сайта кара, Танакасан-но оучі-е мотте ітте агейо:-то омотте/

Розцвіли /і цвітуть/ хризантеми, тож віднесу кілька пані Танака.

Недокопані (непередикативні) форми дієслів на -ゝ/ /i/, -て/で /те/де/
не виражають значень абсолютного часу. Вони можуть указувати тільки на
часову співвіднесеність дій, і то не завжди. Основною їх функцією є вира-
ження розходжень у ступені зв'язаності дій між собою або передача стиліс-
тичних особливостей тексту. Наприклад:

1) паралельність дій у письмовій мові:

私は友達に行き、姉は家に帰った。

/Ваташі-ва томодачі-ні ікі, ане-ва учі-ні каетта/

Я поїхав до друга, а старша сестра – додому.

2) послідовність дій:

歯を磨いて、顔を洗って、朝ご飯を食べました。

/Ха-о мігайте, као-о аратте, асагохан-о табемашіта/

Я почистив зуби, умив обличчя й поснідав.

Як можна переконатися, у висловленні абсолютних часів ці форми спів-
відносяться зі значенням часу докопаніх дієслівних форм. Також слід за-
значити, що форма на -ゝ/ /i/ не завжди вказує на паралельність дій, а
форма на -て/で /те/де/ не завжди виражає попередню дію.

Категорія граматичного способу

Підсистему способу дієслів японської мови можна вважати такою, що складається із двох протиставлених груп: розповідних і наказових (нерозповідних) способів¹².

1) Розповідні способи:

- а) дійсний, або спосіб нейтральної вірогідності;
- б) можливий (імовірнісний), або спосіб проблематичної вірогідності;
- в) категоричний, або спосіб підкресленої вірогідності.

2) Наказові (нерозповідні) способи:

- а) позитивно-наказовий, або спосіб позитивного наказу;
- б) негативно-наказовий, або спосіб негативного наказу.

Виділення двох груп способів відбувається на таких підставах:

1) дійсний спосіб – це сукупність модальних значень і засобів їхнього вираження в дієслові, об'єднаних єдиною функцією – указувати на ступінь вірогідності дієслівного процесу й повідомлення в цілому з позиції суб'єкта мовлення;

2) наказовий спосіб – це сукупність модальних значень і засобів їхнього вираження в дієслові, об'єднаних загальною функцією – позначати ступінь наказу суб'єкта мовлення виконувати або не виконувати дієслівну дію.

У питальних і окличних реченнях аналоги форм дійсного способу уживаються переносно. Вони, як і словоформи ствердження-заперечення, виражають ступінь сили (вибагливості) запиту, ступінь ввічливості питання або ж підкреслюють емоційність вигуку.

До формальних засобів вираження дійсного способу належать синтетичні й аналітичні словоформи дієслів на -う/る /у/ру/, -た/だ /та/да/, -ます /мас/, -ました /машіта/, -ない /най/, -なかった /накатта/, -ません /масен/, -ませんでした /масендешіта/ тощо.

До формальних засобів вираження категоричного способу належать аналітичні словоформи дієслів на -う/るのです /у/ру нодес/, -た/だのだ /та/да нода/, -う/るの(ん)でした /у/рун но (н) дешіта/ (だ)った /датта/) і т. ін., -ないの(ん)です /най но (н) дес/ (だ) /да/, -なかったの(ん)だ /накатта но (н) да/ тощо:

このテレビは昨日買ったのです。

/Коно теребі-ва кіно: катта но дес/

Цей телевізор я купив учора.

¹² Різні погляди на категорію способу представлені у підрозділі «Теоретичні засади семантико-синтаксичної диференціації складнопідрядних речень у сучасній японській мові» розділу «Синтаксис».

Категоричність висловлювання може супроводжуватися відтінками:
а) обов'язку:

レポートは毎週提出するのだ。

/Репо:то-ва майшю: тейшюцусуру нода/

Ви повинні подавати звіт щотижня.

б) наказу:

- はやくするのですよ。

/Хаяку суру но дес йо/

Хутчій!

Умовний спосіб знаходить своє вираження у таких синтетичних й аналітичних формах дієслів, як -おう/よう /о:/йо:/, -たろう/だろう /таро:/ даро:/, -ませ /масе/, -ましたろう /машітаро:/, -う/る(の)でしょう /у/ру (но) дешьо:/, -た/だ(の)だろう /та/да (но) даро:/, -なかろう /накаро:/, -ないでしょう(だろう)/най дешьо: (даро:)/, -ませんでしたでしょう /масендешіта дешьо:/. Наприклад:

来月は桜の花が咲こう。

/Райгецу-ва сакура-но хана-га сако:/

Наступного місяця, мабуть, зацвіте сакура.

Синтетичні дієслівні словоформи на -おう/よう /о:/йо:/ і -ませ /масе/ у значенні умови вживаються не дуже часто. На сучасному етапі у цій функції вони зазвичай замінюються аналітичними формами на -でしょう /дешьо:/ і -だろう /даро:/.

Як уже говорилося, словоформи на -おう/よう /о:/йо:/ і -ませ /масе/ мають іще щонайменш два інших значення:

1) вираження волі (рішучості, наміру) мовця виконати дію або вираження запрошення до спільного виконання дії:

私も食べてみよう。

/Ваташі-мо табете мійо:/

А ну, і я скуштую...

2) запрошення (порада) виконати дію, у тому числі спільно:

早く仕事を進めよう。

/Хаяку шігото-о сусумейо:/

Швидше виконуймо роботу.

Позитивний наказовий спосіб має у своєму розпорядженні більшу кількість синтетичних й аналітичних словоформ, що розрізняються за сферою вживання, стилем мовлення, а також ступенем ввічливості або суворості до особи, стосовно якої висловлюється спонукування:

1) -え/e/, ろ/ро/, よ/йо/, い/i/;

2) -い/∅ なさい/i насай/, -い/∅ たまえ/i тамае/;

3) -て/で ください /те/де кудасай/ (くれ /куре/, ちょうだい /чьо:дай/, ごらん /горан/, くださいませ /кудасаімасе/).

Словоформа типу しろ /шіро/ (*Роби!*) виражає суворий наказ, уживається в командах, гаслах, у брутальній або фамільярній мові, а словоформи типу くださいませ /кудасаімасе/, ちょうだい /чьо:дай/, навпаки, є досить ввічливими і м'якими: くださいませ /кудасаімасе/ вживається стосовно вищих за рангом, а ちょうだい /чьо:дай/ стосовно дітей.

Негативний наказовий спосіб має у своєму розпорядженні синтетичні й аналітичні словоформи типу 1) -う/る /у/ру/ +な /на/; 2) ないてください /найдекудасай/ (くれ /куре/, くれたまえ /куретамае/ тощо).

Окремо, але обов'язково паралельно із способами, варто розглядати субспособи. Субспособи – це дієслівні словоформи, що вказують або на дійсний (реальний, актуальний) зв'язок діяча із самою дією чи її відсутністю, або на потенційність (бажаність, необхідність тощо) такого зв'язку, коли акцент робиться саме на характеристиці можливого зв'язку, а не на фактичному зв'язку. У японській мові виділяються наступні субспособи:

- 1) дійсний, тобто реальний (реалітив: 直説法 /чокусецухо:/);
- 2) бажаний (оптатив: 願望法 /ганбо:хо:/);
- 3) необхідний (дебітив: 義務法 /гімухо:/);
- 4) потенційний (потенціаліс: 仮定法 /катейхо:/).

Категорія граматичного виду

Категорію виду складають два опозиційні значення:

- 1) нетривалий вид (完了相 /канрьо:со:/);
- 2) тривалий вид (未完了相 /міканрьо:со:/).

Окрім видів виділяються субвиди, які наділені такими аспектуальними значеннями, як завершеність, результативність, повторюваність тощо, що сполучаються зі значеннями обох видів.

Нетривалий (загальний, невизначений) вид указує, що дана дія подається узагальнено, без спеціальної конкретної видової або субвидової характеристики. Видове значення сукупності синонімічних їй за категорією виду словоформ нетривалості виявляється в загальній підсистемі аспектуальності й насамперед у протиставленні з формами тривалого виду. Сукупність словоформ із єдиним значенням нетривалості становлять стверджувальні й заперечні словоформи зі значеннями теперешньо-майбутнього або

минулого часу кожного способу й субспособу, якщо вони не є аналітичними, утвореними за допомогою службового дієслова いる /іру/ (おる /ору/, いらっしゃる /ірашшыру/). У тривалому виді, утвореному за допомогою いる /іру/, ствердження/заперечення, час, спосіб та інше позначаються морфологічними різновидами цього службового слова, причому основне дієслово, вживане у формі тривалого виду, може передавати і дії неістот.

Тривалий (континуативний) вид є прямою протилежністю нетривалому. Він характеризує дію, що перебуває у процесі здійснення; у її протіканні, що розгортається за певних умов, будучи прив'язаною до конкретного часу, місця, або ж пов'язаною з іншою дією чи станом. Дієслово тривалого виду вказує, що дія відбувається чи відбувалася у певній ситуації або ж наочно.

Форма тривалого виду має два основні різновиди свого значення:

- 1) процесність (進行 /шінко:/, 継続 /кейдзоку/);
- 2) перфектність (結果 /кекка/).

На прояв перфектного значення впливає конситуація й особливо специфіка семантики дієслова: перехідність і неперехідність, граничність і неграничність. Семантика неграничних дієслів не пов'язана у своєму розгортанні з обов'язковим досягненням кінця дії, якогось вирішального рубежу; тут не має місця швидкоплинність, миттєвість – виражається тривалість: 住む /суму/ (жити), 歩く /аруку/ (ходити), 泣く /наку/ (плакати) тощо. Граничні дієслова позначають дію, що сполучена з досягненням кінця, переломного рубежу, певного результату; такі дії розгортаються швидко, миттєво: 来る /куру/ (прийти), やめる /ямеру/ (припинити), 死ぬ /шіну/ (умерти), 入れる /іреру/ (помістити), 立つ /тацу/ (встати) тощо.

Перфектне значення тривалого виду має декілька відтінків. У перехідних дієслів перфектне значення, сполучене зі значенням пасивності (діяч не вказується), виражається однозначно словоформою на -て/である /те/де ару/:

田中さんにはもう連絡してありますか。

/Танакасан-ніва мо: ренракушіте арімас ка/

З паном Танакою уже зв'язалися?

Категорія граматичного стану

Підсистему стану в японській мові можна представити так:

1) активний (дійсний, прямий) стан (能動態 /но:до:тай/);

2) неактивні (непрямі) стани:

а) пасивний стан (受身態 /укемітай/);

б) спонукальний стан (каузатив; 使役態 /шіекітай/);

в) спонукально-пасивний стан (пасивний каузатив; 使役受身態 /шіекі-укемітай/).

Дійсний стан виражається дієслівною словоформою без спеціальних афіксів неактивних станів, тобто центральною, початковою формою й іншими станово-немаркованими дієслівними формами:

部長が社員を叱った。

/Бучо:-га шяін-о шікатта/

Начальник відділу висварив співробітника.

誰かが電車の中でサーシャ君の足を踏んだ。

/Дарека-га денся-но нака-де Са:шякун-но аші-о фунда/

Хтось у поїзді наступив Сашкові на ногу.

Пасивний стан знаходить у японській мові вираження за допомогою спеціального афіксу -れ/られ /ре/pare/:

社員は部長に叱られた。

/Шяін-ва бучо:-ні шікарагета/

Співробітник був висварений начальником відділу.

サーシャ君は電車の中で誰かに足を踏まれた。

/Са:шякун-ва денся-но нака-де дарека-ні аші-о фумарета/

Хтось у поїзді наступив Сашкові на ногу.

Перший приклад демонструє так званий прямий пасив (直接受身 /чоку-сецуукемі/), а другий – опосередкований (間接受身 /кансецуукемі/). Якщо порівняти способи опису ситуації, в якій начальник висварив співробітника, за допомогою активної та пасивної форм, то перший випадок буде більш природним для української мови, а другий – для японської. Це пояснюється наявністю в японському мовленні тенденції дотримуватися єдності точок зору (視点統一 /шітен то:іцу/), що є специфічною рисою категорії стану в японській мові. Цим, вірогідно, можна пояснити також існування окрім прямого пасиву ще й опосередкованого. В українській мові конструкцій опосередкованого пасиву не існує.

Говорячи про специфічність категорії граматичного стану в японській мові, не можна не згадати того факту, що до деяких пасивних конструкцій

дуже важко (перший приклад), а іноді навіть неможливо (другий приклад) добрати активні відповідники:

- 1) それは無理だと考えられている。
/Соре-ва мурі да то кангаераретеіру/
Вважається, що це неможливо.
- 2) 雨に降られて、風邪を引いてしまった。
/Аме-ні фуарарете, кадзе-о хійте шіматта/
Потратив під дощ і застудився.

Субкатегорія спонукального стану, або каузативу, існує в мові для вираження значення примусу або дозволу виконати дію:

- 部長が社員をウクライナへ出張させた。
/Бучо:-га шяін-о Укураіна-е шюччо:сасета/
*Начальник відділу відрядив /змусив їхати у відрядження/
співробітника до України.*

Через згадану вище тенденцію до дотримання єдності точок зору в японській мові існує й субкатегорія спонукально-пасивного стану (пасивного каузативу):

- 社員は部長にウクライナへ出張させられた。
/Шяін-ва бучо:-ні Укураіна-е шюччо:сасерарета/
*Співробітник був відряджений /змушений їхати у відрядження/
начальником відділу до України.*

Як можна переконатися, система категорії граматичного стану в японській мові окрім морфологічних має ще й синтаксичні елементи, а отже є підстави не вважати її суто морфологічною категорією. Учені схиляються до думки, що чіткої межі між морфологією і синтаксисом немає, і японський мовний матеріал у багатьох аспектах є тому підтвердженням.

Граматична категорія директиву

Дієслівна категорія директиву, подібно до категорій виду й стану, відноситься до спеціалізованих категорій дієслова і вказує на спрямованість дії особи, тобто на те, що особа діє не у своїх інтересах, а заради інших осіб, причому безпосереднє згадування цих осіб надає мовленню шанобливості.

Ця категорія факультативна, вона з'являється в особливих умовах, коли виникає необхідність підкреслити ставлення суб'єкта дії до дії, спрямова-

ність дії на певну особу й коли це виявляється важливим у зв'язку із цільовою установкою суб'єкта мовлення.

Найчастіше в текстах зустрічаються речення з неуточненою спрямованістю дії; якщо ж спрямованість потрібно маркувати, то це відбувається за рахунок використання спеціальних службових дієслів-маркерів категорії директиву. Порівняймо:

1) 友達が面白い本を買った。

/Томодачі-га омошірой хон-о катта/

Друг купив книгу

/найвірогідніше, для себе; можливо – для іншої особи/.

2) 友達が本を買ってくれた。

/Томодачі-га хон-о катте курета/

Друг купив книгу /для мовця, осіб, що належать до кола мовця – у будь-якому разі зрозуміло, що ця покупка є для мовця вигідною/.

Категорія директиву, поза сумнівом, наявна в японській мові, оскільки містить у собі два протипоставлених значення, при чому друге значення знаходить реалізацію у двох головних випадках:

1) дія виконується у власних інтересах;

2) дія виконується не для задоволення власних потреб діяча, а в інтересах інших осіб:

а) дія виконується першою особою для другої й третьої, другою особою – в інтересах третьої, третьою особою – в інтересах іншої третьої особи;

б) дія виконується другою особою в інтересах першої, третьою особою в інтересах другої або першої, однією третьою особою заради іншої третьої.

У першому випадку (а) значення директиву виражається аналітичною формою дієслова на -て/でやる /te/де яру/ (あげる/さしあげる /ageru/сашіагеру/), яка вказує на те, що суб'єкт дії виконує цю дію заради другої або третьої особи. Іноді таке значення директиву нейтралізується, і виражається тільки активність діяча або його готовність виконати дію:

毎朝ジョギングをしてやろう。

/Майаса джьоґінгу-о шіте яро:/

Кожного ранку бігатиму.

Службове дієслово あげる /ageru/ є нейтральним членом ряду «さしあげる /сашіагеру/ – あげる /агеру/ – やる /яру/» і використовується у більшості випадків, коли дія спрямована на особу, однакового з діячем рангу, або коли ранг об'єкта спрямування є невизначеним або несуттєвим. Дієслово さしあげる /сашіагеру/ вживається при вираженні спрямування дії на осіб, вищих за рангом, ніж діяч (начальники, вчителі, лікарі, люди похилого віку). При спрямуванні дії на нижчих за рангом осіб (здебільшого це діти або підлеглі) використовується службове дієслово やる /яру/.

先生に本を贈ってさしあげました。
/Сенсей-ні хон-о окутте сашіагемашіта/
Подарував книгу викладачеві.
友達に本を贈ってあげました。
/Томодачі-ні хон-о окутте агемашіта/
Подарував книгу другові.
弟に本を贈ってやりました。
/Ото:то-ні хон-о окутте ярімашіта/
Подарував книгу молодшому брату.

У другому випадку (б) дія виконується не першою особою, а опис кожної такої ситуації мовними засобами має два різновиди:

- 1) підметом речення є діяч;
- 2) підметом речення є особа, на яку спрямована дія.

У першому різновиді опису значення директиву передається аналітичними словоформами на -て/でくれる /те/де куреру/ та -て/でくださる /те/де кудасару/. Перша форма використовується тоді, коли діячами виступають особи рівні або нижчі за рангом, ніж особа, на яку спрямована дія. Друга форма вказує на те, що діячем є вища за рангом особа:

友達が空港まで送ってくれました。
/Томодачі-га ку:ко:-маде окутте куремашіта/
Друг провів мене до аеропорту.
妹が絵を描いてくれました。
/Мо:то-га е-о кайте куремашіта/

Молодша сестра намалювала для мене малюнок.

Аналітичні словоформи на -て/でもらう /те/де морау/ та -て/でいただく /те/де ітадаку/ використовуються у другому різновиді, коли підметом речення виражена особа, на яку спрямована дія. Перша із названих форм – нейтральна (діяч рівний або нижчий за рангом), а друга – шаноблива (діяч – вища за рангом особа).

友達に空港まで送ってもらいました。
/Томодачі-ні ку:ко:-маде окутте мораімашіта/
Друг провів мене до аеропорту.
妹に絵を描いてもらいました。
/Мо:то-ні е-о кайте мораімашіта/

Молодша сестра намалювала для мене малюнок.

先生によく分からなかったところを説明していただきました。
/Сенсей-ні йоку вакаранакатта токоро-о сецумейшіте ітадакімашіта/

Викладач пояснив мені моменти, які я не дуже добре розумів.

В японській мові ситуації, коли друга чи третя особа виконує дію на користь першої особи, описуються в два способи, оскільки існують відпо-

відні конотації: якщо підметом речення є діяч, це означає, що він виконує дію на користь іншої особи, здебільшого, з власної ініціативи; якщо ж підметом є особа, на яку спрямована дія, то саме вона у якійсь спосіб ініціювала виконання дії на власну користь, давши діячеві зрозуміти, що потребує виконання цієї дії. В українській мові розмежування у використанні граматичних засобів на такому рівні не відбувається, оскільки, по-перше, відсутня граматична категорія директиву і, по-друге, вираження відповідних значень за допомогою лексичних засобів не має, здебільшого, регулярного характеру (іноді при перекладі додається «мені», «для мене», «йому», «для нього» тощо, але це необов'язково).

Необхідно провести одну важливу паралель. Оскільки в реченнях з дієслівним присудком на -て/でもらう/いただく /te/de morau/itadaku/ суб'єкт дії оформлюється як додаток, а об'єкт (непрямий, особа, на яку спрямована дія) – як підмет, такі речення за змістом аналогічні реченням з пасивною будовою:

サーシャ君は日本人の友達に手紙を見てもらいました。

/Са:шякун-ва ніхонджін-но томодачі-ні тегами-о міте мораімашіта/

Сашко попросив свого друга-японця переглянути листа.

サーシャ君は日本人の友達に手紙を見られました。

/Са:шякун-ва ніхонджін-но томодачі-ні тегами-о міраремашіта/

Друг-японець побачив Сашкового листа.

По суті, обидва речення описують одну й ту саму дію (*друг-японець подивився на лист Сашка*), але на граматичному рівні тут виражаються зовсім різні додаткові значення: перше речення означає, що особа, на яку спрямована дія, бажала, щоб ця дія була виконана; якщо ж для опису ситуації використовується речення другого типу, то дія, виконання якої зазнав об'єкт, була, найвірогідніше, небажаною.

Формальні засоби граматичної категорії директиву широко використовуються для вираження волевиявлення або прохання:

日本語学科の学生たちにもっと勉強してもらいたい。

/Ніхонгоакка-но гакусейтачі-ні мотто бенкьо:шіте мораітай/

Я хочу, щоб студенти-японісти більше навчалися.

皆さんに協力していただきたいと思います。

/Мінасан-ні кьо:рьокушіте ітадакітай то омоімас/

Мені хотілося б, щоб ви допомогли мені у цьому.

相談にのっていただきたいんですが、

いつお時間よろしいでしょうか。

/Со:дан-ні нотте ітадакітай н дес га,

いцу оджікан йорошій дешьо: ка/

Я хочу з Вами порадитись. Коли Ви матимете час?

国語辞典を貸していただきませんか。
/Кокугоджітен-о кашіте кудасаімасен ка/
Чи не позичите мені тлумачний словник?

Часто вираження таких значень відбувається у комплексі з категорією стану – використовуються формальні засоби субкатегорії спонукального стану:

ただ今より発表させていただきます。
/Тадаіма-йорі хаппьо:сасете ітадакімас/
З Вашого дозволу я розпочну виступ.
病院へ行かなければいけないので、
今日は早退させていただけないでしょうか。
/Бьо:ін-е іканакеробанаранай ноде,
кьо:-ва со:тай сасете ітадакенай дешьо: ка/

Мені потрібно до лікарні. Чи не дозволите мені сьогодні піти раніше?

Граматична категорія соціально-особистісних відносин (категорія ввічливості)

В.М. Алпатов вважає чітким зіставлення двох типів форм в японській мові і говорить про дві різні, але близькі за значенням граматичні категорії [7].

Перша з них виражає ставлення мовця до співрозмовника. Це так звана категорія *адресиву*. У ній виділяються *адресивні* (з суфіксом -ます /мас/ і відповідні до них за значенням) та *неадресивні* (без суфікса -ます /мас/ і відповідні до них за значенням) форми.

Друга категорія виражає ставлення мовця до особи, про яку йдеться у реченні. Це категорія *гоноративу*. В рамках цієї категорії виділяються три групи форм, розмежування яких є досить поширеним у сучасній японській лінгвістиці: *нейтральні*, *гоноративні* («шанобливі») та *депреціативні* («скромні») форми. Вони утворюють дві опозиції: «гоноративні форми – негоноративні форми» та «депреціативні форми – недепреціативні форми». В.М. Алпатов зазначає, що нейтральні форми є одночасно негоноративними і недепреціативними; форм, які одночасно є і гоноративними, і депреціативними, не існує, якщо не брати до уваги поодиноких випадків.

Хірабаяші Йошіске та Хама Юміко [570] роблять акцент на тому, що категорія ввічливості (敬語 /кейго/) залежно від різноманітних взаємин між

мовцем, співрозмовником та особами, про яких ідеться у мовленні, регламентує використання мовних засобів і тим самим висвітлює згадані взаємини. Категорія 敬語 /кейго/ зазвичай поділяється на три субкатегорії: 丁寧語 /тейнейго/, 尊敬語 /сонкейго/ та 謙讓語 /кенджьо:го/. 尊敬語 /сонкейго/ – це форми, які підвищують статус співрозмовника або людей, про яких говориться і безпосередньо виражають повагу. 謙讓語 /кенджьо:го/ – форми, які «знижують» статус мовця і опосередковано виражають повагу. Форми 丁寧語 /тейнейго/ надають мовленню ввічливого забарвлення, і за рахунок цього виражається повага до слухача.

Існує й більш новітня концепція:

- 1) 尊敬語 /сонкейго/ (вираження поваги, коли говорять про інших осіб);
- 2) 謙讓語 /кенджьо:го/ (вираження поваги, коли говорять про себе, але по відношенню до поважних осіб);
- 3) 丁寧語 /тейнейго/ (ввічливо-нейтральні форми, які використовуються малознайомими співрозмовниками або у формальних ситуаціях);
- 4) 丁寧語 /тейчо:го/ (мова суто формальних ситуацій; ввічливі форми вживаються без установки на конкретну особу);
- 5) 美化語 /бікаго/ (засоби прикрашення мови).

Як видно, про «підвищення» й «зниження» тут уже не йдеться; субкатегорій виділяється загалом п'ять, але взаємини між комунікантами найкраще відображають перші три.

Цікавим є той факт, що дослідники англійської мови П. Браун та С. Левінсон [418] також виділяють три типи ввічливості: позитивну ввічливість («*positive politeness*»), форми для вираження поважного ставлення; негативну ввічливість («*negative politeness*») для вираження стриманості; ввічливість «безпечної відстані» («*off-record politeness*»). За функціональним призначенням ці категорії майже повністю співпадають із японськими 尊敬語 /сонкейго/, 謙讓語 /кенджьо:го/ та 丁寧語 /тейнейго/ відповідно. А такі поняття, як «позитивний» та «негативний» у даному контексті навряд чи означають наявність/відсутність або ствердження/заперечення. Їх можна співставити із поняттями «безпосередній» та «опосередкований» – ключовими ознаками 尊敬語 /сонкейго/ та 謙讓語 /кенджьо:го/. «Безпечна відстань» означає нейтральність (відсутність фамільярності, що може когось зачепити), яка притаманна 丁寧語 /тейнейго/.

Наведемо приклади мовленнєвої реалізації кожної із трьох головних субкатегорій (Табл. 14).

Для вираження категоріального значення необхідна наявність якоїсь особи: співрозмовника для 丁寧語 /тейнейго/ та 謙讓語 /кенджьо:го/; особи, про яку говориться, для 尊敬語 /сонкейго/. Однак не завжди йдеться саме про осіб, і не завжди звертаються до певного співрозмовника. У такого

роду випадках можна зустріти нейтралізацію зіставлення форм (або використання зіставлень для передачі іншого змісту), що дійсно відбувається в японській мові. Тому, передусім, вводяться такі пари ознак:

- 1) наявність або відсутність співрозмовника;
- 2) наявність або відсутність особи, про яку говориться.

Таблиця 14

Мовленнєва реалізація субкатегорій 尊敬語 /сонкейго/, 謙讓語 /кенджьо:го/ та 丁寧語 /тейнейго/ у сучасній японській мові

<p>尊敬語 /сонкейго/</p>	<p>先生、あしたは何時に学校にいらっしゃいますか。[554, c.194] /Сенсей, ашіта нанджи-ні гакко:-ні ірашшяімас ка/ <i>Вчителю, о котрій години Ви завтра прийдете до школи?</i> 課長、ワインを召し上がりますか。[554, c.194] /Качо:, ваін-о мешіагарімас ка/ <i>Пане начальнику, Ви питимете вино?</i> 会長は10月8日にイタリアからお帰りになります。[554, c.195] /Кайчо:-ва джю:гацуйо:ка-ні Ітарія-кара окаері-ні нірімас/ <i>Голова ради директорів 8 жовтня повертається з Італії.</i></p>
<p>謙讓語 /кенджьо:го/</p>	<p>先生もパーティーにお呼びしようと思うんだけど、田口さん、先生のご都合聞いてくれない？[446, c.113] /Сенсей-мо па:ті:-ні ойобішійо: то омоу н дакедо, Тагучісан, сенсей-но гоцуго: кійте курунай/ <i>Я збираюся запросити на вечірку і нашого викладача. Тагучі, ти не міг би запитати, чи зможе він прийти?</i> 披露宴に岡さんもご招待しましょうか。[446, c.113] /Хіро:ен-ні Окасан-мо гошьо:тайшімашьо: ка/ <i>Може і пана Оку запросимо на весілля?</i></p>
<p>丁寧語 /тейнейго/</p>	<p>へやの外から山田さんを何回呼んでも、返事がありませんでした。[554, c.159] /Хея-но сото-кара Ямадасан-о нанкай йондемо, хенджи-га арімасен дешіта/ <i>Скільки б пана Ямаду не кликали знадвору, відповіді не було.</i> おくれるととりかえしがつきませんよ。[473, c.7] /Окуреру-то торікаеші-га цукімасен йо/ <i>Якщо запізнитесь, не буде вороття.</i> まことに勝手ながらあれがなくなってみると、家が家でなくなるのであります。[473, c.40] /Макотоні катте нагара аре-га наку натте міру то, іе-га іе денaku нару но деарімас/ <i>Пробачте мені мій егоїзм, але коли цієї речі не стало, то вже й рідний дім наче не рідний.</i></p>

Окрім того, чимало авторів, які описують форми ввічливості, оперують у тій чи іншій формі поняттями «вищий», «рівний» і «нижчий» (у працях японських дослідників – 目上 /меуе/, 同士 /до:ші/ (同年輩 /до:ненпай/) та 目下 /мешіта/ відповідно). Вони зазначають, що по відношенню до вищих використовуються більш ввічливі форми, ніж по відношенню до рівних, а до відношенню до рівних більш ввічливі, ніж по відношенню до нижчих.

Відношення «вищий – рівний – нижчий» мають доволі загальний характер, їх можна виявити у будь-якій ситуації. Саме такі відношення і стали, ймовірно, передумовою виникнення та розвитку категорії ввічливості, але навряд чи можна говорити про те, що в усіх ситуаціях, де наявні відношення такого роду, вживаються ввічливі форми. Наприклад, попри існування таких відношень у сім'ї, в розмові батьків з дітьми форми ввічливості майже не вживаються.

Отже, постає питання, кого і в яких ситуаціях вважають вищим, рівним або нижчим, і, відповідно, які форми вживаються в залежності від цього. Ця проблема детально розроблялася японськими лінгвістами, що займалися і продовжують займатися дослідженнями у світлі Теорії мовного існування (言語生活 /генго сейкацу/). Загальну характеристику цього напрямку в японському мовознавстві дали свого часу М.Й. Конрад (1891-1970) [177] та С.В. Неверов (1924-1991) [244]. Існує велика кількість робіт, де розглядаються питання вживання тих чи інших форм у залежності від соціального статусу мовця та інших осіб, їх статі, віку та інших ознак. У цьому зв'язку передусім потрібно згадати масштабне дослідження «敬語と敬語意識 /кейго-то кейгоішікі/», здійснене на базі великої кількості матеріалу, зібраного у містах Уено (префектура Міе) і Окасаки (префектура Айчі) шляхом запису бесід різного характеру зі спеціально підібраними інформантами, а також запису спонтанного усного мовлення [7]. Не можна залишити поза увагою й більш нову ґрунтовну працю «敬語表現 /кейго хьо:ген/», в якій викладені головні погляди на категорію ввічливості та систему мовних засобів японського мовленнєвого етикету провідних сучасних лінгвістів Кабая Хіроші, Кавагучі Йошікадзу та Сакамото Мегумі [481], а також ще цілу низку цікавих джерел.

При оцінюванні мовцем тієї чи іншої особи як вищого, рівного або нижчого передусім відіграють роль відношення осіб у залежності від їх соціального статусу. Треба завжди враховувати, що тут відбивається не реальна ієрархічна структура суспільства, а уявлення про неї у свідомості співрозмовників, яке подекуди може бути й дещо викривленим.

Окрім соціального статусу, зіставлення за ознакою «вищий – рівний – нижчий» пов'язане також із віковими відмінностями: старші за віком вва-

жаються вищими, молодші – нижчими. Крім того, чоловік традиційно розглядається як вищий по відношенню до жінки, і тут важко відмежувати чинники, пов'язані з нерівноправним положенням жінки у суспільстві, від чинників, пов'язаних з існуючою традицією, згідно з якою жінки повинні розмовляти підкреслено ввічливо (це може навіть вважатися атрибутом жіночності). Останнім часом, однак, внаслідок суттєвої модернізації японського суспільства, чоловіча і жіноча мова помітно зблизилися. Попри це, й понині відношення між чоловіком і жінкою за інших рівних умов розглядаються на рівні мовлення як відношення вищого і нижчого.

Існують й інші причини, які визначають відношення між тими чи іншими людьми як відношення вищого і нижчого. Про це чимало говорять японські фахівці, що виділяють поруч із соціальними чинниками також психологічні. Особливо детально цим питанням займався Оіші Хацутаро (大石初太郎; 1911-2003) [470; 471; 472].

Зокрема вважається, що у разі прохання про щось дуже обтяжливе, надзвичайно незручне для співрозмовника між комунікантами автоматично виникають відношення нерівності.

Якщо відмінності за якимись параметрами вступають у суперечність між собою, вирішальну роль відіграє те, що сприймається як найбільш значуще у комунікативній ситуації, яка розглядається. Наприклад, при звертанні сина до матері остання, звичайно, розглядається як особа вища, і це свідчить про те, що вік є більш значущим, ніж стать. У сфері обслуговування та бізнесу покупець, клієнт завжди вважається вищим незалежно від його соціального статусу, віку та статі.

Ознаки «вищий», «рівний» та «нижчий» не можна вважати єдиними, які визначають вибір мовних засобів при спілкуванні. Так, по відношенню до різних осіб однакового соціального статусу й віку – друзів і незнайомих людей – застосовуються різні форми ввічливості; відносно перших менш ввічливі. У зв'язку з цим у більшості наукових та методичних праць, у тому чи іншому вигляді, виділяється ще одна пара ознак, які також можна вважати диференційними ознаками для категорії соціально-особистісних відношень. Це такі ознаки, як «свій – чужий» (ウチ /uchi/ – ソト /soto/). На рівні інтерпретації це зіставлення пов'язане з тим, чи належить певна особа до тієї самої групи людей, що й мовець. Як «свій» (ウチ /uchi/) може розглядатися член сім'ї, друг, колега по роботі тощо. На сприйняття тієї чи іншої особи як «свого» чи «чужого» може впливати участь у комунікативному акті інших осіб. Наприклад, якщо рядові службовці згадують у розмові директора фірми, він буде маркований як «чужий» (ソト /soto/), оскільки стоїть далі від мовця, ніж співрозмовник, але у розмові зі співробітниками іншої фірми цей директор буде «своїм» (Табл. 15).

**Мовленнєва реалізація
диференційної ознаки «свій – чужий»
у сучасній японській мові**

Розмова двох співробітників на роботі	A: 社長はもう帰られましたか。 /Шячо:-ва мо: каераремашітака/ B: ええ、もうお帰りになりました。 /Е:, мо: ока ері-ні нарімашіта/	A: Директор уже пішов додому? B: Так, уже пішов.
Телефонна розмова секретаря зі співробітником іншої фірми	A: 田中社長はいらっしゃいますか。 /Танакашячо:-ва ірашшяімас ка/ B: 社長はただ今出かけておりますが… /Шячо:-ва тадаіма декакете орімас га/	A: Директор фірми пан Танака є? B: Директор вийшов на деякий час.

Окреслених вище ознак вистачає для опису функціонування більшості форм субкатегорій 丁寧語 /тейнейго/, 尊敬語 /сонкейго/ та 謙讓語 /кенджьо:го/. Проте, існує ще один важливий чинник: наскільки учасники комунікативного акту знайомі один одному. Залежно від цього обираються форми як складові стилю, в якому здійснюється комунікація. Оскільки часто люди із часом стають знайомими ближче, отримують більше інформації один про одного, характер комунікації (стиль, тональність) змінюється. При цьому, як свідчить аналіз мовного матеріалу, цей процес може проходити в обох напрямках: зміна форм, що вживаються, від більш ввічливих до менш ввічливих і, навпаки, від менш ввічливих до більш ввічливих. Наприклад, людина, що була налаштована ворожо, спочатку використовувала прості (фамільярні, а в цьому випадку точнішим буде сказати – неввічливі) форми, а згодом переходить на нейтральний рівень і послуговується засобами субкатегорії 丁寧語 /тейнейго/:

すると、あなた、本当に県庁の人じゃないんですね。

/Суру-то, анта, хонто:-ні кенчо:-но хіто джянай н дес не/

Виходить, ти не з адміністрації префектури, так?

У наступному прикладі розмовляють люди приблизно одного віку:

「先週休んだので、今度の試験の範囲を
教えていただけませんか。」

/Сеншю: ясунда ноде, кондо-но шікен-но
хан'і-о ошіете ітадакемасен ка/

「ええ、いいですよ。」

/Е:, іі дес йо/ [573, с.57]

- Я пропустив заняття минулого тижня. Чи не могли б Ви сказати мені, що виноситися на цей іспит?
- Добре. -

Ті самі люди зустрічаються згодом у магазині:

「あら、今日学校で会いましたね。」
/Ара, кьо: гакко-де аїмашіта не/
「ああ、さっき試験の範囲を教えてください
ありがとうございます。」
/А:, саккі шікен-но хан'і-о ошіете курете
арігато:/ [573, с.57]

- О, та ми з вами сьогодні бачилися
в інституті!
- Дійсно! Дякую, що розповіла про
матеріал на іспит.

У цьому випадку перехід від нейтральних форм до приятельських зумовлений тим, що учасники комунікації знайомляться ближче, виявляють спільні інтереси тощо, а також тим, що за віковим чинником обидва співрозмовники рівні. З цієї ж причини відношення у наведеному раніше прикладі ситуації спілкування молодшої і старшої людини не пішли далі нейтрального рівня.

Таким чином доходимо висновку, що стратегія ввічливості забезпечується вибором відповідних формальних засобів вираження лексико-граматичної категорії ввічливості, а цей вибір, у свою чергу, регламентується більш ніж одним типом відношень між комунікантами. Зокрема, О.П. Фролова пропонує виділяти п'ять типів таких відношень:

1) 上下関係 /джьо:ге канкей/ (відношення між вищими та нижчими за рангом людьми);

2) 先後関係 /сенко: канкей/ (вираження поваги до старших колег, попередників);

3) 恩恵関係 /онкей канкей/ (вираження шанобливості до тих, кому мовець чимось зобов'язаний, хто опікувався ним /вчителі, гаранті, лікарі тощо/);

4) 利害関係 /рігай канкей/ (відношення взаємної зацікавленості /крамниця – покупець, фірма – клієнт тощо/);

5) 親疎関係 /шінсо канкей/ (близькі та віддалені стосунки: вибір типу мовленнєвої поведінки при спілкуванні з друзями, сусідами, знайомими, малознайомими та незнайомими людьми) [381].

Сполучення у різному співвідношенні зазначених типів відношень між комунікантами визначає стилістичну тональність комунікативного акту. Зокрема, у європейському культурному ареалі виділяють п'ять тональностей: високу, нейтральну, звичайну, фамільярну, вульгарну.

Висока тональність спілкування притаманна суто формальним ситуаціям. Нейтральна тональність побутує при спілкуванні з посадовцями в різноманітних державних та громадських установах. Звичайною тональністю характеризується сфера обслуговування, фамільярною – спілкування в сімейному колі чи у товаристві друзів. З вульгарною ж тональністю можна зіткнутися у проблемних, конфліктних ситуаціях.

Мовленнєву реалізацію лексико-граматичної категорії ввічливості у сучасній японській мові можна аналізувати і в цій площині.

І останнім, але надзвичайно важливим чинником є місце або обставини (場 /ба/), за яких відбувається комунікативний акт. Одні й ті самі співрозмовники можуть по-різному говорити залежно від того, де знаходяться: на лекції у навчальному закладі, на робочому місці у процесі роботи чи на відпочинку, на вулиці, в магазині, вдома тощо. Тому розрізняють офіційні місця, офіційні обставини спілкування (改まり /аратамарі/) та неофіційні (くだけ /кудаке/). Порівняймо різні обставини (Табл. 16).

Таблиця 16

Порівняння комунікативних актів за різних обставин спілкування (場 /ба/)

У коридорі університету	「今日のゼミ、3時からだよ。」 /Кьо:-но дзємі, санджі-кара да йо/ 「うん、わかった。」 /Ун, вакатта/ [573, с.57]	- Сьогоднішній семінар починається о третій. - Зрозумів.
В аудиторії під час за- няття	「ここまで何か質問はありませんか。」 /Коко-маде наніка шіцумон-ва арімасєн ка/ 「あの、質問してもよろしいでしょうか。」 /Ано, шіцумоншітемо йорошії дешьо: ка/ [573, с.57]	- Чи є запитання щодо цього? - Вибачте, можна питання?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович А.В. Особенности структуры описания и его композиционная роль в жанрах публицистики // Вопросы стилистики. – М., 1966. – С. 202-214
2. Абуков Х.Х. К вопросу о словах китайского происхождения в современном японском языке // Японский лингвистический сборник [Отв. ред. А.А. Пашковский]. – М., 1959. – С. 220-223
3. Аванесов Р.И. Русское литературное произношение. – М., 1972. – 415 с.
4. Аванесов Р.И. Фонетика современного русского литературного языка. – М., 1956. – 240 с.
5. Адмони В.Г. Основы теории грамматики. – М.- Л., 1964. – 105 с.
6. Акимова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка. – М., 1990. – 166 с.
7. Алпатов В.М. Категории вежливости в современном японском языке. – М., 2009. – 152 с.
8. Алпатов В.М. О выделении деривационных единиц в японском языке // Актуальные проблемы японского языкознания. – М., 1986. – С. 4-12
9. Алпатов В.М. О соотношении исконных и заимствованных элементов в системе японского языка // Вопросы языкознания. – №4. – М., 1976. – С. 87-95
10. Алпатов В.М. Структура грамматических единиц в современном японском языке. – М., 1979. – 149 с.
11. Алпатов В.М. Япония: язык и общество. – М., 2003. – 208 с.
12. Алпатов В.М., Аркадьев П.М., Подлеская В.И. Теоретическая грамматика японского языка. [В 2-х кн. Кн. 1]. – М., 2008. – 560 с.
13. Алпатов В.М., Басс И.И., Фомин А.И. Японское языкознание VIII-XIX вв. // История лингвистических учений. Средневековый Восток. – Л., 1981. – С. 262-299
14. Алпатов В.М., Вардуль И.Ф., Старостин С.А. Грамматика японского языка. – М., 2000. – 150 с.
15. Апресян Ю.Д. Исследования по семантике и лексикографии. Т. I: Парадигматика. – М., 2009. – 568 с.
16. Апресян Ю.Д. Типы информации для поверхностно-семантического компонента модели «Смысл ↔ Текст». – Wien: Wiener Slawistischer Almanach, 1980. – 119 S.
17. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. – М., 1991. – 139 с.
18. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. – М., 2004. – 384 с.
19. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. (Логико-семантические проблемы). – М., 2003. – 384 с.
20. Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. – Ростов н/Д., 1946. – 316 с.
21. Ахманова О.С. Словарь омонимов русского языка // Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография: Хрестоматия и учебные задания [Сост. Л.А. Ивашко, И.С. Лутовинова, Д.М. Поцепня и др.; отв. ред. Д.М. Поцепня]. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб., 2002. – С. 162-170
22. Ашукин Н.С, Ашукина М.Г. Крылатые слова. – М., 1998. – 336 с.

23. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. – ч. 3 (Синтаксис, пунктуация). – М., 1981. – 271 с.
24. Бабкин А.М. Лексикографическая разработка русской фразеологии // Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография: Хрестоматия и учебные задания [Сост. Л.А. Ивашко, И.С. Лутовинова, Д.М. Поцепня и др.; отв. ред. Д.М. Поцепня]. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб., 2002. – С. 336-346
25. Бакулина Н.С. Эмоционально-фонетические подсистемы языка: фонетика скороговорки, фонетика междометий. – М., 1992. – 156 с.
26. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка; [пер. с франц. Е.В. и Т.В. Вентцель]. – М., 1955. – 416 с.
27. Баран Я.А. Фразеология у системе мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». – К., 1998. – 32 с.
28. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. – М., 1960. – 422 с.
29. Батюк І. Лексичні особливості жаргону японської мафії якудза // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – Випуск 27. – С. 3-7
30. Белошапкина В.А. Сложное предложение в современном русском языке. (Некоторые вопросы теории). – М., 1967. – 160 с.
31. Белошапкина В.А. Современный русский язык. Синтаксис. – М., 1977. – 41 с.
32. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание. – М., 1979. – 416 с.
33. Бессонова Е.Ю. Японские письменники на рубеже XX и XXI веков // Сборник тезисов докладов профессором, преподавателей и научных сотрудников ИСАА при МГУ, подготовленных для конференции «Ломоносовские чтения 2004». – М., 2004.
34. Благовещенская О.В. Язык молодежи в Японии : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.22 «Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии (индо-иранские языки; синитические языки; алтайские языки; афразийские и нигеро-конголезские языки). – М., 2007. – 24 с.
35. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики: Учеб. – 3-е изд., испр. – М., 2002. – 160 с.
36. Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики. – Казань, 1935. – 356 с.
37. Богуславская Г.П. Коммуникативная направленность обучения грамматике иностранного языка // Стратегії та методи навчання мовам для спеціальних цілей. – К., 2003. – С. 15-16
38. Большой японско-русский словарь / [под ред. Н. И. Конрада]. Т. 1. – М., 1970. – 807 с.
39. Большой японско-русский словарь / [под ред. Н. И. Конрада]. Т. 2. – М., 1970. – 919 с.
40. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика // Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография: Хрестоматия и учебные задания [Сост. Л.А. Ивашко, И.С. Лутовинова, Д.М. Поцепня и др.; отв. ред. Д.М. Поцепня]. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб., 2002. – С. 223-230
41. Бондар О.І. Японські запозичення в українській мові: правила написання // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури. Випуск 17/2012. – К., 2012. – С. 5-9

42. Бондаренко І.П. Практична транскрипція японських слів літерами українського алфавіту (З практики створення перших вітчизняних українсько-японського і японсько-українського словників) // Доповіді та повідомлення IV Міжнародного конгресу україністів. – К., 2002. – С. 406-412

43. Бондаренко І.П. Транскрипція японської лексики літерами українського алфавіту // Записки з українського мовознавства (Opera annua in linguistica Ukrainiana): Збірник наукових праць ОДУ. – Одеса, 1999. – Випуск 7 (Fascicillum 7). – С. 77-88

44. Бондаренко І., Хіно Т. Українсько-японський словник / За ред. Ю.О. Карпенка. – К., 1997. – 250 с.

45. Бондаренко І., Хіно Т. Українсько-японський, японсько-український словник. Навчальний словник японських ієрогліфів. – К., 1998. – 592 с.

46. Бондарец О.Э. Иноязычные заимствования в речи и языке: лингвосociологический аспект. – Таганрог, 2008. – 144 с.

47. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл. – Л., 1978. – 176 с.

48. Бондарко Л.В., Вербицкая Л.А., Гордина М.В. Основы общей фонетики. – СПб., 1991. – 152 с.

49. Борченко Е.Д. Синтаксический стандарт в газете // Языковая норма и статистика. – М., 1977. – С. 102-113

50. Босова Л.М. Соотношение семантических и смысловых полей качественных прилагательных: психолингвистический аспект. – Автореферат дис. ... д-ра филол. наук. – Барнаул, 1998. – 43 с.

51. Быкова С.А. Диалекты восточной и западной ветвей и их роль в японском обществе // Япония. Язык и культура: Альманах. – М., 2002. – С. 7-15

52. Быкова С.А. Устойчивые словосочетания в современном японском языке. – М., 1985. – 63 с.

53. Быкова С.А. Японско-русский фразеологический словарь. – М., 2000. – 272 с.

54. Быкова С.А., Ямада Мидори. Японский язык. Пособие по переводу документации. – М., 2001. – 144 с.

55. Валгина Н.С. Современный русский язык. Синтаксис. – М., 2003. – 416 с.

56. Вардуль И.Ф. Очерки потенциального синтаксиса японского языка. – М., 1964. – 148 с.

57. Васина Н.И. Так говорят японцы. Крылатые фразы на японском и русском языках: учеб. пособие. – М., 2006. – 175, [1] с.

58. Вербенец М.Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування: дис ... кандидата філол. наук : 10.02.01. – К., 2004. – 242 с.

59. Вербицкая Л.А. Давайте говорить правильно. – М., 1993. – 143 с.

60. Вербицкая Л.А. Теоретические проблемы интерференции при обучении русскому языку (система и норма) // Национальное и интернациональное в развитии языков: Межвузовский сборник научных трудов. – Иваново, 1984. – С. 22-27

61. Вербицкая Л.А., Игнаткина Л.В. Практическая фонетика русского языка для иностранных учащихся. – СПб., 1993. – 151 с.

62. Веренинова Ж.Б. Текст лекций по теоретической фонетике английского языка: Интонация. Часть III. – М., 1991. – 62 с.

63. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике [составители М.В. Ляпон, Н.Ю. Шведова]. – М., 1975. – 560 с.

64. Виноградов В.В. Из истории изучения русского синтаксиса. – М., 1958. – 400 с.

65. Виноградов В.В. История русских лингвистических учений. – М., 1978. – 367 с.
66. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 140-161
67. Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения // История советского языкознания. – М., 1981. – С. 316-321
68. Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики. – М., 1981. – 320 с.
69. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М., 1986. – 640 с.
70. Виноградов В.В. Стилистика, теория поэтической речи, поэтика. – М., 1963. – 255 с.
71. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К., 1992. – 224 с.
72. Вихованець І.Р. Формально-граматична структура речення // Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К., 1983. – С. 6-24
73. Володина М.Д. Национальное и интернациональное в процессе терминологической номинации. – М., 1993. – 112 с.
74. Володина М.Д. Термин как средство специальной информации. – М., 1996. – 120 с.
75. Вопросы японского языка: сб. ст. / Отв. ред. И.Ф. Вардуль. – М., 1971. – 255 с.
76. Врубель О. «Васейейго» як феномен запозиченої лексики у японській мові // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – Випуск 27. – С. 18-20
77. Гак В.Г. Русский язык в сопоставлении с французским. – М., 1975. – 278 с.
78. Гак В.Г. Сопоставительные исследования и переводческий анализ // Тетради переводчика. – Вып. 16. – М., 1979. – С. 11-21
79. Галочкина И.Е., Бурая Е.А. Текст лекций по теоретической фонетике английского языка: Мелодика. Ритм. Часть IV. – М., 1991. – 62 с.
80. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. – М., 1958. – 459 с.
81. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985. – 360 с.
82. Гвишиани Н.Б. Язык научного общения (вопросы методологии): Монография. – М., 1986. – 280 с.
83. Гвоздев А.Н. Очерки по стилистике русского языка. – М., 1965. – 408 с.
84. Гвоздев А.Н. Современный русский литературный язык. – ч. 2 (Синтаксис). – М., 1973. – 350 с.
85. Головин Б.Н. Основания и условия вероятностно-статистического изучения языка и речи // Общее языкознание. – Минск, 1987. – С. 238-245
86. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учеб. пособие для филол. спец. вузов. – М., 1987. – 104 с.
87. Головин И.В. Введение в синтаксис современного японского языка. – М., 1979. – 376 с.
88. Головин И.В. Грамматика современного японского языка. – М., 1986. – 316 с.
89. Головин И.В. Признаки предложения в японском языке // Вопросы японского языка. / Отв. ред. И. Ф. Вардуль. – М., 1971. – С. 133-158
90. Головин И.В. Учебник японского языка. – В 3-х томах. – М., 1971-1973. – 804 с.

91. Голубовская И.А. Структурно-семантические особенности глагольной полисемии: дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.19. – К., 1989. – 270 с.
92. Горошкевич О. Соматичний сегмент японської мовної картини світу (концептосфери лексем 腕 ude, 手 te – рука та 足 ashi – нога) // Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна. – Вип. 45. – С. 234–241
93. Горошкевич О.Г. Оцінка людини в соматичних фразеологізмах японської мови // Мова і культура. – К., 2005. – Вип. 8, т.5/1. – С. 242–247
94. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Навчальний посібник. – К., 1999. – 207 с.
95. Грамматика современного русского литературного языка. / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М., 1970. – 767 с.
96. Грамматическое описание славянских языков. Концепции и методы. / Отв. ред. Н.Ю. Шведова. – М., 1974. – 256 с.
97. Грязнухина Т.А., Дарчук Н.П., Критская В.И. Синтаксический анализ научного текста на ЭВМ. – К., 1999. – 272 с.
98. Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – 400 с.
99. Данилов А.Ю. Японский язык. Глагол: категория вида. – М., 2001. – 176 с.
100. Данилов А.Ю. Японский язык. Побудительный и побудительно-страдательный залого. – М., 2000. – 72 с.
101. Данилов А.Ю. Японский язык. Потенциальный залог и конструкции возможности. – М., 2004. – 215 [1] с. – (Грамматические трудности японского языка)
102. Данилов А.Ю. Японский язык. Страдательный залог. – М., 2000. – 64 с.
103. Данилов А.Ю., Сыромятников Н.А. Японский язык. Пунктуация, знаки повтора, вспомогательные пометы. – М., 2004. – 112 с. – (Грамматические трудности японского языка)
104. Дебейко О.В. Інверсія та парцеляція як ієрархічні різновиди стилістичних засобів породження тексту // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: східні мови та літератури. – № 3. – К., 2000. – С. 24–35
105. Дерді Е.Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів : дис ... кандидата філол. наук: 10.02.04. – К., 2003. – 284 с.
106. Ди Пьетро Р. Дж. Языковые структуры в контрасте // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV: Контрастивная лингвистика. – М., 1989. – С. 82–121
107. Диброва Н.В., Мирам Г.Э., Тарануха Л.А. О соотношении синтагматических и синтаксических связей в языке // Стратегії та методи навчання мовам для спеціальних цілей. – К., 2003. – С. 42
108. Докулил М. К вопросу о морфологической категории // Вопросы языкознания. – 1967. – №6. – С. 5–6
109. Долгова О.В. Синтаксис как наука о построении речи. – М., 1980. – 191 с.
110. Дорофесова В.О. Мова міжнародних договорів // Стратегії та методи навчання мовам для спеціальних цілей. – К., 2003. – С. 44
111. Дресслер В. К вопросу о реконструкции индоевропейского синтаксиса // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXI. – М., 1988. – С. 409–432
112. Дудик П.С. Стилістика української мови. – К., 2005. – 368 с. (Альма-матер.)
113. Дыбовский А.С. Изучение междометий в японской лингвистике // Вопросы японской филологии – Вып. 5. – М., 1981. – С. 103–112

114. Дыбовский А.С. Междометия в современном японском языке. – Автореферат дис. ... канд. филол. наук. – М., 1981. – 22 с.
115. Дыбовский А.С. Универсальные свойства междометий и их лингвистическое описание. – Владивосток, 1983. – 74 с.
116. Ельмслев Л. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру? // Новое в лингвистике. Вып. II. – М., 1962. – С. 117-136
117. Есперсен О. Философия грамматики. – М., 1958. – 404 с.
118. Жуков В.П. Фразеологическая синонимия и словарь фразеологических синонимов // Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография: Хрестоматия и учебные задания [Сост. Л.А. Ивашко, И.С. Лутовинова, Д.М. Поцепня и др.; отв. ред. Д.М. Поцепня]. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб., 2002. – С. 365-370
119. Жукова И.В. Стилистика японского языка. – М., 2002. – 111 с.
120. Забуранна О.В. Антропоцентризм у сфері фразеологічного значення // Мовознавство. – 2003. – № 2. – С. 55-59
121. Забуранна О.В. Антропоцентризм фразеологічної семантики (на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов зі значенням відносного часу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». – К., 2003. – 18 с.
122. Забуранна О. Майбутня подія у фразеологічному вираженні (українська, перська, японська мови: пошук спільних моделей) // Культури народів Причорномор'я. – Симферополь, 2002. – № 32. – С. 53-56
123. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. – Донецьк, 2001. – 662 с.
124. Закирьянов К.З. Двухязычие и интерференция. – Уфа, 1984. – 80 с.
125. Зализняк А.А. Исходные положения // Общее языкознание. – Минск, 1987. – С. 321-332
126. Зарубин С.Ф., Рожецкий А.М. Большой русско-японский словарь. – М., 1998. – 896 с.
127. Збірка старих і нових японських пісень 905-913 рр. : поетична антологія *Кокінсю (Кокінвакасю)* / [передмова, пер. з японської та коментарі І.П. Бондаренка]. – К., 2006. – 1280 с.
128. Звегинцев В.А. Язык и лингвистическая теория. – М., 1973. – 248 с.
129. Звягин Ф.Е. Анализ актуального употребления категорий вежливости японского языка // Вестник Омского университета. – Выпуск 3. – Омск, 1998. – С. 59-62
130. Зеленцова М.Г. Проблема детерминации фундаментальных свойств имён прилагательных современного английского языка // Культура народов Причорномор'я. – 2000. – №13. – С. 125-127
131. Зиндер Л.Р. Общая фонетика. – М., 1979. – 312 с.
132. Златоустова Л.В. Фонетическая структура слова в потоке речи. – Казань, 1962. – 153 с.
133. Золотова Г.А. О характере нормы в синтаксисе // Синтаксис и норма. – М., 1974. – С. 145-175
134. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М., 2005. – 352 с.
135. Золотова Г.А. Синтаксическая синонимия и культура речи // Актуальные проблемы культуры речи. – М., 1970. – С. 178-217

136. Иванов В.В. Семантические особенности медицинских терминов (на материале немецкого языка): дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04. – М., 1996. – 160 с.
137. Изергина И.А. Синонимия в современной английской терминологии электроники : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». – Л., 1980. – 20 с.
138. Инвариантные синтаксические значения и структура предложения / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М., 1969. – 180 с.
139. Ицкович В.А. Новые тенденции в образовании аббревиатур (О путях включения аббревиатур в систему языка) // Терминология и норма. О языке терминологических стандартов: Сборник статей [отв. ред. Даниленко В.П.]. – М., 1972. – С. 88-101
140. Ивахненко М.О., Шпігунов А.В. Транскрипція та транслітерація японських назв засобами української мови // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури. Випуск 13/2008. – К., 2008. – С. 14-18
141. Кавабата Я. Країна Снігу. – К., 2000. – 262 с.
142. Капелюшний А.О. Стилїстика і редагування журналістських текстів. – Львів, 2003. – 344 с.
143. Капелюшний А.О. Стилїстика і редагування. – Львів, 2002. – 576 с.
144. Касарова В.Г. Речевые ошибки иностранных студентов и их причины // Гуманитарные науки. – Вып. 21. – М., 2003. – С. 118-123
145. Квитко И.С. Термин в научном документе. – Львов, 1976. – 127 с.
146. Китай. Корея. Япония: Библиографичний покажчик / Упорядники І.П. Бондаренко, Д.В. Близнюк, А.В. Брожичек та ін. – К., 2007 – 380 с.
147. Кизда М. Грамматика японского языка. Т. 1: Пер. с яп. / Общ. ред., послесл., коммент. и указ. Н.И. Фельдман. Изд. 5-е. – М., 2010. – 672 с., вкл. (Языки народов мира.)
148. Кизда М. Грамматика японского языка. Т. 2: Пер. с яп. / Общ. ред., послесл., коммент. и указ. Н.И. Фельдман. Изд. 5-е. – М., 2010. – 264 с. (Языки народов мира.)
149. Колпакчи Е.М. Некоторые проблемы истории японского языка // Краткие сообщения института востоковедения АН СССР. – Вып. XII. – М., 1955. – С. 3-12
150. Колпакчи Е.М. Строй японского языка. – Л., 1936. – 33 с.
151. Комарницька Т.К. Абревіація у японській мові: проблема номінації та класифікації // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури. Випуск 17/2012. – К., 2012. – С. 21-25
152. Комарницька Т.К. Антоніми у сучасній японській юридичній термінології: структура та функціонування // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури. Випуск 14/2009. – К., 2008. – С. 28-31
153. Комарницька Т.К. Критерії розмежування полісемії та омонімії у сучасній японській юридичній термінології // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та літератури. Випуск 16/2010. – К., 2010. – С. 16-19
154. Комарницька Т.К. Структурно-семантичні та функціональні особливості сучасної японської юридичної термінології : дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.13. – К., 2010. – 247 с.

155. Комарова З.И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. – Свердловск, 1991. – 155, [1] с.
156. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: Курс лекций. – М., 1999. – 192 с.
157. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: Учебное пособие. – М., 2004. – 424 с.
158. Комісаров К.Ю. Актуальні питання синтаксичної стилістики сучасної японської мови // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 16. Книга 1. – С. 200-203
159. Комісаров К.Ю. Головні критерії класифікації речень в японській мові // Сучасні тенденції сходознавства: Матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. – Харків, 2011. – С. 40-46
160. Комісаров К.Ю. До питання про визначення поняття «умовні конструкції» у японській мові // Вісник Київського національного ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія «Східні мови та літератури». – К., 2005. – Вип. 8. – С. 20-22
161. Комісаров К.Ю. До питання про класифікацію умовних конструкцій у сучасній японській мові // Вісник Київського національного ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія «Східні мови та літератури». – К., 2004. – Вип. 9. – С. 20-23
162. Комісаров К.Ю. Категорія дієслова у сучасній японській мові: лінгводидактичний аспект // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 28. – К., 2010. – С. 62-75
163. Комісаров К.Ю. Категорія іменника в сучасній японській мові: семантико-функціональний аспект // Proceedings of the First International Scientific Conference 'China, Korea, Japan: Methodology and Practice of Culture Interpretation'. – Kyiv, 2009. – PP. 94-97
164. Комісаров К.Ю. Морфологічні та семантико-синтаксичні особливості вживання умовних конструкцій у японському ввічливому мовленні // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. 12. Частина 1. – С. 249-252
165. Комісаров К.Ю. Особливості викладання нормативної дисципліни «Теоретична граматики японської мови» у вищій школі // Проблеми сходознавства в Україні: Матеріали VI науково-практичної конференції. – Харків, 2010. – С. 137-143
166. Комісаров К.Ю. Особливості використання умовних конструкцій у художньому стилі сучасної японської мови // Проблеми сходознавства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. – Харків, 2005. – С. 73-82
167. Комісаров К.Ю. Проблема визначення слова та частин мови у граматиці японської мови // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 27. – К., 2009. – С. 51-57
168. Комісаров К.Ю. Проблема перекладу японських умовних конструкцій українською мовою // Записки з українського мовознавства. – Одеса 2005. – Вип. 15. – С. 20-28
169. Комісаров К.Ю. Проблема стратифікації мовних одиниць у японській мові // XIII Сходознавчі читання А. Кримського: Тези доповідей міжнародної наукової конференції. – К., 2009. – С. 121-123
170. Комісаров К.Ю. Семантико-структурні особливості умовних конструкцій у сучасній японській мові // Сходознавство. – К., 2004. – № 27-28. – С. 56-67
171. Комісаров К.Ю. Соціально-особистісні відносини як специфічна граматична категорія сучасної японської мови // XIV Сходознавчі читання А. Кримського: Тези доповідей міжнародної наукової конференції. – К., 2010. – С. 136-138

172. Комісаров К.Ю. Соціологічний аспект мовленнєвого етикету (на матеріалі японської мови) // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2006. – Вип. 19. – С. 90-94
173. Комісаров К.Ю. Стилiстичні особливості умовних конструкцій у сучасній японській мові // Східний світ. – К., 2004. – № 4. – С. 138-142
174. Комісаров К.Ю. Умовні конструкції у японському ввічливому мовленні: Матеріали до курсу «Стилiстика японської мови». – К., 2005. – 30 с.
175. Кононенко В.И. Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке. – К., 1970. – 143 с.
176. Конрад Н.И. Краткий очерк грамматики японского разговорного языка. – Л., 1934. – 65 с.
177. Конрад Н.И. О «языковом существовании» // Японский лингвистический сборник. – М., 1959. – С. 5-16
178. Конрад Н.И. Очерк грамматики современного японского письменного языка // Военный японо-русский словарь / Сост. Жуков Д.П., Манзгур Б.И. – Л., 1934. – С. 15-22
179. Конрад Н.И. Синтаксис японского национального литературного языка. – М., 1937. – 375 с.
180. Коптілов В. Теорія і практика перекладу. – К., 2003. – 280 с.
181. Корнеев В.М. Текстова локалізація прихованого впливу у літературі й публіцистиці // Наукові записки. – Випуск 50 – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград, 2003. – С. 205-209
182. Корчагина Т.И. Омонимия в современном японском языке. – М., 2005. – 173 с.
183. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. – К., 2002. – 368 с. (Альма-матер)
184. Кочерган М.П. Основи зiставного мовознавства. – К., 2006. – 424 с. (Альма-матер)
185. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? – М., 2003. – 375 с.
186. Кротович Е.В. Предложение и его признаки. – Львов, 1954. – 52 с.
187. Крушельницкая К.Г. Очерки по сопоставительной грамматике немецкого и русского языков. – М., 1961. – 265 с.
188. Крыжановская А.В. Сопоставительное исследование терминологии современных русского и украинского языков. Проблемы унификации и интеграции. – К., 1985. – 204 с.
189. Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. – М., 1969. – 192 с.
190. Кубик М. Условные конструкции и система сложного предложения. – Прага, 1967. – 229 с.
191. Кудряшова А.В. Лексические сокращения в японской разговорной речи // Япония. Язык и культура: Альманах. – М., 2002. – С. 85-91
192. Кузнец М.Д., Скребнев Ю.М. Стилiстика англійського языка. – Л., 1960. – 173 с.
193. Кузьмин Ю.А. Изменение значения слов как средство качественного обогащения словарного состава экспрессивной лексики (на материале немецких глаголов) // Структурно-семантические исследования на материалах западноевропейских языков: Межвузовский сборник. – Барнаул, 1979. – С. 76-84
194. Кулешов В.В., Мишин А.Б. Сопоставление артикуляционных баз английского и русского языков и фонетическая интерференция. – М., 1987. – 116, [2] с.

195. Кунихиро Тэцую. Идеальный толковый словарь (Рисо но кокуго дзитэн) ; [пер. с яп. / предисл. В.М. Алпатов]. – М., 2009. – 256 с.
196. Куртсеітов А.М. Лексико-семантичні особливості фразеологізмів у кримськотатарській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.13 «Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії». – К., 2006. – 20 с.
197. Лаврентьев Б.П. Практическая грамматика японского языка. – 3-е изд., испр. – М., 2002. – 352 с.
198. Лаврентьев Б.П. Самоучитель японского языка. – М., 1992. – 352 с.
199. Лаврентьев Б.П. Японские аббревиатуры // Японский язык (сборник статей) [отв. ред. И. Ф. Вардуль]. – М., 1963. – С. 35-41
200. Лаврентьев Б.П. Японско-русский словарь. – М., 2000. – 576 с.
201. Лавров Б.В. Условные и уступительные предложения в древнерусском языке. – М.- Л., 1941. – 144 с.
202. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику ; Пер. с англ. В.А. Звегинцев; под ред. В.А. Звегинцева. – М., 1978. – 544 с.
203. Левицкий А.Э. Функциональная переориентация номинативных единиц современного английского языка: Монография. – Житомир, 2001. – 168 с.
204. Левицкий В.В. Семасиология. – Винница, 2006. – 512 с.
205. Левицкий А.Е. Актуальні проблеми розвитку неології (на матеріалі англійської мови) // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – №23. – С. 16-21
206. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навч. посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. / За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. – Львів, 2005. – 568 с. з іл.
207. Леонтьева С.Ф. A Theoretical course of English phonetics. (Теоретическая фонетика современного английского языка). – Изд. третье, испр. и доп. – М., 2004. – 360 с.
208. Лингвистический энциклопедический словарь / [под общ. ред. О.С. Ахмановой]. – М., 1990. – 685 с.
209. Лисиченко Л.А. Читач і літературна мова // Літературна мова у просторі національної культури. – К., 2004. – С. 74-88
210. Лихолетова О.Р. Особенности функционирования синтаксических субстантиваторов в японском языке на примере субстантиваторов «но» и «кото». – Автореферат дис. ... канд. филол. наук. – М., 2007. – 25 с.
211. Лобачев Б.З. О понятии стиля во французском и русском языках // Синтаксис и стилистика: функциональный аспект. – М., 1982. – С. 83-106
212. Ломтев Т.П. Очерки по историческому синтаксису русского языка. – М., 1956. – 596 с.
213. Ломтев Т.П. Предложение и его грамматические категории. – М., 2004. – 200 с.
214. Ломтев Т.П. Структура предложения и состав предикатных предметов // Общее и русское языкознание. – М., 1976. – С. 201-207
215. Ломтев Т.П. Язык и речь // Общее и русское языкознание. – М., 1976. – С. 54-60
216. Лопатюк О.В. Умова як логічна і лінгвістична категорія (на матеріалі сучасної німецької мови) // Мовні і концептуальні картини світу. – Випуск 16. – Книга 1. – К., 2005. – С. 243-247

217. Лотте Д.С. Краткие формы научно-технических терминов. – М., 1971. – 84 с.
218. Любимова Н.А., Егорова И.П., Федотова Н.А. Фонетика в практическом курсе русского языка как иностранного. – СПб., 1993. – 92, [1] с.
219. Маевский Е.В. Графическая стилистика японского языка. – М., 2006. – 173 с.
220. Маевский Е.В. Сохранится ли японская система письма в третьем тысячелетии? // Япония. Язык и культура: Альманах. – М., 2002. – С. 183-213
221. Маевский Е.В., Рысина Н.Г. Гайрайго. Японская транскрипция иностранных слов. – М., 2000. – 48 с. –
222. Маковецкая Н.А. Семантическая структура слова и синонимические отношения // Аспекты семантического изучения германских и романских языков: Межвузовский сборник научных трудов. – Воронеж, 1983. – С. 97-101
223. Малахова Ю.В. Японські лексичні запозичення в контексті міжкультурної комунікації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.13 «Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії». – К., 2007. – 19 с.
224. Малаховский Л.В. Теория лексической и грамматической омонимии. – Л., 1990. – 239 с.
225. Маслов Ю.С. Введение в языкознание. – М., 1998. – 272 с.
226. Матезиус В. О системном грамматическом анализе // Избр. труды по языкознанию. – М., 2003. – С. 148-160
227. Матезиус В. Попытка создания теории структурной грамматики // Избр. труды по языкознанию. – М., 2003. – С. 40-53
228. Матезиус В. Язык и стиль. // Избр. труды по языкознанию. – М., 2003. – С. 54-133
229. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови. – К., 2003. – 462 с.
230. Мельчук И.А. Опыт теории лингвистических моделей «Смысл ↔Текст». – М., 1974. – 314 с.
231. Мещанинов И.И. Понятийные категории в языке // История советского языкознания. – М., 1981. – С. 325-332
232. Мишина М.А. Японский язык. Устный перевод на средних семестрах. – М., 1995. – 190 с.
233. Мігдальська В.І., Мігдальський О.І. Базова граматики японської мови. – Одеса, 2000. – 65 с.
234. Молодцова Н.В., Михайлова О.Ю. Проблема вивчення складного речення у сучасній китайській мові // Проблеми викладання східних мов - 2004. – Харків, 2004. – С. 19-22
235. Молотков А.И. Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания // Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография: Хрестоматия и учебные задания [Сост. Л.А. Ивашко, И.С. Лутовинова, Д.М. Поцепня и др.; отв. ред. Д.М. Поцепня]. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб., 2002. – С. 346-364
236. Мукаржовський Я. Мова літературна і мова поетична (фрагменти) // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. – Львів, 2002. – С. 425-445
237. Мурат В.П. Об основных проблемах стилистики. – М., 1957. – 43 с.

238. Мухин А.М. Структура предложений и их модели. – Л., 1968. – 230 с.
239. Мухин А.М. Лизгвистический анализ: теоретические и методологические проблемы. – Л., 1976. – 282 с.
240. Нагорна В.М. Багатозначність іменника в японській мові // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – Випуск 28. – С. 83-88
241. Нарушевич-Васильева О.В. Структурно-семантична організація і прагматичний потенціал спонукальних конструкцій в українському розмовному літературному мовленні // Записки з українського мовознавства. – Випуск 13. – Одеса, 2003. – С. 96-107
242. Неверов С.В. Некоторые особенности языка массовой коммуникации современной Японии // 4-й Всесоюзный симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации. – М., 1972. – С. 69-78
243. Неверов С.В. Области распространения иноязычных слов в общественно-языковой практике современной Японии // Исследования по японскому языку. – М., 1967. – С. 123-131
244. Неверов С.В. Общественно-языковая практика современной Японии. – М., 2005. – 152 с.
245. Нельгин Е.С. Основы грамматики книжного японского языка. – Иркутск, 1922. – 52 с.
246. Нікітіна Ф.О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології: Навч. посібник. – К., 1978. – 31 с.
247. Новиков Л.А. Русская антонимия и ее лексикографическое описание // Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография: Хрестоматия и учебные задания [Сост. Л.А. Ивашко, И.С. Лутовинова, Д.М. Поцепня и др.; отв. ред. Д.М. Поцепня]. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб., 2002. – С. 196-206
248. Норенко О. «Вакамонога» як феномен сучасної японської мови // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – Випуск 28. – С. 88-93
249. Овчаренко В.М. Структура і семантика науково-технічного терміна. – Харків, 1968. – 71 с.
250. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 2000. – 955 с.
251. Омонімія: аспектологія, проблематика : [філологічна розвідка з лексикології та стилістики / упоряд.: Г.І. Кузьменко / за ред. Л.І. Шевченко]. – К., 2000. – 36 с.
252. Орлов К.П. Парадигматика сложноподчиненных предложений: Учебное пособие. – Тула, 1976. – 95 с.
253. Основы терминотворения: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / [Д'яков А.С., Княк Т.Р., Куделько З.Б.]. – К., 2000. – 218 с.
254. Остин Дж. Л. Избранное. – М., 1999. – 332 с.
255. Падучева Е.В. О семантике синтаксиса. – М., 1974. – 292 с.
256. Падучева Е.В. О способах представления синтаксической структуры предложения // Вопр. языкознания, 1964. – № 2. – С. 99-113
257. Падучева Е.В. Высказывание и его соотносённость с действительностью. – М., 2002. – 288 с.
258. Палевская М.Ф. Синонимы в русском языке. – М., 1964. – 128 с.

259. Панык Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. – Львів, 1994. – 216 с.
260. Паныкова А. Определение понятия «аффиксоид» и необходимость изучения аффиксоидного словообразования в японском языке // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – Випуск 28. – С. 93-98
261. Папіш В.А. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40-90 рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Ужгород, 2004. – 21 с.
262. Пашковский А.А. Грамматика японского литературного языка. Морфология. – М., 1941. – 218 с.
263. Пашковский А.А. К изучению стилевой ситуации в Японии // Вопросы японской филологии. – Вып. 2. – М., 1973. – С. 83-96
264. Пашковский А.А. Классификация японских сложных слов // Японский лингвистический сборник / [отв. ред. А.А. Пашковский]. – М., 1959. – С. 35-74
265. Пашковский А.А. Особенности японской лексики // Вопросы японского языка / [отв. ред. И.Ф. Вардуть]. – М., 1971. – С. 169-186
266. Пашковский А.А. Слитные именные словосочетания в японском языке // Японский язык: Сборник статей [отв. ред. Вардуть И.Ф.]. – М., 1963. – С. 5-34
267. Пашковский А.А. Слово в японском языке. – М., 1980. – 207 с.
268. Пашковский А.А. Словообразование в современном японском языке (типы сложных и аффиксальных слов) : дис. ... д-ра филол. наук. – М., 1952. – 427 с.
269. Пашковский А.А. Типы и виды синтаксических конструкций в современном японском языке // Труды института. Иностранные языки, №4 – М., 1968
270. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М., 1956. – 511 с.
271. Пешковский А.М. Школьная и научная грамматика // История советского языкознания. – М., 1981. – С. 276-286
272. Пирогов В.Л. Етнолінгвокультурні засади фразеологічних знаків // VI Сходознавчі читання А. Кримського. Тези доп. міжнар. наук. конф. – К., 2002. – С. 92-93
273. Пирогов В.Л. Логіко-семіотична та предметно-образна категоризація паремійних номінативних одиниць // Вісн. Київ. лінгв. ун-ту. Сер. Філологія. – 2002. – Т. 5, №2. – С. 51-61
274. Пирогов В.Л. Структурно-семантичні особливості японських та китайських паремій: методика порівняльного дослідження // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – Випуск 28. – С. 98-103
275. Пирогов В.Л. Фразеологізми китайського походження в евентуальній системі класифікації сучасної японської фразеології // X Сходознавчі читання А. Кримського. Тези доп. міжнар. наук. конф. – К., 2006. – С. 252-255
276. Пирогов В.Л. Японські прислів'я та приказки // Японська література: Хрестоматія. Том I (VII-XIII ст.) / [упоряд.: Бондаренко І.П., Осадча Ю.В.] – К., 2010. – С. 48-85
277. Плетнер О.В., Поливанов Е.Д. Грамматика японского разговорного языка. – М., 1930. – XXXV+188 с.

278. Подлеская В.И. Сложное предложение в современном японском языке: материалы к типологии полипредикативности. – М., 1993. – 164 с.
279. Позднеев Д.Н. Грамматика разговорного японского языка. – М., 1923. – 171 с.
280. Пономарів О.Д. Культура слова. Мовностилістичні поради. – К., 2001. – 240 с.
281. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради. – 4-те вид., доповн. – К., 2011. – 272 с.
282. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. – Тернопіль, 2000. – 248 с.
283. Попов П.С. Суждение и предложение // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М., 1950. – С. 5-35
284. Поспелов Н.С. О грамматической природе сложного предложения // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М., 1950. – С. 321-337
285. Поспелов Н.С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы // Вопросы языкознания. – № 2. – М., 1959. – С. 19-27
286. Потапова Р.К. Слоговая фонетика германских языков. – М., 1986. – 143 с.
287. Потебня А.А. Грамматические формы // Общее языкознание. – Минск, 1987. – С. 295-308
288. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М., 1990. – 344 с.
289. Потебня О. Думка й мова (фрагменти) // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів, 2002. – С. 34-52
290. Прокопович Н.Н. Вопросы синтаксиса русского языка. – М., 2006. – 352 с.
291. Прохорова В.Н. Актуальные проблемы современной русской лексикологии: Учеб. пособие по спецкурсу. – М., 1973. – 74 с.
292. Прохорова В.Н. Полисемия и лексико-семантический способ словообразования в современном русском языке: Лекции по спецкурсу. – М., 1980. – 87 с.
293. Пряхина Л.В., Колесникова А.А. Очерки практической грамматики японского языка. – 3-е изд., испр. – М., 2007. – 161 [15] с.
294. Радзієвська Т.В. Текст як засіб комунікації. – К., 1998. – 191 с.
295. Радионов А.Ю. Нетрадиционное употребление катаканы // Япония. Язык и культура: Альманах. – М., 2002. – С. 138-147
296. Раевская Н.Н. Очерки по стилистической грамматике современного английского языка. – К., 1973. – 144 с.
297. Распопов И.П. Очерки по теории синтаксиса. – Воронеж, 1973. – 220 с.
298. Реформатский А.А. Введение в языковедение; Под ред. В.А. Виноградова. – М., 1996. – 536 с.
299. Реформатский А.А. Из истории отечественной фонологии. – М., 1970. – 527 с.
300. Реформатский А.А. Число и грамматика // Лингвистика и поэтика. – М., 1987. – С. 76-87
301. Розенталь Д.Э., Голуб И.Б. Секреты стилистики. – М., 2003. – 208 с.
302. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Пособие для учителей. – М., 1976. – 543 с.
303. Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка. – М., 1968. – 364 с.
304. Русско-японский словарь / [под ред. М.Того, С.Сомэя, Т.Исоя, С.Исияма]. – Токио, 1988. – 2764 с.

305. Рябоволенко І.В. Інтернет-ресурси й газетний текст як джерело лексико-семантичних неологізмів // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2011. – Вип. 35. – С. 82-86

306. Рябоволенко І.В. Функціональні особливості застарілої лексики японської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.13 «Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії». – К., 2010. – 16 с.

307. Салькова В.Е. Некоторые проблемы синонимии в языке и речи. – Саратов, 1971. – 32 с.

308. Сафронова Е.Г. Русская интонация (для иностранных филологов). Уч. пособие. – СПб., 1992.

309. Сводка синтаксических конструкций и грамматических форм японского разговорного языка / Сост. преподавателями кафедры по японск. языку И-та востоковедения им. Н.И. Нариманова. – М., 1936. – 34 с.

310. Севбо И.П. Графическое представление синтаксических структур и стилистическая диагностика. – К., 1981. – 190 с.

311. Селиванова Е.А. Новые векторы исследования фразеологии в современном парадигмальном пространстве лингвистики // *Parnie narodu slovanskych II*. – Ostrava, 2005. – S. 14-22

312. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К., 2002. – 336 с.

313. Селиванова Е.И. Фраземы и паремии в синергии дискурсивного пространства языка // Актуальні проблеми менталінгвістики. – Черкаси, 2005. – С. 88-92

314. Селиванова Е.А. Фразеосистема языка как «осадочный» дискурс: параметры самоорганизации // Национально-культурный компонент в тексте и языке : материалы докладов 3 Международной науч. конф.: В 3-х ч. – Ч. 2. – Минск, 2005. – С. 130-132

315. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. – К., 1999. – 148 с.

316. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава, 2008. – 712 с.

317. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. – 716 с.

318. Семиколонова Е.И. Функциональная парадигма русского глагола как отражение когнитивного опыта // Международный конгресс исследователей русского языка «Русский язык: исторические судьбы и современность», Сборник тезисов. – М., 2001. – С. 114-115

319. Серебряков В.Я. Основные грамматические конструкции современного японского языка. – М., 2000. – 76 с.

320. Сеше Альбер. Программа и методы теоретической лингвистики. Психология языка: Пер. с фр. / Вступ. статья В.М. Алпатова. – М., 2003. – 264 с. (Женевская лингвистическая школа)

321. Силин В.Л. Структура и семантика слов: Учебное пособие. – Днепропетровск, 1989. – 68 с.

322. Силин В.Л. Этимология и лексическая семантика. – Днепропетровск, 1992. – 136 с.

323. Склад і структура термінологічної лексики української мови / [Богуцька М. П., Крижанівська А. В., Марченко В. С. та ін.]. – К., 1984. – 194 с.

324. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К., 1985. – 968 с.
325. Слово и образ: Новое в японской филологии: Сборник / Под ред. И.В. Головина, В.С. Гривнина. – М., 1990. – 174 с.
326. Смирницкий А.И. К вопросу о слове (проблема отдельности слова) // Вопросы теории и истории языка. – М., 1952. – С. 182-203
327. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М., 1956. – 260 с.
328. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка // Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография: Хрестоматия и учебные задания [Сост. Л.А. Ивашко, И.С. Лутовинова, Д.М. Поцепня и др.; отв. ред. Д.М. Поцепня]. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб., 2002. – С. 5-16
329. Смирницкий А.И. Лексическое и грамматическое в слове // Вопросы грамматического строя – М., 1955. – С. 11-53
330. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – М., 1959. – 440 с. (Библиотека филолога)
331. Смирницкий А.И. Некоторые замечания о принципах морфологического анализа основ // Доклады и сообщения филологического факультета МГУ. – Вып. 5. – М., 1948 – С. 21-26
332. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка // История советского языкознания. – М., 1981. – С. 321-325
333. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – М., 1957. – 286 с.
334. Соколов А.Н. Явление аморфности в японском иероглифическом письме // Японский язык: сборник статей. – М., 1963. – С. 121-132
335. Солганик Г.Я. О структуре номинативных прозаических строф // Вопросы стилистики. – М., 1966. – С. 156-165
336. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. – М., 1991. – 182 с.
337. Солдатов Л.П. Розмежування явищ повної лексичної омонімії та полісемії (словниковий та функціонально-стилістичний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – К., 2007. – 24 с.
338. Сорокін С.В. Категорія «умовності» у сучасній турецькій мові (на прикладі роману Орхана Памука «Біла фортеця») // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: східні мови та літератури. № 3. – К., 2000. – С. 60-66
339. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. – М., 2004. – 256 с.
340. Ставицька Л.О. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. – К., 2005. – 464 с.
341. Старостин С.А. Алтайская проблема и происхождение японского языка. – М., 1991 – 298 с.
342. Стеблин-Каменский М.И. О предикативности // Спорное в языкознании. – Л., 1974. – С. 34-47
343. Стеблин-Каменский М.И. Об основных признаках грамматического значения // Спорное в языкознании. – Л., 1974. – С. 3-19
344. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. – М., 1975. – 271 с.
345. Судо К. Японская письменность от истоков до наших дней. – М., 2006. – 139, [5] с.
346. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М., 2007. – 248 с.
347. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. – К., 2001. – 430 с.

348. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За ред. І.К. Білодіда. – К., 1972. – 516 с.
349. Сучасна українська мова: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / [Пономарів О.Д., Різун В.В., Шевченко Л.Ю.] – К., 2001. – 400 с.
350. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева – 3-тє вид., перероб. – К., 2005. – 488 с.
351. Сыромятников Н.А. Развитие новояпонского языка. – М., 1978. – 299 с.
352. Сыромятников Н.А. Система времен в новояпонском языке. – М., 1971. – 236 с.
353. Сыромятников Н.А. Система наклонений новояпонского языка // Вопросы японского языка. / Отв. ред. И.Ф. Вардуль. – М., 1971. – С. 5-52
354. Сыромятников Н.А. Существуют ли разные типы условной связи в японском языке? // Советское востоковедение. – № 3. – М., 1955. – С. 119-135
355. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М., 1988. – 656 с.
356. Ткачева Л.Б. Основные закономерности английской терминологии. – Томск, 1987. – 200 с.
357. Толкачев П.Ф. Из истории японской научной лексики // Исследования по японскому языку. – М., 1967. – С. 132-133
358. Томашевский Б.В. Стилистика: Учебное пособие. 2-е изд., испр. и доп. – Л., 1983. – 288 с.
359. Топоров В.Н. О структурном изучении языка // Общее языкознание. – Минск, 1987. – С. 226-237
360. Торсуев Г.П. Вопросы акцентологии современного английского языка. – М.-Л., 1960. – 92 с.
361. Торсуев Г.П. Вопросы фонетической структуры слова (на материале английского языка). – М.-Л., 1962. – 155 с.
362. Торсуев Г.П. Константность и вариативность в фонетической системе. – М., 1977. – 125 с.
363. Трубецкой Н.С. Основы фонологии. – М., 1960. – 372 с.
364. Трухин Н.В. К вопросу о синтаксической синонимии (на материале придаточных предложений и неличных глагольных сочетаний с причинным значением в современном французском языке) // Проблемы синтаксиса. – М., 1973. – С. 135-153
365. Трухин Н.В. Придаточные предложения и предикативные сочетания со значением причины как потенциальные члены синонимических рядов в современном французском языке // Проблемы синтаксиса. – М., 1973. – С. 154-174
366. Тумаркин П.С. К характеристике японской разговорной речи // Япония. Язык и культура: Альманах. – М., 2002. – С. 16-37
367. Тумаркин П.С. Лексика, фразеология, жест в японской разговорной речи. – М., 2004. – 248 с.
368. Туркин В.Н. Опыт формально-логического представления структуры русского синонимического ряда (на материале семантических синонимов, различающихся степенью проявления признака) // Вопросы синонимии: Сборник работ кафедры русского языка. – Днепропетровск, 1969. – С. 64-68
369. Українська афористика / [упоряд.: Коваль Р., Шевчук В., Михальченко М.]. – К., 2001. – 320 с.: іл.

370. Ульман С. Стилистика и семантика // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск IX: Лингвистика. – М., 1980. – С. 227-253
371. Учебник японского языка. Курс для начинающих / И.В. Головин (ред.), А.Г. Рыбкин, Л.А. Лобачёв и др. – Минск, 1999. – 260 с.
372. Фащенко М.М. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Практикум. – К, 2010. – 176 с.
373. Федоришин М. Про транскрипцію / транслітерацію японських слів українськими літерами // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – Випуск 28. – С. 152-158
374. Федорова Н.А. Фонетические особенности русской разговорной речи. Методические рекомендации и учебные задания. – Л., 1987. – 48 с.
375. Фельдман Н.И. Грамматический очерк // Краткий японско-русский словарь / Сост. Глускина А.Е., Зарубин С.Ф. – М., 1950. – С. 925-1000
376. Фельдман Н.И. Краткий очерк грамматики современного японского языка // Японско-русский словарь / Сост. Немзер Л.А., Сыромятников Н.А. – М., 1951. – С. 831-887
377. Фельдман Н.И. Японский язык. – М., 2005. – 96 с.
378. Фельдман-Конрад Н.И. Японско-русский учебный словарь иероглифов. – М., 1977. – 680 с.
379. Формановская Н.И. Стилистика сложного предложения. – М., 1978. – 240 с.
380. Формановская Н.И., Тучны П.Г. Русский речевой этикет в зеркале чешского. – М. – Прага, 1986. – 237 с.
381. Фролова О.П. Японский речевой этикет (лингвистический аспект). – Новосибирск, 1997. – 44 с.
382. Фролова О.П. Фразеология современного японского языка. Новосибирск, 1979. – 87 с.
383. Хатояма С. Японско-русский и русско-японский словарь современного сленга и ненормативной лексики. – М., 2008. – 96 с.
384. Холодович А.А. Грамматика (морфология, синтаксис) японского литературного языка. – Л., 1935. – 242 с.
385. Холодович А.А. Синтаксис японского военного языка (язык военной документации). – Л., 1935. – 247 с.
386. Хомский Н. Язык и мышление // Публикации отделения структурной и прикладной лингвистики. – Вып. 2. – М., 1972. – 122 с.
387. Хомський Н. Роздуми про мову. – Львів, 2000. – 352 с.
388. Хрустик Н.М., Цехмейструк О.Г. Стилiстичнi особливостi дипломатичного листування Богдана Хмельницького // Записки з українського мовознавства. – Випуск 13. – Одеса, 2003. – С. 16-21
389. Цибуля Н.Б., Медведева Т.Г. Текст лекций по теоретической фонетике английского языка: Интонация текста. Качество голоса. Часть V. – М., 1991. – 55 с.
390. Чубрикова О.О. Семантико-структурні особливості складнопідрядних з'ясувальних конструкцій у турецькій мові // Сходознавство. – №25-26. – К., 2004. – С. 187-196
391. Шаляпина З.М. О морфолого-синтаксическом статусе некоторых японских грамматических единиц (в связи с общими проблемами разграничения морфологии

- и синтаксиса в естественном языке) // Актуальные проблемы японского языкознания. – М., 1986. – С. 69-103
392. Шаляпина З.М. О способах выражения семантических параметров в английском языке // Машинный перевод и прикладная лингвистика. – Вып. 11. – М., 1969. – С. 106-121
393. Шахматов А.А. Очерк современного русского литературного языка. – М.-Л., 1941. – 288 с.
394. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – Л., 1941. – 620 с.
395. Шведова Н.Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. – М., 2003. – 378 с.
396. Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова: Довідник. – К., 1996. – 320 с.
397. Шевченко Т.И. Социальная дифференциация английского произношения. – М., 1990. – 142 с.
398. Шевченко Т.И. Теоретическая фонетика английского языка: Учебник. – М., 2006. – 192 с.
399. Шевчук В.Н. Производные военные термины в английском языке: Аффиксальное словообразование. – М., 1983. – 231 с.
400. Шиловский А.Н. К истории синонимических отношений общественно-политических терминов в русском языке (на материале письменных памятников Московской Руси XIV-XVII вв.) // Вопросы синонимии: Сборник работ кафедры русского языка. – Днепропетровск, 1969. – С. 74-79
401. Широков О.С. Языковедение. Введение в науку о языках. – М., 2003. – 736 с.
402. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). – М., 1973. – 280 с.
403. Шмелев Д.Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке. – М., 2006. – 152 с.
404. Штернеманн Р. и коллектив авторов. Введение в контрастивную лингвистику // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV: Контрастивная лингвистика. – М., 1989. – С. 144-178
405. Шулежкова С.Г. История лингвистических учений. – М., 2004. – 400 с.
406. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. – К., 2004. – 408 с. (Альма-матер.)
407. Щерба Л.В. О тройном аспекте языковых явлений и эксперименте в языкознании // Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – М., 1974. – С. 77-100
408. Щерба Л.В. Современный русский литературный язык // Избр. работы по русскому языку. – М., 1957. – С. 110-129
409. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – М., 2004. – 432 с.
410. Щеулин В.В. Сложноподчинённые предложения в отечественном языковедении. – Ростов н/Д, 1967. – 44 с.
411. Щеулин В.В. Структура сложного предложения. – Ростов н/Д, 1968. – 102 с.
412. Эмирова А.М. Семантические основы фразеологической идиоматичности // Вопросы фразеологии: IV. – Новая серия, Вып. № 217. – Самарканд, 1971. – С. 45–49
413. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М., 1998. – 685 с.: ил.

414. Якубинский Л.П. Ф. де Соссюр о невозможности языковой политики // Избр. работы. Язык и его функционирование. – М., 1986. – С. 71-82
415. Ярцева В.Н. Взаимоотношение грамматики и лексики в системе языка // История советского языкознания. – М., 1981. – С. 332-347
416. Akhmanova O. Linguistic terminology. – М., 1977. – 188 p.
417. Alfonso Anthony. Japanese Language Patterns. – Tokyo, 1992. – 735 p.
418. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge, 1987. – 352 p.
419. Einführung in die germanistische Linguistik / [Jörg Meibauer u.a.]. – Stuttgart, Weimar, 2002. – 364 S.
420. Englische Lexikologie: Einführung in Wortbildung und lexikalische Semantik / [Hansen Barbara, Hansen Klaus, Neuberg Albrecht, Schentke Manfred]. – Leipzig, 1982. – 246 S.
421. Gardiner A.H. The Theory of Speech and Language. – Greenwood Press, 1979. – 348 p.
422. Grynenko A. Die Terminologie des Gerichtswesens der Ukraine und Deutschlands im Vergleich: Eine übersetzungswissenschaftliche Analyse juristischer Fachbegriffe im Deutschen, Ukrainischen und Russischen. – Stuttgart, 2007. – 199 S.
423. Hallier E. Japanisch. – Berlin – Schöneberg, 1913. – 165 S.
424. Iguchi Yuko. Functional Variety in the Japanese Conjunctive Particle Kara 'Because' // Studies in Japanese Grammaticalization: Cognitive and Discourse Perspectives. – くろしお出版, 1998. – PP. 99-134
425. Jones D. English Pronouncing Dictionary. – 15th ed. – Cambridge, 1997. – 472 p.
426. Kaiser S., Ichikawa Y., Kobayashi N., Yamamoto H. Japanese: A Comprehensive Grammar. – London and New York, 2001. – 636 p.
427. Kakuko Shoji. Basic Connections Making Your Japanese Flow – Tokyo, 1997. – 218 p.
428. Kantor J.R. An Objective Psychology of Grammar. – Bloomington-Evanston, 1952. – 344 p.
429. Löbner S. Semantik: Eine Einführung. – Berlin, 2003. – 387 S.
430. Makino Seiichi, Tsutsui Michio. A Dictionary of Basic Japanese Grammar (日本語基本文法辞典) – Tokyo, 1997. – 634 p.
431. Makino Seiichi, Tsutsui Michio. A Dictionary of Intermediate Japanese Grammar (日本語文法辞典 [中級編]). – Tokyo, 1997. – 760 p.
432. Minna no Nihongo I. Переклад і граматичний коментар [Текст] / ред. Х. Егава [и др.], 2009. – 189, [3] p.
433. Miram G. Translation Algorithms. – Kyiv, 1998. – 176 p.
434. Mizutani Osamu, Mizutani Nobuko. How to Be Polite in Japanese. – Tokyo, 1987. – 160 p.
435. Mori T., Nakagawa H. Zero Pronouns and Conditionals in Japanese Instruction Manuals // Proceedings of the 16th International Conference on Computational Linguistics (COLING 96). – Copenhagen, 1996. – PP. 782-787
436. NHK日本語発音アクセント辞典 (単行本). NHK放送文化研究所. – 東京, 1998. – 1280頁
437. Ohori Toshio. Polysemy and Paradigmatic Change in the Japanese Conditional Marker Ba // Studies in Japanese Grammaticalization: Cognitive and Discourse Perspectives. – くろしお出版, 1998. – 135-162頁

438. Pelz H. Linguistik: Eine Einführung. – 8. Aufl. – Hamburg, 2004. – 352 S.
439. Schwarz M., Chur J. Semantik: Ein Arbeitsbuch. – 4., aktualisierte Auflage. – Tübingen, 2004. – 224 S.
440. Takeuchi Lone. The Structure and History of Japanese: from Yamatokotoba to Nihongo. – London and New York, 1999. – 347 p.
441. Tatematsu Kikuko, Tateoka Yoko, Matsumoto Takashi, Sato Tsukasa. Writing Letters in Japanese. The Japan Times. – Tokyo, 2000. – 142 p.
442. The Complete Japanese Verb Guide / Hiroo Japanese Center. – Vermont-Tokyo, 1989. – 352 p.
443. Wells J.C. Pronunciation Dictionary. – London, 1993. – 896 p.
444. Wenzlaff J. Die Stabilität der politischen Sprache im Transformationsprozeß beider deutschen Staaten – dargestellt an Schulbüchern zur politischen Bildung: Ein Beitrag zur Bildungsreform in den alten und neuen Bundesländern. (Materialien zur sozialwissenschaftlichen Forschung, Bd. 11). – Frankfurt am Main, 1998. – 224 S.
445. Wüster E. Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie / [mit einem Vorw. von Richard Baum]. – 3. Aufl. – Bonn, 1991. – 239 S.
446. 秋元美, 晴有賀千佳子. ペアで覚えるいろいろな言葉. 武蔵野書院. – 東京, 2002. – 247頁
447. 浅野信. 文法入門. とうこう. – 東京, 1955. – 169頁
448. 新しい科学 1 (上). 東京書籍. – 東京, 1999. – 226頁
449. 新しい家庭分野. 東京書籍. – 東京, 1999. – 215頁
450. 安部公房. 砂の女. 新潮文庫. – 東京, 1999. – 237頁
451. 天沼寧, 大坪一夫, 水谷修. 日本語音声学. くろしお出版. – 東京, 2007. – 191頁
452. 雨宮民雄. 言語と哲学 – 日本語の哲学的効用 – // Journal of the Tokyo University of Marine Science and Technology – Vol. 3, 2007. – PP. 5-12
453. 有田節子. 日本語の条件文と知識 // 日本語の条件表現. くろしお出版. – 東京, 1993. – 41-72頁
454. あんこ坂のお医者さま // ビッグ・コミック・オリジナル. – 31.4. – 小学館. – 東京, 2004. – 1-19頁
455. 飯野勝己. 言語行為と発話解釈 – コミュニケーションの哲学に向けて. – 勁草書房, 2007. – 340頁
456. 医学一般. 福祉士養成講座編集委員会. – 東京, 1994. – 301頁
457. 池津丈司. 心と心の日本語教育 // CIS巡回セミナー (ウクライナ). – 2005. – 9頁
458. 五木寛之. 大人の時間 (上). 新潮文庫. – 東京, 2000. – 310頁
459. 五木寛之. 大人の時間 (下). 新潮文庫. – 東京, 2000. – 285頁
460. 今泉忠義. 国文法講 (口語篇). ぶんきょうしゃ. – 東京, 1947. – 197頁
461. 今泉忠義. 国文法講話 (下). 研究社. – 東京, 1942. – 116頁
462. 今泉忠義. 精説国文法. 聡明社. – 東京, 1955. – 235頁
463. 岩井良雄. 教師のための口語法. 二宮書店. – 東京, 1957. – 223頁
464. 岩井良雄. 新標準語の語法. さんかいどう. – 東京, 1948. – 216頁
465. 岩井良雄. 標準語の語法. さんかいどう. – 東京, 1944. – 206頁
466. 岩岡登代子, 岡本きはみ. 動詞 // 外国人のための日本語: 例文・問題シリーズ. – 東京, 1993. – 190頁
467. 岩淵悦太郎. 新しい口語文法. 新日本辞書出版社. – 東京, 1948. – 244頁
468. 岩淵悦太郎. 面表国文法. 武蔵野書院. – 東京, 1948. – 129頁

469. 植木香, 植田幸子, 野口和美. 完全マスター日本語能力試験文法問題対策 (1級). スリーエー・ネットワーク.-東京, 2001.-95頁
470. 大石初太郎. 新しい敬語 ― 美しいことば // 日本語シンポジウム.-4.-小学館, 1983.-187頁
471. 大石初太郎. 敬語.-筑摩書房, 1986.-279頁
472. 大石初太郎, 林四郎. 敬語の使い方.-東京, 2000.-246頁
473. 大島弓子. 秋日子かく語りき. 角川書店.-東京, 1992.-204頁
474. 大槻文彦. 言海. 筑摩書房.-東京, 2004.-1349頁
475. 大槻文彦. 口語法附別記. こくてい教科書協同販売所.-東京, 1916.-736頁
476. 岡田正美. 日本文法文章法大要. 古河.-東京, 1900.-196頁
477. 外国人のための日本語教授法. 国際交流基金日本語国際センター.-埼玉, 2001
478. 外国人のための日本語教授法: 資料編. 国際交流基金日本語国際センター.-埼玉, 1996.
479. 加藤秀俊. 自己表現 (文章をどう書くか). 中公新書.-東京, 1979.-174頁
480. 加藤泰彦, 福地務. テンス・アスペクト・ムード // 外国人のための日本語: 例文・問題シリーズ.-東京, 1995.-170頁
481. 蒲谷宏, 川口義一, 坂本 恵. 敬語表現. 大修館書店.-東京, 1998.-236頁
482. 蒲谷宏. “待遇コミュニケーション” というとらえかた // 日本語教育通信, 2005, 52号
483. 川和孝. 日本語の音声レッスン. 新水社.-東京, 2006.-198頁
484. 川口義一. 「文脈化」による文法項目の提出順再考 // ヨーロッパ日本語教育.-7号.-2003.-PP. 119-126
485. 漢辞海. 第二版. 三省堂編修所.-東京, 2006.-1888頁
486. 金澤庄三郎. 日本文法新論. 早稲田大学出版社.-東京, 1912.-350頁
487. 金澤庄三郎. 日本文法論. きんこうどう.-東京, 1903.-264頁
488. 川端康成. 雪国. 角川文庫.-東京, 1995.-183頁
489. 木枝増一. 高等口語法講義. 目黒.-東京, 1931.-1085頁
490. 木枝増一. 高等国文法講義. 東洋図書.-東京, 1929.-648頁
491. 木枝増一. 語法の論理. しゅうぶんかん.-東京, 1941.-317頁
492. 木枝増一. 文語法精説. 明治.-東京, 1933.-206頁
493. 北方謙三. 彼が狼だった日. 集英社文庫.-東京, 2000.-341頁
494. 北川千里, 井口厚夫. 助動詞 // 外国人のための日本語例文問題シリーズ.-No 8.-荒武出版, 1993.-136頁
495. 北川千里, 鎌田修, 井口厚夫. 助詞 // 外国人のための日本語例文問題シリーズ.-No 7.-荒武出版, 1997.-162頁
496. 北原保雄. 日本語の形容詞.-大修館書店, 2010.-254頁
497. 木下りか. 形容詞の装定用法をめぐる一考察 // 日本語教育研究集会.-第2回.-日本語文化専攻, 2006.-頁 34-37
498. 木下りか. 対をなす名詞と形容詞の連体用法 // 日本語教育研究集会.-第5回.-日本語文化専攻, 2007.-頁 26-29
499. 教師と学習者のための日本語文型辞典. くろしお出版.-東京, 2001.-693頁
500. 金水敏. 歴史的にみた「格助詞」の機能.-大阪, 2002.-11頁
501. 金田一京助. 新国文法. 武蔵野.-東京, 1941.-288頁
502. 金田一春彦, 秋永一枝. 新明解日本語アクセント辞典 (単行本). 三省堂.-東京, 2001.-1037頁

503. 金田一春彦. 日本人の言語表現. 講談社. - 東京, 1975. - 241頁
504. 金田一春彦, 林大, 柴田武. 日本語百科大事典. 大修館書店. - 東京, 1995. - 1505頁
505. 金田一春彦. ホンモノの日本語を話していますか? 角川. - 東京, 2001. - 218頁
506. 広辞林. 第六版. 三省堂編修所. - 東京, 1983. - 2210頁
507. 国語学辞典. 東京堂. - 東京, 1955. - 1249頁
508. 故事ことわざ辞典 / 守藤憲治監修. 新文学書房. - 東京, 1984. - 429頁
509. 故事ことわざ辞典. 学研, 1988 [электронный ресурс] - режим доступа до словника: Sharp 電子辞書Papyrus パピルス. - シャープ株式会社 (Copyright © Gakken, 1998)
510. 小林賢次. 日本語条件表現史の研究. ひつじ書房. - 東京, 1996. - 1-35頁
511. 小林好日. 通俗文法講話. こくと書院. - 東京, 1925. - 148頁
512. 小林好日. 標準語法精説. いくせい. - 東京, 1922. - 379頁
513. 小矢野哲夫. 裏目条件—接続のモダリティ副詞—「たとえ」の使用条件—// 日本語文法: 体系と方法. ひつじ書房. - 東京, 1997. - 73-87頁
514. 近藤安月子, 丸山千歌. 中・上級日本語教科書・日本への招待. 東京大学出版会. - 東京, 2001. - 193頁
515. 斎藤純男. 日本語音声学入門. 三省堂. - 東京, 2006. - 211頁
516. 佐々木瑞枝. 日本語教師という仕事. The Japan Times. - 東京, 1992. - 236頁
517. 澤崎宏一. 日本語教育における普通体と丁寧体の使い分けに関する考察と提案 // 外国語学習と外国語教育. - 創刊号. - 2005. - PP. 1-16
518. 清水一行. 動脈列島. 角川文庫. - 東京, 1988. - 448頁
519. 白石大二. 国語慣用句大辞典. 東京堂出版. 東京, 1983. - 664頁
520. 新日本語の基礎I. AOTS. - 東京, 1996. - 289頁
521. 新日本語の基礎II. AOTS. - 東京, 1996. - 293頁
522. 上級日本語教材日本を考える五つの話題. スリーエーネットワーク. - 東京, 1995. - 156頁
523. 上級日本語. 東京外国語大学留学生日本語教育センター. 凡人社. - 東京, 1998. - 237頁
524. ジョージア M. グリーン, 深田淳. プラグマティックスとは何か—語用論概説. - 産業図書, 1990. - 231 p.
525. 白石大二. 国語慣用句大辞典. 東京堂出版. - 東京, 1983. - 664頁
526. 白石大二. 日本語の発想・語源・イディオム. 東京堂. 東京 - 1967. - 239頁
527. 新日本語の基礎I. AOTS. - 東京, 1996. - 289頁
528. 新日本語の基礎II. AOTS. - 東京, 1996. - 293頁
529. 上級日本語教材日本を考える五つの話題. スリーエーネットワーク. - 東京, 1995. - 156頁
530. スーパー大辞林 [электронный ресурс] - режим доступа до словника: Sharp 電子辞書Papyrus パピルス. - シャープ株式会社「スーパー大辞林」三省堂 (copyright © Sanseido Co., Ltd. 2005)
531. 接続の表現 // 外国人のための日本語: 例文問題シリーズ. - 6. 荒竹出版. - 東京, 1996. - 144頁
532. 全国方言一覽辞典. 学研, 1998 [электронный ресурс] - режим доступа до словника: Sharp 電子辞書Papyrus パピルス. - シャープ株式会社 (Copyright © Gakken, 2003)

533. 高見澤 孟. オフィスの日本語. アルク. - 東京, 1996. - 163 頁
534. 高山善行, 青木博史. ガイドブック日本語文法史, 2010. - 198 頁
535. 田中真理. 視点ヴォイスの習得 // 日本語教育. - 6. - 1996. - 104-116 頁
536. 田村泰男. 現代日本語の複合形容詞・派生形容詞・疊語形容詞について // 広島大学留学生センター紀要. - №16. - 広島, 2006. - 13-20 頁
537. たのしい理科6年(上). 大日本図書. - 東京, 2002. - 50 頁
538. 楽しく聞こう. 文化外国語専門学校. - 東京, 2002. - 53 頁
539. 楽しく聞こう. 文化外国語専門学校. - 東京, 2007. - 55 頁
540. 楽しく聞こう: 教師用. 文化外国語専門学校. - 東京, 2004. - 115 頁
541. 聴解が弱いあなたへ // 初級から中級への橋渡しシリーズ. 日本語教育研究所. - 東京, 2002. - 65 頁
542. 通信用符号化 // International Standards for Multimedia Encoding. - 東京, 1995. - 84-95 頁
543. 辻村敏樹. 敬語の史的研究. 東京堂出版. - 東京, 1968. - 424 頁
544. テーマ別上級で学ぶ日本語. 研究者. - 東京, 2005. - 158 頁
545. 寺村秀夫. シンタクスと意味. 第I巻. くろしお出版. - 東京, 2005. - 326 頁
546. 寺村秀夫. シンタクスと意味. 第II巻. くろしお出版. - 東京, 2003. - 365 頁
547. 寺村秀夫. シンタクスと意味. 第III巻. くろしお出版. - 東京, 2006. - 356 頁
548. 寺村秀夫, 鈴木泰, 野田尚史, 矢澤真人. ケーススタディ日本文法. - おうふう, 2002. - 139 [27 (参考文献)] 頁
549. テンス・アスペクト・ムード // 外国人のための日本語: 例文・問題シリーズ. - 15. 荒竹出版. - 東京, 1995. - 170 頁
550. 康 先希. 複合動詞「～ぬく」、「～とおす」、「～つくす」の類義分析 // 日本語教育学講座定例研究会. - 第4回. - 東京, 2006. - PP. 1-4
551. 時枝誠記. 日本文法 (口語篇). 岩波書店. - 東京, 1957. - 350 頁
552. 時枝誠記. 日本文法 (文語篇). 岩波書店. - 東京, 1954. - 396 頁
553. 徳田政信. 新訂近代文法図説. 明治書院. - 東京, 1997. - 231 頁
554. どんな時どう使う日本語表現文型200 (初・中級). Alc. - 東京, 2000. - 237 頁
555. どんな時どう使う日本語表現文型500 (中・上級). Alc. - 東京, 2001. - 233 頁
556. 中井幸比古. 京阪系アクセント辞典. 勉誠出版. - 東京, 2002. - 611 頁
557. 新美和昭, 山浦洋一, 宇津野登久子. 複合動詞 // 外国人のための日本語例文問題シリーズ. - No 4. - 荒武出版, 1987. - 173 頁
558. 西口光一. 基礎日本語文法教本. - アルク, 2000. - 199 頁
559. 仁田義雄. 日本語の文法カテゴリをめぐって (仁田義雄日本語文法著作選第1巻) - ひつじ書房, 2009. - 326 頁
560. 日本国憲法. - 東京, 1982. - 127 頁
561. 日本語「語源」辞典. 学研, 2004 [електронний ресурс] - режим доступу до словника: Sharp 電子辞書Papyrus パピルス. - シャープ株式会社 (Copyright © Gakken, 2004)
562. 日本を話そう. 15のテーマで学ぶ日本事情. The Japan Times. - 東京, 1994. - 142 頁
563. 橋本進吉. 改制新文典別記 (口語篇). ふざんぼう. - 東京, 1938. - 268 頁
564. 橋本進吉. 国語学研究. ゆうさんかく. - 東京, 1935. - 118 頁
565. 橋本進吉. 国語法研究. 岩波書店. - 東京, 1948. - 256 頁
566. 蓮沼昭子, 有田節子, 前田直子. 条件表現 // 日本語文法セルフマスターシリーズ. くろしお出版. - 東京, 2001. - 203 頁

567. 長谷川守寿. 複文構造における節の主語と接続表現の関係について // 現代日本語の語彙文法. くろしお出版. - 東京, 2000. - 29-50頁
568. 花菫悟. 条件形複合用言形式の認定 // 国語学. - 197. - 東京, 1999. - 23-35頁
569. 百科事典マイペディア. 平凡社, 2005. [электронный ресурс] - режим доступа до энциклопедии: Sharp 電子辞書Papurus パピルス. - シャープ株式会社 (Copyright © Hitachi Systems & Services, Ltd., 2005)
570. 平林周祐, 浜由美子. 敬語 // 外国人のための日本語例文問題シリーズ. - No 10. - 荒武出版, 1988. - 143頁
571. 深谷久美子, 野間珠江, 小林公巳子. どんどん身につく動詞 (初・中級) // すぐに使える実践日本語シリーズ. - 5号. - 東京, 1993. - 114頁
572. 深谷久美子, 野間珠江, 小林公巳子. 広がる表現: 動詞 (上級) // すぐに使える実践日本語シリーズ. - 6号. - 東京, 1994. - 121頁
573. 文化中級日本語I. 文化外国語専門学校. - 東京, 1994. - 237頁
574. 文化中級日本語II. 文化外国語専門学校. - 東京, 1997. - 277頁
575. 星新一. 盗賊会社. 講談社文庫. - 東京, 1989. - 198頁
576. 星新一. ほろ男爵現代の冒険. 新潮文庫. - 東京, 1978. - 235頁
577. 保科考一. 教師のための文語法. 育英書院. - 東京, 1939. - 231頁
578. 保科考一. 大正日本文法. 育英書院. - 東京, 1917. - 270頁
579. 保科考一. 日本口語法. どうぶんかん. - 東京, 1911. - 307頁
580. 益岡隆志. 条件表現と文の概念レベル // 日本語の条件表現. くろしお出版. - 東京, 1993. - 23-40頁
581. 益岡隆志. 日本語の条件表現について // 日本語の条件表現. くろしお出版. - 東京, 1993. - 1-22頁
582. 益岡隆志. 条件表現再考 // 日本語文法の諸相. くろしお出版. - 東京, 2000. - 153-176頁
583. 松下大三郎. 漢訳日本口語文典. せいぶんどう. - 東京, 1907. - 406頁
584. 松下大三郎. 日本俗語文典. せいしどう. - 東京, 1901. - 308頁
585. 松下大三郎. 標準日本口語法. ちゅうぶんかん. - 東京, 1930. - 450頁
586. 松下大三郎. 標準日本文法. きげんしゃ. - 東京, 1924. - 660頁
587. 松本清張. ガラスの城. 講談社文庫. - 東京, 1998. - 344頁
588. 松本清張. 点と線. 新潮文庫. - 東京, 1979. - 228頁
589. 松本曜. <第3巻> 認知意味論. - 東京, 2006. - 324頁
590. 松本節子, 星野恵子. 実力アップ! 日本語能力試験1・2級対策. 文法・語彙編. - 東京, 2004. - 312頁
591. 三上章. 日本語の論理. くろしお出版. - 東京, 2002. - 274頁
592. 三島由紀夫. 春の雪. 新潮文庫. - 東京, 1996. - 416頁
593. 三矢重松. 高等日本文法. 明治. - 東京, 1926. - 832頁
594. 三矢重松. 文法論と国語学. ちゅうぶんかん. - 東京, 1932. - 502頁
595. 南博. 心理学がわかる事典. 日本実業出版社. - 東京, 1985. - 318頁
596. 宮部みゆき. 龍は眠る. 新潮文庫. - 東京, 1999. - 537頁
597. みんなの日本語初級I. スリーエーネットワーク. - 東京, 1999. - 244頁
598. みんなの日本語初級II. スリーエーネットワーク. - 東京, 1999. - 247頁
599. みんなの日本語初級I翻訳・文法解説ロシア語版. スリーエーネットワーク. - 東京, 2003. - 189頁
600. みんなの日本語初級II翻訳・文法解説ロシア語版. スリーエーネットワーク. - 東京, 2003. - 167頁

601. 山口明穂, 秋本守英. 日本語文法大辞典. - 明治書院, 2001. - 974頁
602. 山田孝雄. 日本口語法講義. ほうぶんかん. - 東京, 1922. - 398頁
603. 山田孝雄. 日本文法学概論. だいいち書房. - 東京, 1936. - 1174頁
604. 山田孝雄. 日本文法講義. ほうぶんかん. - 東京, 1922. - 514頁
605. 山田孝雄. 日本文法論. ほうぶんかん. - 東京, 1908. - 1500頁
606. 湯澤幸吉郎. 解説日本文法. - 岡山, 1931. - 531頁
607. 湯澤幸吉郎. 現代語法の諸問題. 日本教育進行会. - 東京, 1944. - 305頁
608. 湯澤幸吉郎. 口語精説. 明治. - 東京, 1953. - 408頁
609. 吉川武時, 小林 幸江, 柏崎 雅世. 形式名詞がこれでわかる. - ひつじ書房, 2003. - 215頁
610. 吉川武時. 日本語文法入門 (NAFL選書). - アルク1989, - 227頁
611. 吉澤義則. 日本文典. しゅうぶんかん. - 東京, 1915. - 213頁
612. 吉澤義則. 日本文法 (理論篇). 教育タイムズ. - 東京, 1950. - 146頁
613. 四字熟語辞典. 学研, 1994 [электронный ресурс] - режим доступа до словника: Sharp 電子辞書Papyrus パピルス. - シャープ株式会社 (Copyright © Gakken, 1994)
614. 吉本ばなな. キッチン. 福武書店. - 東京, 1991. - 237頁
615. 類語新辞典 [электронный ресурс] - режим доступа до словника: Sharp 電子辞書Papyrus パピルス. - シャープ株式会社「類語新辞典」角川書店 (copyright © Susumu Ono / Masando Hamanishi 1981)
616. 例解 慣用句辞典. 創拓社出版, 1992 [электронный ресурс] - режим доступа до словника: Sharp 電子辞書Papyrus パピルス. - シャープ株式会社 (Copyright © Sotakushashuppan, 1992)
617. 渡辺学. ヴィルヘルム・フォン・フンボルトの言語論における「古典古代」の意味 // 学習院大学文学部研究年報. - 56号

Интернет-джерела

618. <http://allabout.co.jp/gm/gl/12536/>
619. <http://blog.hankyu-travel.com/kaigai/00100/00108/2010/027479.php>
620. <http://blog.livedoor.jp/aritouch/archives/2556294.html>
621. <http://civilpro.law.kansai-u.ac.jp>
622. <http://d.hatena.ne.jp/midoka1/20070312>
623. http://detail.chiebukuro.yahoo.co.jp/qa/question_detail/q1218640787
624. <http://ir.lib.fukushima-u.ac.jp/dspace/bitstream/10270/942/1/5-378.pdf> (佐藤宣男『氏麴乎波義慣紗』とテニヲハ)
625. <http://gogen-allguide.com>
626. <http://ja.wikipedia.org/wiki/動詞>
627. <http://ja.wikipedia.org/wiki/名詞>
628. <http://ja.wikipedia.org/wiki/形容詞>
629. <http://ja.wikipedia.org/wiki/慣用句>
630. <http://ja.wikipedia.org/wiki/語彙機能文法>
631. <http://komachi.yomiuri.co.jp/t/2009/0305/228342.htm?g=08>
632. http://linguist.univ.kiev.ua/courses_sintax.htm
633. <http://lingvisticheskiy-slovar.ru/description/mezhdometiia/342>

634. <http://nicopedia.com/文法カテゴリー.html>
 635. <http://retpagxo.xxxxxxxx.jp/linguistics.html>
 636. <http://rus.1september.ru/article.php?ID=200301102>
 637. <http://ryukyushimpo.jp/news/storyid-168040-storytopic-18.html>
 638. http://sakka.org/lesson/koubun_1.html
 639. <http://sano.tufs.ac.jp/samples/basic1.pdf>
 640. <http://ssatoblog.blog47.fc2.com/blog-entry-23.html>
 641. <http://texty.org.ua/pg/article/newsmaker/read/24885>
 642. http://uk.wikipedia.org/wiki/Класична_японська_мова
 643. http://uk.wikipedia.org/wiki/Японська_мова
 644. http://vseslova.com.ua/word/Емпірична_психологія-125686u
 645. <http://w01.i-next.ne.jp/~g140179870>
 646. <http://www1.kiwi-us.com>
 647. http://www1.doshisha.ac.jp/~karai/intlaw/docs/paris_convention_1929.htm
 648. http://www.bunka.go.jp/kokugo_nihongo/pdf/jouyoukanjihyou_h22.pdf
 649. <http://www.hatena.ne.jp>
 650. http://www.houko.com/00/FS_ON.HTM/商法
 651. <http://www.kiwi-us.com/~shibayan/shuron/1-3.html>
 652. <http://www.lingvotech.com/develop>
 653. <http://www.mofa.go.jp/mofaj>
 654. <http://www.nikkansports.com/entertainment/cinema/news/f-et-tp1-20101023-693580.html>
 655. <http://www.ninjal.ac.jp>
 656. <http://www.osaka-kyoiku.ac.jp/~kokugo/nonami/mou/mou20041001.html>
 657. <http://www.pref.hokkaido.lg.jp/sm/bsh/words/w-hourei.htm>
 658. <http://www.r.dl.itc.u-tokyo.ac.jp/~nakagawa/academic-res/tatsuno.pdf>
 659. <http://www.scribd.com/doc/2346347/よく使う副詞の機能別一覧>
 660. <http://www.sju.js.cn>
 661. http://www.tohmatu.com/view/ja_JP/jp/knowledge/ek/glossary/contract/article/0b9fc9e2d1230210VgnVCM100000ba42f00aRCRD.htm
 662. <http://www.wretch.cc/blog/Japan2010324/16349262>
 663. <http://www.xn--38j2b6b6e.com/articles/120278/文法史>
 664. <http://yutori7.2ch.net/test/read.cgi/news4plus/1262032445>

Навчальне видання

**Тамара Костянтинівна Комарницька
Костянтин Юрійович Комісаров**

**СУЧАСНА ЯПОНСЬКА
ЛІТЕРАТУРНА МОВА**

Теоретичний курс

Том 1

Художнє оформлення обкладинки: К. Ананко
Макет і комп'ютерна верстка: Є. Нестеренко

Підписано до друку 17.12.2012 р.
Формат 60 x 84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Обл.-вид. арк. 17,64. Ум.-друк. арк. 18,60. Наклад 2000 прим. Зам. № 1222.

Видавничий дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного
реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;
e-mail: conf@graffiti.kiev.ua
www.burago.com.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41

**СТАНОВЛЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ
ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ СУЧАСНОЇ
ЯПОНСЬКОЇ МОВИ**

ФОНЕТИКА

ПИСЬМО. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

ФРАЗЕОЛОГІЯ

СЛОВОТВІР

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ГРАМАТИКИ